

ISSN 2459-0150

100

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN
100. YILI ÖZEL SAYISI**

2023

"Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır."

Mustafa Kemal Atatürk

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yıl dönümü münasebetiyle Atatürk ve silah arkadaşları başta olmak üzere aziz şehitlerimizi minnet ve şükranla anıyoruz.

Editörler Kurulu

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

ISSN 2459-0150

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 100. YILI ÖZEL SAYISI-2023

Kişiler ve Kurullar

Baş Editör

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR

Ankara Üniversitesi, erdoganuygur@yahoo.com (+90) 505 368 30 97

Editör Kurulu

Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, bilal.cakici@asbu.edu.tr

Prof. Dr. Cheryl LESTER, University of Kansas, chlester0@gmail.com

Doç. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara Üniversitesi, dalkilicleyla@hotmail.com

Doç. Dr. Hakan EROL, Ankara Üniversitesi, hak.er@hotmail.com

Doç. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,
Nicolaus Copernicus University, fema@umk.pl

Doç. Dr. Derya PERK, Ankara Üniversitesi, der@ankara.edu.tr

Doç. Dr. Gülden TÜM, Çukurova Üniversitesi, guldentum@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi İ. Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
serdaraltac@nevsehir.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ALTAYLI, Ankara Üniversitesi, altayli@ankara.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Funda HAY, Ankara Üniversitesi, fhay@ankara.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Trevor John HOPE, Yaşar Üniversitesi, trevor.hope@yasar.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Gamze KATI GÜMÜŞ, Ankara Üniversitesi, gkati@ankara.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZKAN, Galatasaray Üniversitesi, ahmetozkan@hotmail.fr

Dr. Öğr. Üyesi Ece YASSITEPE AYYILDIZ, Ankara Üniversitesi, eceye@yahoo.com.tr

Arş. Gör. Yunus SARAR, Ankara Üniversitesi, ysarar@ankara.edu.tr

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Yayın Kurulu

- Prof. Dr. Bilal ÇAKICI**, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Cheryl LESTER, University of Kansas
Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası
Prof. Dr. Erdoğan UYGUR, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan EROL, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,
Nicolaus Copernicus University
Doç. Dr. Ayvaz MORKOÇ, Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Derya PERK, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Gülden TÜM, Çukurova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZKAN, Galatasaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İ. Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ALTAYLI, Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Funda HAY, Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Trevor John HOPE, Yaşar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gamze KATI GÜMÜŞ, Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZKAN, Galatasaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ece YASSITEPE AYYILDIZ, Ankara Üniversitesi
Arş. Gör. Yunus SARAR, Ankara Üniversitesi

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Danışma Kurulu

- Ord. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası,
Azerbaycan
- Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN**, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet Ali AKINCI**, Université de Rouen, Fransa
- Prof. Dr. Sacit ARSLANTEKİN**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Aysu ATA**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Serpil AYGÜN CENGİZ**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Evangelia BALTA**, Atina Ulusal Araştırma Merkezi, Yunanistan
- Prof. Dr. F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Fahameddin BAŞAR**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Oya BATUM MENTEŞE**, Atılım Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Azmi BİLGİLİ**, Haliç Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Ziya Kenan BİLİCİ**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Tınçtıkbek CHOROTEGİN**, Jusup Balasagyn Adına Kırgız Üniversitesi,
Kırgızistan
- Prof. Dr. İsmet ÇETİN**, Gazi Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. İhsan ÇİÇEK**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Musa ÇİFCİ**, Uşak Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ**, Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Mitat DURMUŞ**, Kafkas Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. İsmet EMRE**, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Ali EROL**, Ege Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Feyzi ERSOY**, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. H. Nalan GENÇ**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Dragi GEORGIEV**, Üsküp Üniversitesi, Kuzey Makedonya
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN**, Ege Üniversitesi ve Türk Dil Kurumu, Türkiye
- Prof. Dr. Rifat GÜNDAY**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Yaron HAREL**, Bar-Ilan Üniversitesi, İsrail
- Prof. Dr. Ahmet İNAM**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Kamil İŞERİ**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Emilia JAMROZIAK**, University of Leeds, İngiltere

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Enrique JIMENEZ**, Ludwig-Maximilians-Universität, Almanya
Prof. Dr. Birsen KARACA, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nihat KARAER, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ünal KAYA, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, Milli Savunma Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hasan S. KESEROĞLU, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dae Sung KIM, Hankuk Üniversitesi, Güney Kore
Prof. Dr. Selda KILIÇ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Şennur KIŞLAK, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU, Michigan State University, ABD
Prof. Dr. Yuu KURIBAYASHI, Okayama Üniversitesi, Japonya
Prof. Dr. Mogens T. LARSEN, Kopenhag Üniversitesi, Danimarka
Prof. Dr. Bernard LORY, Institut national des langues et des civilisations orientales, Fransa
Prof. Dr. Ahmet MERMER, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nenad MOACANIN, Zagreb Üniversitesi, Hırvatistan
Prof. Dr. Leyla MURAT KARAKURT, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Vusala MUSALI, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA, Veliko Tırnova Üniversitesi, Bulgaristan
Prof. Dr. Nevra NECİPOĞLU, Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe Tuba ÖKSE, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ÖNER, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Metin ÖZBEK, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nevzat ÖZEL, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Viorel PANAITE, Bükreş Üniversitesi, Romanya
Prof. Dr. Azade-Ayşe RORLICH, Güney Kaliforniya Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Uli SCHAMİLOĞLU, Nazarbayev Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fatoş SUBAŞIOĞLU, Ankara Üniversitesi, Türkiye

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL**, Yeditepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ertuğrul Rufayi TURAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ömer TURAN, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kemal TUZCU, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Necla TÜRKÖĞLU, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Gülsün Leyla UZUN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Assadollah VAHED, Tebriz Üniversitesi, İran
Prof. Dr. Nicolas VATIN, Ecole Pratique des Hautes Etudes, Fransa
Prof. Dr. Maria Dmitrievna VOEIKOVA, St. Petersburg State University, Rusya
Prof. Dr. Bülent YILMAZ, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Hassan Akbari BEIRAGH, Semnan Üniversitesi, İran
Doç. Dr. Tudora ARNAUT, Taras Şevçenko Adına Kiyiv Milli Üniversitesi, Ukrayna
Doç. Dr. Afina BARMANBAY, Kafkas Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Abdulkadir ÇEVİK, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Zeynep Z. ATAYURT FENGE, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Liubov ÇİMPOEŞ, Komrat Devlet Üniversitesi, Moldova
Doç. Dr. Dritan EGRO, Tiran Üniversitesi, Arnavutluk
Doç. Dr. Çağrı EROĞLU, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Cepbarmehmet GÖKLENOV, Dövlətmmamet Azadi Türkmen Milli Dünya Dilleri Enstitüsü, Türkmenistan
Doç. Dr. Max Florian HERTSCH, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Tatjana KATIC, Belgrad Tarih Enstitüsü, Sırbistan
Doç. Dr. Erdoğan KUL, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Leyla Jalalovna SAMOHVALOVA, St. Petersburg State University, Rusya
Doç. Dr. Kateryna TELESHUN, Taras Şevçenko Adına Kiyiv Milli Üniversitesi, Ukrayna
Dr. Öğr. Üyesi Nisa Harika GÜZEL KÖŞKER, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Dr. Catherine BATT, University of Leeds, İngiltere
Dr. Edel Maria PORTER, Universidad de Castilla-La Mancha, İspanya
Dr. Gojko BARJAMOVIC, Harvard University, ABD

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Dergi Yönetim Merkezi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Yayıncı

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Adres

AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Atatürk Bulvarı, No:45-45/A
06100 Sıhhiye/Ankara-Türkiye

Genel ağ: www.dtcf.ankara.edu.tr

E-posta: dtcfdergisi@ankara.edu.tr

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

ISSN 2459-0150

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 100. YILI ÖZEL SAYISI-2023

Editorial Board

Editor in Chief

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR

(Ankara University, erdoganuygur@yahoo.com (+90) 505 368 30 97)

Editors

Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Social Sciences University of Ankara,
bilal.cakici@asbu.edu.tr

Prof. Dr. Cheryl LESTER, University of Kansas, chlester0@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara University,
dalkilicleyla@hotmail.com

Assoc. Prof. Dr. Hakan EROL, Ankara University, hak.er@hotmail.com

Assoc. Prof. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,
Nicolaus Copernicus University, fema@umk.pl

Assoc. Prof. Dr. Gülден TÜM, Çukurova University, guldentum@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. Derya PERK, Ankara University, der@ankara.edu.tr

Assist. Prof. Dr. İ. Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
serdaraltac@nevsehir.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Yasemin ALTAYLI, Ankara University, altayli@ankara.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Funda HAY, Ankara University, fhay@ankara.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Trevor John HOPE, Yaşar University, trevor.hope@yasar.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Gamze KATI GÜMÜŞ, Ankara University, gkati@ankara.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Ahmet ÖZKAN, Galatasaray University, ahmetozkan@hotmail.fr

Assist. Prof. Dr. Ece YASSITEPE AYYILDIZ, Ankara University,
eceye@yahoo.com.tr

Res. Assist. Yunus SARAR, Ankara University, ysarar@ankara.edu.tr

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Editorial Board

Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Social Sciences University of Ankara, Türkiye

Prof. Dr. Cheryl LESTER, University of Kansas, the USA

Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaijan National Academy of Sciences,
Azerbaijan

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR, Ankara University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Hakan EROL, Ankara University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,
Nicolaus Copernicus University, Poland

Assoc. Prof. Dr. Ayvaz MORKOÇ, Manisa Celal Bayar University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Gülden TÜM, Çukurova University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Derya PERK, Ankara University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. İ. Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Türkiye

Assist. Prof. Dr. Yasemin ALTAYLI, Ankara University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Funda HAY, Ankara University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Trevor John HOPE, Yaşar University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Gamze KATI GÜMÜŞ, Ankara University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Ahmet ÖZKAN, Galatasaray University

Assist. Prof. Dr. Ece YASSITEPE AYYILDIZ, Ankara University, Türkiye

Res. Assist. Yunus SARAR, Ankara University, Türkiye

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Board of Editorial Advisor

- Ord. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ**, Azerbaijan National Academy of Sciences,
Azerbaijan
- Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN**, Hacettepe University, Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet Ali AKINCI**, University of Rouen Normandy, France
- Prof. Dr. Sacit ARSLANTEKİN**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Aysu ATA**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Serpil AYGÜN CENGİZ**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Evangelia BALTA**, National Hellenic Research Foundation, Greece
- Prof. Dr. F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Fahameddin BAŞAR**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Türkiye
- Prof. Dr. Oya BATUM MENTEŞE**, Atılım University, Türkiye
- Prof. Dr. Azmi BİLGİLİ**, Haliç University, Türkiye
- Prof. Dr. Ziya Kenan BİLİCİ**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Tınçtıkbek CHOROTEGİN**, Kyrgyz National University, Kyrgyzstan
- Prof. Dr. İsmet ÇETİN**, Gazi University, Türkiye
- Prof. Dr. İhsan ÇİÇEK**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Musa ÇİFCİ**, Uşak University, Türkiye
- Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ**, Boğaziçi University, Türkiye
- Prof. Dr. Mitat DURMUŞ**, Kafkas University, Türkiye
- Prof. Dr. İsmet EMRE**, Sivas Cumhuriyet University, Türkiye
- Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Ali EROL**, Ege University, Türkiye
- Prof. Dr. Feyzi ERSOY**, Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye
- Prof. Dr. H. Nalan GENÇ**, On Dokuz Mayıs University, Türkiye
- Prof. Dr. Dragi GJORGIEV**, Ss. Cyril and Methodius University of Skopje,
North Macedonia
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN**, Ege University and The Turkish Language
Association, Türkiye
- Prof. Dr. Rifat GÜNDAY**, On Dokuz Mayıs University, Türkiye
- Prof. Dr. Yaron HAREL**, Bar-Ilan University, Israel
- Prof. Dr. Ahmet İNAM**, Middle East Technical University, Türkiye
- Prof. Dr. Kamil İŞERİ**, Dokuz Eylül University, Türkiye

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Board of Editorial Advisor

- Prof. Dr. Emilia JAMROZIAK**, University of Leeds, the UK
Prof. Dr. Enrique JIMENEZ, Ludwig-Maximilians-Universität Munich, Germany
Prof. Dr. Birsen KARACA, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Nihat KARAER, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye
Prof. Dr. Ünal KAYA, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, National Defence University, Türkiye
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ, Ege University, Türkiye
Prof. Dr. Hasan S. KESEROĞLU, Kastamonu University, Türkiye
Prof. Dr. Dae Sung KIM, Hankuk University of Foreign Studies, the Republic of Korea
Prof. Dr. Selda KILIÇ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Şennur KIŞLAK, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU, Michigan State University, the USA
Prof. Dr. Yuu KURIBAYASHI, Okayama University, Japan
Prof. Dr. Mogens T. LARSEN, University of Copenhagen, Denmark
Prof. Dr. Bernard LORY, University of Languages and Civilizations, France
Prof. Dr. Ahmet MERMER, Gazi University, Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Nenad MOACANIN, University of Zagreb, Croatia
Prof. Dr. Leyla MURAT KARAKURT, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Vusala MUSALI, Kastamonu University, Türkiye
Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA, St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Bulgaria
Prof. Dr. Nevra NECİPOĞLU, Boğaziçi University, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe Tuba ÖKSE, Kocaeli University, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ÖNER, Ege University, Türkiye
Prof. Dr. Metin ÖZBEK, Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Nevzat ÖZEL, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Viorel PANAITE, University of Bucharest, Romania
Prof. Dr. Azade-Ayşe RORLICH, University of Southern California, the USA
Prof. Dr. Uli SCHAMILOGLU, Nazarbayev University, Kazakhstan
Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL, Ankara University, Türkiye

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Board of Editorial Advisor

- Prof. Dr. Fatoş SUBAŞIOĞLU**, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL, Yeditepe University, Türkiye
Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE, Ankara Hacı Bayram Veli University,
Türkiye
Prof. Dr. Ertuğrul Rufayi TURAN, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Ömer TURAN, Middle East Technical University, Türkiye
Prof. Dr. Kemal TUZCU, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Necla TÜRKÖĞLU, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Gülsün Leyla UZUN, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Assadollah VAHED, University of Tabriz, Iran
Prof. Dr. Nicolas VATIN, Ecole Pratique des Hautes Etudes, France
Prof. Dr. Maria Dmitrievna VOEIKOVA, St. Petersburg State University,
Russia
Prof. Dr. Bülent YILMAZ, Hacettepe University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Hassan Akbari BEIRAGH, Semnan University, Iran
Assoc. Prof. Dr. Tudora ARNAUT, Taras Shevchenko National University of
Kyiv, Ukraine
Assoc. Prof. Dr. Afina BARMANBAY, Kafkas University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir ÇEVİK, Ankara University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Zeynep Z. ATAYURT FENGE, Ankara University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Liubov ÇİMPOEŞ, Comrat State University, Moldova
Assoc. Prof. Dr. Dritan EGRO, University of Tirana, Albania
Assoc. Prof. Dr. Çağrı EROĞLU, Ankara University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Cepbarmehmet GÖKLENOV, Devletmammet Azadi
Turkmen National Institute of World Languages, Turkmenistan
Assoc. Prof. Dr. Max Florian HERTSCH, Hacettepe University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Tatjana KATIC, Historical Institute in Belgrade, Serbia
Assoc. Prof. Dr. Erdoğın KUL, Ankara University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Leyla Jalalovna SAMOHVALOVA, St. Petersburg State
University, Russia
Assoc. Prof. Dr. Kateryna TELESHUN, Taras Shevchenko National
University of Kyiv, Ukraine
Assist. Prof. Dr. Nisa Harika GÜZEL KÖŞKER, Ankara University, Türkiye

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Board of Editorial Advisor

Dr. Catherine BATT, University of Leeds, the UK

Dr. Edel Maria PORTER, University of Castilla-La Mancha, Spain

Dr. Gojko BARJAMOVIC, Harvard University, the USA

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Managing Office

AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Atatürk Bulvarı, No:45-45/A
06100 Sıhhiye/Ankara-Turkey

Web page: www.dtcf.ankara.edu.tr
E-mail: dtcfdergisi@ankara.edu.tr

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

- Prof. Dr. Ali YILMAZ**, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir KOÇ, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Betül ÇOTUKSÖKEN, Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Gökhan TUNCEL, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Gül TEKAY BAYSAN, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif SÖZER, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ, Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÇAKIR, Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nihat KARAER, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Özgür YILDIZ, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Rıfat GÜNDAY, Ondokuzmayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Halil ÖZCAN, Başkent Üniversitesi
Doç. Dr. Hüsnü YÜCEKAYA, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Meltem GÜLER, Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa GÜNAY, Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Nihal Arda AKYILDIZ, Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Seçil Gül MEYDAN YILDIZ, Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Ümmügülüm CANDEĞER, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Yayla Gül CERAN KARATAŞ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ezgi KAŞDARMA, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Suzan ODABAŞI GÜRGİL, Uşak Üniversitesi

ISSN 2459-0150

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 100. YILI ÖZEL SAYISI-2023

İçindekiler | Contents

ARAŞTIRMA MAKALELERİ | RESEARCH ARTICLES

TAKİYETTİN MENGÜŞOĞLU'NUN İNSAN FELSEFESİ PERSPEKTİFİNDEN “GELENEK” VE CUMHURİYETİMİZ <i>“TRADITION” AND TURKISH REPUBLIC FROM TAKİYETTİN MENGÜŞOĞLU'S PERSPECTIVE OF PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY</i> Ahmet Umut HACİFEVZİOĞLU	1-12
FRANSIZ-İNGİLİZ REKABETİNİN TÜRK İSTİKLAL MÜCADELESİNE ETKİLERİ <i>THE EFFECTS OF FRANCO-BRITISH COMPETITION ON THE TURKISH STRUGGLE FOR INDEPENDENCE</i> Fatma UYGUR	13-35
CONSTRUCTIONS OF NATIONAL IDENTITY AND ESSENTIALISM: IMPLICATIONS FOR ANTI-REFUGEE POLICY SUPPORT <i>ULUSAL KİMLİK İNŞALARI VE ÖZCÜLÜĞÜN SİĞİNMACI KARŞITI TUTUMLARA DAİR SONUÇLARI</i> Nur SOYLU YALÇINKAYA, Sabahat Çiğdem BAĞCI	36-59
OSMANLI DEVLETİ'NDE YENİ BİR YAPILANMA: TANZİMAT FERMANI <i>A NEW RESTRUCTURING IN THE OTTOMAN STATE: TANZİMAT EDICT</i> Mehmet Zakir SARIKAYA	60-91
CUMHURİYET DÖNEMİ MİLLİ EĞİTİM ŞURALARININ VATANDAŞLIK EĞİTİMİ POLİTİKALARI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ (1921-2021) <i>ANALYSING THE NATIONAL EDUCATION COUNCILS OF THE REPUBLICAN PERIOD IN THE CONTEXT OF CITIZENSHIP EDUCATION POLICIES (1921-2021)</i> İlyas KARA, Ahmet TOKMAK, Mehmet Baki ÖZTÜRK	92-121
CLAUDE FARRÈRE VE JEAN SCHLICKLIN'İN GÖZÜNDEN BAĞIMSIZLIĞA DOĞRU GİDEN TÜRKİYE CUMHURİYETİ <i>THROUGH THE EYES OF CLAUDE FARRÈRE AND JEAN SCHLICKLIN THE REPUBLIC OF TURKEY TOWARDS INDEPENDENCE</i> Ece YASSITEPE AYYILDIZ	122-141

İçindekiler | Contents

<p>“ÇOCUKLARI YAŞAT KI YAŞASIN DEVLET”: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE ÇOCUK ÖLÜMLERİYLE MÜCADELE <i>"LET THE CHILDREN LIVE AND THE STATE LIVE": COMBATING CHILD MORTALITY IN THE EARLY REPUBLICAN PERIOD</i> Hakan YAŞAR, Bahar İZMİR</p>	142-166
<p>CUMHURİYET DÖNEMİ KENTSEL GELİŞİMİNE ÇARPICI BİR ÖRNEK: SAMSUN <i>SAMSUN: A STRIKING EXAMPLE OF THE URBAN DEVELOPMENT IN MODERN TURKEY</i> Özlem GÜNEŞ ERDOĞU, Levent ÜRER</p>	167-193
<p>GRAZ'DAKİ TÜRKİYE GÖÇMENLERİNDE ALMANCA EDİNİMİ, TOPLUMSAL YAŞAMA KATILIM VE KIRILGANLIK <i>GERMAN ACQUISITION, SOCIAL PARTICIPATION AND VULNERABILITY AMONG TURKISH IMMIGRANTS IN GRAZ</i> Oya TOPDEMİR KOÇYİĞİT</p>	194-225

TAKİYETTİN MENGÜŞOĞLU'NUN İNSAN FELSEFESİ PERSPEKTİFİNDEN “GELENEK” VE CUMHURİYETİMİZ

“TRADITION” AND TURKISH REPUBLIC FROM TAKİYETTİN MENGÜŞOĞLU'S PERSPECTIVE OF PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY

Ahmet Umut HACİFEVZİOĞLU

Doç. Dr., Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, umut.hacifevzioglu@nisantasi.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 24 Mart 2023
Kabul edildiği tarih: 10 Ağustos 2023
Yayınlanma tarihi: 29 Ekim 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 24 March 2023
Date accepted: 10 August 2023
Date published: 29 October 2023

Anahtar Sözcükler

Takiyettin Mengüşoğlu, İnsan Felsefesi, Gelenek, Cumhuriyet

Keywords

Takiyettin Mengüşoğlu, Philosophical Anthropology, Tradition, Republic

DOI

10.33171/dtcfjournal_29.10.2023.1

Öz

Cumhuriyet dönemi düşünürleri arasında yer alan Takiyettin Mengüşoğlu ortaya koyduğu insan felsefesi anlayışıyla düşünce tarihimizdeki yerini almıştır. Batı felsefe geleneği içinde yer alan herhangi bir akımın körü körüne savunuculuğunu yapmayan Mengüşoğlu'nun kendi özgün düşüncelerini ortaya koyarken pek çok filozofla tartıştığı görülmektedir. Mengüşoğlu'nun dikkat çekici yanlarından biri ise içine doğduğu, yetiştiği toplumun problemlerine kayıtsız kalmaması, söz konusu problemler üzerine tartışmasıdır. Mengüşoğlu Cumhuriyetin ilk kuşağına mensuptur. Bu kuşağın pek çok üyesi gibi Mengüşoğlu'nun da yeni kurulan Cumhuriyetin yapıtaşlarından biri olmak üzere kendisini yetiştirmeyi ideal edindiği söylenebilir ki, geride bıraktığı eserleri göz önünde bulundurulduğunda düşünürün anılan ideali gerçekleştirdiği ileri sürülebilir. Öte yandan, Cumhuriyetin ilanıyla birlikte pek çok devrim ve reformun art arda yaşama geçirildiği bilinmektedir. Söz konusu devrim ve reformlar Türkiye'nin toplumsal yapısında hızla ve kimi zaman da köklü değişimlere neden olmuştur. Köklü değişimler ise gelenekçi bir toplumda çeşitli sorunları beraberinde getirebilir. Bu çalışmada Cumhuriyetimizin çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkma ideali Mengüşoğlu'nun insan felsefesi çalışmalarında ortaya koyduğu tarihsel varlık alanının kategorilerinden biri olan gelenek kategorisi bağlamında ele alınmakta ve tartışılmaktadır. Gelenekçi insan kuşakları arasındaki bağı kurması nedeniyle olumlayan Mengüşoğlu'nun katılıp, donuklaşmış gelenek anlayışını eleştirirken akıcı gelenek anlayışını savunduğu görülmektedir. Cumhuriyet devrimleri ve reformlarının amaçlarından birinin Mengüşoğlu'nun belirlemesiyle toplumumuzda akıcı gelenek anlayışının egemen kılınması olduğu söylenebilir.

Abstract

It can be said that Takiyettin Mengüşoğlu, who is one of the thinkers of the Republican era, occupied an important place in Turkish history of thought with his work on philosophical anthropology. It is seen that Mengüşoğlu, who does not blindly advocate any movement in the Western philosophy tradition, argues with many philosophers and/or thinkers while presenting his original thoughts on philosophical anthropology. One of the remarkable aspects of Mengüşoğlu is that he does not remain indifferent to the problems of the society he was born into and grew up in. Mengüşoğlu belongs to the first generation of the Republic. It can be said that Mengüşoğlu, like many members of this generation, adopted the ideal of educating himself to be one of the building blocks of the newly established Republic. Considering the works he left behind, it can be argued that the thinker made this ideal real. On the other hand, it is known that many revolutions and reforms came one after another with the proclamation of the republic. These revolutions and reforms caused rapid and sometimes radical changes in the social structure of Turkey. Fundamental changes, on the other hand, can bring various problems in a traditional society. In this study, the ideal of Turkish Republic to rise above the level of contemporary civilization is discussed and discussed in the context of tradition, which is one of the categories of historical existence that Mengüşoğlu put forward in his studies of philosophical anthropology. It is seen that Mengüşoğlu, who affirms the tradition because it establishes the bond between human generations, defends the dynamic understanding of tradition against the static understanding of tradition that has hardened and frozen. One of the aims of the republican revolutions and reforms, as Mengüşoğlu put it, is to make the dynamic understanding of fluent tradition dominant in Turkish society.

Giriş

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı aydınları arasında felsefeye olan ilginin canlandığı söylenebilir. Yalnız söz konusu dönemde felsefe etkinlikleri daha çok Batı'dan yapılan çevirilerle ve Batı felsefe geleneğinin Osmanlı okuruna tanıtılmasıyla sınırlıdır. Felsefenin kurumsallaşma öyküsü modernleşme sürecinin hız kazandığı ve hemen hemen her alanda kendini gösterdiği Cumhuriyet dönemiyle birlikte başlar. Cumhuriyetimizin kuruluş yıllarında felsefenin gelişmesi ve kurumsallaşması için pek çok öğrenci yurtdışına eğitim almaya gönderilirken yurtdışından da hocalar ülkemiz üniversitelerinde ders vermeleri için davet edilirler. Özellikle Almanya'daki Nazi rejiminden kaçarak Türkiye'ye gelen Hans Reichenbach ve yine onun çabalarıyla getirilen Ernst von Aster gibi hocalar ülkemizde Avrupa standartlarında felsefe eğitiminin başlamasına öncülük ederler. Bir yandan Reichenbach'ın ve Aster'in yanında yetişen asistanlar diğer yandan da yurtdışında felsefe eğitimi alan öğrenciler Türkiye'de felsefenin gelişimine büyük katkı yaparlar (Çilingir, 2021, s. 94). Anılan dönemde yurtdışında felsefe eğitimi alan öğrencilerden biri de Takiyettin Mengüşoğlu'dur (1908-1984).

Yirminci yüzyıl felsefesinin önemli düşünürlerinden biri olarak kabul edilen Nicolai Hartmann'ın yönetiminde doktora çalışmasını yapan Mengüşoğlu Berlin üniversitesinde Spranger, Hildebrandt, W. Köhler gibi büyük hocaların derslerini ve Husserl'in konferanslarını dinler. Felsefenin yanında fizik ve kimya da okuyan düşünür, doğa bilimci Eugen Fischer'in derslerini izler ve "Husserl ve Scheler'de Bilinebilirliğin Sınırları" konulu doktora tezini 1937 yılında tamamlar. Düşünürün 1961 yılında Heidegger'le konuştuğu bilinmektedir (İyi, 2006, s. 54). Felsefenin kurucu, analitik ve eleştirel boyutları göz önünde bulundurulduğunda Mengüşoğlu'nun Hartmann'ın, yani bir filozofun yanında doktora öğrencisi olmasının kurucularımızın Cumhuriyet tasavvuruna ilişkin de fikir verir. Kurucularımız Cumhuriyet ve kurumlarıyla birlikte hızlı bir değişim ve dönüşüm süreci içine giren sosyal yaşamımızda insan, toplum ve siyasete ilişkin çeşitli fenomenlerin kavramsallaştırılması, eleştirilebilmesi ve analiz edilebilmesi için felsefeye dolayısıyla da felsefecilere olan ihtiyacın farkındadırlar ki, yurtdışına gönderilen öğrencilerin seçkin okullarda ve hocaların yanında felsefe eğitimi almaları sağlanır. Almanya'daki eğitimini tamamlayıp ülkemize döndükten sonra İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde akademik yaşamına başlayan Mengüşoğlu, felsefi antropoloji üzerine ortaya koyduğu özgün düşüncelerini burada, yani İstanbul Üniversitesi'nde yürüttüğü çalışmalarla geliştirir. Felsefi antropoloji anlayışı göz önünde

bulundurulduğunda düşünürün 18. ve 19. yüzyılda ortaya çıkan “izm”lere eleştirel yaklaştığı görülmektedir.

Mengüşoğlu'nun gözünde hakiki bilgi, herhangi bir “izm” şemasına göre elde edilen bilgi değil, aksine varlık fenomenlerinin çözüm ve tasviriyle kazanılan bilgidir (Mengüşoğlu, 2008, s. 222). Dolayısıyla Mengüşoğlu felsefi antropolojisini geliştirirken çağında öne çıkan pozitivizm ve materyalizm gibi düşünce akımlarını temel almaz. Öte yandan felsefeci Arslan Kaynardağ ile yaptığı söyleşide çeşitli insancıl eğilimlere hümanist denmesini de eleştiren düşünür, hümanizmin Batı tarihinde belirli bir çağa ilişkin yapılan adlandırma olduğuna dikkat çeker ki, söz konusu çağda insan kendi gücünün değerini anlar. Oysa felsefi antropolojinin çabası yeni veya herhangi bir insanlık kavramı getirmek değildir. Felsefi antropoloji hem ontolojik temeli olan bir insanlık görüşünü işlemek, hem de insanın varlık yapısını ve niteliklerini araştırıp ortaya çıkarmak ister. Düşünür felsefi antropolojisinde insanın hiçbir toplumda eksik olmayan -düzeyi ne olursa olsun- ortaya koyduğu başarılarını ve söz konusu başarıların aynı zamanda insanın “varlık koşulu” olduğunu göstermeye çalışır (Kaynardağ, 1986, s. 105). Öte yandan pek çok Aydınlanma düşünürünün Batı Aydınlanmasının temel koyucu kavramları arasında yer alan akla ve “ilerleme”ye dikkat çektiği bilinmektedir. Nitekim kitabının çeşitli yerlerinde “ilerleme” kavramına vurgu yapan Mengüşoğlu, eserlerinde aydınlanma çizgisinde bir yaklaşım da ortaya koyar (Bkz. Mengüşoğlu, 1968, s. 123). Özetle ontolojik temeli olan bir felsefi antropoloji geliştiren Mengüşoğlu'nun yukarıda da belirtildiği üzere hümanizm gibi insancıl bir eğilimi ya da pozitivizm ve materyalizm gibi düşünce akımlarını temel aldığı söylenemez.

Mengüşoğlu'nun Felsefi Antropolojisi

Felsefi antropolojinin incelemeye, araştırmaya çalıştığı varlık, bilimi, sanatı, felsefeyi geliştiren ve anılan alanlara ilişkin bilgi ortaya koyan insandır. Aristoteles'in yapıtı *Metafizik*'te dile getirdiği gibi, “insan doğası gereği bilmek ister” (Bkz. Aristotle, 1960, 980a). Yalnız insan sadece bilim, sanat ve felsefe gibi varlık alanlarını değil, aynı zamanda kendisini de bilmek ister. Öte yandan insanı inceleyen bilimler, toplumsal, tarihsel, psişik ya da siyasal bir varlık olarak ki, bu örnekler çoğaltılabilir, insanı incelerler. Yani insanı somut bütünlüğünde değil, belirli bir bilim dalının perspektifinden ele alırlar. Benzer bir yaklaşım ortaya koyarak insanı parçalayan felsefi görüşler ya da felsefi antropolojiler de vardır. Oysa Mengüşoğlu'nun temellendirdiği felsefi antropoloji, diğer bir ifadeyle insan ontolojisi, insan adını alan varlığı parçalamadan ele alır. Dolayısıyla bütünlük yaklaşımı düşünürün felsefi

antropolojisinin ayırt edici yönlerinden biridir ki, Mengüşoğlu'nun anılan yaklaşımı yukarıda da değinildiği gibi herhangi bir "-izm" perspektifinden ele alınan bütünlük değildir; söz konusu bütünlük fenomenlere dayalıdır (Çotuksöken, 2021, s. 79). Düşünürün fenomenlere dayalı olan antropolojisini öğrencisi İoanna Kuçuradi yirminci yüzyıl felsefi antropolojisine bir katkı olarak görür (Bkz. Kuçuradi, 1986, s. 223). Mengüşoğlu'nun çeşitli görüşler arasındaki özel yerini belirleyebilmek için, 20. yüzyılda ortaya konan felsefi antropolojilere -Scheler, Landmann, Gehlen, Plessner, Rothacker, Cassirer, Heidegger, Jaspers, Sartre, Camus vb. nin ilgili görüşlerine bakan Kuçuradi'nin gözünde Camus'nünki dışında, anılan düşünürlerin antropolojilerinde, farklarına rağmen ortak bir özellik dikkat çeker. Söz konusu antropolojiler "İnsan nedir?" sorusunu yanıtlamaya çalışırken, insan fenomenleri ile Kuçuradi'nin kişi fenomenleri dediği fenomenler arasında bir ayırım yapmazlar. Dolayısıyla, kimi zaman tür olarak insan fenomenlerine, kimi zaman da kişi fenomenlerine bakan bu antropolojiler; sonunda ya bir tek insan özelliğini ya da bir tek insan olanağını genelleyen bir görüş ortaya koyarlar. İnsan fenomenlerini bütün zenginliğiyle ortaya koymaya çalışan Mengüşoğlu'nun antropolojisinin özelliği ise indirgemecilikten kaçınması, yani insanı tek bir özelliğinden ya da etkinliğinden ortaya koymaması, açıklığı, diğer bir ifadeyle, insan fenomenlerini tüketme çabasında olmaması, geliştirilmeye elverişli olması ve çözümlemesini yapmaya çalıştığı insan fenomenlerinin çoğunun insana özgü etkinlikler olmasıdır. Kuçuradi, Mengüşoğlu'nun belki de en önemli özgünlüğünün insanı tür olarak insana özgü etkinliklerden yakalamaya çalışması olduğunu dile getirir (Kuçuradi, 1997, s. 76-84). Böylelikle Mengüşoğlu'nun ortaya koyduğu felsefi antropoloji insanın kendisinin ne olduğunu anlamaya çalışırken, onun başka varlık tabakalarıyla olan ilişkilerini ve insanın evrendeki yeri problemini inceler. İnsanın evrendeki yeri problemini inceleyen düşünürün felsefi antropolojisinin ayırt edici yönlerinden biri de ontoloji anlayışıdır. Söz konusu anlayışın Hartmann'ın yeni ontolojisinden etkilendiği söylenebilir.

Ontolojik Temellere Dayanan Felsefi Antropoloji

Hartmann kendi ontoloji anlayışını eski ontolojinin eleştirisi üzerine temellendirir. Eski ontoloji Aristoteles'ten skolastiğin bitimine kadar geçerli olan varlık öğretisidir. Söz konusu öğreti özcü bir varlık anlayışını savunur (Hartmann, 2005, s. 10). Böylesi varlık anlayışının varolanı varolan yapan ve değişmeyen belirli bir özü temel alan aksiyomatik bir sistem kurgusunun önünü açtığı söylenebilir. Öte yandan, Hartmann'ın ontolojisinin hareket noktası insan değil, doğal dünya

düzenidir. İnsan da dünyadaki özel yerine rağmen, diğer varolan şeyler arasında bulunan bir varlıktır (Mengüşoğlu, 1976, s. 224). Yalnız insan geniş anlamda doğal dünya düzeni içinde varolanların oluşturduğu basamaklar zincirine bağlıdır. Onun dünyadaki varlığı söz konusu basamakların varolmasını şart koşar. Onlar olmadan insanın yaşaması mümkün değildir. Oysa doğal dünya düzeni içinde yer alan tabakalar bunun aksine insan olmadan da varolabilirler. Organik dünyanın tamamı-insanın varolmasının şartıdır; organik dünya da aynı şekilde inorganik dünyanın varolması şartını gerektirir. O halde denilebilir ki: “Doğanın tamamı, en aşağıdan daha yukarıya ona akraba olan canlı varlıklara kadar insanın varolmasının gerekli şartıdır” (Hartmann, 2005, s. 40). Hartmann’ın “yeni ontolojisi”nde ortaya koyduğu, inorganik, organik, psişik ve tinsel varlık tabakaları insanın somut bütünlüğünde bir araya gelirler. Bir başka ifadeyle insan, tüm varlık tabakalarını kendisinde taşıyan bir varlıktır. Dolayısıyla bir insan incelemesi, insandaki anılan tabakaların birlikteliğinden hareket etmelidir (Özlem, 2014, s. 40). Böylelikle Hartmann’ın ontolojisinin insan fenomenlerine uygun gelen bir felsefi antropolojiye temel hazırladığı söylenebilir. Hocası Hartmann gibi özcü ontoloji anlayışlarına mesafeli duran Mengüşoğlu’nun antropolojisi insana ait olan fenomenleri herhangi bir tür kavramdan türetmeye çalışmaz; düşünür, insanla hayvan arasındaki nitelik farkını ortadan kaldıran Darwinci kuramdan; insanı, ontik bakımdan parçalayan *Geist* metafiziğinin düalizminden; eksiklikler varlığı gibi kavramlardan yola çıkarak insanı tamamen biyoloji perspektifinden değerlendirmeye çalışan kuramlardan kaçınır. Onun amacı, “*Geist* varlığı”, “kültür varlığı” gibi tek bir kavramla belirlemeden ya da gerek felsefe gerekse de bilimdeki herhangi bir kavram veya önyargıyı temel almadan, insan denilen varlığı onun fenomenlerine dayanarak açıklamaktır (Omay, 2021, s. 350). Dolayısıyla Mengüşoğlu ortaya koyduğu felsefi antropolojide herhangi bir kurguya ya da varlığı kanıtlamaya çalışan bir teoriye, bir aksiyomlar sistemine başvurmadığı gibi “varolan” a herhangi bir değer yapısı da yüklemeyiz; aksine “varolan” ın fenomenlerini temel alır. Mengüşoğlu’nun gözünde “varolan” a ilişkin bilgi betimleyen ve çözümleyen bir bilgi olarak kalmalıdır (Mengüşoğlu, 2008, s. 143). Dolayısıyla Mengüşoğlu’nun her türlü özcü ve metafizik yaklaşımı yadsıdığı, kavramlardan, kurgulardan ya da belirli bir özden yola çıkarak varolanı incelemediği söylenebilir. Temel aldığı ontoloji kavrayışıyla düşünce tarihinde ortaya konan; ruh-beden ikiliği ve/veya benzeri düalist yaklaşımların aksine insanı parçalamadan somut bütünlüğünde inceleyen düşünür; felsefi antropolojisinde, “tarihsel varlık alanının kategorileri” arasında yer verdiği “gelenek” üzerine dile getirdiği düşüncelerini de fenomenlerden hareket ederek temellendirir.

Tarihsel Varlık Alanı ve Kategorileri

Mengüşoğlu'nun tarihin akışını anlayış şeklinin antagonist olduğu söylenebilir. Hatta düşünürün gözünde antagonizm tarihin akışını mümkün kılan olgudur. Fakat söz konusu antagonist tarih anlayışı, tarihi Hegelci ve Marxçı anlamda diyalektik bir akış, çatışma ve çelişkiler bağlamında görmez, tarihe teleolojik bakmaz. Mengüşoğlu'na göre tarihteki antagonizm temelini, "insanın disharmonik yapısı"nda bulur. Hatta "disharmoni" düşünürün tarih anlayışının anahtar kavramıdır ve Kant'ın insan varlığının düalite öğretisinden izler taşıdığı söylenebilir. Hayvan, içgüdüleri ve işlevsel yasalar tarafından yönetilmesi ve çevresine bunlarla uyum sağlaması bakımından harmonik bir varlıktır. Oysa bir doğa varlığı olduğu kadar aynı zamanda da bir akıl varlığı olan insanın söz konusu iki yönü ondaki *disharmoninin* temelidir. İnsan, akli ve değer duygusu kadar doğal yönünden kaynaklanan içgüdülerinin, tutkularının, bencilliklerinin, çıkar dürtülerinin, diğer insanlar üzerinde egemenlik kurma hırslarının vb. de motivasyonu altındadır. Bu iki yönden birinin diğeri üzerine tam ve mutlak bir egemenlik kurması mümkün görünmemektedir; çünkü insan *disharmonik* yapısını değiştiremez ki, tarihin dinamiğini insandaki bu iki yön arasındaki gerginlik oluşturur (Özlem, 2014, 50-51). Dolayısıyla Mengüşoğlu'nun gözünde insan başarılarının bir ürünü olan tarihsel varlık alanının belirli bir ilkeye indirgenerek açıklanması mümkün değildir. Oysa gerek Hegel gerekse de Marx tarihsel varlığın determinasyon problemini belirli bir ilkeye indirger. Örneğin Hegel'in gözünde tarihsel varlık, *ide* ya da aklın bir gelişmesidir. Hegel'in felsefesinin temel kategorisi olan *ide*, bütün varlığın temeli olan soyut ve doğaüstü evrensel ilkedir. Doğa ve toplumdaki tüm fenomenler, mutlak tin ilkesini (mutlak *ide*) temel alır. Söz konusu ilkenin etkinliği düşünmede, daha doğrusu, kendini bilmede yatar, "*İde*, kavramla gerçekliğin birliğidir, kendi kendini ve gerçekliğini belirler haldeki kavramdır, başka bir ifadeyle, ne olması gerekse o olan ve kavramını kendisi yapan edimselliktir" (Hegel, 2011, s. 122). Düşünürün bütün insan başarılarının *İde*'nin ürünü olduğu düşüncesini eleştiren Mengüşoğlu'na göre Hegel, insanı sadece bir kültür ürünü olarak görerek onu tarihsel sürecinde inceler; ancak insanın sadece bir kültür varlığı olarak görülmesi mümkün değildir. Onun, kültürü de içine alan birçok niteliği söz konusudur. Öte yandan, Hegel'in yaklaşımının aksine Marx tarihi yapanın *ide* değil, bizzat insanların kendileri olduğu görüşünü savunur. Marx'ın gözünde insanlık tarihinde bütün ilişkilerin temelinde üretim ilişkileri yer alır (Bkz. Marx ve Engels, 2017, s. 157). Böylelikle Marx'ın tarihsel varlık alanının determinasyon ilkesini ekonomik fenomenlere indirgeyerek açıkladığı görülür. Oysa Mengüşoğlu'na göre *ide* ya da üretim ilişkileri gibi tek yanlı

determinasyonlara dayanan felsefe görüşlerinin tarihsel fenomenleri açıklamaları ve fenomenlere uygun bir tarih kavrayışı ortaya koymaları olanaklı değildir (Mengüşoğlu, 2008, s. 202). Dahası Mengüşoğlu anılan yaklaşımların tarihsel fenomenleri zorladığını ve onlara kurgusal ilkeler uyguladığını düşünür. Tarihsel varlık, tarihsel oluş, ne sadece bir anlamın ya da nedensel determinasyonun ürünü ne de bunların birliğidir. Aksine Mengüşoğlu'nun gözünde tarihsel varlık örgü oluşturan bir ilkeler çokluğunun yönetimindedir. Mengüşoğlu'nun tarihsel varlığın örgü oluşturan ilkeler çokluğunun yönetiminde olduğuna ilişkin düşüncesi göz önünde bulundurulduğunda insanoğlunun veya belirli bir toplum ya da toplumların geleceğine ilişkin öndeyide bulunulamayacağı çıkarımı da yapılabilir; çünkü pek çok ilkenin etkisi altında olan tarihsel varlığın yönü tek bir ilkeye indirgenerek açıklanamaz. Oysa üretim ilişkileri gibi tek yanlı bir determinasyona dayandırdığı görüşüyle kapitalist toplumların geleceğine ilişkin öndeyide bulunurken gelecekte sınıflı toplumun ortadan kalkacağını ileri süren Marx deyim yerindeyse tarihin sonuna ilişkin öndeyide bulunur. Marx'ın anılan öndeyisi felsefe perspektifinden kritik edildiğinde ise şu not düşülebilir: felsefe yapmak öndeyide bulunmak değildir. Felsefenin ne kurucu ne analitik ne de eleştirel boyutu öndeyide bulunmayla ilişkilendirilebilir. Gerek Hegel gerekse de Marx'ın yaklaşımlarından farklı bir anlayış ortaya koyan Mengüşoğlu'nun betimlemeye çalıştığı tarihsel varlık alanınının felsefesi, tarihsel varlık alanınının kategorilerini, ilkelerini, yani tarihsel varlığı yöneten ilkeleri, kategorileri inceler. Söz konusu ilkelerden bazıları şunlardır: 1. zaman; 2. mekân; 3. kalıtım özellikleri; 4. nedensellik; 5. karşılıklı etki; 6. görüş tarzı; 7. eğitim; 8. değerler; 9. gelenek; 10. oluş; 11. bir ulusun kendisi hakkındaki görüşü (Mengüşoğlu, 2008, s. 161).

Gelenek Kategorisi

Mengüşoğlu, tarihsel varlık alanınının kategorileri arasında gösterdiği gelenek kavramıyla insan kuşaklarının birbirine aktardığı başarıları, yaşam şekillerini, verilen ve alınan bütün içerik ve şekilleri kasteder; dolayısıyla geleneğin bir topluluğun kuşakları arasındaki bağın kurulmasını olanaklı kıldığı söylenebilir. Görüldüğü üzere Mengüşoğlu “gelenek” kavramına olumsuz bir anlam yüklemeyi; hatta düşünür kuşaklar arasındaki bağı kuran bir fenomen olması bağlamında geleneği olumsuzlar. Örneğin Batı tarihinde yüzyıllar boyunca insan kuşaklarının birbirlerine aktardıkları bir bilim ve felsefe geleneğinin varlığı bilinmektedir. Söz konusu bilim ve felsefe geleneğinin Batı uygarlığının gelişimine büyük katkı yaptığı göz önünde bulundurulursa eleştirilip sorgulanması gerekenin “gelenek” kavramının

kendisi değil, onun belirli bir şekli olduğu söylenebilir ki, Mengüşoğlu da geleneğin donmuş olan şekline ilişkin eleştirilerini ortaya koyar; çünkü donmuş gelenek bir yandan birtakım "çürük inançlar"ın, öte yandan da bir "sahte ulusçuluğun" gölgesine sığırır. Zaten onun "devrim"siz sökülmesi güç olan temellerinin gücü de buradan gelir. Bir toplumda böylesi donmuş geleneğin ve gelenekçiliğin ancak bilim ve felsefenin ışığında geride bırakabileceğine dikkati çeken düşünürün gözünde bunu başaramayan, yani statik bir şekil kazanan geleneğin egemen olduğu bir toplumda bireyselliğin söz konusu geleneğin kaskatı formu içinde erimesi neredeyse kaçınılmazdır. Dahası böylesi bir gelenek anlayışının hüküm sürdüğü bir sosyal birliğin canlı bir düşünce dünyasına sahip olması, ilerlemesi, gelişmesi, Mengüşoğlu'nun ifadesiyle başta bilim, sanat, felsefe olmak üzere çeşitli alanlarda başarılar ortaya koyması oldukça güçtür (Mengüşoğlu, 2008, s. 189); çünkü bir şekle bağlılık durumunu ifade eden donmuş gelenek, yani gelenekçilik bireylerin özgürce düşünüp tartışmalarını, olan bitene söz konusu geleneğin ortaya koyduğu paradigmanın dışından bakabilmelerini kısıtlar. Anılan gelenek anlayışının hüküm sürdüğü bir toplumda bireyler âdeta geleneğin nesnesi haline gelirler. Bir toplumu böylesi donmuş geleneklerden ya da gelenekçilikten ancak bilim ve felsefenin kurtarabileceğine dikkat çeken Mengüşoğlu kitabında geleneğin "akıcı" olan şeklini savunur.

Bir toplumda egemen olan akıcı gelenek anlayışını söz konusu toplumun bireylerinin bilim, sanat ve felsefe alanlarında ortaya koyduğu başarılar etkiler. Bununla birlikte, bilim, sanat ve felsefe gibi insan başarılarının da ancak akıcı gelenek anlayışının egemen olduğu bir toplumda ortaya konabileceği söylenebilir. Dolayısıyla anılan alanlarda ortaya konan başarılarla akıcı gelenek anlayışı karşılıklı olarak deyim yerindeyse birbirlerini beslerler. Böylesi bir gelenek anlayışının egemen olduğu bir toplumun bireyleri ise yukarıda da işaret edildiği gibi geleneğin nesnesi haline dönüşmezler ki, söz konusu toplumlarda yaratıcı faaliyetlerin süreklilik göstereceği de varsayılabilir. Özetle geleneğin katılaşmış şekli bir toplumun yaşam biçimini dondururken, akıcı gelenek kuşaktan kuşağa aktarılan insan başarılarının gelişmesinin önünü açar. Akıcı gelenek daima ayıklanan, düzeltilen bir gelenek şeklindedir. Mengüşoğlu toplumumuzun 1923'ten beri Cumhuriyetle birlikte yeni bir oluş-yönüne çevrildiğine dikkat çeker. Cumhuriyet dönemiyle birlikte toplumumuzda "donmuş" gelenek anlayışı terk edilmeye başlanır, bunun yerine geleneğin "akıcı" olan şekli egemen kılınmaya çalışılır (Mengüşoğlu, 2008, s. 209). Geleneğin "akıcı" şeklinin toplumumuzda hüküm sürmesiyle kişilerin, insanın olanaklarını geliştirebilecekleri bir kültür ortamının gelişiminden söz edilebilir. Söz konusu kültür

ortamı, yaratıcı insanın, kendisine yabancılaşmamış ve özgürleşmiş, yaşamla bağ kurmuş, dahası aydınlanmış insanın ortaya çıkmasını olanaklı kılacak ortamdır.

Eserlerinde ortaya koyduğu tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda Mengüşoğlu'nun geliştirdiği felsefi antropoloji perspektifinden, Türk toplumunun çeşitli tarihsel ve güncel sorunlarına ilişkin önemli belirlemeler ve değerlendirmeler yapan olan bir düşünür olduğu söylenebilir. Mengüşoğlu toplumumuzun çeşitli sorunlarına ilişkin değerlendirmeler yaparken özellikle akıcı ve donmuş gelenek anlayışına sahip olan kültürleri ve söz konusu kültürlerin görüş tarzlarında egemen olan "insan" anlayışlarını karşılaştırır. Düşünürün gözünde donmuş gelenek anlayışının egemen olduğu bir toplumda âdeta söz konusu geleneğin nesnesi haline gelen "insan" bireysellikten, otonomi ve değerden yoksundur ve tam da bu nedenle böylesi bir toplumun insanı herhangi bir şey karşısında başkaldırmadığı gibi kendini de bir araç olarak görür. Oysa akıcı gelenek anlayışının egemen olduğu bir toplumda insan, varlığının temelinde otonomiye, özgürlüğe ve eşitliğe yer verir. Ancak Mengüşoğlu özgür insanın söz konusu otonomiye ve bireyselliği hazır olarak bulmadığına, yüzyıllar süren uğraş ve mücadeleler yoluyla gerçekleştirdiğine dikkat çeker. Düşünür bu bağlamda Kant'ın insan otonomisi hakkındaki sözlerini hatırlatır: "Akıl sahibi bir varlık olan insan ne kendisi ne başkası hatta ne de tanrı için bir araç olabilir". Akıcı geleneğin insanı otonomiye bilimsel ve felsefi görüşler yoluyla yüzyıllar içinde ulaşmış olduğundan, otonomi ve bireysellik gibi düşünceler ve değerler, "bir eşya örneğin teknik bir araç gibi bir memleketten başka bir memlekete taşınamaz"; yani her toplumun bunu kazanmaya çalışması gerekir. Mengüşoğlu da bu gibi kavram ve değerlerin başka bir kültüre aktarılamayacağına, ancak o kültürde yer alan insanların bilinçli çabalarıyla elde edilebileceklerine dikkati çeker: "Çünkü insan, hiçbir zaman 'hazır olana' konarak amacını gerçekleştiremez". Her şey, insanın kendi çalışmalarının, çabalarının ürünü olmalıdır. Bir toplumda otonomi ve bireysellik gibi düşünce ve değerlerin egemen olabilmesi için ancak temel hazırlanabilir. Cumhuriyet devrimleri, söz konusu temeli hazırlamıştır. Ancak devrim, her ne kadar yeni bir kültür, insan ve gelenek anlayışının zeminini hazırlamış olsa da bunun bilim ve felsefe açısından da işlenmesi gerekir (Akt. Günay, 1998, s. 184-187).

Sonuç

Cumhuriyet Türkiye'si ve devrimlerini akıcı gelenek anlayışıyla birlikte ele alan Mengüşoğlu'nun söz konusu yaklaşımı -devrim kavramı ile bir toplumun yaşayışındaki köklü değişimi anlıyorsak eğer- ilk bakışta çelişkili gibi görülebilir.

Osmanlı-Türk modernleşmesi feodaliteden kapitalizme, teokratik monarşiden Cumhuriyete, şeriattan laikliğe, tebaadan yurttaşla, ümmetten ulusa doğru yaşanan köklü, radikal bir dönüşümü ifade eder. Dolayısıyla anılan dönüşüm geçmişten âdeta bir kopuş niteliği taşır. O halde Mengüşoğlu'nun felsefi antropoloji çalışmalarında ortaya koyduğu akıcı gelenek anlayışı Cumhuriyetin idealine uygun yeni bir toplum yapısına duyulan ihtiyaç ve özlemle ilişkilendirilebilir; çünkü, modern-seküler bir ulus devlet olarak kurulan Cumhuriyetimizin ideali muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkmaktır. Açıkça görüldüğü üzere söz konusu ideal yalnızca muasır medeniyet seviyesini yakalamayı değil, bunun da ötesinde üstüne çıkmayı işaret eder. Böylesi bir idealin yaşama geçirilebilmesi için Mengüşoğlu'nun gözünde donmuş gelenek anlayışı, bilimde, sanatta ve felsefede geçmişte ortaya konan başarıların şimdide eleştirel bir değerlendirilmesinin yapıp geleceğe aktarıldığı akıcı bir gelenek anlayışıyla yer değiştirmelidir. Gelenek üzerine ortaya koyduğu düşünceleri göz önünde bulundurulduğunda Mengüşoğlu'nun geçmişte ortaya konan başarıları göz ardı etmediği, aksine söz konusu başarıların yok sayılmaması gerektiği düşüncesini savunduğu görülür. Dolayısıyla gelenek kavramının kendisine değil, yukarıda da belirtildiği gibi donmuş şekline eleştirel yaklaşan Mengüşoğlu'nun, Atatürk devrimlerinin donmuş gelenek anlayışıyla savaştığına dikkat çektiği görülmektedir. Cumhuriyet Türkiye'sinde her alanda yaşanan gelişme, hızını devrimlerin bu görüşünden alır. Söz konusu görüş, donmuş, tek boyutlu olan yani yalnız dünü göz önünde bulunduran, dünü şimdiye aktarmak, şimdide yaşatmak isteyen gelenekçiliği terk eder. Böylelikle Cumhuriyet ve devrimleriyle birlikte donmuş geleneğin nesnesi olan Nietzscheci ifadeyle "sürü insanı", yerini akıcı geleneğin öznesi olan "özgür insan"a bırakacaktır.

Kaynakça

- Aristotle. (1960). *Metaphysics*. W. D. Ross, (Trans.). London: Clarendon Press.
- Çilingir, L. (2021). "Felsefeye Giriş" Kitapları Bağlamında Takiyettin Mengüşoğlu'nun Giriş Kitabı. *Düşünceleriyle Takiyettin Mengüşoğlu*. A. Bıçak ve E. S. Kuşcu (Yay. haz.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Çotuksöken, B. (2021). Antropontoloji Açısından Takiyettin Mengüşoğlu'nun İnsan Anlayışı. *Düşünceleriyle Takiyettin Mengüşoğlu*. A. Bıçak ve E. S. Kuşcu (Yay. haz.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Günay, M. (1998). Cumhuriyetin Felsefi Söylemi: Gökberk ve Mengüşoğlu. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Özel Sayı*, 177-191.

- Hartmann, N. (2005). *Ontolojide Yeni Yollar*. L. Yarbaş, (Çev.). İzmir: İlya İzmir Yayınevi.
- Hegel. (2011). *Seçme Parçalar*. H. Demirhan, (Çev.). Ankara: Onur Yayınları.
- İyi, S. (2006). *Cumhuriyet Döneminde Aydınlanma ve İnsan Felsefesi Çalışmaları*. İstanbul: Toroslu Kitaplığı.
- Omay, M. (2021). Takiyettin Mengüşoğlu'nun Antropolojik-Ontolojik Temellere Dayanan Etik Anlayışı. *Düşünceleriyle Takiyettin Mengüşoğlu*. A. Bıçak ve E. S. Kuşcu (Yay. haz.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özlem, D. (2014). *Persona*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Kaynaradağ, A. (1986). *Felsefecilerle Söyleşiler*. İstanbul: Elif Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (1997). 20. Yüzyıl Felsefi Antropolojisinde Takiyettin Mengüşoğlu'nun Yeri. *Yüzyulumuzda İnsan Felsefesi*. İ. Kuçuradi (Yay. haz.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Marx, K. ve Engels, F. (2017). *Felsefe İncelemeleri*. C. Eroğlu, (Çev.). Ankara: Yordam Kitap.
- Mengüşoğlu, T. (1968). "Tarihilik ve Tarihsizlik". *Felsefe Arkivi*, Ayı Baskı, 16, 115-130.
- Mengüşoğlu, T. (1976). *Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Mengüşoğlu, T. (2008). *Felsefeye Giriş* (11. bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Summary

Mengüşoğlu draws attention to the fact that the philosophical anthropology he put forward is based on ontological foundations for him, philosophical anthropology is based on the biological characteristics of human beings, the relationship between the mind and the body, not the fields of consciousness, but the concrete entity of the human, the conditions of existence and phenomena that find their basis in this entity. Mengüşoğlu calls all these phenomena the human existence-conditions; because wherever and whenever we meet man in the eyes of the thinker, we encounter these phenomena of him. Mengüşoğlu, who was influenced by Hartmann's ontology understanding takes a critical standpoint against the classical ontology approach, which goes back a long way and moves from the phenomena of existence with a reflexive attitude by being stuck in the logical context. The new ontology, on which Mengüşoğlu is based his thought, has a pure and direct attitude like all sciences. In this context, Mengüşoğlu's philosophical anthropology, which is built on new ontological foundations, directly deals with the basic phenomena of human beings, not from concepts, but from what is grasped. Mengüşoğlu contributes the history of thought with his understanding of ontology as follows; contrary to the mind-body dualism and/or similar dualist approaches, it deals with the human in its concrete integrity without breaking it down. In his philosophical anthropology, the thinker will base his thoughts on "tradition", which he includes among the "categories of the historical field of existence", based on the phenomena.

The philosophy of the field of historical existence, which Mengüşoğlu tries to describe, examines the categories and principles of the field of historical existence, that is, the principles and categories that govern historical existence. Some of these principles can be listed as; 1. Time; 2. Place; 3. Hereditary characteristics; 4. Causality; 5. Mutual influence; 6. Point of view; 7. Education; 8. Values; 9. Tradition; 10. Becoming; 11. A nation's view of itself. It can be argued that a certain form of the "tradition" category, which is among the principles examined by Mengüşoğlu, is also important in the context of Turkish modernization and the interpretation of the founding philosophy of the Republic. Here, the concept of modernization expresses the attitude of subordinating the traditional to the new, and the tendency or thought of adapting the established and customary to the newly emerging.

It is known that the modernization process created a dualism in the social structure of the Ottoman Empire and a tension in the social structure of Turkey after the disintegration of the empire. In order to interpret the aforementioned understanding of tradition from the perspective of Mengüşoğlu's philosophical anthropology, first of all, it should be clarified what the thinker means by the concept of tradition. By the concept of tradition, Mengüşoğlu means the successes, lifestyles, all the content and forms that are given and received; therefore, it can be said that tradition makes it possible to establish a bond between generations of a community. Mengüşoğlu does not attribute a negative meaning to the concept of "tradition"; the thinker even considers tradition in the context of being a phenomenon that establishes the bond between generations. However, it is known that there are various forms of tradition, and Mengüşoğlu puts forward his criticisms of the static, that is frozen tradition, one of them; because in a society dominated by tradition that has assumed a static, frozen form, it is almost inevitable that individuality will dissolve into the rigid form of the tradition. Moreover, it is very difficult for a society dominated by the static understanding of tradition to have a lively world of thought, to progress, to develop, and to achieve success in various fields, especially in science, art and philosophy, as Mengüşoğlu put it; because static tradition, traditionalism, which expresses the state of adherence to a form, restricts individuals from freely thinking and discuss. As a result, Mengüşoğlu draws attention to the fact that it is not possible for a society to catch up with the era and/or lead an era, so to speak, that science, art and philosophy, which are the driving forces, cannot develop in a society where the static understanding of tradition is dominant. For this very reason, Mengüşoğlu, who criticizes the static concept of tradition, defends the "fluent" form of tradition in his book.

According to Mengüşoğlu, Turkish society has been transformed into a new direction of being since 1923 with the Republic. The concept of static, "frozen" tradition in the direction of becoming in question has begun to be abandoned, and instead, the "fluent" form of the tradition has been tried to be consolidated. While the static form of tradition freezes the way of life of a society, the flowing tradition paves the way for the development of human achievements passed down from generation to generation; because the flowing tradition is a form of tradition that is always sorted out and corrected. In fact, the understanding of tradition revealed by Mengüşoğlu in his philosophical anthropology studies can be associated with the need and longing for a new social structure in line with the ideal of the Republic; because the ideal of Turkish Republic, which was established as a modern-secular nation-state, is to rise above the level of contemporary civilization. As it is clearly seen, the ideal in question does not only mean catching the level of contemporary civilization, but also rising above it. To rise above the level of contemporary civilization is only possible with the creation of original and creative works in science, art and philosophy. The fluent understanding of tradition expressed by Mengüşoğlu in his book should be considered together with the ideal of a society that aims to rise above the level of contemporary civilization.

FRANSIZ-İNGİLİZ REKABETİNİN TÜRK İSTİKLAL MÜCADELESİNE ETKİLERİ

THE EFFECTS OF FRANCO-BRITISH COMPETITION ON THE TURKISH STRUGGLE FOR INDEPENDENCE

Fatma UYGUR

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu,
fuygur@humanity.ankara.edu.tr

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda barış antlaşmalarını hazırlamak amacıyla, Paris'te, Quai d'Orsay'de, 18 Ocak 1919'da, bir barış konferansı toplanmıştır. İngiltere ve Fransa'nın söz sahibi olduğu konferansta bozulan Avrupa güç dengesini yeniden tesis etmek ve yenilen devletlere yaptırım uygulamak ve bazı koşulları dayatmak için bir takım komisyonlar kurulmuştur. Önce Onlar Konseyi sonra Dörtler Konseyi bölgeler hakkında raporlar hazırlamıştır. Bu raporlar bağlamında mağlup Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşımında ise bir türlü anlaşamayan İngiltere ve Fransa ciddi bir rekabet içine girmişlerdir. XIX. yüzyıldan itibaren kolonizatör/misyonerler marifetiyle Fransa kendini Hıristiyanların hamisi büyük bir Müslüman güç(!) olarak görmüş ve kadim Levant politikasında Kilikya ve Suriye/Filistin büyük önem arz etmiştir. Türk-Yunan Mücadele döneminde, Fransız Cumhurbaşkanı Clémenceau (1841-1929) Yunan askerine Batı Anadolu'yu işgal ettiren, Türk karşıtı Britanya Başbakanı Lloyd George (1863-1945)'un politikasına alet edildiğini geç fark edecektir.

İngiltere Fransa'nın çeşitli itirazlarını diplomatik hamlelerle savuşturmaya çalışacaktır. İngiliz politikacılarına göre Fransız mandaterliği de psikolojik yetersizliğe sahip olduğu için uygunsuz ve anakroniktir ve başarısız olacaktır. Oysa Bükreş elçisi Storck'un, Avusturya Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporlarında Hasta Adam'ın gücünün küçümsendiğini en geç fark eden gücün İngiltere olduğu şeklinde değerlendirmeleri dikkat çekmiştir. Storck raporunda, Yunan macerasından ders çıkarmak gerektiğini, Türkiye'nin yeni koruyucusu (!) Fransa'nın Ankara'nın yanında yer alarak İngiltere'ye gönderme yaptığını ve Mustafa Kemal'in daha ileri gitmemesinin de temenni edildiğini vurgulamıştır.

İngiltere, Türk-Fransız (Ankara İtilafnamesi) yakınlaşmasına, Fransa'nın 1915 tarihli Londra Paktını ve 1919 tarihli Versailles Anlaşmasını ihlal ettiği gerekçesiyle itiraz etmiştir. Artık başarısız Yunan taarruzu ve tek başına hareket eden Fransa, İngiltere'nin çıkarlarını ve İtilaf devletlerinin birliğini tehlikeye atacağı endişesini doğurmuştur. Fransa'nın Türk-Yunan savaşında Kemalistleri desteklemesine karşın İngiltere'nin Yunanlılara silah ve lojistik destek vermesi, henüz bir barış anlaşması imzalanamayan Türklere "bir vatan çizilememesi" İslam âlemini itilaf aleyhine kıskırtmıştır.

Bu çalışmada, 1919-1924 yılları arasında İngiliz-Fransız rekabetinin Milli mücadeleye menfi veya müspet etkileri, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın yayınladığı arşiv belgeleri, Avusturya Dışişleri Bakanlığı siyasi şube raporları ve çeşitli matbuat çerçevesinde ele alınmıştır.

Abstract

At the end of the First World War, a peace conference was held in Paris, Quai d'Orsay, on January 18, 1919, to prepare peace treaties. In order to re-establish the European balance of power deteriorated in the conference in which the UK and France had a say, and to impose sanctions on the states which were defeated and to impose some conditions, some commissions were established. First they prepared reports on the regions of the Council of the Tens and after Councils of the Fours. In the context of these reports, the UK and France, which did not agree in the sharing of the defeated Ottoman Empire, had a serious competition. XIX. From the 19th century, colonists / missionaries ingenuity, France saw himself as the patron of the Christians, a great Muslim power (!), and Cilicia and Syria / Palestine were of great importance in the ancient Levant policy. During the Turkish-Greek Struggle, the French President Clémenceau (1841-1929) would soon realize that he was used in the policy by Turcophobe Britain Prime Minister, Lloyd George (1863-1945), who had invaded Western Anatolia.

Britain will try to fend off the various objections of France with diplomatic moves. According to British politicians, the French mandate would be inappropriate and anachronistic and unsuccessful because it had psychological disability. In Bucharest's ambassador Storck's reports to the Austrian Foreign Ministry, it was noteworthy that the Sick Man's power was underestimated and that the power that noticed the latest was Britain. Storck emphasized his wish in the report that it should took lessons from the Greek adventure, Turkey's new protector (!) France, taking place in Ankara while giving message to England and Mustafa Kemal did not go further.

Britain objected to the Turkish-French rapprochement on the grounds that France violated the 1915 London Pact and the 1919 Treaty of Versailles. The Greek attack, which was no longer successful and France acting on its own, raised the concern that the UK's interests and the unity of the Entente States would be jeopardized. Although France supported the Kemalists in the Turkish-Greek war, Britain provided weapons and logistical support to the Greeks, and the fact that the Turks could not be drawn to a peace agreement provoked the Islamic world against the elite.

In this study, the negative or positive effects of the Anglo-French rivalry on the National Struggle between 1919-1924 are discussed within the framework of the archive documents published by the French Ministry of Foreign Affairs, the political branch reports of the Austrian Ministry of Foreign Affairs and various press.

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 8 Şubat 2023
Kabul edildiği tarih: 12 Nisan 2023
Yayınlanma tarihi: 29 Ekim 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 8 February 2023
Date accepted: 12 April 2023
Date published: 29 October 2023

Anahtar Sözcükler

İngiliz-Fransız Rekabeti; Milli Mücadele; Mustafa Kemal; Hellenizm; Avrupa Güç Dengesi

Keywords

English-French Competition; National Struggle; Mustafa Kemal; Hellenism; European Balance of Power

DOI

10.33171/dtcjournal_29.10.2023.2

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra değişen *Avrupa güç dengesini* yeniden tesis etmek isteyen galip devletlerden Fransa ve İngiltere özellikle mağlup Osmanlı Devletinin topraklarını tarihi *Şark meselesi* (Karpas, 2010, s. 255)¹ bağlamında parçalamak amacıyla kendi aralarında bir takım anlaşmalar yapmışlardır. Fakat *Yakın Doğu*'daki İngilizler, Fransız yönetimine genellikle pek sıcak bakmamışlardır. Aralarındaki ezeli rekabet ve anlaşmazlık bu coğrafyada neredeyse gerçek bir çatışmaya yol açabilecek mahiyet arz etmiştir. İngiltere burada Arap ve Hıristiyanların kaderine hâkim olmak için etkin bir rol oynamak istemiş, buna mukabil Fransa kültürel ve moral bakımından üstünlüğünü kurumsallaştırmak yönünde hareket etmiştir. Dolayısıyla 1916 tarihli Sykes-Picot anlaşması savaş sonrası *olası* bir Fransız-İngiliz savaşını önlerken bilhassa Almanya karşısında da bir güvence olmuştur (Lapierre, 1936, s. 41).

Fransa'nın Levant Politikası

XIX. yüzyıldan itibaren kolonizatörler/misyonerler marifetiyle Fransa kendini *Hıristiyanların hamisi* büyük bir *Müslüman güç* (!) olarak görmüş ve kadim *Levant* politikasında Kilikya ve Suriye/Filistin toprakları büyük önem arz etmiştir.² Bu bağlamda Fransa'nın Akdeniz'in doğu havzasında özellikle Türkiye'de, okullar ve kurumlar aracılığıyla tesis edilen kültürel *ahlakî/moral* değerleri *yeni bir kültür ve modern bir medeniyet* fikri oluşturarak çeşitli milletlere örnek olacaktır (Archives Diplomatiques, 1914, s. 162-163).³ Yalnızca kültürel değil ekonomik çıkarlarını da

¹ Şark meselesi Karpas'a göre ilk kez 1774'te ortaya çıkmış, ilerleyen süreçte ideolojik boyut kazanmıştır. Kısaca Batı Avrupa ve Rusya ekonomik ve askeri güç olarak ortaya çıkınca Osmanlı Şark meselesi doğmuştur. Yazara göre kısaca: "İngiltere, Fransa, Rusya ve Habsburgların Osmanlı topraklarını aralarında paylaşmak için bulmaya çalıştıkları ahlaki ve siyasi mazeretler silsilesidir."; Yine, Şark meselesi Avrupa diplomasisinde ilk kez 1815 Viyana Kongresinde Ruslar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavramla ilgili tarihi süreci şu cümleyle özetlemek yerinde olacaktır: "Önce Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması, 19. yüzyılın ikinci yarısında ise, Türklerin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması, 20. yüzyılda da imparatorluğun bütün topraklarının bölüşülmesi anlamında kullanıldı" (Armaoğlu, 2010, s. 159-160).

² Fransa'nın Suriye'de yaptığı deniz ticareti ve Akdeniz'deki limanların işletilmesi gibi benzer iktisadi teşebbüslerin rakamlarla açıklandığı 3 Ocak 1919 tarihli 27 sayfalık bir bildiriye bunu görmek mümkündür. Bildiri kongrede Boissière tarafından: "La Syrie, importance actuelle des intérêts français en Syrie, leur développement dans l'avenir, la Banque de Syrie communication faite le 3 janvier 1919, au Congrès français de la Syrie 1919" şeklinde Fransızca yayımlanmıştır.

³ Archives Diplomatiques belgelerine göre, bu niyetle laik veya laik olmayan Fransız değerlerini iyice pekiştirmek için Osmanlı Sadrazamıyla Fransız Cumhuriyeti'nin büyükelçisi arasında bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma ile okulların ve hayır kurumlarının statüleri Fransa'nın himayesi altına alınmıştır. Yine bu anlaşmayla Osmanlı topraklarında gözaltına alınan veya tutuklanan Fransızlara imtiyaz sağlanmıştır.

pekiştiren Fransa Kuzey Anadolu, Ermenistan ve Suriye’de 2400 km bir demiryolu imtiyazı sözünü de alacaktır. Ayrıca Karadeniz’de İnebolu, Suriye’de bazı kıyı şehirlerinde liman inşa etme ve işletme hakkını elde edecektir (Archives Diplomatiques, 1914, s. 162-163).

Fransa’nın kadim Doğu Hıristiyanlarını himaye politikası *Levant* bölgesinde İslami anlayıştan ziyade rakip olarak gördüğü İngiliz *Anglosakson Protestan* dinine karşı *Fransız dinini* bölgeye hâkim kılmaya yönelik olmuştur. Bu durumu Eugène Jung, Fransa’nın Türkiye’nin Arap şehirlerinde mevcut 5 tane bölgesel kilise üzerindeki protektorasını birtakım rakamlarla açıklamıştır. Buna göre; Marunilere (450.000 nüfus) bir kardinal ile 8 piskopos; Rum Melkit-Katoliklere (150.000 nüfus) bir kardinal ile 13 piskopos; Katolik Suriyelilere (60.000 nüfus) bir kardinal ile 8 piskopos; Filistin’deki Arap Latinlere (20.000 nüfus) bir kardinal ile bir piskopos atanmıştır. Ayrıca Fransa, herkesi yargılama yetkisine sahip Beyrut ve Bağdat’ın iki apostolik delegesine destek ve himaye sağlamaktadır. Yine hangi milletten olursa olsun bütün Katolik manastırlar Fransız konsoloslarına bağlıdır. Dolayısıyla bu muhteşem *müşteri ağı* Fransa’ya üstün bir politik ve ekonomik güç kazandırmıştır. Bu yüzyıllık himaye diğer güçlerin temsilcileri karşısında konsoloslara prestij de kazandırmakta gecikmemiştir (Jung, 1906, s. 188).

Bilindiği gibi Cebel-i Lübnan’da 1860 yılında Dürzi-Marunî *mezhep* çatışması şeklinde başlayan bir isyan, Suriye’yi de etkisi altına alınca dönemin devlet adamı Keçecizade Fuad Paşa (1814-1868) tarafından sert tedbirlerle bastırılmıştır. 1860 müdahalesinden sonra Fransa Suriye ve Lübnan’da Maruniler gibi gruplar aracılığıyla *frankofil** bir *moralite* ikame etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda *Lübnan Nizamnamesini*⁴ Bâb-ı Âli’ye dayatmak bu politikanın bir sonucu olarak görülmelidir (Chevallier, 1960, s. 280).

Yazar *Khairallah* (1882-1930)’a göre, Fransa’nın himayesinde Roma kilisesine bağlı Batı’nın Doğu’daki temsilcisi olan bu halklar yüzyıllık ataletini bırakarak Suriye ve Mısır, Avrupa ve Amerika’ya uyumlu modern aktivitelere katılabilecektir. Suriye gelecekte Fransa’nın yolundan giderse ekonomik, ticarî, endüstriyel, entelektüel

* Fransız diline ve kültürüne sempati duyan kişi, Fransızsever, Fransız dostu.

⁴ Lübnan olayları (1845), büyük devletlerin kendi aralarında ve Osmanlı devlet ricaliyle meydana gelen ciddi bir krizdir. Güçlü devletler Fransa ve İngiltere’nin baskısı sonucu Bâb-ı Âli, Beyrut dışında Cebel-i Lübnan’a özerklik veren nizamnameyi 1861’de kabul etmek zorunda kalmıştır (Karal, 2007, Cilt 5, s. 212-213; Uygur, 2018, s. 183).

ihtiyaçlarını karşılayacak ve ilerleyecektir (Khaïrallah, 1912, s. 141).⁵ Oysaki Amerika'nın öncülüğünde önce *Onlar Konseyi*⁶ sonra *Dörtler Konseyi* Suriye gibi bazı bölgeler hakkında raporlar hazırlamışlardır. Bu objektif raporlar özellikle Suriye'de Fransız idaresinin/mandasının istenmediği yönünde bilgileri kapsamaktadır.

Paxton Hibben imzalı "*Suriye'de Fransa*" başlıklı bir çalışmaya göre, Başkan *Wilson King-Crane Komisyonu*'nu halkın nabzını ölçmesi ve isteklerini kaydetmesi için Suriye'ye göndermiştir. Görevini tamamlayan komisyonun hazırladığı raporlara göre bu bölge halkı Fransız yönetimine karşı çıkmışlardır. Öncelikle bağımsızlık isteyen halk bu gerçekleşmezse Amerikan idaresini veya üçüncü bir tercih olarak İngiliz mandasını istemişlerdir. Rapora göre aslında Fransa muhtemelen Kilikya bölgesinin mandaterliğini almak niyetiyle Sevr Antlaşması'nda Türkler lehine bazı düzenlemeler yaparak Ortadoğu'ya yerleşecektir. Bu Fransa'nın haçlı seferlerinden beri oynadığı eski bir oyundur (MAEG, 1921, s.17).

Fransız-İngiliz Rekabeti

Fransa'nın Ortaçağ'dan itibaren modern devirlere kadar göze çarpan tarihinde İngiltere ile bazen sıcak bazen soğuk çıkar çatışmaları olagelmıştır. İngiltere ve Fransa'nın en eski çatışması Mısır üzerinden olmuştur. Yedi Yıl (1756-1763)⁷ savaşlarında Hindistan'ı ve Kanada'yı İngiltere'ye kaptıran Fransa 1798'de Mısır'ı işgal etmiştir. Oysaki İngiltere'nin *imparatorluk yolu* Mısır'dan geçmektedir. Fransa'nın elinden alınmasına rağmen Mısır'la ilgisini hiç kesmeyen Fransa 1869'da Süveyş Kanalı ve 1898'de Sudan meselesinde yine İngiliz muhalefetiyle

⁵ Yazar *Suriye* başlıklı eserinde: "*demokratik ve cumhuriyetçi Fenike'nin yanı sıra teokratik ve hiyerarşik olan Filistin'in kendi kralı ve yasaları vardı. İsrail her yabancıda bir düşmanlık gördü ve esnek Fenikeli, dünya vatandaşı, tüm halkların arasına karıştı, tüm kıyılara çıktı, endüstriyel dehasının ürünlerini, uygarlığın ve büyük tarihin tohumlarını her yere taşıdı, medeniyeti ve halkların kardeşliğini yarattı*" şeklinde benzeri ifadelerle mesajlar vermiştir. Suriye'de gelişmelerin her zaman böyle olduğunu iddia etmiştir.

⁶ Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı'nda bir araya gelen dört büyük müttefik ülkenin liderleri Woodrow Wilson ABD, Lloyd George Britanya, Georges Clemenceau Fransa, Vittorio Orlando İtalya adına Onlar Meclisi'ne hâkim güçlü politikacılarıdır. Dörtlü Konsey, *Crillon Oteli Komisyonu* olarak da bilinen bu Konseyin yanı sıra alınan kararların onaylanması, tetkik edilmesi, incelenmesi, araştırılması gibi görüş sunulması amacıyla yaklaşık 52 komisyon daha kurulmuştur. Konferansta en etkin olan bu devletlerden; en çok zarara uğrayan Fransa, kendisine toprak vaat edilen ama verilmeyen İtalya ve en kârlı İngiltere olarak çıkmıştır (Zorgbibe, 1994, Tome 2, s. 10).

⁷ 1756'dan 1763'e kadar süren Yedi Yıl Savaşları, Avrupa tarihinde "Dünya Savaşı" denebilecek kadar büyük ilk çatışmadır. O zamanın büyük Avrupa güçleri iki ittifak sisteminde gruplanarak ve başta Avrupa olmak üzere, Kuzey Amerika ve Hindistan topraklarında birbirleriyle savaşmışlardır. Prusya ve Büyük Britanya'nın galip çıktığı bu çatışma, Avrupa güçlerinin dengeleri üzerinde önemli sonuçlar doğurmuştur. Kuzey Amerika ve Hindistan'da, ilk Fransız sömürge imparatorluğu neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır (Roberts, 2020, s. 402).

karşılaşmıştır. Nihayet Hindi Çin’de çatışma noktasına gelen Fransa İngiltere’yle giriştiği bütün sömürü çatışmalarından hüsrarla çıkmıştır. Bütün bu mücadelelerden zayıflayarak çıkan Fransa o sırada güçlenerek silahlanan ve ittifaklar kuran Almanya karşısında İngiltere’ye yaklaşmış ve 1904’te *Samimi Anlaşma’yı* (Entente Cordiale) imzalamak zorunda kalmıştır (Armaoğlu, 1983, s. 31).

Sömürgeci ezeli iki rakip arasındaki anlaşmazlık bu kez büyük savaş sonrası 1919’daki Paris Barış Konferansı’nda su yüzüne çıkmıştır. Masada Clemenceau *Sykes-Picot* anlaşması gereği Suriye’nin paylaşımını isterken, Lloyd George ise bunun *Hüseyin-Mc Mahon* anlaşmasıyla çeliştiğini ve İngiltere’nin Araplara söz verdiğini hatırlatarak Filistin’de *pro-siyonist* bir pozisyon almıştır. Suriye’de *volontarist pro-haşimî* bir yaklaşım da sergileyen İngiltere karşısında Fransa bu durumdan epeyce rahatsız olmuştur. Wilson’un araya girerek bölgeye bir araştırma komisyonu gönderdiğini belirtmesi her iki ülkenin başkentini rahatsız etmiştir (Zorgbibe, 1991, s. 77).

Fransa kendisinde kalan *mavi bölgeler* Suriye ve Kilikya’da, İngiltere’ye kalan *kırmızı bölgeler*deki gibi mandater hâkimiyeti tesis etmeye çalışmıştır.⁸ *Onlar Konseyi* ve *Dörtler Konseyi* gibi komisyonların Suriye gibi bazı bölgelerde⁹ hazırladığı raporlarda Fransız mandasının asla istenmediği ortaya çıkmıştır. Bölge halkı o sırada Anadolu’da devam eden milli mücadele benzeri bir isyan/ayaklanma teşebbüsünde bulunmuştur. Georges Clemenceau kabinesinden sonraki dönemde Türk desteği olmadan *Levant’ta* kalınamayacağı görülmüş (Moukhtar Pacha, 1924, s. 27) ve Fransız dış politikası yeniden düzenlenmiştir.¹⁰

⁸ *Zone Bleu (Zone B)*. Büyük Britanya’ya bırakılan *kırmızı bölge (Zone A)* ise güney doğuda Basra, Bağdat ve Hindistan’ın güvenliğini sağlayan yerler. Rusya ve İtalya’nın ilgilendiği uluslararası bir yönetim düşünülen Filistin ise *kahverengi bölge* olarak adlandırılmıştır. Filistin’in bir kısmı ise Araplarla İngiltere’nin kontrolünde olacaktır. Anlaşma, Mısır’ın eski Doğu sekreteri İngiliz Sir Mark Sykes ve Fransa’nın Beyrut Başkonsolosu Georges Picot tarafından imzalanmıştır (Lapierre, 1936, s. 41).

⁹ King-Crane adlı komisyon iki Amerikalının Filistin ve Suriye’de haziran ve temmuz ayında özenli bir anket yapmışlardır. Bunun için, 36 şehri ziyaret etmiş, 1500 kadar kasaba temsilcisiyle görüşmüş ve 1863 dilekçe toplamışlardır. Bu bilgilerden yola çıkarak bir rapor hazırlamışlardır. Rapora göre bölge halkı Filistin’de Siyonizm’in durdurulmasını ve Filistin’in bağımsız Suriye’nin bir parçası olarak kalmasını, Faysal’ın başkanlığında bir anayasal yönetim arzusunu ortaya koymuştur. Eğer bağımsızlık olmaz ise Amerikan mandası, bu olmaz ise en son İngiliz mandası kabul edilebilecektir. (Bianquis ve diğerleri, 1980, s. 61).

¹⁰ Fransa’nın Suriye’deki menfaatlerini banka ve ekonomi bazında ele alan Osmanlı Bankası Müdürü Boissière Suriye’de düzenlenen Fransız kongresinde sunduğu 1919 tarihli bir bildirisinde Fransa’nın bölge halkının bağımsızlığına destek verdiğini birlikte ekonomik bir kalkınma yaratabileceklerini savunmuştur. Buna göre Marsilya Ticaret Odası, Suriye halkının isteklerini desteklemiştir. Fransa bölgedeki kadim ve etkin gücüyle artan ekonomik, ticarî ve finansal faaliyetleriyle reel bir politika

Mezopotamya’da patlak veren bir ayaklanma ve Mustafa Kemal’in ordusunun Çukurova/Kilikya’da ciddi başarılar kazanması Fransa’yı bu büyük sahada büsbütün zora sokmuştur. Bu durum karşısında kısa bir silah bırakma müzakereleri¹¹ olumsuz gidişatı değiştirmeyince Ankara hükümetiyle barışma çabalarına girmek zorunda kalmıştır. Türkiye ve Suriye arasında hudut anlaşmasını öngören ilk barış görüşmeleri Londra’da, 11 Mart 1921’de başlamış ve Yunan bozgunundan sonra İskenderun Sancağı hariç 1918 sınırlarına göre sınırlar belirlenmiş ve anlaşma imzalanmıştır (Yerasimos, 1986, s. 155).

Fransız-Türk temasları devam ederken, Franklin-Bouillon’un Mustafa Kemal ile görüşmek üzere Ankara’ya geldiği iddiası önceleri İngilizlere pek inandırıcı gelmemiştir. Daha sonra İngilizler bu gayri resmî görüşmeleri hem kabullenmemiş hem de yapılması halinde bu görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanacağı kanaatine sahip olmuştur. Anlaşma haberi gelince İngiliz çevrelerinde tam bir şaşkınlık yaşanmıştır. *Manchester Guardian* ve *Daily Herald* gibi basının önde gelenleri anlaşmanın muhakkak gizli maddelerinin olduğunu ve bunun açıklanmasını isterken *Daily Telegraph* başta olmak üzere bazıları da çok şiddetle Fransız hükümetini eleştirmeye hatta kınamaya başlamışlardır. Anlaşmanın 2-11 maddelerine göre, Bağdat’a ait bazı yerlerin Ankara’ya verilmesiyle Emir Faysal’ın güvenliği tehlikeye girmiş ve Fransa *Kemalistlerin*¹² Kafkas cumhuriyetlerine erişimini kolaylaştırmıştır (MAE, Bulletin Périodique de la Presse Anglaise, 1921, s. 1).

sürdürebilir (Boissière, 1919, s. 3-4). Daha sonra Boissière 1933’te Türk hükümeti ile yapılan bir itilafnamede Düyunu umumiye meclisi azalığı da yapacaktır (URL-1).

¹¹ Ankara hükümetiyle 30 Mayıs 1920’de yirmi günlük *silah bırakma* anlaşmasına imza atmamak zorunda kalmıştır (Soysal, 2000, s. 48).

¹² Bu dönemi anlatan Fransız matbuatı Ankara hükümetini ve Türk ordusunu işaret ederken, “Mustafa Kemal’in Ordusu” ve “Kemalistler” gibi ifadeler kullanmıştır. Türk basınının benzer şekilde *Kemalist* tabirini kullanmasını Büyük Komutan Kazım Karabekir Paşa tehlikeli görmüş ve taammüm etmesinde Batının zehirli maksatlar güttüğünü hatırlatmıştır. “*Garbın bugünkü varlığını, geçen devrelere benzetmek istemesindeki hedefi görelim ve Türk’ün bu varlığına Kemalist namını vermekle ne zehirli maksatlar güttüğünü bilelim, Kemalist tabiriyle bir taraftan Türk varlığını şahıs ile kaim göstererek milletimizi âleme gayr-ı reşit tanıtmak suretiyle milletimizin idrakini küçültmek ve diğer taraftan bu varlığı bütün milletin imanına değil herhangi bir başa bağlı bir parti bir çete vaziyetinde ilân ederek bu ruh-ı istiklâlin bütün İslâm milletlerine sirayetinde meydan vermemek korkusundandır*” (2016, s. 1183). Ayrıca dipnotta Kâzım Paşa “*Kemalist tabirinin sakatlığını 1338 senesi nihayetinde Bursa’da Gazi Paşa’ya Fevzi Paşa’nın yanında izah ettim. Hiç ses çıkarmadı*” (2016, s. 1183) şeklinde dile getirmiştir.

Ankara Hükümeti'nin İngiliz-Fransız Rekabetinden Yararlanma Çabaları

Ankara hükümeti Hariciye Vekâleti Avrupa siyasetini Paris mümessilliği aracılığıyla yakından takip etmektedir. Mevcut durum ve gelecek için İngiliz-Fransız rekabetinden yararlanılması Ankara için son derece büyük önem arz etmektedir. Kazım Karabekir Paşa'nın “*İstikbal bu hegemonya rekabetinin fiilî mücadelesini de gösterecektir. Yeni bir Harb-i Umuminin iki mihrakı olan bu devletlerin zümreleri şimdiden taazzuv ediyor demektir.*” (Karabekir, 2016, s. 1185) Yine Hariciye Vekâleti Vekili Celal, Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği raporda: “*İngiliz-Fransız mücadelesi ya menafi-iktisadiyyeyi telif yahut muvazene-i müsellaha ile neticelenebilir. Fransız politikasının temevvücatından şarktaki siyasetimizi mutazarrır etmeyecek bir mikyasta istifade lâzımdır.*” (Karabekir, 2016, s. 1186) şeklindeki düşüncesi Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Milli Mücadelede hayata geçirilecektir.

Ankara'ya göre Fransa'nın Türkiye politikası “*nazariyatta kâfi dostluk, fîliyyatta azamî tereddüt*” şeklinde gelişmektedir. Fransa'da değişen hükümetler ve Britanya'nın baskıları Türkiye ile yakınlaşmasını geciktirmektedir. Fransa bir taraftan Almanya'yı iktisadi bakımdan yıpratmak isterken İngiltere adeta Fransa'nın muarızını Almanya'yı rahatlatmaktadır. Fransa-Polonya arasında bir askeri ittifak söz konusu olurken İtalya Fransa'ya yaptığı anlaşmalardan dolayı düşmanca tavır almıştır. Almanya'yı hâlâ tehdit olarak algılayan Fransa İngiltere'nin kendi ordusunun yerine Yunanlıları Türkiye'de savaşta kullanmasını farklı değerlendirmeye başlamıştır. Hâlbuki Fransız askeri Kilikya, Suriye'de bizzat savaşarak ölmektedir.

Öte yandan Milli Mücadele devam ederken *Times* gazetesi İngiliz Başbakanı Lloyd George'un İstanbul'u Türklere almak fikrinden beş kez vazgeçtiğini güvenilir istatistik verileriyle açıklaması (Correspondance d'Orient, 30 Janvier 1920) İngiltere'nin kendi çıkarlarını ön plana alarak ortak anlaşmanın hilafına hareket etmesi olarak görülmüştür. Lloyd George'un Avam Kamarasında “Şark Meselesi” konusunu değerlendiren uzun konuşmasında bu tereddütleri görmek mümkündür. Buna göre *de jure* olarak değerlendirdiği İstanbul hükümetini, kendileri tarafından kurulan hükümete de *de facto* demek istememiştir. Ülkesinin *de jure* hükümetine karşı ayaklanan *asi gerilla tipi bir general* ile görüşme, önceleri istenmezken sonra tam tersi düşünülmüştür. Kaldı ki İstanbul hükümeti de Mustafa Kemal ile anlaşmaya çalışmaktadır. Fakat bu sırada Mustafa Kemal ve işbirlikçileri Anadolu'da *de facto* bir durum yaratmışlardı. Lloyd George konuşmasında, İzmir, Trakya ve İstanbul'u Türklere teslim etmeye söz vermediklerini belirtmiş, Yunanlıların da bu

toprakları hak etmek için mücadele etmelerini ısrarla *tavsiye* etmiştir. Ankara'ya kadar gelmeleri gerektiğini, halen güçlü bir Yunan ordusunun Anadolu'da savaştığını öte yandan Mustafa Kemal'in mücadeleye çok iyi konsantre olduğunu, Yunan ordusunu denize dökebileceğini ve İstanbul'u alabileceğini fakat büyük güçlerin buna engel olacağını 1920 Aralık ayında meclis konuşmasında gururla belirtmiştir.¹³

Bu durumda, savaş yorgunu Fransız kamuoyunun ve İngiliz aleyhtarı aydınların¹⁴ artan baskılarını da göz önüne alan Fransa, Kafkaslarda dostluk politikası yürüten Türkiye'nin yanında olmak istemiştir. Zira Franklin Bouillon petrol meselesiyle de ilgilenmiştir.¹⁵ Hariciye Vekâleti'ne göre İngiliz-Fransız mücadelesi ya ekonomik yükselme yahut silah bakımından eşitlik ile neticelenebilir. Fransız politikasının inişli çıkışlı ve istikrarsız dalgalanmasından şarktaki âli menfaatlere hâlel getirmeyecek derecede mutlaka istifade etmek gereği doğmuştur. Fransız – İngiliz rekabetinden faydalanmak isteyen Ankara gelişmeleri Fransa'nın attığı adımları takip ederek politik hamleler yapmaya gayret etmiştir. Fransa, İngiltere, İtalya gibi mandaterlik konusunu *Amerika Senasına* hem teklif etmekte hem de kabul edilmemesi için gayret göstermektedir. Bu politikaya göre taksimattan fazla pay almak istemektedirler. Zira Amerika adı geçen devletlerin toprak kazanımını engellemektedir. Bu bağlamda Suriye'de hüsrana uğrayan Fransa bu zararı Anadolu'dan tanzim etme gayreti içindedir. Aslında "*Fransa, Ortadoğu ile birlikte aynı zamanda Güneydoğu Anadolu'da Türk kuvvetleri ile mücadele ettiğinden, 20 Ekim'de Ankara Anlaşması ile Anadolu'dan fiili olarak çekilmiş ve bütün gücünü ve dikkatini Suriye'deki millî ayaklanma üzerine toplamaya çalışmıştır.*" (Uçarol'dan akt. Bıyıklı, 2008, s. y.).

¹³ Bir Yunan'ın bir Türk kadar iyi bir asker olamadığı tezine katılan Lloyd George Yunanlıların çok daha iyi silah ve teçhizatı bulunduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal'in başarılı olup olamayacağı noktasında kararsız kalan Lloyd George, İzmir Mustafa Kemal'e verilirse Şam, Homs ve Halep'in da elden çıkacağını hatta Bakü petrol kuyularının da bu plana dâhil edileceğini düşünmektedir. İlerleyen konuşmasında Akdeniz'in esasında Britanya'ya ait olduğunu ve Yunan halkıyla da dost olmak istediklerini dile getirmiştir. Yunanlıların hatalı politika yapmalarına rağmen aslında zeki ve enerjik bir ırk olduklarını da ilave etmiştir. Netice itibarıyla Yunanlılar eğer Avrupalı bir devlet olmak istiyorlarsa Mustafa Kemal karşısında başarılı olmak zorundadırlar (MAE, Recueil de Documents Etrangères, No 82, 1921, s. 8-10).

¹⁴ Louis Massignon (1883-1962) gibi bazı şarkiyatçılar İngiltere'yi genişleme siyasetinin şampiyonu olarak görmekte ve derin bir nefret duymaktadırlar (Said, 1998, s. 365).

¹⁵ Fransız hükümeti sabık bakan Franklin Bouillon'u evvela gayri resmî olarak Ankara'ya göndermişti. 9 Haziran 1921'de Ankara'ya gelen Bouillon iki hafta boyunca Yusuf Kemal Bey, Fevzi Paşa'nın da bulunduğu görüşmelerde Mustafa Kemal bizzat müzakerelerde bulunmuştur (Atatürk, 1981, s. 621).

Karabekir Paşa'ya göre *Namuskâr emperyalist* olarak görülen İtalya hariç tutulursa İngiliz siyaseti çetrefillidir. Türkiye'yi Fransızlara bırakmaktansa bölgeyi Amerikan mandacılığına bırakma taraftarı olan İngiltere bunun için Fransızlarla sahada mücadele etmek zorundadır. “Amerikan mandaterliği artık aleni propaganda derecesine ve matbuatın münakaşa sütunlarına geçmiştir. Bütün bunların hulâsa-i tetkikatı gûya hükümet İngiliz mandasını tervic ediyor.” (Karabekir, 2016, s. 177). Amerikan mandacılığının Fransız mandacılığına tercih edilmesi yönündeki propaganda İngiltere marifetiyle yapılmıştır. Bu manada Halide Edip, Amerikan mandacılığını ehveni şer olarak gördüğünü Mustafa Kemal'e iletmıştır (Atatürk, 1960, s. 95-99).¹⁶

Öte yandan Fransızlarla, işgal ettikleri Maraş, Antep, Urfa bölgesinde ciddi *muharebat* ve *müsademat* olmuştur. Öyle ki işgal kuvvetleri buralardan çekilmeye mecbur kalmışlardır. Zira kuvay-ı milliye nizami askerlerle de takviye edilmeye başlamıştı. Fransız işgal kuvvetlerine Türk halkı, her taraftan sıkı ve şiddetli bir surette karşı koyuyor, direniyor, geri püskürtüyor ve ciddi zararlar veriyordu. Bu mücadele karşısında Fransız hükümeti Ankara ile temas ve müzakere yollarını aramıştır. Yirmi günlük bir mütareke, askerî bakımdan daha ziyade siyasî bakımdan başarı kabul edilmiştir (Atatürk, 1981, s. 623). Çünkü bir itilaf devletinin yani Fransız murahhaslarının Ankara'yı dikkate alması ilk defa olmuştur. Önceleri müzakereler kesintiye uğrasa da *Melhame-i Kübra* olarak anılan Sakarya Muharebesinden 37 gün sonra antlaşma sağlanmıştır. 20 Teşrinievvel 1921'de imzalanan *Ankara İtilafnamesi*, Ankara tarafından siyasî, iktisadî, askerî başarı olarak değerlendirilmiştir (Atatürk, 1981, s. 625).

Bu anlaşmadan hiç memnun olamayanlar Türkiye'de sadece *Sevr*'in reddi konusunda anlaşılan birbirinden farklı iki hükümet bulunduğunu, Yunanlılara İzmir'in verilmesi talebinin haklı olduğunu, Türklerin ise Avrupa'dan tamamen atılması gerektiğini müzakere etmektedirler. Yunan Kralı Constantin (1868-1923)'i hiç sevmediklerini ama Yunanistan'ın adaları da almasını desteklediklerini ve Fransa'nın tıpkı İngiltere gibi Yunanlıların yanında olması gerektiğini dile getirmişlerdir. İtalya ve Fransa İngiltere'nin karşısında kalmıştır. Ortadoğu'da kalıcı *barış için öneri* getiren *Boston Evening Transcript*'a göre, bağımsız bir Türkiye'nin yaşama olasılığı, Müslüman olmayanların varlık ve haklarının garanti edilmesi ve Anadolu kıyısındaki Rumların Yunanistan ile birleşmesine bağlıdır. Böylesi bir öneri

¹⁶ Kurtuluş Savaşı yıllarında ilk siyasal ve düşünsel ayrılıklar başlamıştı. Örneğin Mustafa Kemal gibi kişiler için Wilson doktrinine güvenmek ulusa ihanetle aynı şeydi (Berkes, 2002, s. 483).

de teklif edilebilmiştir (MAE, Bulletin Périodique de la Presse Américaine, 1921, s. 17).

New York Times ise Trakya'nın Yunan ile Türk arasında bölünmesinin kimseyi memnun etmeyeceğini Fransa'nın ve İtalya'nın Yunanistan'ın yanında yer alması gerektiğini savunarak basit çıkarların ilerde kargaşaya yol açacağını düşünmektedir. Özellikle Fransa'ya "Bu gün 1204 ittifakını Yunanlılar karşısında Türkler lehine görmek korkutucudur" şeklinde yayın yapmıştır (MAE, Bulletin Périodique de la Presse Américaine, 1921, s. 17).

Öte yandan İngiltere de Fransa'nın Suriye'den kovduğu Faysal'ın yönetiminde Mezopotamya'da bir krallık kurma faaliyeti içindedir. *Le Temps*, Emir Faysal'ın ve adamlarının Fransa'ya düşmanca bir tavır takındığını ve Suriye'deki haklarını tanımadığını açıklamıştır. Faysal ile Fransız hükümeti arasında Aralık 1919'da yapılan bir görüşmede siyasi işbirliği sağlanması yönünde kararlar alınmasına rağmen Faysal ve Şerif Hüseyin'in ajanları tam tersi yönde hareket etmişlerdir.¹⁷ Türk ordusu karşısında kesin Yunan mağlubiyetinden sonra Mudanya Mütarekesinin imzalandığı gün, 10 Ekim 1922'de Irak Krallığının kuruluş anlaşması imzalanmıştır (Yerasimos, 1986, s. 155).

Clemenceau, İngiltere ile olan anlaşmazlığın yeni bir savaşın eşiğine getirmesinden kaygı duymuş Amerika'nın desteğini almak için sıcak ilişki kurmaya gayret göstermiştir. O'na göre Amerika'da savaş yanlısı politikacılar da barış yanlısı politikacılar da mevcut ve bunlar Fransa'yı sevmektedirler. Bu durumu kullanmak isteyen Clemenceau, Amerikalı başkan Harding (1865-1923)'i iki ülke arasındaki anlaşmazlıkta (özellikle Almanya'ya yaptırımlar konusunda) hakem olmasını önermiştir. Böylece İngiltere'nin dostluğunu kazanmak ve sürdürmek mevcut dış politikaya daha uygun olacaktır (Journal des Débats, 1922, s. 2). Zira bu savaş Fransa'nın enerjisini tüketmekte ve Almanya konusunda meclisin sosyalist kanadı savaşı isterken demokratik bir barış zor görünmektedir (Le Mouvement Sociale, 1969, s. 13). Zira Fransa Versailles Antlaşması'nda Almanya'ya ekonomik açıdan kısıtlayıcı yaptırımlar eklenmesi hususunda İngilizlerden destek bulamamıştı. Bu durum Fransa'nın İngiltere karşısında kırılma noktası olmuştur.

¹⁷ Adı geçen görüşmeden sonra gazete yazarı, Faysal'ın Fransa aleyhine yaptığı siyasi, ticari, askeri, sosyal olayları birer birer saymıştır. Bkz. *Le Temps*, 20 Juillet 1920.

Kısaca 1915'e kadar Osmanlının toprak bütünlüğünden yana bir politika takip eden Fransa daha sonra Alman *Weltpolitik** ilerlemesinden duyduğu kaygılı bir paylaşım politikasıyla toprak ve ekonomik çıkarlar sağlamak üzere harekete geçmiştir. Rekabet ve düşmanlık çerçevesinde yaklaştığı büyük güç Britanya'ya karşısında Théophile Delcassé (1853-1923)'nin *emperyal* vizyonuna rağmen Fransa, Picot'un kazandırdığı Kilikya'yı Ankara Antlaşması'yla bırakmak zorunda kalacaktır (Fulton, 1999, s. 188-189). İngiltere ise şüphesiz bir barış anlaşması imzalanamayan Türklere *bir vatan çizilememesini* İslam âlemini izah edememiştir.¹⁸

Yunan Néa Hellas'a Göre Fransız-İngiliz Rekabeti

Yunanistan'ın Fransa ile ilişkisi hakkında yapılan bir değerlendirmeye göre, Fransa ve Britanya'nın *Helenlere* açıktan desteği olmakla beraber Fransa'nınki yeteri kadar güçlü değildir. Néa Hellas gibi güçlü gazetelerin tespitleri de bu yöndedir. Savaşın başından beri Fransız politikaları ciddi olarak *filhelen* karakter arz etmektedir. Venizelos Paris'te her zaman *Helen* haklarını üstlenecek ve savunacak avukatlar bulabilmektedir. Buna karşın Roma kaynaklı *Katolik* bir muhalefet söz konusu olmaktadır. Papa Filistin için imtiyaz ararken Protestan İngiltere ve Amerika Doğu'daki Domikenlerin¹⁹ daha fazla etkin olmalarını istemeyerek Latinlere fazla şans tanımamıştır (MAEG, Bulletin Périodique de la Presse Grecque, 30 Août 1919).

Yunan çıkarlarına en fazla zarar veren şey, Fransız politikasının İtalya'nın isteklerine ve basına verdiği desteğidir. *Journal des Débats*, *Le Temps*, *Le Matin* gibi önemli basın yayın organları Fransa'nın Londra ve Saint-Jean de Maurienne²⁰ anlaşmaları çerçevesinde İtalya'yı desteklemektedir. *Bulletin*'e göre esas itibariyle Fransızlar Bulgarlar kadar antipatik olan İtalyanları pek sevmezler. Fakat Fransız kamuoyu İngiliz politikasına meydan okuyor ve işbirliği arzu ediyor. Fransa ve İtalya *kız kardeş* iki ülke olarak 80 milyonluk bir güçle gelecekteki Almanya tehdidi

* Almanya'nın Bismarck sonrası (1890-1914) saldırgan dış politikasına verilen isimdir.

¹⁸ Konferanstaki müzakerelere gözlemci sıfatıyla katılan Hintli Müslüman delegeler, Osmanlı Devleti'nin taksim kararını protesto ettiler. Onlara göre bu karar, Hindistan Müslümanları üzerinde olumsuz bir tesir yaratacak doğal olarak bu da Britanya hükümeti'nin âli menfaatlerine uymayacaktır. "Kendileri için bu kararın yok hükmünde olduğu hususunun Dörtler Konseyi'ne bildirilmesini ve durumdan Osmanlı hükümetinin haberdar edilmesini istediler. Hiç şüphesiz Hindistan Müslümanlarının bu tepkisi, hilafet temelliydi ve söz konusu tepkiye, İngiltere'nin çıkarlarına aykırı olduğunu düşündüğü için Britanya'nın Hindistan Bakanı Montegu da katılmaktaydı" (Budak, 2020, s. 453).

¹⁹ Dominik tarikatı, 1200 civarında, Kilise içinde ve toplum arasında manevi bir yenilenme ihtiyacına binaen apostolik bir yaşam tarzı iddiası ve Cathar sapkınlığına karşı amansız mücadele ile karakterize edilmiş bir bağlamda ortaya çıkmıştır (URL-2).

²⁰ Saint-Jean-de-Maurienne anlaşmaları, Fransa, İtalya ve Birleşik Krallık arasında 26 Nisan 1917'de akdedilen ve 18 Ağustos ile 26 Eylül 1917 arasında onaylanan uluslararası anlaşmalardır.

karşısında güçlü olmak istiyorlar. Bu durum Yunanistan için tehlikelidir. Roma'nın papası *şizmatik* olarak Yunanlılara ihanet etmiştir. Fakat Fransız diplomasisi açık ve net olmalı ve yönünü değiştirmelidir. Zira Yunanlılar, *Helenizm*'i Doğu'da hâkim kılacak ve makarna yiyen İtalyanlara da *yedirtmeyecektir!* (MAEG, Bulletin Périodique de la Presse Grecque, 30 Août 1919).

Mustafa Kemal Paşa'nın muhalif hareketi gittikçe güçlenmektedir. Mustafa Kemal hareketin başarısı için bir tarafta Kürtlerle öte taraftan Araplarla görüşürken Emir Faysal ile gizlice görüşmüş (Yılmaz, 2014, s. 290) ve ona Acemi Paşa'nın destek vereceği vaadini vermiştir (MAEG, Bulletin Périodique de la Presse Grecque, 30 Août 1919).

L'Asie Arabe Gazetesinin Yaklaşımı

L'Asie Arabe (Arap Asya) gazetesine göre, gerek Avam Kamarası gerekse Bourbon Sarayı her iki mecliste hararetli tartışmalara rağmen Doğu hakkında ortak bir karar verememişlerdir. Petrol ve Pamuktan başka bir şey düşünmeyen bu iki ülke, güya Arapları Osmanlı boyunduruğundan kurtarmak ve medeni ülkeler seviyesine getirmek için savaş çıkartmışlardı. Oysaki bağımsızlık, adalet söylemleri birer *yem/tuzak* olmuştur. Llyod George, Mezopotamya'ya hâkim olmak için Avam Kamarasından 40 milyon sterlin talep etmiş bölgede bir Arap devleti kurmak ve petrol kaynağına sahip olmak istemiştir. Kanlı çatışmaların halen devam ettiği, ümitlerin kesildiği, politik oyunların sergilendiği Mezopotamya'daki halklar için teselli edici bir perspektiftir. Eğer Emir Abdullah'ın Mezopotamya'da krallığını kurmak için Lloyd George, Lord Curzon ve Britanya hükümeti bir an önce vaatlerini yerine getirirse halk teselli olacaktır (*L'Asie Arabe*, 30 Haziran 1920).

Suriye içinde aynı şeyi temenni eden *L'Asie Arabe*, *Saint-Remo*²¹ kararlarını eleştirmiştir. Buna göre Suriye'den bir parça olan Filistin'in koparılması İngiltere ve *Siyonizm* lehine olurken Fransa'ya terk edilen Suriye'nin bütünlüğüne bir darbedir. Muarızlarının muhalefetine rağmen Clemenceau Suriye'de bir Arap-Fransız bakış açısıyla yaklaşmış ılımlı ve olumlu argümanlarıyla Araplara ve Suriyelilere ümit

²¹ San Remo Konferansı, 19-26 Nisan 1920 tarihleri arasında Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtalya'nın kuzeybatısında bulunan Liguria bölgesindeki *Sanremo* kentinde bulunan *Devachan* şatosunda düzenlenen uluslararası bir konferanstır. Müttefiklerin (İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar, Yunanlılar, Japonlar ve Belçikalılar) temsilcilerinden oluşan *Yüksek Savaş Konseyi* tarafından ve Paris Barış Konferansı'nın devamında oluşturulmuştur. 25 Nisan 1920'de kabul edilen San Remo kararları arasında Milletler Cemiyeti'nin Ortadoğu'da o zamanlar tanımlanmamış üç Osmanlı toprağının idaresi için *A sınıfı* mandaterliğin teşekkülü (Filistin, Suriye ve Mezopotamya) ve *Sevr Antlaşması* bulunmaktadır.

vermiştir. Bir Suriyeli Arap devleti kurmak için *fedakârane* gayretle Lübnan'a bir anayasa hazırlayan Fransa, bir plebisitle sınırları da çözüme kavuşturmak niyetiyle bağımsızlık yolunda ümit vermektedir.²² Karşılıklı iyi niyet ve güvenle Fransız geleneklerine menfaatlerine uygun liberal bir program ikame edilmek istenirken emperyalistler buna karşı çıkmaktadırlar. Halkı ve parlamenterleri aldatıcı kampanyalar başlatmışlar. Krediler verilerek Fransa'nın tesis ettiği liberal ortamlar kargaşaya sokulmak istenmiştir. Hiç kimse Suriye ve Mezopotamya arasında benzerlik kurmak istemese de Araplar İngiliz Mareşal Edmund Allenby (1961-1936)'i desteklemişlerdi (L'Asie Arabe, 30 Haziran 1920).

Avusturya'nın Sürece Bakışı

Avusturya, gerek Fransa ve İngiltere'nin Ankara ile ilişkisini gerek Fransa-İngiltere arasındaki rekabeti veya mücadeleyi dikkatlice takip etmiştir. Kendi açısından Türklerin bu hassas dönemini *Şark meselesi* bağlamında değerlendiren Avusturya, dışişlerinin Siyasi Dairesi'nin verdiği rapora göre *Küçük Asya'nın* geleceği karanlık ve karışıktır. Fakat bir taraftan da Kemalistler ile Bolşevikler arasında uyum söz konusudur. Bolşevikler, İngiltere'yi düşman olarak görmekte ve bu yüzden Kemalistlere para, silah ve hatta 10 bin asker ile destek vermişlerdir. Avusturya'ya göre İngiltere ile Türk milliyetçilerinin arasındaki ihtilaftan İngiltere'deki Müslüman tebaanın olumsuz etkileneceği endişesi İngiltere'yi Kemalistlere yaklaştırabilir. Fakat bu durumu göz ardı eden İngiltere hükümeti sorumluluğunu yerine getirmemiştir. O sıralarda Yunanlılar Türkler karşı hücumu geçmiş fakat başarılı olamamıştır. Yine de boş durmayan Venizelos ise Avrupa başkentlerinde ciddi bir propaganda uygulamaya başlamıştır.²³ Lloyd George da bu propagandaya kayıtsız kalmamış tam tersine ciddi destek vererek Yunan kamuoyunu oyalamıştır.²⁴

²² Le Temps özellikle Levant/Ortadoğu meselelerinde Fransa ve İngiltere'nin aralarında muhakkak surette anlaşmaları yönünde yayınlar yapmıştır (Le Temps, 1919).

²³ Venizelos Avrupa'da Yunanlıların menfaatlerinin *yenilmez* savunucusu olarak görülmüştür. Venizelos'un Londra ve Paris seyahatleri Türkleri hep tedirgin etmiştir. Fransızlara her zaman sempatik gelmiştir. Fransa şahsından daha ziyade Yunan kültürünü önemsemektedir. Aslında İngiltere'nin Asya hâkimiyetinin hizmetinde yeniden Bizans'ı dirilmek hayali taşıyan bir politikacı olarak değerlendirilmiştir (Pinon, 1922, s. 948).

²⁴ Türk Tarih Kurumu'nda bulunan Dr. Artem Ohandjanian'ın arşivinden, 12 Temmuz 1921 tarihli belgede yer almaktadır. Avusturya-Ermenistan 1872-1936 Diplomatik Yazışmalar Faksimile Koleksiyonu yaklaşık 12 cilt, 8400 sayfadır. Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca vb. dillerde yazılı belgeler bulunmaktadır. Ermeni tezini savunmak amacıyla objektif kriterlere uymayan bu koleksiyon Viyana'da adı geçen kişinin şahsi matbaasında basılmıştır.

Storck, Avusturya Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporunda *Hasta Adam*'in gücünün küçümsendiğini en geç fark eden büyük gücün İngiltere olduğu şeklinde değerlendirmeleri dikkat çekmiştir. Storck raporunda, Yunan macerasından ders çıkarmak gerektiğini, Türkiye'nin *yeni koruyucusu* (!) Fransa ve İtalya'nın olduğunu ama yine de her ikisinin İstanbul'u İngiliz gemilerinden koruyamayacağını belirtmiştir. Fransa'nın Ankara'nın yanında yer alarak İngiltere'ye *gönderme* yaptığını ve Mustafa Kemal'in daha ileri gitmemesinin de temenni edildiğini vurgulamıştır. Raporda, Yunan halkının da artık barış istediği ve galip devletlerin aracılığıyla müzakerelere hazır olduğu dile getirilmiştir.²⁵

1925'e gelindiğinde İstanbul'da bulunan Avusturya elçisi August Karl, Avusturya Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, benzer tespitlerde bulunmuş ve süreci değerlendirmiştir. Buna göre, Fransa'nın Türkiye ile yeniden dostane ilişkiler kurmak istediğini, Ankara Antlaşması'nda Franklin Bouillon'un nezdinde önemli görevler üstlenen Fransa'nın Ankara temsilcisi Albay Louis Mougin'i arabulucu olarak tekrar Ankara'ya gönderdiğini yazmıştır. Bakıldığında Fransa, İngiltere'ye karşı *denge unsuru* olarak Türkiye ile yakınlaşmak istemektedir. Lozan'ı destekleyen Fransa, askeri birlikleriyle Musul çevresinde adeta İngiliz menfaatlerine karşı çıkmayı planlamaktadır. Öyle ki Fransa, o sırada Erzurum'da meydana gelen depremden dolayı para ve taziye mektubu göndermiş,²⁶ Ziya Gökalp (1876-1924)'in ölümü sebebiyle de taziye dileklerini ileterek yakınlaşmak arzusunu her vesileyle göstermiştir. Bu taziyeleri gönderen tek ülke olarak Fransa'nın belirtildiği raporda Türkiye Cumhuriyeti'nin birinci yıldönümünü de kutladığı ilave edilmiştir.²⁷

İngiliz Basınında Kemalistler ve Fransızlar

Daha önce *Bunsen Komitesi* (30 Haziran 1915 tarihli) raporunda Türkiye'nin Asya topraklarını etnolojik ve tarihi bakımdan Arap bölgesi hariç beş büyük eyalete bölmüştü ki bunlar Anadolu, Ermenistan, Suriye, Filistin ve Irak-Mezopotamya idi. Bu beş bölgeden Filistin, Irak-Mezopotamya ve Akabe çizgisine kadar olan bölge

²⁵ Bükreş'ten Avusturya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Dairesine yazılan 22 Eylül 1921 tarihli rapor. Dr. Artem Ohandjanian arşivinde XI. cildin 7909-7914 sayfa aralığında yer almaktadır.

²⁶ Fransa tarafından 50 bin Frank para yardımı ve Mustafa Kemal'e samimi taziye mektupları gönderilmiştir (Aydın ve Ergün, 2018, s. 159).

²⁷ 22 Ekim 1925 tarihli rapor, Österreich-Armenien (1872-1936), Faksimilesammlung diplomatischer Aktenstücke (Fotokopien), Herausgegeben und eingeleitet von Mag. Dr. Artem Ohandjanian, XII. Cilt (1924-1936) Ohandjanian şahsi matbaasında basılmış olup yaklaşık 8215 sayfadır. Aynı arşiv koleksiyonunda Mustafa Kemal'e hitaben yazılmış Fransa-Türkiye arasında deniz ve hava ulaşımına dair görüşmelerle ilgili 22 Ekim 1924 tarihli Fransızca ek belgeler 8216. sayfada bulunmaktadır.

İngiltere'nin payına düşmüştü. Bu paylaşım bazı bölgelerde sancılı olmuş Fransız ve İngiliz anlaşmazlığı 1919'da Suriye krizi ve Anadolu'dan yükselen milli bir hareket karşısında su yüzüne çıkmıştır. *Brest-Litovsk*²⁸ (3 Mart 1918) ve *Mondros Mütarekesi* (30 Ekim 1918) sınır taksiminde ciddi gerginliklere sebep olacaktır. Ermenilere vaat edilen yerler risk altına girmiştir.²⁹ Kilikya'da ise mücadele Türkler lehine gelişmiştir (Yerasimos, 1986, s. 150).

Mustafa Kemal'in askerlerinin İzmir'e girmesiyle İngiliz hükümeti hemen her kesimden liberal, muhafazakâr veya işçi partisi üyeleri tarafından şiddetle eleştirildiği adeta saldırıya uğramıştır. İngiltere'nin Doğu politikası çökmüştür. Buna karşılık İngiliz basını Yunanlıların Anadolu'yu terk etmelerine sessiz kalacaklarını ama hükümetin Boğazların serbest olması kararına bağlı kalmasını desteklemişlerdir. *Yorkshire Post*, *Daily Mail* gibi gazeteler Llyod George'u amatörce davranmakla suçlamışlardır. *Daily Herald* gazetesi ise Sevr'in doğar doğmaz öldüğünü, Kemalistlerin çok akıllıca hareket ettiğini, çok üçlü olduklarını, itilafları ters köşe ettiğini yazmıştır (MAE, Bulletin Périodique de la Presse Anglaise, 1922, s. 8).

Westminster Gazette ise Fransa'nın Kemalist ordunun İzmir'de Yunanı ezip geçmesini istemediğini, İngiltere'yle birlikte yeni bir politika takip etmek istediğini yazmıştır. Buna göre, İngiltere'de Türkleri Avrupa'dan atmak isteyen çevrelerle Türklere ılımlı bakanlar arasında bir denge bulmak gerekmektedir. Öte yandan Türkler buradan atılırsa yerine kimler gelecek sorusuna cevap da verilememiş olduğu göz önünde bulundurularak İstanbul'un Milletler Cemiyetine bırakılması öngörülmüştür. Hükümet taraftarı gazete *Daily Telegraph* ise hükümeti suçlamak yerine Yunanlıların heva ve heveslerinin doyumsuzluğuna ve ordusunun beceriksizliğine vurgu yapmıştır. Ayrıca Kemalistlerin başarısı Hindistan'da bütün Müslümanlar arasında *Panislamizm* etkisi uyandıracak endişesi ciddi tartışmalara neden olmuştur. Aslında Britanya başbakanı Rusya'nın güçlenmesi ve Müslüman dünyanın ayaklanmasından çok korkmuştur. Bu aşamada Sevr'i desteklemesi için

²⁸ Sovyetlerle Almanya arasında yapılan bir barış antlaşmasıdır. 3 Mart 1918'de Alman İmparatorluğu liderliğindeki Merkezi hükümetlerle Rus Bolşevik Cumhuriyeti arasında Brest-Litovsk şehrinde imzalanan bu antlaşmayla Doğu Cephesi'ndeki savaş sona ermiştir. Merkezi devletler için faydalı bir antlaşma olmuştur. Buna göre, Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı Devletine verilirken, Polonya, Litvanya, Estonya gibi devletlerin mukadderatı adı geçen merkez hükümetlerine bırakılmıştır. Ukrayna da Almanların yardımıyla bağımsızlığını ilan etmiştir (Armaoğlu, 1983, s. 140).

²⁹ 1920 Eylül'de başlayan Türk-Ermeni savaşı 2-3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşmasının yapılmasıyla son bulmuştur. Böylece Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan hayalleri suya düşmüştür. Bkz. Öztoprak, İ., *Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakerati*, <https://atamdergi.gov.tr/tam-metin-pdf/744/tur>

Fransa ve İtalya'ya baskı yapılması düşülmüştür. Zira Boğazların hâkimiyeti İngiltere için adeta kutsal bir kazanım olarak görülmektedir (MAE, Bulletin Périodique de la Presse Anglaise, 1922, s. 9).

Daily Chronique Paris'te önemli bir basın grubunun Türklere sempatiyle yaklaşmasını eleştirmiştir. Buna göre, Kemalistler sanki Fransa için savaşmış ve muzaffer olmuşlardır. Fransa *entente*'i hiçe saymış, İngiliz dostluğunu tehlikeye atmış saldırgan militarist bir Türkiye dostluğunu tercih etmiştir. Fransa ya İngiltere ile ya da Türklerle olmak üzere tercih yapılmalıdır. İngiltere ve müttefikleri Türkiye ile savaş halindedir ve Yunan bozgunu önemli değildir, İzmir Türklere verilebilir ama boğazlar hiçbir surette verilemez. Edirne ve Trakya hakkında Romanya ve Yugoslavya ile görüşülmeden karar verilemez (MAE, Bulletin Périodique de la Presse Anglaise, 1922, s. 8).

Morning Poste gazetesi, Lloyd George'un politikalarının İngiliz prestijini sarstığını belirtmiş ve İngiltere'nin Kemalistleri Bolşeviklerin kucağına ittiğini ilan etmiştir. Kamuoyunu etkilemeye çalışan gazete Fransa'yı, Türkleri desteklediği için suçlamıştır. Zira Suriye'deki Fransa'nın, *Türklerle suç ortaklığı* yaparak, Avrupa'da yeniden var olmalarını sağlaması çok *korkunç* bir şey olacaktır! Müslüman tebaası bulunan Fransa Doğu'daki Hıristiyanları korumak için de harekete geçmelidir! Böyle yaparsa Fransız politikası İtilaflara çok önemli kazanımlar sunacaktır. Fakat Boğazlar konusunda Kemalistleri destekleme hususunda tereddüt içindedir. *Outlook* ise Britanya'nın Boğazlar ve Süveyş Kanalı meselelerini kutsamadan Türkiye ile dostluk anlaşması yapmanın yollarını aramak zorunda olduğunu dile getirmiştir (MAE, Bulletin Périodique de la Presse Anglaise, 1922, s. 9).

Revue des Deux Mondes

Revue des Deux Mondes adlı dergide René Pinon, İngiliz-Fransız siyasî ilişkilerini Fransız penceresinden eleştirel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Buna göre, Asya'ya hükümranlığını tesis etmek için İngiltere Yunan ordusuna silah ve lojistik destek vermiştir. Türk-Yunan savaşını Türk ordusu kazanınca Lord Curzon, daha önce *Fransız-Kemalist* anlaşma müzakerecisi Bouillon'u Mustafa Kemal'e müttefiklerin barış öneri ve tavsiyelerini iletmesi için teklifinde bulunmuştu. Zira Türkler İngilizlere asla güvenmemektedir. İlerleyen Türk ordusu, İngilizlerle yapılan anlaşma gereği, tarafsız bir bölge olan Erenköy'e girince İngilizlerin bir kısmı *Times* ve Lloyd George gibi yeniden savaş isterken bir kısmı da Rumbold, General Pellé gibi barış yanlısı mutedil bir tavır sergilemiştir. Mustafa Kemal'in İngilizlere savaşmak istemediğini bölgeden çekilmelerini bildiren bir telgrafı Londra'da "*Bir Türk askerinin*

diktəsi kabul edilemez' itirazlarına sebep olmuş ve tehditkâr karşı bir nota gönderilmiştir. Neyse ki daha sonra savaşın eşiğinden suhuletle dönülmüştür. Mudanya müzakerelerinde benzer gerilimler yaşanmıştır araya giren Fransızların katkılarıyla olaylar yatışmıştır (Pinon, 1922, 951-953).³⁰

Revue des Deux Mondes'a göre, sonuçta Türkler İstanbul'u elinde tutmak için İngiliz, Fransız ve Rusya'nın müttefiklerine karşı bir savaş yapmıştır. İngilizler bütün Doğu'da, Fransız politikasının aleyhine bir politika izleyen Yunan ordusunu maşa olarak kullanarak hata etmiştir. Fransa, *Hristiyan halkları ezen Türklerle (!)* savaş sonucu antlaşma yapma mecburiyetinde kalmalarını, İngiliz ve Amerikan yanlış politikalarının kurbanı olmalarına bağlamıştır. Yazar'a göre Fransa Doğu'da her zaman arabulucu bir rol üstlenmiş ve Türklerle dost olurken Hristiyan halkların da koruyucusu olmuştur. İngiliz basınının Fransa'yı Ankara Antlaşması'ndan dolayı kınamasını kabul etmeyen yazar, kendileri sayesinde İngiltere'nin Rus-Türk ittifak ordusuyla (Kars Antlaşması) olası bir savaştan kurtulduğunu düşünmektedir. Pinon düşüncelerini: "*Elbette Balkan güvenliğini ve Asya Müslümanlarımızı tehlikeye atan, Trakya'yı 1912 ve 1918'de olmak üzere iki defa kaybedip geri alan ve İstanbul'a tekrar yerleşen Türklerden hoşlanmıyoruz. Fakat Avrupa'da ehveni şer olarak kabul ediyoruz. İngiltere, Almanya karşısında bizi yalnız bırakacak, eğer biz onu Türklerin karşısında desteklemezsek!*" (Pinon, 1922, s. 953) şeklinde ifade etmiştir. Aslında ilk olarak İngiltere Doğu'da 1918'de Fransa'nın menfaatlerini hiçe sayarak *Arap-Türk* ve *Yunan-Arap* anlaşmaları yapmış bu yetmezmiş gibi bir de Almanya karşısında tam manasıyla Fransa'yı desteklememiştir. Bu yüzden geçmiş olayları bir tarafa bırakarak gelecek için yeni şeyler önermek gerekmektedir: "*Fransa'nın Batı'da İngiltere'ye; İngiltere'nin de Doğu'da Fransa'ya ihtiyacı vardır*" sonucuna varan yazar uzlaşma çağrısında bulunmuştur (Pinon, 1922, s. 954).

Sonuç

1915'e kadar Osmanlının toprak bütünlüğünden yana bir politika takip eden Fransa daha sonra Alman *Weltpolitik* ilerlemesinden duyduğu kaygıyla, toprak ve ekonomik çıkarlar sağlamak üzere harekete geçmiştir. Rekabet ve düşmanlık çerçevesinde yaklaştığı büyük güç Britanya'ya Alman korkusuyla yaklaşmıştır. Birinci Dünya

³⁰ Türk-Yunan Savaşı ve Fransız-İngiliz politikaları çerçevesinde meydana gelen olaylar ve aktörler çok geniş bir biçimde anlatılmıştır. René Pinon, tarafından "Cronique de la Quinzaine" başlığıyla *Revue des Des Mondes* dergisinde 1 Eylül 1922 tarihinde 951-953 sayfa aralığında yayımlanmıştır.

Savaşı'nın sonunda Fransa, uhdesinde kalan *mavi bölgeleri* Suriye ve Kilikya'da, İngiltere ise *kırmızı bölgelerde* mandater hâkimiyeti tesis etmeye çalışmıştır.

Ankara'ya göre Fransa'nın Türkiye politikası *nazariyatta kâfi dostluk, fîliyyatta azamî tereddüt* şeklinde gelişmiştir. Fransa'da değişen hükümetler ve Britanya'nın baskıları Türkiye ile yakınlaşmasını geciktirmiştir. Adana, Maraş, Antep, Urfa'da ciddi *muharebat* ve *müsademat* olmuş bu bölgelerde başarısızlığa uğrayan Fransa Türkiye'ye İngiltere karşısında *denge unsuru* olarak yakınlaşmak mecburiyetinde kalmıştır. Fransa, Mudanya ve Lozan dönemlerinde İngiltere'nin enstrüman olarak kullandığı Yunan tezini desteklememiştir. Yunanlıların ağır mağlubiyeti karşısında ise Yunanlıların heva ve heveslerinin doyumsuzluğuna ve ordusunun beceriksizliğine vurgu yapan bir kısım İngiliz ise Kemalistlerin başarısının Hindistan'daki bütün Müslümanlar arasında bir *Panislamizm* etkisi uyandıracacağı endişesiyle itiraz etmiştir. İngiliz kamuoyunda fikir ayrılıkları ortaya çıkmış ve ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Britanya başbakanı Rusya'nın güçlenmesi ve Müslüman dünyanın ayaklanmasından kaygı duymuştur. Zira egemenliği altındaki Hintli Müslümanlar Türklere yapılan muameleye tepkisiz kalmamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın mağlupları arasında bulunan Avusturya'nın siyasi şubesi ise gelişmeleri tarafsız bir gözle yakından takip etmiş ve Avrupa'nın çeşitli şehirlerindeki görevli elçileri aracılığıyla bazı raporlar hazırlamıştır. Hazırlanan bu raporlarda *Küçük Asya*'nın geleceğini karanlık gören Kemalistler ile Bolşevikler arasındaki uyuma dikkat çekilmiştir. Bolşevikler, İngiltere'yi düşman olarak görmekte ve bu yüzden Türkleri desteklemektedir. Anadolu'da Türklerin yaptığı milli mücadeleye yönelik de değerlendirmelerde bulunan Avusturya elçisi, İngilizlerin kibri gerçekleri görmesine mani olurken Fransa'nın daha akıllıca bir politika yürüttüğünü belirtmiştir. Ankara hükümeti, azami derecede yararlanmaya çalıştığı bu iki devletin birbirine zıt politikalarını *provoke edilebilir bir menfaat çatışması* şeklinde değerlendirmiştir. Sonuçta, bu kadar ciddi politik çıkar çatışmasına rağmen Fransa'nın Batı'da İngiltere'ye, İngiltere'nin de Doğu'da Fransa'ya ihtiyacı olduğunu bilen Fransız entelijansiyası tarafından yapılan *uzlaşma çağrısı* umumi efkârda yankı bulacaktır.

Kaynakça**Arşiv Belgeleri**

Archives Diplomatique, Recueil Mensuel, de Diplomatie, d'Histoire et de Droit International Fondé en 1868, LIV Année, 1914.

Österreich-Armenien (1872-1936), Faksimilesammlung diplomatischer Aktenstücke (Fotokopien), Herausgegeben und eingeleitet von Mag. Dr. Artem Ohandjanian, Ohandjanian Şahsi Matbası, Vien, 1995. (Avusturya-Ermenistan 1872-1936 Diplomatik Yazışmalar Faksimile Koleksiyonu)

Gazete ve Dergiler

Correspondance d'Orient, le 30 Janvier 1920.

Journal des Débats, le 15 Décembre 1922.

Le Mouvement Sociale, Juillet-Septembre 1969.

L'Asie Arabe, 30 Haziran 1920.

Le Temps, le 14 Janvier 1919; le 20 Juillet 1920.

MAE, Bulletin Périodique de la Presse Anglaise, le 19 Novembre 1921.

MAE, Bulletin Périodique de la Presse Anglaise, le 2 Octobre 1922.

MAE, Recueil de Documents Etrangères, No 82, le 15 Février 1921.

MAEG (Ministères des Affaires Etrangères et de la Guerre), Bulletin Périodique de la Presse Grecque, le 30 Août 1919.

MAEG, Bulletin Périodique de la Presse Américaine, le 23 Mars 1921.

Revue des Deux Mondes, le 15 Septembre 1922.

Telif Eserler

Armaoğlu, F. (1983). *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Armaoğlu, F. (2010). *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*. İstanbul: Alkım Yayınevi.

Atatürk. (1960). *Nutuk* (Cilt 1, 1919-1920). İstanbul: Maarif Basımevi.

Atatürk. (1981). *Nutuk* (Cilt 2, 1920-1927). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Aydın, N. ve Ergün, E. (2018). 1924 Erzurum Depremi ve Gazi Mustafa Kemal Paşa. *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 1(2), 145-168.

- Berkes, N. (2002). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. A. Kuyaş (Yay. haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bianquis, A. M., Carré, O., Chatelus, M., David, J. C., Hannoyer, J., Longuenesse, E., ... Vial, Ch. (1980). *La Syrie d'aujourd'hui. Centre d'études et de recherches sur l'Orient arabe contemporain [de l'Université de Provence]*. A. Raymond (Ed.).
- Bıyıklı, M. (2008). Kaynakçalı ve Açıklamalı Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Kronolojisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, (s.y.).
- Boissière, M. (1919). *La Syrie, importance actuelle des intérêts français en Syrie, leur développement dans l'avenir, la Banque de Syrie*.
- Budak, M. (2020). Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar. *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, 71, 445-472.
- Chevallier, D. (1960). Lyon et La Syrie en 1919. *Revue Historique*, 275-320.
- Fulton L. B. (1999). Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu. M. Kent (Ed.). (A. Fethi, Çev.). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler içinde* (s. 164-198). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Général M. Moukhtar Pacha. (1924). *La Turquie L'Allemagne et L'Europe, Depuis le Traité de Berlin jusqu'à la Guerre Mondiale*. Paris: Berger-Levret Editeurs.
- Jung, E. (1906). *Les Puissances devant La Révolte Arabe la crise mondiale de demain*. Paris: Librairie Hachette.
- Karabekir, K. (2016). *İstiklal Harbimiz* (Cilt 1). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karabekir, K. (2016). *İstiklal Harbimiz* (Cilt 2). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karal, E. Z. (2007)). *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (178-1856)* (Cilt 5). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, K. (2010). *İslâm'ın Siyasallaşması*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Khairallah, K. T. (1912). *La Syrie, Territoire, origines ethniques et politique*. Paris: Ernest Leroux.
- Lapierre, J. (1936). *Le Mandat Français en Syrie*. Thèse pour le Doctorat en Droit. Université de Paris. Paris: Librairie du Recueil Sirey.
- Larcher, M. (1926). *La Guerre Turque dans la Guerre Mondiale*. Paris: Etienne Chiron et Berger-Levrault.

- Mounayer, N. (1929). *Le Régime de la terre en Syrie*. Paris: Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence.
- Pinon, R. (1922). Cronique de la Quinzaine. *Revue des Deux Mondes*, Le 15 Septembre, 470-480.
- Roberts, J. M. (2020). *Avrupa Tarihi*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Said, E. (1998). *Oryantalizm*. (N. Uzel, Çev.). İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Soysal, İ. (2000). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, (1920-1945) (Cilt 1)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uygur, F. (2018). Fransız Diplomatik Arşivlerine Göre Suriye Olayları (1860). *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 181-200.
- Yılmaz, H. (2014). Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Millî Mücadele Döneminde Suriye ve Irak. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10(20), 289-306.
- Yérasimos, S. (1986). Comment furent tracées les frontières actuelles au Proche-Orient. *Hérodote: Revue de géographie et géopolitique*, 41, 123-161.
- Zorgbibe, C. (1991). *Terres trop promises*. Paris: Edition La Manufacture.
- Zorgbibe, C. (1994). *Histoire des relations internationales de la paix de Versailles à la Grande-Alliance contre Hitler 1918-1945 (Tome 2)*. Paris: Hachette.

İnternet Kaynakları

- Öztoprak, İ. (1995). Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 11(33), 565-612. Erişim tarihi: 07.02.2019, <https://atamdergi.gov.tr/tam-metin-pdf/744/tur>
- URL-1. Erişim tarihi: 06.03.2019, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2418.pdf>
- URL-2. Erişim tarihi: 01.02.2023, <https://www.op.org/histoire/?lang=fr>

Summary

A peace conference was held on January 18, 1919 to restore the balance of power in Europe which has perturbed at the end of the First World War. At this conference, where Britain and France had a say, a number of commissions were established to impose sanctions on the defeated states and to impose certain conditions, and various reports were prepared within this framework. These commissions were important for the Ottoman state, which lost in the war. The Council of Tens firstly and after then the Council of Fours prepared reports on the regions. In the context of these reports, Britain and France, who could not agree on the division of the lands of the defeated Ottoman Empire, entered into a serious rivalry.

From the period of Napoleon III onwards, France claimed to be the exclusive patron of Catholic values in Ottoman lands. At the same time, France has saw himself a great Muslim power(!), which was the protector of Christians. The cultural heritage that arose with the widespread use of the French language in the Levant, and the huge investments of French capitals in the region, cannot be denied. Cilicia and Syria/Palestine were of great importance in Levant policy. During the period of the Greek-Turkish Conflict, French President Clémenceau (1841-1929) realized lately that he was being used as a tool to the policy of the Turcophobic British Prime Minister Lloyd George (1863-1945), who had Greek soldiers occupy Western Anatolia.

On the other hand, Britain who is abandoning its historical policy of a hundred and fifty years of support for the Ottomans, believed that the Ottomans should be eliminated even while fighting with the Indo-British army on the Suez Canal front. Because the ships of his navy were built to run entirely on oil. Thus, would begin the interaction between oil and politics that would mark the historical destiny of this Levantine region. However, the French were not willing to give up their sphere of influence in this region easily. Although the British and French acted together in the Gallipoli War, they could not reach an agreement on sharing the spheres of influence that would emerge after the fall of the Ottoman Empire.

On the process of the war of National Independence, It did not escape the attention of the Ankara government that Britain and France took opposite political decisions in the colonial race. It seems that Britain was trying to fend off France's various objections with diplomatic moves. The eternal and merciless rivalry between them created great hopes in the Turks and it was essential to use this situation.

At the table Clemenceau wanted the division of Syria in accordance with the Sykes-Picot agreement, while Lloyd George took a pro-Zionist position in Palestine, reminding that this contradicted the Hussein-Mc Mahon agreement and that Britain had promised the Arabs. In the face of Britain, which also displayed a voluntarist pro-Hashemite approach in Syria, France was very disturbed by this situation. Wilson's statement, by intervening, that he sent a commission of inquiry to the region disturbed the capitals of both countries.

France tried to establish mandatory rule in Syria and Cilicia, the blue regions (Zone Blue =Zone B), which left to France, as in the red regions left to Britain. The red zone (Zone A), which was left to Great Britain; in the south east, Basra, Baghdad and the areas ensuring the security of India. Palestine, in which Russia and Italy were interested and was envisaged an international administration, was called the brown zone. A part of Palestine would be under the control of the Arabs and Britain. The agreement was signed by the British Sir Mark Sykes, the former Egyptian Secretary of State for the East, and Georges Picot, the French Consul General in Beirut.

The reports prepared by commissions such as the Council of Tens and the Council of Fours in some regions such as Syria revealed that the French mandate was never wanted. The people of the region attempted a rebellion similar to the national independence war that was going on in Anatolia at the time. After the cabinet of Georges Clemenceau, it was seen that it was impossible to stay in the Levant without Turkish support and French foreign policy was reorganized.

Two American officials on the King-Crane commission conducted a careful questionnaire in Palestine and Syria in June and July. According to this, they visited 36 cities, interviewed about 1500 town representatives and collected 1863 petitions. They prepared a report based on this information. According to the report, the people of the region demonstrated their desire for stopping to Zionism in Palestine, for Palestine to remain part of independent Syria, and for a constitutional government headed by Faisal. According to the report, if independence was not possible, the American mandate would be accepted, and if that was not possible, the British mandate would be accepted as the last option.

According to British politicians, the French mandate is also inappropriate and anachronistic because it is psychologically insufficient and will fail. However, in his reports to the Austrian Foreign Ministry, Storck, the ambassador to Bucharest, drew attention with his assessment that Britain was the power that realized the underestimation of the power of the

Sick Man the latest. In his report, Storck emphasized that lessons should be learned from the Greek adventure, that France, Turkey's new protector (!), was making a reference to Britain by standing with Ankara and that it was hoped that Mustafa Kemal would not go any further.

According to Ankara, France's policy towards Turkey has been developing as "sufficient friendship in theory, maximum hesitation in practice". The changing governments in France and the British pressures delayed its rapprochement with Türkiye. On the one hand, France was trying to weaken Germany economically, and on the other hand, Britain was comforting Germany, France's antagonist. Ankara considered this situation as follows: The future will also show the de facto struggle of this hegemonic competition. It means that the groups of these states, which are the two centers of a new General War, are already forming.

Britain objected to the Turkish-French rapprochement (Ankara Treaty) on the grounds that it violated the London Pact of 1915 and the Treaty of Versailles of 1919. The unsuccessful Greek offensive and France, acting alone, created concerns that Britain's interests and the unity of the Entente states would be jeopardized. While France supported the Kemalists in the Turkish-Greek war, Britain's arms and logistical support to the Greeks provoked the Islamic world against the Allies.

In this study, the effects of the Anglo-French rivalry between the years 1919-1924 on the War for Independence are discussed within the framework of the archival documents published by the French Ministry of Foreign Affairs, especially the reports in the political branch of the Austrian Ministry of Foreign Affairs.

CONSTRUCTIONS OF NATIONAL IDENTITY AND ESSENTIALISM: IMPLICATIONS FOR ANTI-REFUGEE POLICY SUPPORT

ULUSAL KİMLİK İNŞALARI VE ÖZCÜLÜĞÜN SIĞINMACI KARŞITI TUTUMLARA DAİR SONUÇLARI

Nur SOYLU YALÇINKAYA

Dr. Öğretim Üyesi, Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Sosyal Psikoloji Ana Bilim Dalı, nur.soylu@boun.edu.tr

Sabahat Çiğdem BAĞCI

Doç. Dr., Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Sosyal Psikoloji Ana Bilim Dalı, cigdem.bagci@sabanciuniv.edu

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 5 Ocak 2023
Kabul edildiği tarih: 10 Temmuz 2023
Yayınlanma tarihi: 29 Ekim 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 5 January 2023
Date accepted: 10 July 2023
Date published: 29 October 2023

Anahtar Sözcükler

Özcülük; Ulusal Kimlik; Suriyeli Sığınmacılar

Keywords

Essentialism; National Identity; Syrian Refugees

DOI

10.33171/dtcfjournal_29.10.2023.3

Abstract

The current study investigates the relationships between essentialism, constructions of national identity, and responses toward Syrian refugees in Turkey. We draw upon the concept of essentialism, which refers to tendencies to view socially constructed categories such as race and gender as fixed, natural, strictly bounded, and informative about people's characteristics. We extend this concept to national essentialism, the belief that the nation is a fixed entity with clear and strict boundaries that defines the qualities of its members. We argue that such an essentialist way of thinking will predict tendencies to define a particular national identity such as Turkishness in a more exclusionary way, by emphasizing common ancestral and cultural roots, rather than by emphasizing civic bonds such as citizenship. Such an ethno-cultural construction of the national identity, in turn, is likely to feed into tendencies to exclude ethnically and culturally diverse immigrant populations within the society. We have collected data from a sample of 499 participants to test our proposed mediation model using structural equation modelling. Our analyses have shown that national essentialism predicts endorsement of an ethno-cultural construction of the Turkish national identity, which, in turn, predicts greater perceived threat posed by refugees, and greater support for anti-refugee policies. Endorsement of a civic construction of national identity, on the other hand, was not a significant mediator in the model. Our study connects the literatures on essentialism and constructions of national identity to shed light on the psychological roots of public responses toward newcomers to societies such as refugees.

Öz

Bu çalışma özcülük, ulusal kimlik inşaları ve Türkiye'de Suriyeli sığınmacılara olan yaklaşımlar arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Özcülük kavramı, ırk ve cinsiyet gibi toplumsal olarak inşa edilen kategorileri sabit, doğal, keskin sınırları olan ve insanların özelliklerini belirleyen unsurlar olarak görme eğilimini içermektedir. Bu çalışma, özcülük kavramını genişleterek ulusal kimliğe uyarlamaktadır. Ulusal kimlik özcülüğü, ulusların net ve kesin sınırları olan, sabit yapılar olduğu ve ulus üyelerinin özelliklerini belirlediği düşüncelerine dayanmaktadır. Uluslarla ilgili özcü görüşler, belirli bir ulusun niteliklerinin nasıl görüldüğünü şekillendirebilir. Bu görüşler doğrultusunda ulusal kimlik daha kısıtlayıcı bir biçimde tanımlanabilir. Örneğin, ulusal kimliğin vurgusu, ortak vatandaşlık yerine, ortak etnik ve kültürel köken üzerine kurulabilir. Bu tür bir etno-kültürel kimlik inşası da toplum içindeki etnik ve kültürel farklılıklar taşıyan gruplara karşı dışlayıcı yaklaşımları yordayabilir. Bu çalışmada, aracı değişkenli bu modeli yapısal eşitlik modellemesi yöntemiyle test etmek için 500 katılımcıdan veri topladık. Analiz sonuçlarına göre, ulusal özcülük, etno-kültürel ulusal kimlik tanımlamasını yordamakta, bu aracı değişken de sığınmacıları tehdit olarak görme ve sığınmacı karşıtı politikaları destekleme değişkenlerini yordamaktadır. Ulusal kimliği vatandaşlık üzerinden tanımlama eğiliminin modelde aracı değişken rolü bulunmamaktadır. Çalışmamız, özcülük ve ulusal kimlik inşası alan yazınlarını bir araya getirmektedir. Bu sayede, topluma katılan sığınmacılar gibi ögelere karşı yaklaşımların psikolojik kökenlerinin anlaşılmasına katkı sunmaktadır.

Introduction

Turkey currently hosts close to 4 million Syrian refugees under temporary protection (United Nations High Commissioner for Refugees, 2022). Public opinions about Syrian refugees are generally negative (Erdoğan, 2020), which presents a similar case as other countries that host refugees (Esses et al., 2017). Natives' attitudes towards refugees might be more negative in countries such as Turkey compared to European countries, because of the larger quantity of refugees and socio-economic challenges faced in the country (De Coninck et al., 2021). Perceptions of threat posed by an influx of refugees are closely related with public responses toward refugees, with attitudes, emotions, and behaviors becoming more negative as perceived threat increases, in Turkey and elsewhere (Esses et al., 2017; Stephan et al., 2005; Verkuyten, 2018; Yitmen & Verkuyten, 2018). The present study examines the precursors of perceived threat, policy support, and behavioral intentions toward refugees in Turkey. Specifically, we consider essentialist perceptions of the nation, or beliefs that nations are natural entities that definitively shape the psychological characteristics of people that belong in them, which may foster an exclusionary way of defining the boundaries of the nation. Such exclusionary definitions of the nation, in turn, are likely to foster more negative responses toward refugees in the form of greater perceived threat, support for anti-refugee policies, and negative behavioral intentions.

Essentialism

We draw upon and extend the literature on essentialist thinking, by conceptualizing an essentialist perception of the nation as an entity. Essentialism refers to beliefs about deep-rooted natures (i.e., "essence") that make up and distinguish between social categories (Haslam et al., 2000, 2002; Bastian & Haslam, 2006). It fosters an understanding of social categories as discrete, stable, natural, and uniform entities that define the psychological characteristics of their members (Bastian & Haslam, 2006). Such beliefs imply that social category membership definitively determines the kind of person someone is and differentiates them from members of other groups in a deep and fundamental way (e.g., Bastian & Haslam, 2006; Haslam et al., 2000, 2002; Prentice & Miller, 2007). Applied to race or ethnicity, essentialism refers to beliefs that racial or ethnic groups provide a natural, meaningful and important source of division among humans (e.g., Chao et al., 2007; Hong et al., 2009). For instance, people may believe that racial or ethnic groups differ in terms of their genetic make-up, such that people can be distinguished in terms of

their racial identity by examining their DNA (e.g., Byrd & Hughey, 2015; No et al., 2008; Williams & Eberhardt, 2008).

What exactly the essence that defines a category like race or ethnicity consists of may be unclear (Prentice & Miller, 2007). For instance, people may assume the essence to have a biological basis rooted in genes or hormones (Dar-Nimrod & Heine, 2011; Keller, 2005). However, beliefs in fundamental differences rooted in culture and upbringing also reflect essentialist thinking (Rangel & Keller, 2011; Verkuyten, 2003). Ultimately, what indicates essentialism is a belief in fundamental and deep-rooted differences between social categories that permanently define their members, whether these may be believed to stem from biology or culture (Morning, 2011; Byrd & Ray, 2015).

Essentialist views of social groups can make social inequalities seem natural, and therefore acceptable (e.g., Jost et al., 2004). Research has shown that the endorsement of essentialist views is related with intergroup outcomes such as legitimizing social inequality (Jost et al., 2004; Williams & Eberhardt, 2009), racial prejudice (Andreychik & Gill, 2015; Keller, 2005; Jayaratne et al., 2006; Keller, 2005), and inter-ethnic hostility (Kimel et al., 2016).

One of the goals of the current study is to extend the concept of essentialism by applying it to the national identity. Previous research has considered ethnic and racial essentialism (Rhodes & Gelman, 2009; Williams & Eberhardt, 2009), but has not examined national essentialism. In line with the conceptualizations of ethnic, racial or gender essentialism, we argue that an essentialist perception of national identity would entail beliefs that the nation is a fixed entity that provides an important and meaningful source of division among humans. Such an essentialist view of the nation would emphasize strict boundaries between nations and assume a deterministic nature of the national identity. From this perspective, people who belong to different nations would have fundamental differences between them, which they acquire through birth or by virtue of being raised within the cultural world of a particular nation.

We argue that an essentialist way of thinking about nations in general may foster a relatively exclusionary definition of a specific national identity, such as Turkishness. Such a construction of the Turkish identity is likely to deny refugees the potential of ever taking on the national identity. Hence, the current study investigates the relationships between national essentialism, constructions of

Turkish national identity, and perceptions of and behavioral intentions toward Syrian refugees in Turkey.

Constructions Of National Identity

We have conceptualized national essentialism as beliefs about the nature of nations in general, in line with the conception of ethnic essentialism in the literature (Rhodes & Gelman, 2009). Constructions of national identity, on the other hand, refer to people's understanding of what a particular national identity consists of. Societies may come to foster particular constructions of national identity as a function of historical and socio-political circumstances, and individuals may also show differences in the extent to which they endorse different markers of the national identity (e.g., Kosterman & Feshbach, 1989; Shulman, 2002). For instance, Turkishness can be constructed in more or less inclusive ways, based on the markers or criteria that people believe are required for one to be truly Turkish (e.g., Cingöz-Ulu, 2008; Taşdemir & Öner Özkan, 2016). Such markers or criteria that one is expected to fulfill in order to belong to the national identity can be distinguished as civic and ethnic constructions of national identity (Brubaker, 1992; Ignatieff, 1993; Pakulski & Tranter, 2000; Smith, 2001). A civic construction considers citizenship and fulfillment of civic responsibilities to the nation as the basis of a national identity, rather than ethnicity or religion (Brubaker, 1992; Ignatieff, 1993; Pakulski & Tranter, 2000; Reijerse et al., 2013; Smith, 2001). An ethnic (or ethno-cultural) construction, on the other hand, focuses on qualities relating to one's ancestral or cultural roots (Smith, 2001). In that sense, one's national identity would be ascribed by birth (Brubaker, 1990). Based on an ethno-cultural construction of the national identity, inheriting the dominant ethnic identity would determine one's membership in the nation (Wakefield et al., 2011). Verkuyten and Martinovic (2015) identify family origin and ancestry as the basis of an ethnic construction of national identity. Whereas some researchers consider ethnic and cultural markers as part of the same construction of national identity (i.e., ethno-cultural), some have argued that they make up separate dimensions as ethnic and cultural (Pehrson et al., 2009; Shulman, 2002).

The literature on national identity constructions reflects the complexity of distinguishing between various constructions of national identity. Researchers have empirically distinguished between ethnic and civic constructions of national identity across various settings; however, the markers or criteria that define these constructions may show contextual variation based on the particular socio-political

and historical characteristics of a society (Leong et al., 2020). Some researchers have identified different constructions altogether, such as ‘ascriptive/objectivist’ and ‘voluntarist/subjectivist’ constructions that Jones and Smith (2001) have identified using European data. Although there is overlap between these dimensions and the typical ethnic-civic distinction, the ascriptive dimension includes citizenship, which Jones and Smith (2001) considered as ascribed (by a state) rather than achieved, unlike most other work that considers citizenship as a civic marker of national identity.

A civic construction of national identity may be relatively more inclusive than an ethnic construction; it is associated with relatively more positive responses toward immigration and immigrants (e.g., Rothi et al., 2005; Wright et al., 2012). An ethno-cultural construction of national identity is generally less inclusive, since it emphasizes the ascribed, as opposed to voluntarily chosen aspects of belonging to a nation (Verkuyten & Martinovic, 2015). Research has shown that a civic construction is related with anti-immigrant attitudes (Lindstam et al., 2021), lower support for immigrant rights (Verkuyten & Martinovic, 2015), greater prejudice toward immigrants (Pehrson et al., 2009), lower helping behaviors toward immigrants in an interpersonal situation (e.g., Wakefield et al., 2011), and greater perceived threat posed by immigrants (Wright, 2011). However, unlike the patterns in these studies, Janmaat (2006) has found that the specific construction of identity one endorsed did not matter in predicting attitudes toward immigrants among Europeans; however, the more strongly people endorsed national identity markers in general (i.e., showed stronger identification with the nation), the more negative were their attitudes. This pattern suggests that national identity constructions may interact with each other, and their relationship with responses toward immigrants may be influenced by several factors (Byrne, 2011). It is important to also note that people can endorse different constructions of national identity such as ethno-cultural and civic simultaneously (Janmaat, 2006; Jones & Smith, 2001), which may predict their responses toward immigrants under different conditions.

To summarize, national identity constructions and the markers that define each may vary across settings; however, the general pattern suggests that relatively inclusive conceptions of a national identity relate to greater openness toward immigrants (e.g., Cingöz-Ulu, 2008; Rothi et al., 2005; Wright et al., 2012). This is because such constructions imply that immigrants can adopt the national identity by satisfying certain criteria, such as fulfilling civic duties (Rothi et al., 2005; Wright

et al., 2012). Less inclusive constructions, however, emphasize criteria that are more essentialist, which immigrants would be unable to ever fulfill (e.g., Pehrson et al., 2009).

National Identity Markers in Turkey

Foundation of the Republic of Turkey as a secular nation-state in 1923 required the reconfiguration of the Turkish national identity in a way to serve national unity. Atatürk's infamous saying "How happy is the one who says 'I'm Turkish!'" is a direct reflection of a more inclusive, civic imagination of the Turkish national identity that is based on a sense of belonging rather than ethnicity or religion. The 1924 constitution reflected this imagination by upholding a definition of Turkishness primarily based on citizenship and civic participation (Yeğen, 2004). However, recent research in Turkey has shown that mainstream portrayals of national identity reflect the dominant ethnic and religious identities, in line with an ethno-cultural conception of national identity (i.e., Turkish and Muslim; Cingöz-Ulu, 2008; Kurtiş et al., 2017; Özkırmı, 2006). For instance, the high school history curriculum downplays ethnic and religious diversity within society; minority populations are only mentioned in relation to the negative behaviors they have committed in the past (Kurtis et al., 2017). However, although the official curriculum fosters an ethno-cultural construction of national identity, individuals may differ in their personal endorsement of various understandings of the national identity. In addition to the ethno-cultural and civic constructions, Cingöz-Ulu (2008), for example, has identified an affective dimension of Turkish national identity based on people's endorsement of various markers of identity (e.g., emotional ties to and love for the homeland, and sense of belonging and attachment). Endorsement of both civic and affective constructions was related with relatively more positive attitudes toward minorities, compared to endorsement of an ethno-cultural construction. A few years later, Taşdemir and Öner-Özkan (2016) and Taşdemir (2018) identified ethnic and 'participatory' dimensions of Turkish national identity. In line with most studies in the literature, the ethnic dimension consisted of endorsement of markers related with one's ancestry and parents' ethnicity as criteria for having Turkish national identity. The participatory dimension consisted of a variety of markers related to responsibilities toward the nation, protecting the culture against change, adhering to the principles of Atatürk, being Muslim, speaking Turkish, and being a citizen (Taşdemir & Öner-Özkan, 2016; Taşdemir, 2018). Although these markers emerged as part of a single dimension empirically, some of them have been commonly

considered as ethno-cultural features, such as language and religion, and some as civic, such as citizenship (e.g., Smith, 2001). Among Turkish participants, endorsement of the participatory construction predicted more negative attitudes toward and greater perceived threat posed by minorities, whereas, unlike most studies in the literature, endorsement of the ethnic construction did not (Taşdemir, 2018). This suggests that identifying culture-specific distinctions in national identity constructions and the markers that define them are critical in understanding the correlates of national identity constructions.

The Present Research

The current study aims to investigate the links between essentialism and national identity constructions, and the implications of exclusionary constructions of the national identity in terms of perceived threat, policy support, and behavioral intentions toward refugees in Turkey. Previous research has suggested that exclusionary definitions of a national identity are likely to be related with essentialist thinking (Verkuyten & Martinovic, 2015). Some have argued that an ethnic construction of national identity may be considered as a form of essentialism (Pehrson et al., 2009; Taşdemir, 2018; Taşdemir & Öner-Özkan, 2016). Yet, no previous studies, to our knowledge, have empirically tested the relationship between essentialism and national identity constructions. We propose that more exclusionary constructions of Turkishness may emerge as a function of an essentialist perception of the concept of “nation”. We therefore investigate whether an essentialist way of thinking about the nation can predict endorsement of different constructions of Turkish national identity. Specifically, we set out to examine the relationships between essentialism of national identity, relatively exclusionary (i.e., ethno-cultural) or inclusive (i.e., civic) constructions of Turkish national identity, and responses toward Syrian refugees among majority Turkish participants.

We hypothesized that endorsement of essentialist perceptions of national identity will indirectly predict greater perceived threat, anti-refugee policy support, and negative behavioral intentions toward refugees, through endorsement of an ethno-cultural construction of Turkishness, but not a civic construction. We controlled contact with refugees, political orientation religiosity, and strength of national identification. Previous research has shown that contact with Syrians is related with behavioral tendencies and perceived threat among majority group members (Bağcı et al., 2022a; Yitmen et al., 2022). Political orientation and religiosity tend to be related with attitudes toward refugees (Rustenbach, 2010; Bağcı et al.,

2022b; Yitmen & Verkuyten, 2018b). Previous research has also shown national identification predicts attitudes and behavioral intentions toward refugees, as well as perceived threat (Taşdemir, 2018; Yitmen & Verkuyten, 2018a, 2018b). We tested the proposed mediation model using structural equation modeling.

METHOD

We collected data from $N = 499$ participants (319 females, 158 males, 16 other identity, 6 missing, $M_{age} = 20.94$, $SD_{age} = 2.23$). We recruited our participants from the participant pool of Boğaziçi University for course credit within a pre-specified timeframe.

Considering existing measures of national identity constructions (Cingöz-Ulu, 2008; Jones & Smith, 2001; Taşdemir, 2018), we picked six markers that define ethno-cultural and civic constructions of Turkish national identity. We asked participants whether each marker is important or not in defining whether a person can be considered as belonging to the Turkish national identity, on a Likert-type scale ranging from 1 (*Not at all important*) to 7 (*Extremely important*). Ethno-cultural items included ‘having Turkish ancestors’, ‘coming from a Turkish lineage’, ‘having Turkish as one’s mother tongue’, ‘having been raised with Turkish values’ (Cronbach’s $\alpha = .79$). These ethnic and cultural markers of identity reflect characteristics that one acquires through birth or upbringing that cannot be achieved in later adulthood. Civic items included ‘being a Turkish citizen’ and ‘being a legal resident in Turkey’ ($r = .54$) and focused on characteristics that a person can acquire later in life through legal means.

We adapted the ethnic essentialism scale used by Rhodes and Gelman (2009) to measure essentialism of national identity. The scale consists of eight items, with response options ranging from 1 (*Strongly Disagree*) to 7 (*Strongly Agree*). The adapted version of the measure assesses the meaning and importance attributed to national identities in defining the kind of person one is. Sample items read, “Nations emerge naturally” and “National identity is a very important part of what makes a person who they are” (Cronbach’s $\alpha = .77$).

We used eight items to measure symbolic and realistic forms of threat on a Likert-type scale ranging from 1 (*Strongly Disagree*) to 7 (*Strongly Agree*). We wrote the items based on items used previously by Gonzales and colleagues (2008) and Verkuyten and Martinovic (2017). Sample items read, “It is becoming harder for Turks

to find jobs because of Syrian refugees” and “A large number of Syrian refugees living in Turkey may harm Turkish culture” (Cronbach’s $\alpha = .91$).

We measured anti-refugee policy support with five items with response options ranging from 1 (*Strongly Disagree*) to 7 (*Strongly Agree*). Three items were adopted from Yitmen and Verkuyten (2020) and two items were generated for this study. A sample item reads, “Turkey should not accept any more refugees” (Cronbach’s $\alpha = .86$). Positive items were reversed so higher scores reflect greater anti-refugee policy support.

We used four items developed by Yitmen and Verkuyten (2018) to assess behavioral intentions on a 7-point Likert scale ranging from 1 (*Not at all likely*) to 7 (*Very likely*). The items were, “sign a petition in favor of Syrian refugees”, “participate in a protest supporting Syrian refugees”, “sign a petition against Syrian refugees”, and “participate in a protest against Syrian refugees”. We reversed the former two items so that average scores reflect negative behavioral intentions (Cronbach’s $\alpha = .70$).

We used several control variables in our model. We measured daily contact with Syrian refugees with one item on a scale ranging from 1 (Never) to 7 (Very frequently). We used one item to measure strength of Turkish national identification on a scale ranging from 1 (Not at all) to 7 (Very strongly). Only participants who responded as “Turkish” to an earlier question on their national identity encountered this item. Finally, we measured political orientation and religiosity using one item each.

RESULTS

Descriptive statistics for the demographic variables and variables in the model appear in Table 1. We used R 3.3.3 to conduct the analyses (R Core Team, 2017). We first conducted a Confirmatory Factor Analysis (CFA) using all constructs in our model to assess the factor structure and covariances between the variables. The latent constructs were essentialism, endorsement of ethno-cultural markers of Turkishness, endorsement of civic markers of Turkishness, perceived threat posed by Syrian refugees, anti-refugee policy support, and negative behavioral intentions toward Syrian refugees. The model showed mediocre to acceptable fit based on several model fit indices, $\chi^2(420, N = 489) = 1527.94, p < .001, CFI = .85, TLI = .83, RMSEA = .07, SRMR = .06$. All items loaded on their respective constructs with loadings above .38, showing that the factor structure was appropriate. Modification indices suggested that several error covariances could be added to the model to improve fit. The addition of 8 error covariances to the model resulted in significantly improved

model fit, $\Delta\chi^2(8) = 649.5$, $p < .001$. The modified CFA model showed a good fit to the data, $\chi^2(412, N = 489) = 878.43$, $p < .001$, CFI = .94, TLI = .93, RMSEA = 0.05, SRMR = .06.

Based on the parameter estimates, endorsement of ethno-cultural and civic national identity markers showed a small, positive correlation, $r = .13$, $p = .04$. Whereas endorsement of ethno-cultural national identity was moderately correlated with essentialism, $r = .62$, $p < .001$, endorsement of civic national identity was not, $r = .10$, $p = .09$. All outcome variables were strongly and positively correlated, with r values ranging between .82 and .89.

Next, we conducted a structural equation model where we tested the hypothesized mediation model using the latent constructs (Figure 1). We included contact with refugees, strength of national identification, political orientation, and religiosity as control variables in the model. We used essentialism of national identity as an exogenous variable predicting ethno-cultural and civic constructions of Turkish national identity. We used essentialism and both constructions of national identity as predictors of perceived threat, anti-refugee policy support, and negative behavioral intentions toward refugees. The model showed a good fit to the data, $\chi^2(512, N = 438) = 983.61$, $p < .001$, CFI = .93, TLI = .92, RMSEA = .05, SRMR = .06. Essentialism was positively correlated with all of the control variables: contact ($r = .17$, $p = .001$), political orientation ($r = .34$, $p < .001$), religiosity ($r = .35$, $p < .001$), and strength of national identification ($r = .62$, $p < .001$).

As hypothesized, essentialism significantly predicted greater endorsement of ethno-cultural markers of Turkishness, $b = 0.81$, $SE = 0.13$, $p < .001$, but not endorsement of civic markers, $p = .41$. The control variables did not predict either of the national identity constructions. Essentialism also predicted greater perceived threat, $b = 0.22$, $SE = 0.08$, $p = .003$. Furthermore, endorsement of ethno-cultural markers predicted greater perceived threat, $b = 0.22$, $SE = 0.08$, $p = .003$, and anti-refugee policy support, $b = 0.81$, $SE = 0.13$, $p < .001$, but did not predict negative behavioral intentions, $p > .05$. On the other hand, civic national identity did not predict any of the outcomes, $ps > .05$.

Finally, we tested the indirect effects of essentialism on each of the outcome variables through endorsement of ethno-cultural markers of Turkish identity using confidence intervals based on 5000 bootstrapped samples. Essentialism had a significant indirect effect on perceived threat through greater endorsement of ethno-cultural markers, $b = .15$, $SE = .07$, CI [.04 - .33], $p = .02$, as well as an indirect effect

on anti-refugee policy support, $b = .12$, $SE = .06$, $CI [.03 - .27]$, $p = .03$. However, the indirect effect of essentialism on negative behavioral intentions through greater endorsement of ethno-cultural markers was not significant, $p > .05$. The indirect effects of essentialism on the outcomes through endorsement of a civic construction of national identity were not significant, $ps > .05$.

Conclusion

The current study investigated the implications of endorsing an essentialist view of the nation as a fixed entity with solid boundaries. We examined the relationship between essentialism of the nation, endorsement of relatively inclusive (i.e., civic) or exclusionary (i.e., ethno-cultural) conceptions of the Turkish national identity, perceived threat posed by refugees, anti-refugee policy support, and behavioral intentions toward refugees. We proposed a mediation model, whereby an essentialist perception of the nation fosters an ethno-cultural construction of Turkishness (i.e., more exclusionary criteria for national belonging, based on ethnic and cultural roots), which, in turn, predicts more negative responses toward refugees. Our study showed that essentialism has an indirect association with perceived threat and support for anti-refugee policies through endorsement of ethno-cultural, but not civic, markers of Turkish identity. We have thus provided initial evidence that an essentialist mindset regarding the nation as a fixed entity with strict boundaries can shape people's opinions on who can or cannot belong to a particular national identity, and relatedly, their responses toward immigrants.

Our analyses on markers of Turkish national identity showed evidence for a distinction between ethno-cultural and civic markers of the national identity, in line with previous work in Turkey (Cingöz-Ulu, 2008; Tasdemir, 2018). In keeping with most research on constructions of national identity (e.g., Lindstam et al., 2021; Verkuyten & Martinovic, 2015; Pehrson et al., 2009), we found that an ethno-cultural construction is relatively more exclusionary, as it predicts greater perceived threat and more negative behavioral intentions toward refugees, whereas a civic construction does not. Endorsement of a civic construction of Turkish national identity did not mediate the relationship between essentialism and negative responses toward refugees. Unlike an exclusive ethno-cultural understanding, a relatively more inclusive civic understanding of the Turkish identity maintains the possibility that refugees, and majority members may become part of a common identity at some point (Dovidio et al., 2008), which can reduce intergroup bias over

time (e.g., Gaertner et al., 1996). This may explain why a civic construction of Turkish national identity did not negatively predict attitudes toward refugees.

It would be informative to also examine other constructions of national identity such as a participatory construction that researchers have previously identified in Turkey (Taşdemir & Öner-Özkan, 2016) in terms of their mediating role between essentialism and responses toward refugees. Such alternative constructions provide an interesting avenue for future research, since they show some overlap with ethno-cultural factors, but may also be defined in relatively more or less essentialist terms depending on the sociopolitical context and the motivations of individuals.

The fact that essentialism, and, in turn, different constructions of the national identity have implications in terms of attitudes and behavioral intentions toward refugees has great importance in an increasingly globalizing world, especially in countries such as Turkey where the recent influx of refugees has been a central public discourse in the last decade. Essentialist definitions of the nation as an entity, and constructions of national identities are bound to evolve as societies become more diverse (e.g., Ariely, 2012), and as more and more people start to identify with multiple or hybrid identities (Lindstam et al., 2021; Verkuyten & Yogeeswaran, 2020). Such patterns of increasing diversity can lead to changes in the way in which a national identity is defined; more specifically, whether it will become more inclusive of immigrants or not (Verkuyten et al., 2019). Majority group members in increasingly diverse societies may experience greater threat to their national identity, as Integrated Threat Theory suggests (Stephan & Stephan, 1985). The perceived threat may lead people to show stronger tendencies to protect the national identity from changing, by excluding newcomers (Ariely, 2012). Indeed, people may strategically endorse essentialist beliefs about the nation to justify the exclusion of immigrants (e.g., Kadianaki & Andreouli, 2017). Although ethno-cultural criteria for nationhood are generally more inclusive and achievable, cultural criteria may also come to be used as tools for the assimilation of diverse populations to mitigate perceived symbolic threat (e.g., Reijerse et al., 2013).

It is important to note that we only measured frequency of contact in the current study. Assessing valence of contact would be informative, since positive contact with refugees may enhance attitudes toward them over time (e.g., Bağcı et al. 2022a; Yitmen et al., 2022). Intergroup Contact Theory (Allport, 1954; Pettigrew, 1998) proposes that contact, particularly under optimal conditions, can reduce prejudice. A large-scale meta-analysis has shown that intergroup contact can be helpful in

reducing prejudice, even if it may not satisfy all of the optimal contact conditions (Pettigrew & Tropp, 2006). Over time, frequent positive contact between refugees and majority group members may shape people's understandings of the Turkish national identity toward greater inclusivity.

At the applied level, it is crucial to examine the precursors of responses toward Syrian refugees in Turkey, given the large number of refugees the society currently hosts. Recent research has shown that attitudes towards Syrian refugees are becoming increasingly hostile over time (Bagci et al., 2022), which underlines the need to focus on various social psychological mechanisms that might explain outgroup behaviors. Our findings support the proposition that endorsement of essentialist beliefs about the nation can foster a more exclusionary construction of Turkishness. Furthermore, defining Turkishness on the basis of ethno-cultural characteristics that people can only achieve by birth or upbringing is likely to have implications in terms of anti-refugee sentiment.

Amongst the few methodological limitations, the correlational nature of the study restricts our assumptions about the directionality of the suggested effects. While we proposed an essentialist belief system would predict construction of national identities and outgroup attitudes, it is possible that identity constructions reinforce one's essentialist thinking system and thereby predict attitudes towards outgroups. Experimental procedures can shed light on the direction of causality in this relationship and might involve activating essentialist thinking or particular national identity constructions and investigating their effects on one another and on responses towards refugees. A further methodological issue was the use of a student sample; although our sample was not representative of the general public, it provided an initial insight into the relationships of interest. Nevertheless, it is essential for the proposed model to be tested with samples that are more diverse in terms of age and socioeconomic status.

In summary, the current research contributes to the existing essentialism and national identity literatures, by extending the psychological construct of essentialism. Previous research has typically focused on essentialism of race and gender but has not considered essentialist perceptions of the national identity. Moreover, we examined whether the link between those two constructs was further associated with perceptions of and behaviors toward refugees, which would provide important insights for understanding increasing hostility towards refugees in a mass immigration context. Our research contributes to the understanding of negative

public responses to Syrian refugees in Turkey, where there are ongoing debates about the integration of refugees into the society, and research on the psychological roots of public attitudes is increasingly necessary.

References

- Andreychik, M. R., & Gill, M. J. (2015). Do natural kind beliefs about social groups contribute to prejudice? Distinguishing bio-somatic essentialism from bio-behavioral essentialism, and both of these from entitativity. *Group Processes Intergroup Relations*, 18(4), 454–474. Doi: 10.1177/1368430214550341
- Ariely, G. (2012). Globalization, immigration and national identity: How the level of globalization affects the relations between nationalism, constructive patriotism and attitudes toward immigrants? *Group Processes & Intergroup Relations*, 15(4), 539–557. Doi:10.1177/1368430211430518
- Bağcı, S. C., Baysu, G., Tercan, M., & Turnuklu, A. (2022a). Dealing with increasing negativity toward refugees: A latent growth curve study of positive and negative intergroup contact and approach-avoidance tendencies. *Personality and Social Psychology Bulletin*. Doi:10.1177/01461672221110325
- Bağcı, S. C., Verkuyten, M., & Canpolat, E. (2022b). When they want to take away what is “ours”: Collective ownership threat and negative reactions towards refugees. *Group Processes & Intergroup Relations*, Doi:10.1177/13684302221084232.
- Bastian, B., & Haslam, N. (2006). Psychological essentialism and stereotype endorsement. *Journal of Experimental Social Psychology*, 42(2), 228–235. Doi:10.1016/j.jesp.2005.03.003
- Bastian, B., & Haslam, N. (2008). Immigration from the perspective of hosts and immigrants: Roles of psychological essentialism and social identity. *Asian Journal of Social Psychology*, 11(2), 127–140. Doi:10.1111/j.1467-839X.2008.00250.x
- Brubaker, R. (1992). *Citizenship and nationhood in France and Germany*. Cambridge, MA, USA: Harvard University Press.
- Byrd, W. C., & Hughey, M. W. (2015). Biological determinism and racial essentialism: The ideological double helix of racial inequality. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 661(1), 8–22. Doi:10.1177/0002716215591476

- Byrne, J. (2011). National identity and attitudes toward immigrants in a “multicreedal” America. *Politics & Policy*, 39(4), 485-514. Doi: 10.1111/j.1747-1346.2011.00301.x
- Chao, M. M., Chen, J., Roisman, G. I., & Hong, Y. (2007). Essentializing race: Implications for bicultural individuals’ cognition and physiological reactivity. *Psychological Science*, 18(4), 341–348. Doi: 10.1111/j.1467-9280.2007.01901.x
- Cingöz-Ulu, B. (2008). *Structure of Turkish national identity and attitudes towards ethno-cultural groups in Turkey* (Unpublished doctoral dissertation). York University, Toronto, Canada.
- Dar-Nimrod, I., & Heine, S. J. (2011). Genetic essentialism: On the deceptive determinism of DNA. *Psychological Bulletin*, 137(5), 800–818. Doi:10.1037/a0021860
- De Coninck, D., Ogan, C., & d’Haenens, L. (2020). Can ‘the other’ ever become ‘one of us’? Comparing Turkish and European attitudes toward refugees: A five-country study. *International Communication Gazette*, 83(3), 217–237. Doi:10.1177/1748048519895376
- Dovidio, J. F., Gaertner, S. L., & Saguy, T. (2008). Another view of “we”: Majority and minority group perspectives on a common ingroup identity. *European Review of Social Psychology*, 18(1), 296-330.
- Esses, V. M., Hamilton, L. K., & Gaucher, D. (2017). The global refugee crisis: Empirical evidence and policy implications for improving public attitudes and facilitating refugee resettlement. *Social Issues and Policy Review*, 11(1), 78-123. Doi:10.1111/sipr.12028
- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., & Bachman, B. A. (1996). Revisiting the contact hypothesis: The induction of a common ingroup identity. *International Journal of Intercultural Relations*, 20(3-4), 271-290.
- Gil-White, F. J. (2001). Are ethnic groups biological “species” to the human brain?: Essentialism in our cognition of some social categories. *Current Anthropology*, 42, 515–554. Doi:10.1086/321802
- Haslam, N., Rothschild, L., & Ernst, D. (2000). Essentialist beliefs about social categories. *British Journal of Social Psychology*, 39(1), 113–127. Doi:10.1348/014466600164363

- Haslam, N., Rothschild, L., & Ernst, D. (2002). Are essentialist beliefs associated with prejudice? *British Journal of Social Psychology*, 41(1), 87–100. Doi:10.1348/014466602165072
- Hong, Y. Y., Chao, M. M., & No, S. (2009). Dynamic interracial/intercultural processes: The role of lay theories of race. *Journal of Personality*, 77(5), 1283–1310. Doi:10.1111/j.1467-6494.2009.00582.x
- Ignatieff, M. (1993). *Blood and belonging: Journeys into the new nationalism*. New York, NY, USA: Farrar, Straus, Giroux.
- Janmaat, J. G. (2006). Popular conceptions of nationhood in old and new European member states: Partial support for the ethnic-civic framework. *Ethnic and Racial Studies*, 29(1), 50–78. Doi:10.1080/01419870500352363
- Jayarathne, T. E., Ybarra, O., Sheldon, J. P., Brown, T. N., Feldbaum, M., Pfeffer, C. A., & Petty, E. M. (2006). White Americans' genetic lay theories of race differences and sexual orientation: Their relationship with prejudice toward Blacks, and gay men and lesbians. *Group Processes & Intergroup Relations*, 9(1), 77–94. Doi:10.1177/1368430206059863
- Jones, F. L., & Smith, P. (2001). Diversity and commonality in national identities: An exploratory analysis of cross-national patterns. *Journal of Sociology*, 37(1), 45–63. Doi:10.1177/1440783011287561
- Jost, J. T., Banaji, M. R., & Nosek, B. A. (2004). A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political Psychology*, 25(6), 881–919. Doi:10.1111/j.1467-9221.2004.00402.x
- Kadianaki, I., & Andreouli, E. (2017). Essentialism in social representations of citizenship: An analysis of Greeks' and migrants' discourse. *Political Psychology*, 38(5), 833–848. Doi:10.1111/pops.12271
- Keller, J. (2005). In genes we trust: The biological component of psychological essentialism and its relationship to mechanisms of motivated social cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(4), 686–702. Doi:10.1037/0022-3514.88.4.686

- Kimel, S. Y., Huesmann, R., Kunst, J. R., & Halperin, E. (2016). Living in a genetic world: How learning about interethnic genetic similarities and differences affects peace and conflict. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 42(5), 688–700. Doi:10.1177/0146167216642196
- Kosterman, R., & Feshbach, S. (1989). Toward a measure of patriotic and nationalistic attitudes. *Political Psychology*, 10, 257-274. Doi:10.2307/3791647
- Kurtis, T., Yalcinkaya, N. S., & Adams, G. E. (2017). Silence in official representations of history: Implications for national identity and intergroup relations. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 608–629. Doi:10.5964/jspp.v5i2.714
- Lindstam, E., Mader, M., & Schoen, H. (2021). Conceptions of national identity and ambivalence towards immigration. *British Journal of Political Science*, 51(1), 93–114. Doi:10.1017/S0007123418000522
- Leong, C. H., Komisarof, A., Dandy, J., Jasinskaja-Lahti, I., Safdar, S., Hanke, K., & Teng, E. (2020). What does it take to become “one of us?” Redefining ethnic-civic citizenship using markers of everyday nationhood. *International Journal of Intercultural Relations*, 78, 10-19. Doi:10.1016/j.ijintrel.2020.04.006
- Morning, A. (2009). Toward a sociology of racial conceptualization for the 21st century. *Social Forces*, 87, 1167–1192. Doi:10.1353/sof.0.0169
- Morning, A. (2011). *The nature of race: How scientists think and teach about human difference*. University of California Press.
- No, S., Hong, Y. Y., Liao, H. Y., Lee, K., Wood, D., & Chao, M. M. (2008). Lay theory of race affects and moderates Asian Americans’ responses toward American culture. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(4), 991–1004. Doi:10.1037/a0012978
- Özkırmı, U. (2006, April 6). Türkiye’de milliyetçilik araştırması [A study of nationalism in Turkey]. *Tempo*, 957, 18-45.
- Pakulski, J., & Tranter, B. (2000). Civic, national and denizen identity in Australia. *Journal of Sociology*, 36, 205-222. Doi:10.1177/144078330003600205
- Pehrson, S., Brown, R., & Zagefka, H. (2009). When does national identification lead to the rejection of immigrants? Cross-sectional and longitudinal evidence for the role of essentialist in-group definitions. *British Journal of Social Psychology*, 48(1), 61–76. Doi:10.1348/014466608X28 8827

- Pehrson, S., Vignoles, V. L., & Brown, R. (2009). National identification and anti-immigrant prejudice: Individual and contextual effects of national definitions. *Social Psychology Quarterly*, 72(1), 24–38. Doi:10.1177/019027250907200104
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49, 65–85. Doi:10.1146/annurev.psych.49.1.65
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751-783. Doi: 10.1037/0022-3514.90.5.751
- Prentice, D., & Miller, D. (2007). Psychological essentialism of human categories. *Current Directions in Psychological Science*, 16(4), 202–206. Doi:10.1111/j.1467-8721.2007.00504.x
- R Core Team (2017). *R: A Language and Environment for Statistical Computing*. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. <https://www.R-project.org/>
- Rangel, U., & Keller, J. (2011). Essentialism goes social: Belief in social determinism as a component of psychological essentialism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(6), 1056-1078. Doi:10.1037/a0022401
- Reijerse, A., Van Acker, K., Vanbeselaere, N., Phalet, K., & Duriez, B. (2013). Beyond the ethnic-civic dichotomy: Cultural citizenship as a new way of excluding immigrants. *Political Psychology*, 34(4), 611–630. Doi:10.1111/j.1467-9221.2012.00920.x
- Rhodes, M., & Gelman, S. A. (2009). A developmental examination of the conceptual structure of animal, artifact, and human social categories across two cultural contexts. *Cognitive psychology*, 59(3), 244-274. Doi:10.1016/j.cogpsych.2009.05.001
- Rothi, D. M., Lyons, E., & Chrysoschoou, X. (2005). National attachment and patriotism in a European nation: A British study. *Political Psychology*, 26, 135-155. Doi:10.1111/j.1467-9221.2005.00412.x
- Rustenbach, E. (2010). Sources of negative attitudes toward immigrants in Europe: A multi-level analysis. *International Migration Review*, 44, 53–77. Doi: 10.1111/j.1747-7379.2009.00798.x

- Shulman, S. (2002). Challenging the civic/ethnic and West/East dichotomies in the study of nationalism. *Comparative Political Studies*, 35(5), 554–585. Doi:10.1177/0010414002035005003
- Skewes, L., Fine, C., & Haslam, N. (2018). Beyond Mars and Venus: The role of gender essentialism in support for gender inequality and backlash. *PloS one*, 13(7). Doi:10.1371/journal.pone.0200921
- Smith, A. D. (2001). *Nationalism: Theory, ideology, history*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Stephan, W. G., Renfro, C. L., Esses, V. M., Stephan, C. W., & Martin, T. (2005). The effects of feeling threatened on attitudes toward immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(1), 1-19. Doi:10.1016/j.ijintrel.2005.04.011
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (1985). Intergroup anxiety. *Journal of Social Issues*, 41(3), 157–175. Doi:10.1111/j.1540-4560.1985.tb01134.x
- Taşdemir, N., & Öner-Özkan, B. (2016). Definitions of Turkish in-group boundaries: national participation and essentialism as predictors of intergroup attitudes in Turkey. *Nations and Nationalism*, 22(1), 143-164. Doi:10.1111/nana.12145
- Taşdemir, N. (2018). Definitions of national identity boundaries and attitudes toward Syrian refugees in Turkey. *Türk Psikoloji Yazıları*, 21, 19-21.
- Velasco González, K., Verkuyten, M., Weesie, J., & Poppe, E. (2008). Prejudice towards Muslims in the Netherlands: Testing integrated threat theory. *British Journal of Social Psychology*, 47(4), 667-685. Doi:10.1348/014466608X284443
- Verkuyten, M. (2003). Discourses about ethnic group (de-) essentialism: oppressive and progressive aspects. *British Journal of Social Psychology*, 42, 371–391. Doi:10.1348/014466603322438215
- Verkuyten, M., & Martinovic, B. (2015). Behind the ethnic–civic distinction: Public attitudes towards immigrants’ political rights in the Netherlands. *Social Science Research*, 53, 34–44. Doi:10.1016/j.ssresearch.2015.05.002
- Verkuyten, M. (2018). The benefits of studying immigration for social psychology. *European Journal of Social Psychology*, 48(3), 225-239. Doi:10.1002/ejsp.2354

- Verkuyten, M., Wiley, S., Deaux, K., & Fleischmann, F. (2019). To be both (and more): Immigration and identity multiplicity. *Journal of Social Issues*, 75(2), 390–413. Doi:10.1111/josi.12324
- Verkuyten, M., & Yogeeswaran, K. (2020). Cultural diversity and its implications for intergroup relations. *Current Opinion in Psychology*, 32, 1–5. Doi:10.1016/j.copsyc.2019.06.010
- Wakefield, J. R., Hopkins, N., Cockburn, C., Shek, K. M., Muirhead, A., Reicher, S., & van Rijswijk, W. (2011). The impact of adopting ethnic or civic conceptions of national belonging for others' treatment. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 37(12), 1599–1610. Doi:10.1177/0146167211416131
- Williams, M. J., and Eberhardt, J. L. (2008). Biological conceptions of race and the motivation to cross racial boundaries. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94:1033. Doi:10.1037/0022-3514.94.6.1033
- Wright, M. (2011). Diversity and the imagined community: Immigrant diversity and conceptions of national identity. *Political Psychology*, 32(5), 837–862. Doi:10.1111/j.1467-9221.2011.00843.x
- Wright, M., Citrin, J., & Wand, J. (2012). Alternative measures of American national identity: Implications for the civic-ethnic distinction. *Political Psychology*, 33(4), 469-482. Doi:10.1111/j.1467-9221.2012.00885.x
- Yeğen, M. (2004). Citizenship and ethnicity in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 40, 51-66. Doi:10.1080/0026320042000282874
- Yitmen, Ş., & Verkuyten, M. (2018a). Positive and negative behavioural intentions towards refugees in Turkey: The roles of national identification, threat, and humanitarian concern. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 28(4), 230-243. Doi:10.1002/casp.2354
- Yitmen, Ş., & Verkuyten, M. (2018b). Feelings toward refugees and non-Muslims in Turkey: The roles of national and religious identifications, and multiculturalism. *Journal of Applied Social Psychology*, 48(2), 90-100. Doi: 10.1111/jasp.12493
- Yitmen, Ş., & Verkuyten, M. (2020). Support to Syrian refugees in Turkey: The roles of descriptive and injunctive norms, threat, and negative emotions. *Asian Journal of Social Psychology*, 23(3), 293-301. Doi:10.1111/ajsp.12400

Yitmen, Ş., Verkuyten, M., Martinovic, B., & Erdoğan, M. (2022). Acceptance of Syrian Refugees in Turkey: The Roles of Perceived Threat, Intergroup Contact, Perceived Similarity and Temporary Settlement. In *Examining Complex Intergroup Relations* (pp. 150-174). Routledge.

Summary

Turkey currently hosts close to 4 million Syrian refugees under temporary protection (United Nations High Commissioner for Refugees, 2022). The present study examines the precursors of perceived threat, policy support, and behavioral intentions toward refugees in Turkey. Specifically, we argue that essentialist perceptions of the nation, or beliefs that nations are natural entities that definitively shape the psychological characteristics of their members, may foster relatively exclusionary ways of defining the boundaries of the nation. Such exclusionary definitions of the nation, in turn, are likely to foster more negative responses toward refugees in the form of greater perceived threat, support for anti-refugee policies, and negative behavioral intentions.

Essentialism refers to beliefs about the existence of underlying natures (i.e., ‘essence’) that constitute and differentiate between social categories (Haslam et al., 2000, 2002; Bastian and Haslam, 2006). It entails the tendency to understand social categories as expressions of discrete, fixed, natural, uniform, and defining characteristics that are shared by all members, and are informative about them (Bastian and Haslam, 2006). Endorsement of essentialist beliefs has commonly been associated with negative intergroup outcomes such as legitimization of existing social hierarchies (Jost et al., 2004), acceptance of racial inequality (Williams & Eberhardt, 2009), racial prejudice (Andreychik & Gill, 2015; Keller, 2005; Jayaratne et al., 2006; Keller, 2005), and inter-ethnic hostility (Kimmel et al., 2016).

One of the goals of the present research is to extend the concept of essentialism to the national identity. An essentialist perception of national identity would consider the nation as a fixed entity that provides an important and meaningful source of division between humans. From this perspective, people who belong in different nations would have fundamental differences between them, which they acquire through birth or by virtue of being raised within the cultural world of a particular nation. Such essentialist ideas suggesting that national identities determine people’s characteristics may foster the endorsement of exclusionary definitions of the Turkish national identity. Whereas national essentialism relates to beliefs about the nature of nations in general, constructions of national identity refer to how people define a particular national identity. More specifically, constructions of Turkish national identity, for instance, involve markers or criteria that people believe are required for one to be truly Turkish. An ethno-cultural construction of national identity is generally less inclusive, since it emphasizes the ascribed, as opposed to voluntarily chosen aspects of belonging to a nation. Research has shown that it is related with anti-immigrant attitudes (Lindstam et al., 2021), lower support for immigrant rights (Verkuyten & Martinovic, 2015), greater prejudice toward immigrants (Pehrson et al., 2009), lower helping behaviors toward immigrants in an interpersonal situation (e.g., Wakefield et al., 2011), and greater perceived threat posed by immigrants (Wright, 2011).

We hypothesized that endorsement of essentialist perceptions of national identity will indirectly predict greater perceived threat, anti-refugee policy support, and negative behavioral intentions toward refugees, through endorsement of an ethno-cultural construction of Turkish national identity, which focuses on characteristics ascribed to an individual by birth or through upbringing, but not a civic construction. We tested the proposed mediation model using structural equation modeling. We collected data from $N = 500$ participants (319 females, 158 males, 16 other identity, 7 missing, $M_{age} = 20.94$, $SD_{age} = 2.23$) at a public university in Istanbul. We measured national identity constructions (i.e., endorsement of ethno-cultural and civic markers of Turkish national identity), national essentialism, symbolic and realistic forms of threat, anti-refugee policy support, negative behavioral intentions toward refugees. We also measured contact with refugees, strength of Turkish national identification, political orientation, and religiosity as control variables. The

structural equation model where we specified the directional relationships between our variables showed a good fit to the data, $\chi^2(512, N = 438) = 983.61, p < .001, CFI = .93, TLI = .92, RMSEA = .05, SRMR = .06$. As hypothesized, essentialism significantly predicted greater endorsement of ethno-cultural markers of Turkish identity, $b = 0.81, SE = 0.13, p < .001$, but not endorsement of civic markers, $p = .41$. Essentialism also predicted greater perceived threat, $b = 0.22, SE = 0.08, p = .003$. Endorsement of ethno-cultural markers predicted greater perceived threat, $b = 0.22, SE = 0.08, p = .003$, and anti-refugee policy support, $b = 0.81, SE = 0.13, p < .001$, but did not predict negative behavioral intentions, $p > .05$. On the other hand, civic national identity did not predict any of the outcomes, $ps > .05$. The control variables did not predict either of the national identity constructions.

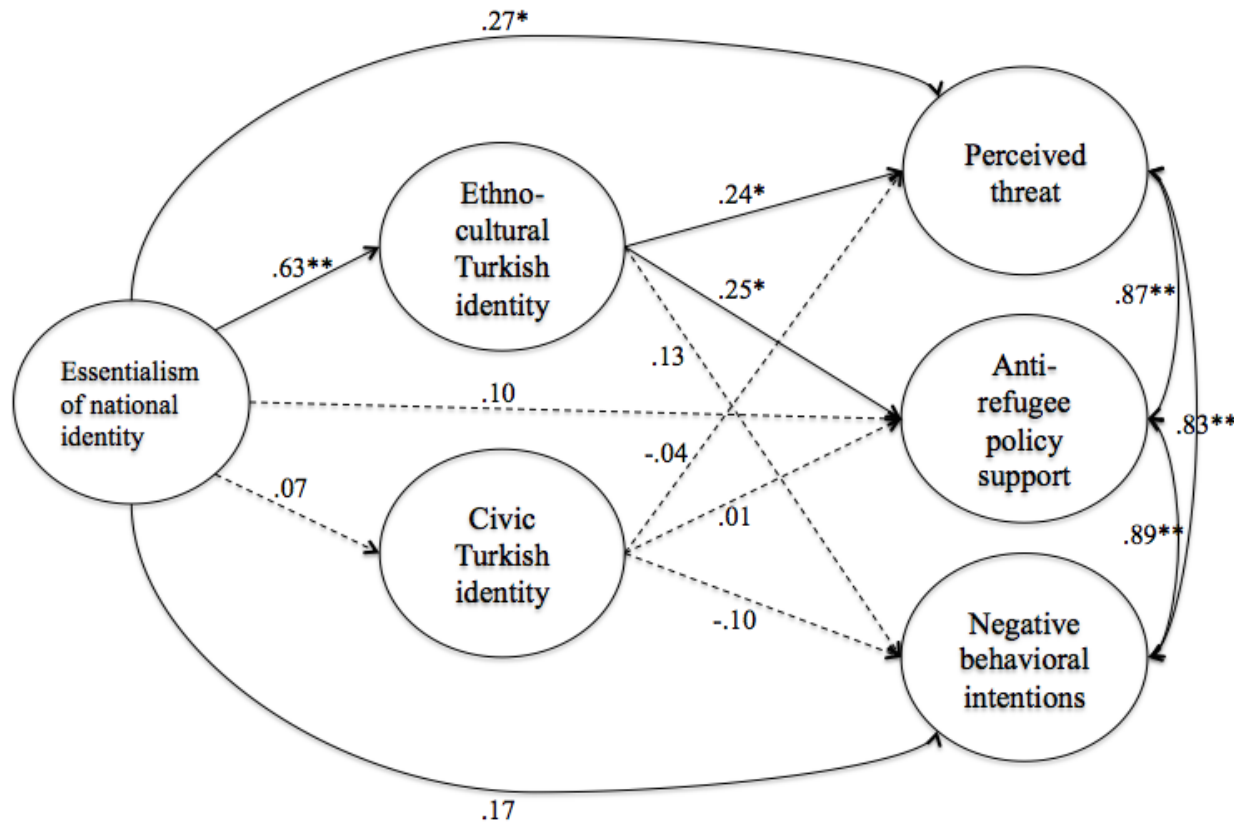
Finally, we tested the indirect effects of essentialism on each of the outcome variables through endorsement of ethno-cultural markers of Turkish identity using confidence intervals based on 5000 bootstrapped samples. In keeping with our hypothesis, essentialism had a significant indirect effect on perceived threat through greater endorsement of an ethno-cultural construction of national identity, $b = .15, SE = .07, CI [.04 - .33], p = .02$, as well as an indirect effect on anti-refugee policy support, $b = .12, SE = .06, CI [.03 - .27], p = .03$. However, the indirect effect of essentialism on negative behavioral intentions through ethno-cultural construction of national identity was not significant, $p > .05$. The indirect effects of essentialism on the outcomes through endorsement of a civic construction of national identity were not significant, $ps > .05$.

Our study showed that essentialism has an indirect effect on perceived threat and support for anti-refugee policies through endorsement of ethno-cultural, but not civic, markers of Turkish identity. In other words, we have provided initial evidence that an essentialist mindset regarding the nation as a fixed entity with strict boundaries can shape people's opinions on who can or cannot belong to a particular national identity, and relatedly, their responses toward immigrants.

Ek 1**Table 1**
Descriptive statistics for and correlations between key variables

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Mean (SD)
Essentialism	1									3.65 (1.02)
Ethnocultural	.449**	1								3.74 (1.48)
Civic	0.075	0.067	1							3.68 (1.80)
Threat	.432**	.311**	0.071	1						4.51 (1.43)
Policy	.297**	.273**	.096*	.765**	1					4.86 (1.38)
Intentions	-	-.190**	-0.049	-.687**	-.699**	1				4.63 (1.27)
Political	.225**	.287**	.195**	-0.030	0.072	0.024	0.033	1		4.12 (1.62)
Religiosity	.315**	.215**	-0.036	-0.002	-0.022	.116*	.553**	1		3.57 (2.82)
National Identification	.534**	.314**	0.071	.306**	.221**	-.155**	.294**	.368**	1	4.38 (1.53)

Ek 2
Figure 1
Structural Equation Model

Note. Control variables in the model are strength of national identification, political orientation, and religiosity.

* $p < .05$

** $p < .001$

OSMANLI DEVLETİ'NDE YENİ BİR YAPILANMA: TANZİMAT FERMANI

A NEW RESTRUCTURING IN THE OTTOMAN STATE:
TANZİMAT EDICT

Mehmet Zakir SARIKAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı, mzsarikaya@beu.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 17 Ağustos 2023
Kabul edildiği tarih: 30 Eylül 2023
Yayınlanma tarihi: 29 Ekim 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 17 August 2023
Date accepted: 30 September 2023
Date published: 29 October 2023

Anahtar Sözcükler

Tanzimat Fermanı; Gülhane Hatt-ı Hümayunu; Osmanlı Modernleşmesi; Batılılaşma; Mustafa Reşit Paşa

Keywords

Tanzimat Edict; Gülhane Hatt-ı Hümayunu; Ottoman Modernization; Westernization; Mustafa Reşit Paşa

DOI

10.33171/dtcfjournal_29.10.2023.4

Öz

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl boyunca içinde bulunduğu ağır şartları düzeltmek ve Avrupalı devletlerle daha sıcak ilişkiler kurmak için büyük bir çaba içerisine girmiştir. Bu çabanın en dikkat çekici girişimi Tanzimat hareketidir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin batılılaşma ve modernleşme çabasını anlamak için Tanzimat'ı anlamak gerekir. Tanzimat Fermanı'yla birlikte yapılan düzenlemeler bir bütün olarak değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti yapılanmasında bir yeniden inşa ve ihya çalışması olduğu söylenebilir. Tanzimat döneminde yapılan düzenlemeler, Osmanlı Devleti'nin en az iki asırlık biriken sorunlarının çözümüne yöneliktir. Başta idari yapılanma olmak üzere hukuki, askerî, mali ve eğitim alanında önemli değişim ve dönüşümlerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Tanzimat hareketinin en önemli amacı değişimin kanunlarla gerçekleştirilmesidir. Son karar mercii padişah olsa da padişahın ve devlet yöneticilerinin kanunlara bağlı olduğunun vurgulanması hukukun/kanunun üstünlüğü prensibinin kabulü açısından önemli bir gelişmedir. Yapılan değişikliklerde Tanzimat Fermanı temel bir ilke olarak kabul edilmiş, Ferman, daha sonra yapılan düzenlemelere de kaynaklık etmiştir.

Tanzimat hareketi, belki devleti çöküşten kurtaramamış; ancak bu girişim, Osmanlı Devleti'nde bazı müesseselerin ihya edilmesine bazılarınsa ilk defa kurulmasına vesile olmuştur. Bu nedenle Tanzimat, Osmanlı Devleti'nde yeni bir yapılanmayı, modernleşme ve ilerleme noktasında ortaya konulmuş güçlü bir iradeyi temsil etmektedir. Yapılan düzenlemelerle istenilen sonuca ulaşılamamış olsa da Tanzimat dönemi ve Tanzimat sonrası gelişmeler Cumhuriyetin ilanında ve bugünkü Türkiye'nin oluşumunda da önemli bir etkiye sahiptir.

Abstract

Throughout the 19th century, the Ottoman Empire made a great effort to improve the harsh conditions it was in and to establish warmer relations with European states. The most remarkable initiative of this effort was the Tanzimat Movement. Therefore, in order to understand the westernization and modernization efforts of the Ottoman Empire, it is necessary to understand the Tanzimat. When the arrangements made with the Tanzimat Edict are evaluated as a whole, it can be said that there was an effort of reconstruction and revival in the Ottoman state structure. The regulations made during the Tanzimat period were aimed at solving the problems of the Ottoman Empire that had accumulated for at least two centuries. Significant changes and transformations were realized in the legal, military, financial and educational fields, particularly in the administrative structure. The most important aim of the Tanzimat movement was to bring about change through laws. Although the sultan is the final decision-maker, emphasizing that the sultan and state administrators are bound by the law is an important development in terms of the acceptance of the principle of the rule of law. The Tanzimat Edict was accepted as a fundamental principle in the amendments made, and the Edict was the source of the regulations made afterwards.

The Tanzimat movement may not have saved the state from collapse, but this initiative was instrumental in the revival of some institutions in the Ottoman Empire and the establishment of others for the first time. For this reason, Tanzimat represents a new structuring in the Ottoman State and a strong will for modernization and progress. Although the desired results were not achieved with the regulations, the Tanzimat period and post-Tanzimat developments had a significant impact on the proclamation of the Republic and the formation of today's Turkey.

Giriş

Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı Devleti'nin yenileşme ve modernleşmesinde bir dönüm noktası olduğu, yapılan düzenlemelerin Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerine etki ettiği, hemen hemen herkesin üzerinde ittifak ettiği bir durumdur. Bu nedenle Ferman, Türk siyasi tarihi açısından oldukça önem arz etmektedir. Tanzimat hareketi, bir yenileşme ve modernleşme girişimi olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sorunların çözümü için bir çıkış yolu olarak da görülmüştür.

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı sorunlar ve yaşadığı sıkıntıların halli için yapılmış ilk girişim değildir (Ortaylı, 2000, s. 13). Ondan önce de, 18. asır boyunca, özellikle askerî ve eğitim alanında mevcut kurumların batıya uyarlanması çabası dikkatten kaçmamaktadır. Ancak bu dönemde yapılan düzenlemelerin pek çoğunun sonuçsuz kaldığı görülmektedir. Fakat Tanzimat Fermanı, öncekilerden farklı olarak, ölü bir vesika olarak kalmamış, Osmanlı Devleti'nde başta siyasi, mali ve içtimai olmak üzere birçok alanda önemli gelişmelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (İnalçık, 1964, s. 624-625).

Tanzimat, kavram olarak tanzimler yani düzenlemeler anlamına gelmektedir. Kavramı, “*yapılanma*” ya da “*reorganizasyon*” olarak tarif etmek de mümkündür (Eryılmaz, 2017, s. 97-98). Halil İnalçık (2018, s. 28), Tanzimat'ı “devleti yeniden tensik etme” şeklinde tanımlamaktadır. Bu kavramın ruhu, teşkil ve te'sis anlamına gelmektedir ki; bu da mevcut durumun ihtiyaçlarına ve o günkü zihni tasavvura göre devleti yeniden tanzim etmek olarak da düşünülebilir (Gökbilgin, 1967, s. 93). Tanzimat, bütün tartışmalardan âri bir şekilde değerlendirildiğinde “*Batılı olmak*” ya da “*Batı gibi olmak*” çabasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Kılıçbay, 1985, C. 1, s. 147). Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar Osmanlı Devletinde Tanzimat, “nizam” anlamında, daha çok ordu örgütü ve askerlik alanında yapılan düzenlemeler için kullanılmıştır (Berkes, 2017, s. 213).

Tanzimat Fermanı bir devrin tarihini başlatsa da tam olarak nerede bittiğiyle ilgili ortak bir kanaatin oluşmadığı görülmektedir (Ulu, 2022, s. 236). Ancak genel olarak 1839-1876 yıllarını kapsayan dönem “*Tanzimat Dönemi*” olarak adlandırılmaktadır (Çadırcı, 1988, s. 601). Ancak, ortaya koyduğu sonuçlar itibariyle etkisinin Cumhuriyet dönemine kadar sürdüğünü söylemek mümkündür. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte kavram, siyasi, askerî, sosyal, eğitim, mali vs. alanlarda yapılan değişiklikleri kapsayarak bir dönemin/devrin adı haline gelmiştir (Koçak ve Sancaktutan, 2021, s.1936).

Tanzimat Dönemi reformları, kendinden önceki reformlardan farklı olarak muhteva, hız ve kapsam itibariyle büyük bir değişiklik arz etmektedir (Ongunsu, 1940, C. 1, s. 9; Eryılmaz, 2017, s. 12). Yapılan düzenlemeler kendi dönemleriyle sınırlı kalmayıp, kendinden sonraki dönemlere de etki etmiştir. Nitekim Tanzimat hareketi, hem meşrutiyetlerin ilanlarında hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli bir etkiye sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti'nin idari, adli ve kamu kuruluşlarının önemli bir kısmının Tanzimat dönemine dayandığı görülmektedir. Örneğin İl Özel İdareleri, yerel yönetimlerin güçlü kuruluşlarından biri olan Belediyeler, Danıştay ve Sayıştay gibi kuruluşların temellerinin o dönemde tesis edildiği bilinmektedir (Eryılmaz, 2017, s. 12; Koçak ve Sancaktutan, 2021, s. 1945). Hatta Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde, bakanlıkların oluşturulmasında II. Mahmut dönemindeki nazırlıkların model alındığı, devlet memurluğu ve bürokratik sistemin yine Tanzimat döneminin bir ürünü olduğu açıktır (Sencer, 1984, s. 48). Bu yönüyle Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin bir “*kuluçka*” evresi mahiyetindedir.

Yapılan düzenlemeler bir batılılaşma hareketi ya da Batı'nın genel olarak “model” alınma teşebbüsü (Mardin, 2015, s. 11) olmakla birlikte Tanzimatçılar için bir beka meselesi olarak da görülmüştür (İnalçık, 2018, s. 27). Osmanlı Devleti, modernleşme ihtiyacını en fazla Tanzimat döneminde hissetmiştir (Ortaylı, 1985, C. 1, s. 232). Bu dönemde yapılan düzenlemelerle bir yandan Osmanlı Devleti bürokratik yollarla ayakta tutulmaya çalışılırken diğer yandan devlet modernleştirilmeye çalışılmıştır (Karlancı, 2018, s. 267).

Tanzimat, yeni düzenlemeleri ifade etse de aynı zamanda bir modernleşme hareketi anlamına da gelmektedir (Koçak ve Sancaktutan, 2021, s. 1937). Daha önceki düzenlemelerde, kurumların ıslahı ve batının özellikle askerî ve sanayi alandaki gelişmelerine uyum sağlama çabası görülmektedir. Ancak Tanzimat ile birlikte Osmanlı Devleti'nin Avrupa'yla adeta bir bütünleşme çabasında olduğu görülmektedir (Ulu, 2022, s. 237).

Tanzimat'la birlikte Türk siyasetinde ve düşünce hayatında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle basına yönelik baskıların kaldırılması, farklı fikirlerin daha gür bir sesle kendilerini ifade etmesine ve farklı fikir akımlarının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Farklı fikir akımlarının yanı sıra ulus/millet, vatan, meşrutiyet, cumhuriyet ve Doğu-Batı gibi kavramlar tartışma konusu haline gelmiş, bu durum da siyasi gelişmeleri etkilemiştir (Eryılmaz, 2017, s. 14). Bu gelişmelerin olumlu

tarafları bulunsa da söz konusu kavramların toplumda fikir çatışmalarını, zıtlasma ve kutuplaşmayı da beraberinde getirdiği söylenebilir.

Avrupa'daki modernleşme hareketleriyle Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme hareketleri eş zamanlı değildir. Avrupalılar, 15-16. yüzyıllarda Rönesans ve reform hareketleriyle düşünce ve fikri alanda büyük bir değişim yaşamıştır (Ortaylı, 2016, s. 97). Avrupa'da yaşanan sanayi devrimiyle birlikte mali ve toplumsal alanda ciddi bir ilerleme kaydedilmiştir. Aynı dönemlerde Osmanlı Devleti, hâlâ kudretli bir devlet görünümünde olduğu için Avrupa'daki bu değişimlerden fazla etkilenmemiş ve bir reforma ihtiyaç duymamıştır (Turhan, 1987, s. 315). Ancak, devletin toprak kaybetmeye başlaması, mali ve askerî alanda birtakım arayışlara girmesine sebep olmuştur. Özellikle Babıâli'deki bazı bürokratların modernleşme konusundaki düşünceleri Osmanlı modernleşmesinin hızlanmasını sağlamıştır.

Modernleşme gibi kapsamlı bir kavramın sadece belli alanları kapsadığını söylemek doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Nitekim askerî ve mali alanda başlayan Osmanlı modernleşme hareketi, daha sonra siyasi, içtimai, eğitim, sanat ve edebiyat gibi birçok alana sirayet etmiştir. Tanzimat Fermanı, aynı zamanda, ilanından sonraki ıslahat faaliyetlerine, yapılan değişim ve dönüşümlere de kaynaklık etmiştir (Aktel, 1998, s. 178; Eryılmaz, 2017, s. 99).

Tanzimat'a ilişkin literatür genel olarak değerlendirildiğinde, Tanzimat'ın taraftarları ve aleyhtarları gibi iki grupla karşılaşılmaktadır. İlkinin iddiasına göre Tanzimat, hem siyasi, iktisadi, hukuki ve içtimai alanda kaydedilmiş bir ilerleme hem de yenileşme ve modernleşme yolunda atılmış önemli bir adımdır. İkinci grubun iddiasına göre Tanzimat ile birlikte Osmanlı Müslüman toplumu köklerinden koparılmış, maneviyattan uzaklaştırılmış, Avrupalıların sömürgesi haline getirilmiştir (Mumcu, 1994, s. 39). Her iki değerlendirmenin de objektif bir değerlendirmeden uzak olduğu açıktır. Zira yapılan düzenlemelerin o günkü şartlar dikkate alındığında devletin selameti için bir tercihten öte bir zorunluluk olduğu görülmektedir. Yine yapılan düzenlemeler genel olarak değerlendirildiğinde, Avrupa'daki gelişme ve ilerlemelere karşılık, Osmanlı Devleti'nin statik durumundan kurtulup çağın şartları doğrultusunda yeni reformlar gerçekleştirmek zorunda kaldığı açıktır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında kendini üstün görmekten vazgeçtiğini ve Batı'yla birlikte hareket etmenin zorunluluğuna inanmaya başladığını göstermektedir (Kılıçbay, 1985, C 1, s. 148). Bu konuda Halil İnalcık'ın konuya ilişkin değerlendirmesi daha gerçekçi gibi görünmektedir: "*Tanzimat, temel müesseseleri bozulmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, yepyeni bir medeniyetle*

yükselen ve taaruza geçen bir Avrupa'nın ezici üstünlüğü karşısında yeniden teşkilatlanma teşebbüsünün kat'i safhası olarak telakki etmek mümkündür" (İnalçık, 2018, s. 26). Osmanlı modernleşmesini detaylı bir şekilde ele alan Ubicini ise Tanzimat hareketini bir kanunlaştırma girişimi olarak telakki etmektedir. Ona göre: "Islahatın asıl gayesi, en eski zamanlardan beri bu milletin adet, örf ve ananelerinde mevcut olanları kanun şekline sokmak ve şimdiye kadar müphem bir formülün veya bir tesadüfün eseri olanları bir vakia haline getirmektir" (Ubicini, 1998, s. 132).

Şüphesiz Tanzimat Fermanı, başka bir deyişle Gülhane Hattı Hümayunu, bir anayasal metindir. Bu anayasal metin, oluşum süreci itibariyle Avrupalı devletlerin anayasal metinlerinden ayrılmaktadır. Zira Avrupa'da ortaya çıkan anayasal metinlerde bir halk talebi ya da taarruzu söz konusu iken; Tanzimat Fermanı'nda bizzat devlet eliyle yapılan anayasal düzenlemeler söz konusudur (Kılıçbay, 1985, C 1, s. 150). Osmanlı Devleti'ndeki siyasi ve idari değişimler, yönetimden halka empoze edilen bir süreci ifade ederken; Avrupa'daki siyasi ve idari değişimlerin halkın büyük mücadeleleri sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir (Eryılmaz, 2017, s. 15). Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde verilen hakların askıya alınması ya da geri alınması kolayca yapılabilirken; Batı'da siyasi ve toplumsal alanda kazanılmış hakların devlet ya da siyasi otorite tarafından geri alınması daha zor olmuştur.

Tanzimat Fermanı'nın her şeyin yolunda gittiği İmparatorlukta sosyal, siyasal, askerî vb. alanlarda sorunlar yaşanmadığı halde sadece batılılaşma ve insan hak ve hürriyetlerinin niteliğini artırmak amacıyla düzenlendiği iddia edilemez (Ongunsu, 1940, C. 1, s. 6). Ancak, yapılan düzenlemelerde Avrupalı devletlerin etkili olduğu, gayrimüslim teb'aya birtakım haklar verilerek Avrupalıların Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalesini önleme düşüncesi oldukça belirgindir (Akça ve Hülür, 2007, s. 237). Fermanın ilanında, batılı devletlerin baskısı, İmparatorluğu dağılmaktan kurtarmak gibi temel amaçların olduğu muhakkaktır.

Osmanlı Devleti'nde yeniliklere karşı en büyük direncin Yeniçeri Ocağı tarafından gösterildiği bilinmektedir. 1826'da ulema sınıfının da Padişahı desteklemesiyle Yeniçeri Ocağı lağvedildi (Ortaylı, 2008, s. 101). Böylece yenilik ve modernleşme hareketlerinin önündeki en büyük engel ortadan kaldırılmış oldu (Karal, 1964, s. 589; Akşin, 1994, s. 9-10). Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması Padişah tarafından "feth-i mübin", bazı tarihçiler tarafından da "İstanbul'un yeniden fethi" şeklinde değerlendirilmiştir (Eryılmaz, 2017, s. 61). Sultan II. Mahmut'un Yeniçerilere galebe çalması, baş edilemez olarak görülen bu askerî kuvveti lağvetmesi onun şöhretinin artmasına da sebep olmuştur (Engelhardt, 2017, s. 48).

III. Selim ve II. Mahmut sadece askerî modernizasyonla imparatorluğu çöküşten kurtaramayacaklarını anlamış olmalıdırlar (Zürcher, 1993, s. 39). Bu nedenle, askeriyenin yanı sıra siyasi, iktisadi, hukuki alanlar başta olmak üzere cemiyet hayatına matuf bazı düzenlemelerin de yapılması gerektiği fikri ortaya çıkmıştır (Ongunsu, 1940, C. 1, s. 10; Karal, 1964, s. 589). Ortaya çıkan bu kanaat, III. Selim'in ıslahatların mahiyetine ilişkin devlet bürokratlarına hazırlattığı raporlardan bağımsız düşünülemez (Zürcher, 1993, s. 40; Lewis, 2000, s. 59). Farklı alanlarda etki göstermesi bakımından Tanzimat, çok yönlü olarak ele alınması gereken bir harekettir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında Tanzimat Fermanı'nın ilanında koçbaşı konumunda olan Mustafa Reşit Paşa'nın faaliyetlerinden ve Avrupalı devletlerin etkisinden söz edilecektir. Yapılan düzenlemeler Siyasi, hukuki, mali, askerî ve eğitim gibi birçok alana etki ettiğinden bu başlıklar ayrı ayrı ele alınacaktır. Daha sonra Tanzimat'ın neden tam anlamıyla başarıya ulaşamadığı ve Tanzimat uygulamaları nedeniyle ortaya çıkan tepkiler değerlendirilecektir.

TANZİMAT FERMANI'NIN MİMARİ MUSTAFA REŞİT PAŞA

Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı Devleti'nin Batıyla bütünleşmesinin bir zaruret olduğuna inanan aydın-bürokrat sınıfın temsilcilerinden olup, dönemin ünlü ve etkili bürokratlarından biridir. Bu nedenle Paşa'nın hayatı ve siyasal yaşamı pek çok araştırmannın konusu olmuştur. Mustafa Reşit Paşa, miladi takvime göre 13 Mart 1800 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir (Kaynar, 2010, s. 41). Çocuk yaşta babasını kaybeden Reşit Paşa, bir Osmanlı paşası olan eniştesi Ispartalı Seyyid Ali Paşa'nın yanına geçmiştir. Daha sonra Mustafa Reşit, Seyyid Ali Paşa'nın mühürdarlığını yapmak suretiyle ilk görevini icra etmiştir. 1821 tarihinde Mora seraskerliğine atanan Seyyid Ali Paşa, Reşit Paşa'yı da beraberinde Mora'ya götürmüştür (Çağatay, 1994, s. 55). Mora'daki isyan ve Mora isyanının bastırılması süreci Reşit Paşa tarafından bizzat müşahede edilmiştir. Bu durum onun Devletin içinde bulunduğu sıkıntıları gözlemlemesi ve reformcu kişiliğinin gelişmesi açısından önem arz etmektedir.

Mustafa Reşit Paşa'nın gençlik yıllarından itibaren tarih kitapları ve dönemin siyasi olaylarıyla ilgilendiği rivayet edilmektedir (Kaynar, 2010, s. 44). Paşa, siyasete ve bürokrasiye olan ilgisi ve yaptığı işlerdeki düzen ve titizliğiyle dikkat çekmiştir. Kısa zamanda Amediliğe, sonra da 1834'te Paris Elçiliği'ne atanmıştır (Ata, 2014, s. 160). Diplomat olarak başarısı, izlenim ve raporları II. Mahmut'un onu ikinci kez Paris'e büyükelçi sıfatıyla görevlendirmesine sebep olmuştur (Gündüz, 2010, s. 69). Mustafa Reşit Paşa'nın Paris'e elçi olarak gönderildiği tarihlerde Osmanlı Devleti ile

Fransa arasında Mısır ve Cezayir önemli bir sorun teşkil etmekteydi (Ata, 2014, s. 163). Fransızca bilmemesine rağmen, Paşa'nın bu önemli vazifeye atanması, Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki diplomatik ilişkileri sürdürmesi, Sultan II. Mahmut'un ona olan güveninin bir göstergesi olarak düşünülebilir (Koçak ve Sancaktutan, 2021, s. 1938). Bu güven sebebiyle olmalıdır ki, Sultan II. Mahmut, 1836 yılında Mustafa Reşit Paşa'yı bu kez Londra Elçiliği'ne tayin etmiştir (Kaynar, 2010, s. 82). Paşa'nın Avrupa'daki mesaileri onun medeniyet, hürriyet ve diplomasi gibi kavramları yakından tanınmasına sebep olmuştur (Dönmez, 2011, s. 3). Reşit Paşa, sadece siyasi ve diplomatik ilişkileri takip etmekle kalmamıştır. Londra'da bulunduğu sürede İngiltere'nin büyük sanayi merkezlerini gezerek Osmanlı Devleti'nde yapılması gereken sanayi hamleleri için gözlemler yapmıştır (Gündüz, 2010, s. 69). Reşit Paşa'nın bu diplomatik görevleri, onun Avrupa'yı yakından gözlemlemesine ve Osmanlı Devleti'nde yapılması gereken bir takım ıslahatlar konusunda fikir sahibi olmasına vesile olduğu düşünülebilir. Nitekim Mustafa Reşit Paşa'nın hariciye nazırlığından sonra Islahat teşebbüslerine giriştiği ve Tanzimat Fermanı'nın bazı esaslarını bu dönemde hazırladığına dair bilgiler mevcuttur (Kaynar, 2010, s. 99). Paşa'nın Hariciye Nazırlığı görevinde iken yapmak istediği ıslahatlara ilişkin fikirlerini Mustafa Kani Bey vasıtasıyla padişaha gizlice ilettiği bazı vesikalardan anlaşılmaktadır (Kaynar, 2010, s. 100). Mustafa Reşit Paşa'nın düşüncelerinin Padişah nezdinde itibar görmesi onun Avrupalı devletlerin desteğini sağlayarak Mısır'da isyan hareketini başlatan Mehmet Ali Paşa'nın durdurulmasına bağlanabilir (Findley, 1985, C. 1, s. 260). Zira Reşit Paşa, bu isyanın durdurulmasını sağlayarak Osmanlı Devleti'ni büyük bir felaketten kurtarmıştır. Mısır meselesi konusunda Reşit Paşa'nın en büyük başarısı; sorunu, bir Avrupa sorunu haline getirerek başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ni desteklemesini sağlamış olmasıdır (Gündüz, 2010, s. 71).

Tanzimat fikrinin hayata geçirilebilmesi için Mustafa Reşit Paşa farklı alanlarda birçok çalışma başlatmıştır. İktisadi ve idari düzenlemeler için Gelibolu ve Bursa Sancaklarında arazi ve nüfus yayımlarını yaptırarak ekonomik gelişmenin tesis edilebilmesi için tarım, sanayi ve ticaret uzmanlarından müteşekkil bir komisyon oluşturmuştur (Yıldırım, 2018, s. 539). Osmanlı teb'ası arasında müsavatin sağlanması için Padişah'ı teşvik ettiği, iç ve dış ilişkilerin daha etkin sürdürülebilmesi için Reşit Paşa'nın teklifiyle Maruzat-1 Dahiliye ve Maruzat-1 Hariciye'nin kurulduğu bilinmektedir (Yıldırım, 2018, s. 539). Sultan II. Mahmut'un değişim ve modernleşme konusundaki olumlu duruşu Mustafa Reşit Paşa'yı cesaretlendirmiştir.

Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı Devleti'nin mevcut yapısı ile istikbal vadetmediğini, halkın kendi kendini medenileştiremeyeceğini; bunun ancak Padişah'ın iradesiyle mümkün olabileceğini düşündüğünden, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne ıslahat konusundaki baskılarını adeta desteklemiştir (Kodaman, 1985, s. 74; Dönmez, 2016, s. 25). Reşit Paşa, Avrupalı devletlerin desteği ve baskısı olmadan bazı düzenlemelerin gerçekleştirilemeyeceği kanaatindeydi (Yıldırım, 2018, s. 540). Paşa'nın Avrupa'ya yakın durması ve modernleşme konusundaki ısrarcı tutumu dindar olmayan bir kişilik olarak algılanmasına sebebiyet vermiştir (Karlancı, 2017, s. 270). Reşit Paşa, II. Mahmut'un ölümünden sonra Londra'dan İstanbul'a döndüğünde reform karşıtları Reşit Paşa'nın idam edilmesi konusunda Sultan Abdülmecit'e baskı kurmuşlardır (Dönmez, 2016, s. 17). Bu baskıları dikkate almayan Abdülmecit, devlete yeni bir nizam vermek üzere Reşit Paşa'ya izin vermiştir. Tanzimat'ın ilanından sonra ticaret kanunu görüşmelerinde, ulemanın kanun teklifine tepkisi üzerine Reşit Paşa: *"Şeriatın bu konuda yapacak bir şeyi yoktur"* çıkışıyla ulemadan büyük bir tepki almış ve bu sözü ulema tarafından Kur'an'a karşı bir saygısızlık olarak kabul edilmiştir (Finkel, 2007, s. 402). Mehmet Ali Paşa'nın, Mısır İmtiyaz Fermanı metnini istediği gibi hazırlamayı reddeden Reşit Paşa'nın görevden azli için bütün gücünü kullanmasına rağmen Reşit Paşa, Padişah tarafından korunmuştur (Finkel, 2007, s. 401). Abdülmecit'in Reşit Paşa'ya desteği ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Mısır meselesi konusunda desteklemesi, Reşit Paşa'nın batılılaşmaya dönük reformları gerçekleştirmesinde ve muhafazakâr kitlenin sessiz kalmasında etkili olmuştur.

Tanzimat'ın hayata geçirilmesi elbette sadece Avrupalı devletlerin baskı ve teşvikleriyle gerçekleştirilemezdi. Her şeyden evvel halkın yapılacak düzenlemeler için hazırlanması gerekiyordu. Reşit Paşa bu amaçla yargısız infazı, haksız yere mala el koymayı, herkesin can ve mal güvenliğini sağlamayı garanti altına alacak bir düzenlemeyi hayata geçirerek halkı devlete ısındırmayı amaçlamıştır. Bu yönüyle Reşit Paşa'nın toplumsal birliğe matuf birtakım girişimlerde bulunduğu görülmektedir.

Mustafa Reşit Paşa'dan evvel de birçok kez yenilik girişimlerinde bulunulmuş, ancak istenen sonuçlar alınamamıştır. Bu yenilik girişimleri genellikle bir alanda yoğunlaşmış, sorunlar bütüncül bir şekilde ele alınmamıştır. Reşit Paşa'nın Tanzimat Fermanı'nı hazırlarken devletin başa çıkamadığı birçok sorunu gündeme getirerek yenileşmenin farklı alanlarda ve birlikte gerçekleştirilmesini amaçladığı söylenebilir. Reşit Paşa'nın Tanzimat Fermanı'yla, iç ve dış tehditlere karşı Avrupa'yı

Osmanlı Devleti'nin yanına çekerek Avrupalı devletlerle bir ittifak zemini oluşturmayı amaçladığı görülmektedir (Yıldırım, 2018, s. 535). Bu başarıldığı takdirde, Avrupalı devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki zıt menfaatleri arasında bir denge kurulacak ve bu devletlerin baskısı azalacaktı (Kodaman, 1985, s. 73). Bütün bu eylem ve tasavvurlar, Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat Fermanı'nın hazırlanmasında ve ilan edilmesinde ne kadar önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Şüphesiz, Tanzimat'ın ilanında birçok devlet adamı ve aydın bürokratların etkisi ve katkısı söz konusudur. Ancak, Ferman'ın hazırlanmasında ve ilan edilmesinde en büyük payın Mustafa Reşit Paşa'ya ait olduğu söylenebilir (Özdemir, Çiydem ve Aktaş, 2014, s. 333). Bu nedenle Mustafa Reşit Paşa'nın ismi Tanzimat Fermanı'yla adeta özdeşleşmiştir.

Tanzimat Fermanı bir bütün olarak değerlendirildiğinde halkın/reayanın merkeze alındığı ve yenileşmenin veya yapılacak ıslahatların doğrudan reayanın devletle olan bağlarının kuvvetlendirilmesine yönelik olduğu söylenebilir. Ferman'da halkın "*can, mal ve namus*" güvenliğine vurgu yapılması ve "*vergide adalet*" sözü bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir. Bu yönüyle Tanzimat, sivil reformların yapıldığı bir dönemi ifade etmektedir (Ortaylı, 2008, s. 227). Tanzimat'ı diğer reformlardan ayıran önemli bir özelliği de reformların doğrudan padişah tarafından değil, çok etkili devlet idarecilerinin kontrolünde hazırlanmış ve gerçekleştirilmiş olmasıdır (Tanör, 1985, C. 1, s. 13). Böylece yapılan yenilikler, diğerlerinden farklı olarak, padişahın saltanatıyla sınırlı kalmamış, kendinden sonraki dönemlerde de uygulanmaya devam edilmiştir.

Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı Devleti'ndeki bütün kurum ve kuruluşlarda reform yapmak ve yeni bir ruh oluşturmak gayretinde görünmektedir. Örneğin, mali işleri padişahın salâhiyetinden çıkarmak, askerî düzeni bir şûra marifetiyle yönetmek, Maarif Meclisi'ni tesis etmek suretiyle eğitim hizmetlerini mutaassıp ulemanın kontrolünden çıkarmayı temel hedefler arasında değerlendirmektedir (Gökbilgin, 1967, s. 99). Bu hedeflerine ulaşmak ve Tanzimat'ın esaslarını belirlemek amacıyla Dâr-ı Şûra-yı Babıâli'de Sultan II. Mahmut'tan onay almıştır (Dönmez, 2011, s. 3). Başka bir ifadeyle Mustafa Reşit Paşa, çağın şartlarına uyum sağlamak amacıyla yapmayı planladığı düzenlemeler konusunda Padişah II. Mahmut'u ikna etmiştir (Özdemir, Çiydem ve Aktaş, 2014, s. 332).

Mustafa Reşit Paşa, 1839'da Hariciye Nazırlığı'na atandıktan hemen sonra İstanbul'daki yabancı devlet temsilcilerini sarayda toplayarak onları Padişahla buluşturmuştur. II. Mahmut'un o meşhur sözünü "*Ben teb'amın Müslümanını camide, Hıristiyan'ını kilisede, Musevi'sini havrada fark ederim. Aralarında başka bir*

fark yoktur” toplanan elçilerin huzurunda söylemiştir (Karal, 1964, s. 595; Kaynar, 2010, s. 100). Bu söz her ne kadar bizzat Padişahın kendisi tarafından söylenmiş ise de hukuki bir temelden yoksun idi. Bu ve benzeri yaklaşımların yasal bir metin ile devlet tarafından taahhüt altına alınması gerekiyordu. Böylece sistem, ‘*keyfilikten*’ ‘*hukukiliğe*’, ‘*kanunsuzluktan*’ ‘*meşruiyete*’, ‘*güvensizlikten*’ ‘*emniyete*’ doğru bir hâle evrilecekti (Gökbilgin, 1967, s. 105; Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2016, s. 24).

Mustafa Reşit Paşa, azınlıkları memnun eden ve Avrupalı devletler tarafından büyük bir hoşnutlukla karşılanan Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesinde bir aktör rolündeyken; iktidarı döneminin dışında ilan edilen 1856 Islahat Fermanı için “*Hainler tarafından Avrupa’ya verilen bir vasıta-i tahrib-i memleket...*” değerlendirmesinde bulunmuştur (Küçük, 1994, s. 19). Aslında Reşit Paşa’nın ihanetle suçladığı kişiler kendi döneminde yetişen ve Batıcılık fikrinin de mimarları olan Ali Paşa ve Fuat paşalardır (Ortaylı, 2016, s. 93). Oysaki hem Tanzimat Fermanı’nın hem de Islahat Fermanı’nın ortak amaçlarından biri de Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti’nin iç işlerine müdahalesinin önüne geçmekti.

Mustafa Reşit Paşa’nın Tanzimat Fermanı’nın ilanındaki ve yapılan uygulamalardaki etkinliğini daha iyi anlayabilmek için Paşa’nın iktidardan düşüşünden sonraki duruma bakmak gerekir. Reşit Paşa’nın düşüşünden sonra reform karşıtlarının Babıâli’nin yönetimini tekrar ele geçirdiklerini, Padişahın tavrında önemli bir değişiklik olmamasına rağmen, reformların uygulanmasında ciddi bir yavaşlamanın olduğunu görmek mümkündür. Bu durum, Mustafa Reşit Paşa’nın Tanzimat Fermanı’yla başlatılan yenileşme ve modernleşme hareketindeki kritik rolünü göstermek bakımından önemlidir (Dönmez, 2016, s. 28).

TANZİMAT FERMANI’NIN İLAN EDİLMESİNDE BATILI DEVLETLERİN ETKİSİ

Osmanlı Devleti’nde daha önce yapılan düzenlemelerin çoğunun devletin kendi medeniyet paradigması çerçevesinde gerçekleştirildiği söylenebilir. Ancak Tanzimat ile birlikte ortaya konulan fikirler ve yapılan uygulamalar yeni bir medeniyet tasavvuruna yönelik girişimlerdir. Tanzimat, birçok yönüyle Batı’nın bir eseri ve Batı medeniyetine dair değerlerin ön plana çıktığı bir döneme işaret etmektedir.

Osmanlı-Rus savaşlarıyla gerilen Osmanlı-Rus ilişkileri, beraberinde Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin de gelişmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle, Kırım savaşı sonrasında Avrupalılar Osmanlı Devleti’ni Rusya’ya karşı adeta koruma altına almışlardır. Bu durum Osmanlı Devleti’nin artık kendi topraklarını koruyamadığı

sonucunu doğurmaktadır (Timur, 1996, s. 87). 1856 Paris Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin resmen bir Avrupalı devlet olarak kabul edilmesiyle birlikte Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin daha farklı bir boyuta evrildiği görülmektedir. Hatta Avrupalılar, İstanbul'u bir Avrupa başkenti olarak görmeye başlamışlardır. Nitekim bu dönemde yüz binden fazla Avrupalının İstanbul'a yerleştiği, bunun önemli bir kısmının ticaret ve zanaatla uğraştığı, bu durumun da Osmanlı-Avrupa iktisadi ilişkilerini geliştirdiği bilinmektedir (Eryılmaz, 2017, s. 17-18). Şüphesiz ki bu karışma ve kaynaşma ile Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin ve etkileşiminin sadece iktisadi alanla sınırlı kalmadığı, aynı oranda, belki de daha fazla, toplumsal ilişkilere de bir yansımanın gerçekleştiği söylenebilir. Avrupalıların İstanbul'a taşıdığı hayat tarzı, Osmanlı'da "alafranga" modasının da popüler hale gelmesine sebep olmuştur. Tanzimatçılar, Avrupa'nın askerî ve idari yapısını Osmanlıya taşırken; aynı zamanda giyim-kuşam, sosyal ilişkiler ve gündelik yaşamda da bir "Avrupai" tarzın oluştuğu görülmektedir (Mardin, 2015, s. 13).

Osmanlı modernistleri ya da yenilik taraftarları, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu çıkmazın aşılmasını, Avrupalı devletlerin kabul edebileceği bir reform programına bağlı olduğunu öngörmekteydiler (Eryılmaz, 2017, s. 17). Bu nedenle, Tanzimat Fermanı'ndaki birçok maddenin batıların istekleri doğrultusunda hazırlandığını söylemek mümkündür (Karal, 1964, s. 596). Özellikle Fransa ve İngiltere, Mustafa Reşit Paşa üzerinden Sultan II. Mahmut'a başta askerî modernleşme olmak üzere devletin zirai ve ticari gelişimine yönelik tavsiyelerde bulunmuşlardır (Karal, 1964, s. 594). Bu tavsiyelerin hem Osmanlı Devleti ile ilişkilerin geliştirilmesine hem de Osmanlı Devleti'ni Rus tehdidi karşısında cesaretlendirmek amacına hizmet ettiği söylenebilir. Osmanlı Devleti, coğrafi olarak bir "tampon" bölge özelliğini taşımaktadır. Zira bu dönemde Avrupalı devletler Rusya'ya karşı Osmanlı devletini adeta koruma altına almışlardır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün Avrupa'nın siyasi ve ekonomik istikrarı açısından önemini ortaya koymaktadır (Timur, 1985, C. 1, s. 140).

Tanzimat döneminde İstanbul'da görevli bulunan Fransız diplomat Engelhardt, Ferman'ın ilanına ilişkin şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

Avrupa'nın yorulmak bilmeyen faaliyeti ile sağdan soldan sıkıştırılan ve son derece müşkil bir durumda bulunan hükümet tarafından kabul edilen Tanzimat, her şeyden önce, Avrupa'yı memnun etmek ve Türkiye'ye karşı daha mülayim ve müsaadekâr davranmak maksadına müpteni idi; bu mübrem ihtiyaç karşısında kalan Türkiye, Avrupa'nın teveccühünü kazanmak için reayaya haklar bahşetmek,

Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında eşitlik kaidelerini kabul ederek tedricen tatbik eylemek zorunda idi (Engelhardt, 2017, s. 25).

Avrupalıların Osmanlı Devleti'nden beklentilerini ve Osmanlı Devleti'ne uyguladıkları baskıyı bu şekilde ifade eden Engelhardt, Tanzimat'ın ilanı ile Osmanlı tarihinde bir devrim olarak sayılabilecek değişim ve dönüşümleri de oldukça küçümsemektedir. Tanzimat dönemine ilişkin değerlendirmelerde bulunan Engelhardt, isim vermeden bir Osmanlı bürokratinin fermanın ilanına ilişkin şu değerlendirmesini nakletmektedir: "*Rusya'dan avdet ediyorum. Avdetimde her zamandan ziyade kani' oldum ki eğer Avrupa'yı taklid için sür'atli davranmazsak bizim için Asya'ya dönmek mecburiyetinden başka çare yoktur*" (Engelhardt, 2017, s. 24).

Dönemin tanıklarının ve dönemi inceleyen tarihçilerin genel kanaatleri, Tanzimat'ın ilanında iç faktörlerden ziyade dış faktörlerin daha etkili olduğu yönündedir.

Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı Devleti'nin Dışişleri Bakanı tarafından hazırlanmış olması, bizzat onun tarafından okunması, ferman okunduğunda elçilerin hazır bulunması ve fermanın Avrupalı devletlere resmi kanallardan tebliğ edilmesi, fermanın ilan edilmesi noktasında Avrupalı devletlerin baskı ve taarruzlarının ipuçları olarak düşünülebilir (Engelhardt, 2017, s. 25; Eryılmaz, 2017, s. 92-93).

Avrupalıların Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarının önemli sebeplerinden biri de Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin haklarıyla ilgili olduğu görülmektedir (Aktel, 1998, s.178). Ancak Avrupalı devletlerin kurdukları bu baskının sadece gayrimüslim haklarının korumasına bağlamak yetersiz olacaktır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim haklarıyla ilgili onlarca reform yapmasına rağmen Avrupalıların baskılarının azalmadığı görülmüştür. Bu durum, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti ile ilgili farklı siyasi planlarının olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır (Eryılmaz, 2017, s. 16-17).

TANZİMAT FERMANI (GÜLHANE HATT-I HÜMAYUNU)'NİN OKUNMASI VE BU METİNLE BİRLİKTE YAPILAN YENİLİKLER

Tanzimat Fermanı'nın esas maddelerinin fermanın ilanından birkaç yıl önce Mustafa Reşit Paşa tarafından tasarlandığı ve Sultan II. Mahmut'un da bu konuda olumlu bir düşünceye sahip olduğu söylenebilir (Kaynar, 2010, s. 164; Özdemir, Çiydem ve Aktaş, 2014, s. 324). Ferman'ın ilanı için yapılan hazırlıklar II. Mahmut dönemine tekabül etse de Fermanı ilan etmek II. Mahmut'a nasip olmamıştır. 1

Temmuz 1839'da vefat eden II. Mahmut'un yerine büyük oğlu Sultan Abdülmecit geçmiştir. Böylece, Ferman'ın ilanı, Hükümdar Abdülmecit'in saltanatında gerçekleşmiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi Abdülmecit'in ilk icraatlarından biri olduğu düşünüldüğünde bu kapsamlı projenin II. Mahmut döneminde hazırlandığı düşüncesini kuvvetlendirmektedir (Ubicini, 1998, s. 35-36). Abdülmecit'in Ferman'ın ilanına destek olması onun Avrupa zihniyetine yabancı olmadığını ve Osmanlı Devleti'nin ıslahat yapma konusundaki zarurete inandığını göstermektedir (Kaynar, 2010, s. 166).

Tanzimat fermanı 3 Kasım 1839 Pazar günü Padişah'ın katılımıyla; devlet ricali, yabancı ülkelerin temsilcileri, ulema, gayrimüslim cemaatleri temsilci heyetleri ve halkın huzurunda, büyük ve özel bir merasimle, İstanbul'daki Gülhane Parkı'nda okunup ilan edilmiştir (Engelhardt, 2017, s. 52). Gülhane Parkı'nda okunmasından dolayı bu Ferman'a Gülhane Hatt-ı Hümayunu denilmektedir. Ferman, bizzat Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmuştur (Karal, 1964, s. 581). Ferman, daha sonra devletin ilk resmi yayın organ olan Takvim-i Vekâyi adlı gazetede de neşredilmiştir (İnalçık, 1964, s. 623; Mardin, 1985, C 1, s. 47). Ferman'ın nüshaları Avrupa'da da yayınlanmak üzere farklı gazetelere gönderilmiştir (Bilsel, 1940, C. 2, s. 662). Ayrıca Ferman'ın şehir, kasaba ve kazalara kadar her yerde okunması ve içeriği hakkında halkın bilgilendirilmesi istenmiştir (Aslan, 2010, s. 203). Ferman'ın halka açıklanması talebi, daha önce yapılan bazı düzenlemelerin ortaya çıkardığı sorunlar ve karışıklıkların ya da toplumsal bir reaksiyonun tekrar yaşanmasının engellenmesi amacına yönelik olabilir. Tanzimat Fermanı'ndan önce yapılan birçok düzenleme ve yeniliklerin başarıya ulaşmaması hükümeti tedirgin etmiştir. Bu nedenle her fırsatta Tanzimat Fermanı'nın yeni bir dönemin başlangıcı olduğu konusunda açıklamalar yapılmıştır.

Tanzimat Fermanı'nın gerek giriş kısmında gerekse ıslahatlara dair esaslarda önemli ilkeler üzerinde durulmuştur. Fermana bireysel haklar ve yeni yönetim sisteminin temel esasları olarak iki ana unsur dikkat çekmektedir (Tanör, 1985, C. 1, s. 15). Bireysel hak ve özgürlüklerde can ve mal güvenliği teminat altına alınmakla birlikte hiç kimsenin haksız yere cezalandırılmayacağına vurgu yapılmıştır. Özellikle vergilendirme ve askerlik konularında adaletin tesis edileceği, inanç ve milliyetine bakılmaksızın herkesin kanun önünde eşit sayılacağı taahhüt edilmiştir. Yeni oluşturulacak yönetimin esasları ise hukukun üstünlüğüne dayalı bir anlayış çerçevesinde padişahın keyfi uygulamalarından uzak bir şekilde oluşturulacağı vadedilmektedir.

Fermanda, “*Bu defaki nizâmât evvelkiler gibi olmayıp cümle tarafından ahd-i misak ve iymân-ı galize ile ibtida olunmuş olduğundan kâffe-i kavânin-i müessese ve nizamât-ı mevzua can-ı gönülden tutulup hilafına hareket edenler kim olur ise olsun haklarında mücâzat-ı mukarrerinin icrasına ihtimam kılınsın*” denilerek fermanın hem önemine hem de uygulanmasında gösterilecek kararlılığa vurgu yapılmaktadır. Sultan Abdülmecid, fermanın sonlarına doğru kendisinin de bu fermana sadık kalacağını, Hırka-i Şerif odasında ulema ve vükelayla birlikte kendisinin de fermana sadakat yemini edeceğini beyan etmiştir (Kaynar, 2010: 178). Padişahın bu yemini metnin bağlayıcılığı açısından önemlidir (Sencer, 1984: 47). Padişahın sadece yemin ederek bu metne sadık kalacağını ilan etmesi, hukuki açıdan yeminin maddi bir yaptırımının almaması bazı tarihçiler tarafından eleştirilmektedir. Ancak, Abdülmecid’ten sonra yönetimi devralan Abdülaziz ve II. Abdülhamid’in Tanzimat Fermanı’nın esaslarından “Anayasa” gibi bahsetmeleri, manevi yaptırımın çok da zayıf bir güvence olmadığını göstermektedir (Tanör, 1985, C. 1, s. 16).

Tanzimat Fermanı her şeyden evvel bir anayasal metindir. Enver Ziya Karal’a göre Ferman’a bu vasfı veren hususlar şunlardır:

- 1- Hükümdarın ve hükümetin keyfi ve takdiri icraatına son vermektedir;
- 2- Halkın tabii haklarını ve devlete karşı vazifelerini tespit etmektedir;
- 3- Halkın hak ve vazifeler yönünden eşitliğini kabul etmektedir;
- 4- Meclis-i Ahkam-ı Adliyyeyi kanun tasarılarını hazırlamak ve devlet sarfiyatını kontrol ve murakabe ile görevlendirmektedir;
- 5- Padişah, devlet erkanı ve bütün memurları, halk huzurunda hatt-ı hümayun esaslarına riayet edeceklerine dair yemin etmişlerdir;
- 6- Hatt-ı Hümayun mahkemelerde tescil edilmiş; devlet dairelerine ve kanun tasarılarını hazırlamakla görevli Meclis-i Ahkam-ı Adliyyeye gönderilmiş; prensipleri ile tezat teşkil edecek hususları ihtiva eden kanun ve icraat men edilmiştir (Karal, 1964, s. 599).

Meclis-i Ahkam-ı Adliye’nin adli ve idari görevlerinin yanı sıra bu meclis, Tanzimat ile birlikte planlanan düzenlemelerin sevk ve idaresinden de sorumlu tutulmuştur (Sencer, 1984, s. 48). Bu Meclisin yasa ve tüzük çıkarma yetkisine sahip olması da ona bir “yasama” organı sıfatını kazandırmaktadır. Meclis-i Ahkam-ı Adliye’nin çalışma usulüne ve aldığı kararların oy çokluğuna dayanmasına bakıldığında bir tür parlamenter sistemin tesis edilmeye çalışıldığı fikri ortaya çıkmaktadır (Gökbilgin, 1967, s. 100-101). Yapılacak reformların bu mecliste özgür bir tartışma ortamında tartışılıp hazırlanması meşruti sistemlerle de benzerlik göstermektedir (Akça ve Hülür, 2007, s. 240). Günümüzde demokratik sistemlerde

görülen bu uygulamanın 1840'lı yıllarda Osmanlı Devleti'nde uygulanmış olması Türk siyasi tarihi açısından önem arz eden bir durumdur (Çadırcı, 1988, s. 602-603).

Yakın dönem Türk siyasi tarihini ele alan Niyazi Berkes, Tanzimat Fermanı'nın tam anlamıyla bir anayasal metin hüviyetini taşımadığını, Ferman'ın Hükümdarla Hükümet arasında bir senet (charte) olduğu görüşünü ileri sürmektedir (Berkes, 2017, s. 215). Buna gerekçe olarak da yapılan bazı düzenlemelerin belirsizliği ve yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrıştırılmamasına bağlamaktadır (Berkes, 2017, s. 2016-2016). Bu değerlendirmenin Tanzimat Fermanı için yetersiz olduğu söylenebilir. Zira Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin teşekkülünden sonra yapılan 1921 Anayasası'nda da kuvvetler birliği prensibi benimsenmiş ve anayasanın bazı maddeleri için de muğlaklık tartışmaları yapılmıştı. Ancak bütün bu eksikliklere rağmen 1921 Anayasası, son tahlilde, bir anayasal metin olarak kabul edilmektedir.

Tanzimat dönemi birçok alanda farklı düzenlemeleri beraberinde getirmekle beraber en radikal değişimin siyaset kurumunda gerçekleştirildiği söylenebilir. Meclislerin kurulması devletin mutlak monarşilikten çıkıp "anayasal monarşi" hüviyetini kazandığı iddia edilebilir (Ortaylı, 2000, s. 89,149). Bu durum meşruti bir yönetimin ön hazırlığı olarak da değerlendirilebilir.

SİYASİ VE İDARİ ALANDA YAPILAN YENİLİKLER

Osmanlı devletinde mutlak bir otoriteye sahip olan, kudretini hem İslam dininin temel esaslarından hem de Türk örfünden alan padişah, Tanzimat Fermanı'yla birlikte mutlak otoritesini kendi imzasıyla sınırlandırmıştır (Gökbilgin, 1967: 96). Literatürde, II. Mahmut'un Ayanlarla imzaladığı Sened-i İttifak'ın da padişahın yetkilerini kısıtlayan bir hareket olduğu yönünde tartışmalar mevcuttur. Sened-i İttifak, zaman zaman Tanzimat Fermanı'na benzetilse de bu iki hadisenin birbirinden oldukça farklı olduğu görülmektedir. Sened-i İttifak, devlete karşı gelebilecek muhtemel tehditler karşısında ayanların devletle iş birliği ve koordineli çalışmalarını yönünde yapılmış bir antlaşmadır. Şüphesiz bu yönüyle antlaşma, hukuki bir nitelik taşıyarak Tanzimat Fermanı'yla benzerlik göstermekle beraber muhteva ve kapsam itibarıyla Tanzimat'tan oldukça farklı bir metindir. Sened-i İttifak'la ayanlar, Sadrazam'dan gelen tüm emir ve yasaklara da uyacaklarını taahhüt etmekle aynı zamanda Padişah'ın mutlak otoritesini kabul ettiklerini de göstermektedir. Bu nedenle Sened-i İttifak'ı bir siyasi gelişmeden ziyade hukuki bir gelişme olarak değerlendirmek daha doğru bir girişim olacaktır.

Tanzimat'la birlikte siyasi otorite açısından ortaya çıkan güç kaybı, Osmanlı devlet yönetiminin pek de alışık olmadığı bir durumdur. Nitekim Osmanlı Devleti'nin kudretli padişahlarından Fatih, Yavuz, ve Kanuni Sultan Süleyman gibi padişahların fermanlarında hükümdarlık makamının devlet yönetiminde mutlak karar mercii olduğu, çıkarılan kanun ve emirnamelerin tartışmasız bir şekilde uygulandığı, bütün yetki ve salâhiyetlerin bizzat padişahın şahsında olduğu görülmektedir. Bu durum Tanzimat'ın evvela siyasi ve idari alanda önemli bir değişim meydana getirdiğini göstermektedir.

Tanzimat, İmparatorluğun o döneme kadar yaşadığı felaket ve buhranların neticesinde ortaya çıkan çürük yapıya yeni bir nizam vermek ve devleti modern esaslarla yeniden inşa ederek bir Avrupa devleti yapmak iddiasını taşımaktadır (İnalçık, 2018, s. 26). Tanzimat birçok alanla ilgili yeni düzenlemeleri ifade etse de düzenlemelerin en önemli aşamasının siyasi alanda yapılan düzenlemeler olduğu söylenebilir. Zira diğer bütün değişikliklerin icracısı siyaset kurumudur. Sultan Abdülmecit, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra, vilayetlerin idaresinden sorumlu ve geniş yetkilere sahip olan valilerin etkinliğini kırmak ve uygulamalardaki su-i istimallerin önüne geçmek amacıyla sancaklarda meclislerin kurulmasını istemiştir. Kurulan meclislerin üyeleri, mülki idare amiri, ayanlardan dört kişi, diğer milletlerden birer üye (bununla dini cemaatler kastedilmektedir; yani Ortodoks, Yahudi ve diğer cemaatler) olacak şekilde oluşturulmuştur (İnalçık, 2018, s. 30-31). Alınacak kararların ve yapılacak düzenlemelerin istişare yoluyla gerçekleştirilmesi ve meclisin teşekkül etme biçimi idari yapılanma açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu yeni yapılanma ile tesis edilen kurumların ve bu kurumlar vasıtasıyla alınan kararların ne kadar doğru ve sonuç verip vermediği ayrı bir tartışma konusudur.

Tanzimat'la birlikte tesis edilen müesseselerden biri de "Mecalis-i İmariye"dir. Bu kuruluşun üyeleri, kalemiye, ilmiye ve seyfiye grubundan oluşmaktadır. Bu müessesesinin kurulmasının temel sebebi, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin yapacağı çalışmalarda ve vereceği kararlarda toplumun istek ve ihtiyaçlarını dikkate alması için Anadolu'nun dört bir yanından raporlar hazırlayarak Meclis'e göndermeleri, böylece Meclis'in daha sağlıklı kararlar almasının sağlanmaya çalışılmasıdır. Mecalis-i İmariye, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin çalışmalarını olumlu yönde etkilemişse de özellikle Süleyman Paşa'nın ayrılmasından sonra Babıali'deki kabine değişikliğinden dolayı bu kuruluş da işlevsiz kalmıştır (Gökbilgin, 1967, s. 103). Siyasi ve idari alandaki yenileşme hareketleri kanun üstünlüğünü

merkeze alsa da nihayetinde merkezi otoriteyi güçlendirme yolunda atılmış adımlar olarak görülmektedir. Nitekim yapılan uygulamalara bakıldığında mahalli idarelerin zayıf kaldığı buna karşılık önemli kararların yine merkeze bırakıldığı dikkatten kaçmamaktadır (Ortaylı, 1985, C. 1, s. 232-233).

İdari alanda atılan önemli adımlardan biri de kadıların başkanlığını yürüttüğü meclislerin başkanlığının vali, muhassıl ya da kaza müdürüne devredilmesidir (İnalçık, 1964, s. 633). Bu uygulama ile kadıların başka bir deyişle ulemanın yönetimdeki etkinliği kırılmaya çalışılmıştır. Bu durum ulema sınıfının Tanzimat'a tepki göstermesine ve halkı Tanzimat aleyhine kışkırtmasına sebep olmuştur.

Tanzimat hareketi ile başlayan değişim, Osmanlı Devleti'nin sadece siyasi ve idari yapısıyla sınırlı kalmamış bir bütün olarak Osmanlı müesseseleri ve devlet teşkilatını da kapsayan büyük bir yenileşmeyi de beraberinde getirmiştir (Gökbilgin, 1967, s. 93). İdari alanda yapılan düzenlemeler batı tarzı bir yapılanmayı çağrıştırmaktadır. Ancak diğer alanlarda olduğu gibi siyasi ve idari alanda da istenilen düzen ve istikrara ulaşılamamıştır. Bunun en açık örneği devletin üst yönetiminde görev alan yöneticilerin sık sık değişmesidir. Nitekim Sultan Abdülmecid'in 22 yıllık saltanatında 20 defa sadrazam değişikliğine gidilmiştir (Çadırcı, 1988, s. 603).

HUKUKİ ALANDA YAPILAN YENİLİKLER

Tanzimat Fermanı'nın en önemli özelliğinden biri de bu hareketin bir kanunlaştırma girişimi olmasıdır. Ferman'ın geneli incelendiğinde devletin yeni bir düzen tesis etmeye çalıştığı ve bu düzenin devamı için de kanunlaştırmaya önem verdiği görülmektedir. Zira adli teşkilatın işlevsel bir hale gelmesi kanunlaştırmaya bağlıdır (Gümüş, 2013, s. 189). Nitekim Ferman'da, eski düzen ve hukuk sisteminin yetersizliğine vurgu yapılarak yeni hukuk sisteminin ve kanunların güçlendirilmesi gerektiğine işaret edilmiştir (Gökbilgin, 1967, s. 105). Bu nedenle Tanzimat Fermanı'nın hukuki boyutu önem arz etmektedir. Şüphesiz Tanzimat'tan önce de hukuk alanında birçok düzenleme yapılmıştır ancak kapsamı ve derinliği itibarıyla Osmanlı Devleti'nde hukuk alanında ilk kez bu kadar detaylı bir çalışmanın yapıldığını söylemek mümkündür (Ulu, 2022, s. 236).

Osmanlı hukuk sistemi kuruluşundan beri şer'i hukuka dayandırılmıştır (Mumcu, 1994, s. 41). Bunun yanında toplumsal hayata dair düzenlemelerde örfi hukukun temel alındığı ve zaman zaman şer'i hukukun, toplumun ihtiyaçları ve kozmopolit yapısı dikkate alınarak yumuşatıldığı da görülmüştür. Gerek şer'i gerekse

de örfi hukuk sisteminde Padişah'ın mutlak iradesi söz konusu idi. Tanzimat'a kadar özellikle can ve mal emniyeti konusunda padişahı mutlak anlamda bağlayan bir hukuki düzenlemenin olmadığı söylenebilir. Fermanla geçen "*herkesin can, mal ve ırz güvenliğinin koruma altına alınacağı ve kanun önünde herkesin eşit sayılacağı*" ibaresi İnsan hakları evrensel beyanname ile uyumluluk göstermektedir. Ferman, hukuki açıdan değerlendirildiğinde bireysel hakları ön plana çıkarması nedeniyle modern anayasalarla benzerlik göstermektedir (Aslan, 2010, s. 206). Fermanla birlikte verilen teminatlar Avrupalı devletlerle ilişkilerin gelişmesine de sebebiyet vermiştir (Bilsel, 1940, C. 2, s. 694). Avrupalı devletler, Tanzimat'ı bir hukuk reformu olarak değerlendirmiş ve yapılan düzenlemeleri Avrupa ile Osmanlı arasında ahengin sağlanması yolunda atılmış önemli bir adım olarak değerlendirmişlerdir (gündüz, 2010, s. 70). Ferman, devletin monarşik ve teokratik yapısının da kısmen değişmesini sağlamıştır. Zira padişah bizzat fermana riayet edeceğine dair yemin etmiş, fermanla Hristiyan ve Müslüman teba'ya eşit kabul edilmiştir Akça ve Hülür, 2007, s. 244-245). Böylece Tanzimat döneminin toplumsal gerçeklerine uygun bir değişim gerçekleştirilmiştir (Gümüş, 2013, s. 190).

III. Murat'tan itibaren devlet yöneticileri ve hâkimler adaleti yeterince tesis edememiş, kanunlara muhalif bir şekilde hareket etmiş, özellikle taşrada büyük hukuksuzlukların yaşanmasına sebebiyet vermişlerdir (Gökbilgin, 1967, s. 94). Bu durum rüşvet ve usulsüzlükleri artırmış ve reyanın buralardan çekilmesine sebep olmuştur. Rüşvet, yolsuzluk ve usulsüzlük Tanzimat öncesinde en çok konuşulan ve şikâyet konusu olan sorunlardan biri olarak görünmektedir.

Tanzimat döneminde oluşturulan hukuk sistemi, geleneksel Osmanlı hukuku (örf), İslam hukuku (şariat) ve Batı hukukunun bir karışımı olarak ifade edilebilir. Bu karma hukuk sistemi, İslam uluslarının tarihinde ilk defa karşılaşılan bir durum olarak tarihe geçmiştir. (Berkes, 2017, s. 221). Bir taraftan Batı hukuk sistemi benimsenirken diğer taraftan geleneksel hukuk sisteminin korunmaya çalışılması düalist bir hukuk sisteminin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir (Ulu, 2022, s. 235). Ancak bu düalist görünüme rağmen klasik döneme göre hukuk sisteminin daha modern bir yapıya doğru evrildiğini söylemek mümkündür (Aslan, 2010, s. 210).

Tanzimat ile birlikte hukuk alanında yapılan yeni düzenlemeler, Avrupa'yı oyalama girişiminden ziyade, reyanın bu alanda bir müsavata talep etmesinden kaynaklanmaktadır (İnalçık, 2018, s. 28-29). Tanzimatçılar da hukuki alanda yapılacak düzenlemelerle oluşturulacak eşitliğin, devletin imparatorluk ruhunu güçlendireceği kanaatini taşımaktaydılar. Bu amaçla önemli sorunların halli için

hemen hemen her alanda meclisler kurulmuş ve bu meclislerin karar ve önerileri Meclis-i Valâ'nın onayıyla yürürlüğe girdiği görülmektedir (Çadırcı, 1988, s. 610).

24 Mart 1838 yılında bugünkü idare mahkemelerinin de temelini oluşturan Meclis-i Valâ-i Ahkâm-i Adliye'nin kurulması Osmanlı siyasi tarihinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir (Kaynar, 2010, s. 198; Çadırcı, 1988, s. 606). Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Meclis-i Valâ-i Ahkâm-i Adliye, Tanzimat Fermanı'nın hükümlerini uygulamak, yeni kanunlar yapmak ve bunları takip etmekle görevlendirilmiştir (Engelhardt, 2017, s. 53). Bu durum Padişah'ı hukuki anlamda sınırlandırmış, alınacak kararlarda istişare kültürünün gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır (İnalçık, 2018, s. 30). Meclis-i Valâ-i Ahkâm-i Adliye aynı zamanda yargılama yetkisine de sahiptir. Nitekim Ferman'ın yayınlanmasından yaklaşık bir yıl sonra Sadrazam Hüsrev Paşa, rüşvet ve yolsuzluk iddiasıyla burada yargılanmış ve mahkûm edilmiştir. Benzer şekilde Tanzimat'ın esaslarına muhalif davrandıkları gerekçesiyle dönemin ünlü isimlerinden Akif ve Nafiz Paşaların da aynı mahkeme marifetiyle cezalandırıldıkları bilinmektedir (Kaynar, 2010, s. 218). Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden kısa bir süre sonra Ferman'ın bir gereği olarak Ceza Kanunnamesi oluşturuldu. Böylece, "*kanunsuz suç ve ceza olmaz, yargılamasız kimseye ceza verilemez*" prensibi hukuk sistemine hâkim olmuştur (Mumcu, 1994, s. 44-46). Hukuk sistemindeki bu yenilikler, sınırlı da olsa, Osmanlı Devleti'nde evrensel hukuk ilkelerinin uygulanmasının adımları olarak düşünülebilir (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2016, s. 25).

Gayrimüslimlerden alınan cizye vergisinin askerliğe bedel sayılması ve eyalet valilerinin ve sancak beylerinin tahsil ettikleri tayyarat cerimelerinin kaldırılması hukuki alanda atılmış adımlar arasında sayılabilir (İnalçık, 2018, s. 32). Yine Tanzimat'ın bir ürünü olarak Nizamiye Mahkemeleri, mahkemelerin derecelendirilmesi, Kara ve Deniz Ticareti Kanunları, Arazi Kanunnamesi, noterlik ve savcılık Osmanlı hukukuna girmiştir (Mumcu, 1994, s. 45). 1868-1876 yılları arasında hazırlanan, İslam hukuku esasına dayanan ve o günün şartları içerisinde medeni ve borçlar hukukunun ilk örneği sayılabilecek "*mecelle*" oluşturulmuştur. Bütün bu gelişmeler 1876 tarihinde kabul edilen ve ilk Türk anayasası olarak bilinen Kanun-i Esasi'nin de temellerini oluşturmuştur.

Tanzimat Fermanı'yla birlikte, hukuki alanda önemli bir mesafenin kaydedildiği görülmektedir. Bir insan için son derece önemli olan can ve mal güvenliğinin teminat altına alınmış olması, yargılama hakkındaki usul ve esaslar dikkate alındığında hukuki alanda bir ilerlemenin söz konusu olduğu söylenebilir. Nitekim Islahat

Fermanı'nın içeriğinde de Tanzimat'ın etkisi belirgin bir şekilde görülmektedir (Gümüş, 2013, s. 196). Bu gelişmelerin Osmanlı Devleti'nde modern hukukun gelişmesine ve Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen hukuk devrimlerine de kaynaklık ettiği iddia edilebilir.

ASKERİ ALANDAKİ YENİLİKLER

Osmanlı Devleti, kuruluş ve yükseliş dönemlerindeki başarısını büyük ölçüde askerî düzenine borçludur. Özellikle merkezi otorite ile Yeniçeri Ocağı'nın uyumu, savaşlardaki başarı ve toplumsal düzenin tesis edilmesi açısından oldukça önemlidir. Ancak 17. ve 18. yüzyıllarda askerî sınıfın gittikçe görev tanımının dışına çıktığı, kurallara uymadığı hatta siyasi otoriteye karşı bir güç gösterisine giriştiği ve bir "askerî cunta"ya dönüştüğü görülmektedir (Tanör, 1985, C. 1, s. 10). Yeniçeri Ocağı, askerî gücünü kullanarak sadrazam ve vezirleri yerinden etmekle kalmayıp zaman zaman padişahları devirecek girişimlerde bulunmuş ve başarıya ulaşmıştır. III. Selim'in askerî alanda giriştiği reformlar nedeniyle tahttan indirilmesi ve nihayetinde öldürülmesi, Yeniçerilerin siyasi otorite üzerindeki kuvvetini göstermek açısından önemlidir. Merkezi ya da siyasi otoritenin zayıflaması, askerî sınıfın bozulmasına ve görev tanımının dışına çıkmasına sebebiyet vermektedir (Karabulut, 2010, s. 127). Askerî sınıfın siyasetteki bu etkinliği, savaş meydanlarında tersine dönmüş ve savaşlarda uğradıkları başarısızlıklardan dolayı imparatorluğun büyük toprak kayıplarına uğramasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin yöneticileri ve aydın bürokratları, devletin savaş meydanlarında uğradığı ağır kayıplar neticesinde Avrupa'nın askerî teknolojisini ve harp üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştır (Eryılmaz, 2017, s. 47-48). Avrupa'nın askerî üstünlüğünü fark eden ve ordusunu Avrupa'nın teknik ve talimiyle modernize eden Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa bu sayede Osmanlıya karşı sonuç almıştı (Çağatay, 1994, s. 57). 18. yüzyıl boyunca Avrupalıların askerî alanda sahip oldukları teknolojiye ve kudrete sahip olmak, Osmanlı Devleti'nin önemli hedeflerinden biri olmuştur (Mardin, 2015, s. 10). Bundan dolayı da Osmanlı Devleti'nde modernleşme/yenileşme hareketleri evvela askerî alanda gerçekleştirilmiştir. Tanzimat'a kadar yapılan düzenlemelerin genellikle askerî alanla sınırlı kaldığı görülmektedir (Aslan, 2010, s. 200). Askerî alandaki bu yenileşme teşebbüsleri I. Mahmut, I. Abdülhamid ve bilhassa III. Selim döneminde önemli bir noktaya taşınmıştır (Turhan, 1987, s. 296). Ancak, geleneksel kültürün oluşturduğu reaksiyon ve menfaatleri zedelenen grupların etkisiyle, daha önce yapılan düzenlemelerden istenilen netice alınamamıştır.

Ulema ve idareci kadronun tavsiyeleri üzerine III. Selim, Mühendishane-i Berr-i Hümayun ve Mühendishane-i Bahr-i Hümayun okullarını kurarak burada Avrupalı eğitimcilerin Osmanlı askerlerini yetiştirmesine imkân sağlamıştı. Ordu askeri teçhizat açısından da geliştirilerek piyade birlikleri kurulmuştu (Lewis, 2000, s. 59). Ancak, yapılan bütün girişimler sonuçsuz kalmış; askerî alandaki düzenlemeler ve yapılan reformlar orduyu istenen seviyeye taşıyamamıştı. Gerek savaş teçhizatları gerekse harp bilgisi itibarıyla Osmanlı Ordusu/Yeniçeri Ocağı, Avrupa ordularının oldukça gerisinde bulunmaktaydı. Ocak, savaşlardaki başarısızlığının yanı sıra idari kararların uygulanmasında da ciddi bir direnç göstermekteydi. Yeniliklerden çıkarları zedelenen farklı gruplar, yeniçerilerin muhalefetine dolaylı olarak destek sağlamaktaydılar (Lewis, 2000, s. 60). Yeniçeri Ocağı o dönem için bir çeşit “askerî derebeylik” görüntüsü vermektedir. Yeniçeri Ocağındaki bu başıbozukluk ve kural tanımazlık, Ocağın kapatılmasıyla son bulmuştur (Engelhardt, 2017, s. 29). Padişah II. Mahmut, 16 Haziran 1826’da devlet erkânını toplayarak Yeniçeri Ocağı’nı lağvettiğini deklare etmiş ve bu karara da “*Vak’a-i Hayriye*” yani “hayırlı olay” denilmiştir. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması, sadece savaş alanlarında başarısızlığın önüne geçilmek değil; aynı zamanda devletin içerideki otoritesinin kuvvetlendirilmesine yönelik bir hamle olduğu söylenebilir.

Tanzimat’tan önce askerlik hizmeti süresi oldukça uzun olup, askere alma işlemi eşitlik ilkesine aykırı bir şekilde icra edilmekteydi. 6 Eylül 1843 tarihinde Haydar Paşa tarafından ilan edilen hükme göre askerlik hizmeti süresi beş yıl ile sınırlandırılmıştır (Engelhardt, 2017, s. 80).

MALİ ALANDA YAPILAN YENİLİKLER

Tanzimatçılar, Batı’nın sadece askerî alandaki başarılarıyla yükselmediğinin bilincindeydiler. Askeriyenin yanı sıra, mali kaynakların ve vergi toplama sisteminin de güçlendirilmesi gerektiğine kanaat getirmişlerdir (Mardin, 2015, s. 11). Özellikle Avrupa’ya gönderilen elçiler, güçlü bir devlet mekanizmasının tesis edilebilmesi için devletin mali alanda güçlü bir yapı kurması ve herkesi memnun edecek adil bir vergi sisteminin oluşturulması gerektiğini bizzat müşahade etmişlerdir. Bu bilinçle Tanzimat Fermanı’nda mali alanda önemli düzenlemelere gidilmiştir. Bu amaçla, her türlü gelirin hazineye toplanıp, harcamaların da yine hazineden yapılması sağlanmıştır. İltizam sistemi tamamen kaldırılarak bunun yerine “muhassıl-ı emval” adıyla yeni vergi memurluğu tesis edilmiştir. Dolayısıyla ilk kez mültezimsiz bir şekilde vergiler tahsil edilmeye başlandı. Bundaki temel amaç, iltizam sistemindeki adaletsizliklerin ortadan kaldırılmasıydı (Kaynar, 2010, s. 282). Mültezimler, yapılan

değişiklikle usulsüz bir şekilde elde ettikleri kazançtan da mahrum kalmışlardır. Gayrimüslimlerden tahsil edilen cizye vergisi de bilahare kaldırılmıştır. Mali alanda yapılan düzenlemelerin daha çok gayrimüslimler lehine olduğu söylenebilir (İnalçık, 2018, s. 32; Engelhardt, 2017, s. 56). 1842 tarihinden itibaren yeni sistemin bir uygulaması olarak eyalet merkezlerinde defterdarlıklar kurularak, mali işlerin sevk ve idaresi defterdarlıklara bırakılmıştır (Çadırcı, 1994, s. 99).

Mali alandaki halkın tamamını ilgilendiren en önemli düzenlemenin *“herkesin gelir ve kudretine göre vergilendirileceği, kimseden fazla vergi tahsil edilmeyeceği”* yönündeki beyanattır (Kaynar, 2010, s. 225). Bu durum reayanın lehine gibi görünse de uygulamada birtakım sorunlarla karşılaşmıştır. Örneğin, reaya tahrirleri incelendiğinde Tanzimat’tan önce bazı kimselerin gelirlerinin bu tahrirlerde iki kat fazla gösterildiği anlaşılmıştır (İnalçık, 1964, s. 641). Bu da reayanın vermesi gereken verginin iki misli ödemesi anlamına gelmektedir. Bunun gibi daha önce Padişahın beratıyla vergiden muaf tutulan bazı Müslümanların, örneğin Niş Kalesi’ndeki Müslüman ahalinin, vergiye bağlanmış olması büyük bir haksızlık olarak telakki edilmiştir (İnalçık, 1964, s. 641). Bu durum kısa bir süre sonra Niş’te ayaklanmalara sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin büyük gelir kalemlerinden biri de topraktan elde edilen vergilerdi. Herkesin sahip olduğu mal varlığına göre vergilendirilmesi Tanzimat Fermanı’nın temel amaçları arasında yer almaktadır (Gökbilgin, 1967, s. 106). Bu nedenle toprak hukuku ve arazi mülkiyeti konularında da önemli düzenlemelere gidilmiştir. Fermanda *“mal emniyeti”*ne vurgu yapılması, müsadere usulünün uygulanmayacağı ve özel mülkiyetin korunacağına dair bir taahhüt olarak düşünülebilir (Findley, 1985, C. 1, s. 260). Fermanda beyan edilen *“vergide eşitlik”* prensibinin bazı tekke, zaviye, şeyhler ve devlet görevlileri için uygulanmaması Ferman’ın ruhuna aykırı bir durum olarak görülmektedir.

Mali alanda yapılan düzenlemelerin ekonomik sorunların çözümüne yönelik reformist bir anlayışla hazırlandığını, ancak istenilen sonuca da ulaşamadığını söylemek mümkündür. Bunun en önemli nedeni, yapılan düzenlemelerin Osmanlı Devleti’nin klasik ekonomik politikalarını zaafa uğratması ve Avrupalıların uyguladıkları modern sanayi ve endüstri hamlelerinin gerçekleştirilememesidir. Mali alandaki başarısızlığın bir diğer sebebini de Avrupa’dan farklı olarak özel teşebbüsün Osmanlı ekonomisinde oldukça yetersiz olmasıdır (Gökbilgin, 1967, s. 111). Özellikle mali alandaki başarısızlık Mustafa Reşit Paşa’nın iktidardan düşmesine sebep olmuştur (İnalçık, 1964, s. 632).

EĞİTİM ALANINDA YAPILAN YENİLİKLER

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin, birçok alanda olduğu gibi, eğitim alanında da Avrupa'nın gerisinde olduğu görülmektedir. Avrupalılar, özellikle Rönesans ve Reform hareketleriyle eğitim alanında büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Osmanlı Devleti ile Avrupa arasındaki bu eğitim açığının farkına varan ve buna yönelik çalışmalar yapan II. Mahmut olmuştur. II. Mahmut, yayınladığı ferman ile ilköğretimin zorunlu olduğunu ve parasız olacağını duyurmuş, eğitim görmek üzere Avrupa'ya öğrenciler göndermiş ve başka dillerden Türkçe'ye eserler tercüme etmek amacıyla Dâr-ı Şûra-yı Askerî adıyla tercüme odası kurduştur (Zürcher, 1993, s. 68; Çağatay, 1994, s. 55).

Sultan Abdülmecit, 1845 tarihinde Yüksek Şûra'ya hitap ederken, eğitimin önemine vurgu yapmak amacıyla “*din ve dünya için gerekli olan din bilginlerini ve yararlı bilimleri (fenleri) yaymak ve halk arasında cahilliği kaldırmak*” istediklerini bu maksatla da Maarif Meşveret Meclisi tesis edildiğini bildirmiştir (Berkes, 2017, s. 230). Fen bilimlerine verilen önemin bir işareti olarak 1846 yılında Darü'l-Fünûn'un kuruluşuna başlandığı görülmektedir. Bu durum eğitimin ulemanın kontrolünden çıkarılıp devletin kontrolüne verilmek istendiğinin bir göstergesi olarak görülebilir (Engelhardt, 2017, s. 85). 1848'de Dârü'l-muallim (Öğretmen okulu), biraz gecikmeli de olsa, 1870 yılında da kadın öğretmenlerin yetiştirilmesi amacıyla Dârü'l-muallimat mektepleri kurulmuştur.

Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat'ın diğer öncülerinin görece başarılı oldukları alanın eğitimdeki reformlar olduğu söylenebilir. Özellikle ortaokul ve lise eğitimine yönelik çalışmalar, Rüştîyelerin eğitim müfredatının çağdaş bir eğitim programıyla geliştirilmesi ve bu okulların ülke geneline yayma çabası eğitimin niteliğini artırmış ve tabana yayılmasını hızlandırmıştır. Tanzimatçılar, eğitimin bilimselleştirilmesi için de girişimlerde bulunmuşlardır. Onlara göre modernleşmenin gerçekleştirilebilmesi “*dil*”in bir kimlik haline gelmesiyle mümkündür (Mardin, 1985, C. 1, s. 48). Kullanılan dilin sadece estetik duygulara hitap eden bir araç olmaktan ziyade, aynı zamanda topluma yayılması gereken bir olgu olması gerektiği fikri Ali, Fuad ve Cevdet paşaların ortak kanaatini oluşturmaktadır. Bu amaçla yapılmış en önemli girişim Encümen-i Daniş'in kurulmasıdır. Dildeki bu gelişme ve yenileme hareketi “*Tanzimat Edebiyatı*”nın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Yeni eğitim kurumlarının açılması, buna karşılık eski kurumların da varlığını sürdürmesi, eski yeni çatışmasının doğmasına sebep olmuştur (Mardin, 2016, s. 70). Bu durum medreseli-mektepli, mektepli-alaylı ayrımını ortaya çıkarmıştır (Ortaylı,

2016, s. 99). Dolayısıyla, hukuk sisteminde olduğu gibi eğitim sisteminde de düalizmle karşı karşıya kalınmıştır (Aslan, 2010, s. 211). Tanzimat'ın eğitim alanında istenilen sonuçları doğuramaması, batıyla kaynaşacak müesseselerin kurulamaması ve medreselerin ve ulema sınıfının bu sahadaki sultanının kırılmamasından kaynaklandığı söylenebilir (Gökbilgin, 1967, s. 111).

TANZİMAT'IN BAŞARISIZLIĞI

Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce Tanzimat'ın uygulanma biçimi ve uygulamanın nasıl yapılacağı ile ilgili hazırlanmış bir programın olmayışı büyük sorunlarla karşılaşılmasına sebebiyet vermiştir (Çadircı, 1994, s. 97). Tanzimat'ın öngördüğü reformların uygulanmasındaki başarısızlığın sorumluluğu genellikle valilere yüklenmiş, birçoğu görevden alınmıştır (Çadircı, 1994, s. 99). Bu durum, eyaletlerde yönetimin sık sık değişmesine sebep olmuştur. Tanzimat, evvela devletin hâkim olduğu bölgelerde tatbik edilmeye başlanmıştır. Bu bölgeler Bursa, Edirne, Aydın, İzmir, Sivas ve Konya olarak özetlenebilir. Devlet otoritesinin nispeten daha zayıf olduğu Trabzon, Diyarbakır, Van, Muş, Hakkari ve Erzurum vilayetlerinde ise Tanzimat'ın getirdiği yeni uygulamalar bilahare uygulanmaya çalışılmıştır (Çadircı, 1994: 99-102). Tanzimat'ın genel anlamda başarısızlıkla sonuçlanması yeniliklerin İmparatorluğun geneline yayılamaması ve boşlukların uygun kadrolarla doldurulamamasına bağlanabilir (Findley, 1985, C. 1, s. 261). Dolayısıyla, çıkarılan kanunlar, yapılan düzenlemeler sistemleştirilemediğinden istenilen sonuç da alınamamıştır.

Tanzimat Fermanı'nın getirdiklerini ve bu dönemde yapılan uygulamaları toptancı bir anlayışla olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirmek bilimsel bir yaklaşım olmayacağı gibi, doğru bir değerlendirme de olmayacaktır. Şüphesiz Tanzimat, ilkesel olarak "*hak*", "*adalet*", ve "*eşitlik*" anlamında ileri doğru atılmış bir adımdır. Ancak, Tanzimat'ın uygulanma şekli ve alınan sonuçlar itibariyle de tartışmaya açık bir dönemdir.

Tanzimat döneminde, özellikle Batı Avrupa'nın fikri ve içtimai seviyesine ulaşmak temel hedef olarak belirlenmiştir (Mardin, 2015, s. 9). Ancak Batı, müktesebatını Antik Yunan, Latin ve Hıristiyan kültürüne borçludur. Bu nedenle de Osmanlı coğrafyasında yaşayan ve Türk ve İslam kültürüyle yetişmiş halkın bir anda Batı ile bütünleşmesini ve onu körü körüne taklit etmesini beklemek stratejik bir hata olacaktır. Son tahlilde, iki farklı, birbirinin alternatifi ve rakibi olarak süregelen iki medeniyetten söz edilmektedir. Tanzimat'ın başarısızlığını, idari uygulamaların yanı sıra burada da aramak gerekmektedir. Tanzimat'taki başarısızlık, modernist ve

batıcı kadrolar ile statükocu ve muhafazakâr kesimlerin düşünce ve çıkar çatışmalarından bağımsız olarak da düşünülemez (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2016, s. 27). Tanzimat hareketinin hedeflenen sonuca ulaşamadığını Ferman'ın mimarı Mustafa Reşit Paşa tarafından da kabul edilmiştir. Reşit Paşa, bunun temel sebeplerinin ulemanın taassubu ve açgözlü idarecilerin Tanzimat'ı kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmasına bağlamaktadır (Dönmez, 2016, s. 24).

Tanzimat'la birlikte yapılan düzenlemelerin önemli bir kısmının toplumsal gerçeklerle uyuşmaması ve modernleşme “model”inin ideolojik bir karakter taşıması, radikal eleştirilere ve düzenlemelerin toplum tarafından benimsenmemesine sebep olmuştur (Timur, 1985, C. 1, s. 139). Tanzimat'ın başarısızlığı, yapılan düzenlemelerin kurumsal ve kitlesel bir destekten yoksun olmasına bağlanabilir. Ayrıca, Tanzimat'ın öncüleri olarak bilinen Mustafa Reşit Paşa, Ali ve Fuad Paşaların siyasi arenadan ayrılmaları devletin eski mutlakiyetçi yapısına geri dönmesine sebep olmuştur (Tanör, 1985, C. 1, s. 17).

Tanzimat, Osmanlı toplumunda ortaya çıkan sorunları ve bozulmuş olan birliği yeniden tesis etmek amacıyla ilan edilmiş olmasına rağmen, istenilen sonuç elde edilememiştir. Yapılan düzenlemeler Müslümanlar açısından tatmin edici olmamış; gayrimüslimler ise peyderpey elde ettikleri siyasi, ekonomik ve dini haklarla “*millet*” olma bilincine yaklaşarak bir süre sonra ayrılıkçı hareketlere girişmişlerdir (Küçük, 1994, s. 21). Bu durum “*Osmanlılık*” fikrinin iflas etmesine ve Müslümanlar arasında “*İslamcılık*” fikrinin gelişmesine sebep olmuştur.

TANZİMAT FERMANI'NA TEPKİLER

Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde geniş bir yankı uyandırmıştır. Ferman'ın ilan edilmesinde rol alan bürokrat grup, “Bab-ı âli diktatörleri” olarak nitelendirilmişlerdir (Ortaylı, 2000, s. 89). Tanzimatçılar, fermanın ilanı ile Müslüman halktan büyük bir tepki alacaklarının bilincinde olmalı. Nitekim Tanzimat'ın mimarlarından Mustafa Reşit Paşa'nın “*akşama sağ çıkacağımdan ümidim yoktur*” dediği ve fermanın ilan edileceği günün sabahında evinden ayrılırken hane halkıyla helalleştiği rivayet edilmektedir (Timur, 1996, s. 87).

Özellikle Müslüman teb'a, gayrimüslimlere tanınan haklardan pek hoşnut olmamıştır (Ata, 2014, s. 170). Tanzimatçılar, şeriata ve kanunlara aykırı davrandıkları gerekçesiyle eleştiriye tabi tutulmuşlardır (Karabulut, 2010, s. 129). Başta ilim adamları ve ayanlar olmak üzere bazı üst düzey devlet görevlilerinin

Müslüman halkı gayrimüslimler aleyhine tahrik ettiği görülmüştür (İnalçık, 1964, s. 624). Müslüman ahaliye göre Ferman ile birlikte Müslüman ve gayrimüslimler eşit tutulmuş, bu durum ise şeriatın çiğnenmesi ve Kur'an hükümlerine aykırılık olarak değerlendirilmiştir (Engelhardt, 2017, s. 52). Oysaki Ferman'ın giriş kısmında Devletin son yüz elli yıllık kötü gidişatının "şer'i şerif"e muhalif davranılmasına bağlanmıştır. Devletin içinde bulunduğu sancılı süreçten kurtulmasının da yine eskisi gibi şeriat kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalınmakla gerçekleşebileceği ifade edilmiştir (Kaynar, 2010, s. 176-177).

Osmanlı aydın ve bürokrat kesiminin önemli bir kısmı yapılan yenilikleri desteklemiş olsa da Batı kültürünün Osmanlı İmparatorluğuna taşınmasına karşı halkın şiddetli tepkisine sebep olmuştur (Mardin, 1985, C. 1, s. 46). Mutaassıp çevreler bu yeni düzenlemelerin bir "Frenk Düzeni" olduğu propagandasını yaymaktan geri durmamışlardır (Eryılmaz, 2017, s. 132). Ferman'ın ilanından önce, Avrupalı devletlerin her fırsatta Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale ettikleri ve hükümetin azınlıklarla ilgili yeni düzenlemelerin yapılması için baskı kurdukları dikkate alındığında, toplumda böyle bir algının oluşması ve yapılan propagandaların taraftar bulması olağan bir durum olarak görülebilir. Muhafazakâr çevreler, Tanzimat'ı sadece siyasi açıdan eleştirmemiş aynı zamanda Batılılaşma ile birlikte ahlaki yozlaşmanın da toplumda yaygınlaştığını iddia etmişlerdir (Mardin, 2016, s. 74).

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra Osmanlı Devleti'ndeki Müslüman teb'a arasında Ferman'a karşı bir propaganda yapılmasına karşılık; Avrupa'da ferman büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. İngiliz ve Fransız gazeteleri Tanzimat hareketini "Türkiye'nin muasır medeniyet yoluna giriş" olarak nitelendirmişlerdir (Kaynar, 2010, s. 186). Halil İnalçık, Tanzimat Döneminin canlı tanıklarından Amerikalı misyoner ve Robert Koleji'nin kurucularından Cyrus Hamlin'in izlenimlerini şöyle nakletmektedir:

Hatt'ın ilanı memlekette büyük bir hayret ve şaşkınlıkla karşılandı. Eski kafalı Müslümanlar, Hattı lanetle anıyorlardı. Şeriatın çiğnendiğini, Müslümanların gavurlarla aynı seviyeye indirildiğini iddia ediyorlardı. Hristiyan tebaa ise Hatt'a yeni bir çağın başlangıcı gözüyle baktılar. Hatt'ın ilanı, İngiliz siyasetinin bir zaferi idi. Hatt'ın gerçek değerini, halk arasında yarattığı etkide aramalıdır... bu esaslar bütün imparatorluğa yayıldı. Gülhane Hattı hükümetin asıl gayesi ve kanuna göre erişilecek maksatlar hakkında halka yapılmış ilk hitap idi... Gülhane Hattı reayaya, hakları için mücadele etmek cesaretini

verdi ve kanun önünde insanların eşit olduğu fikrini ortaya koydu...
Ulemanın sivil sahada otoritesini azalttı... ve artık geri dönülmesi
imkânsız bir cereyan meydana getirdi (İnalçık, 1964, s. 624).

Tanzimat'a karşı ortaya çıkan tepkiler, Batı'nın çoğu zaman kendi çıkarları için Osmanlı Devleti'ni kullandığı ve onu sömürgeleştirmeye çalıştığı algısının doğmuş olmasına bağlanabilir (Mardin, 2015, s. 13). Ortaya çıkan bu tepkilerin şüphesiz haklı gerekçeleri bulunmaktadır; Osmanlı Devleti'nin 1838 tarihinden itibaren imzaladığı iktisadi antlaşmalarla devletin menfaatlerini koruyamadığı ve adeta Avrupalıların bir iç pazarı haline geldiği görülmektedir (Findley, 1985, C. 1, s. 261). Bu durum Batı'nın Osmanlı politikasında sömürgeci bir anlayışı benimsediğini göstermektedir.

Sonuç

Tanzimat'ın uygulanmasına ilişkin değerlendirmeler üç temel başlık altında toplanabilir. Birinci yaklaşıma göre Tanzimat, siyasi, hukuki ve yönetim alanlarında modern bir yapının tesis edildiği, bu yapının da anayasal sistem ve laikleşmeye kaynaklık ettiği bir dönemi ifade etmektedir. İkinci bir yaklaşıma göre Tanzimat dönemi, Osmanlı Devletinin bir sömürge ya da yarı sömürge haline getirildiği bir dönem anlamına gelmektedir. Onlara göre Tanzimatçılar, Avrupa'nın güdümünde olan ve onların isteklerinin yerine getirilmesi için çalışan bir hain zümredir. Üçüncü yaklaşıma göre ise Tanzimat'la birlikte Batı körü körüne taklit edilmiş, Batı'ya teslim olunmuş ve bu durum da imparatorluğun çözülmesine, zaaf ve sıkıntılara düşmesine sebep olmuştur. Ancak, hangi pencereden bakılırsa bakılsın, Tanzimat Fermanı'yla yapılan düzenlemelerin, bugünkü Türkiye'nin oluşumunda önemli bir etkiye sahip olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Tanzimat Fermanı, azınlıklar/gayrimüslimler arasında birlik ve kaynaşmaya sebep olurken; Müslümanlar arasında bölünme ve çatışmaya sebep olmuştur. Her iki durum da Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına, ortaya çıkan bu yeni sorunların çözümü için devletin ilave düzenlemeler yapmak zorunda kalmasına neden olmuştur.

Tanzimat fermanı birçok alanda yeni uygulamaları beraberinde getirmiştir. Ancak Fermanın en önemli özelliği padişahın mutlak iktidarını sınırlandırarak keyfi uygulamaların kısmen de olsa önüne geçmesidir. Tanzimat ile birlikte alınan kararların ve yapılan uygulamaların yeterli olmadığı hatta birçok alanda başarısızlıkla sonuçlandığı söylenebilir. Bu başarısızlığın birçok sebebi olmakla birlikte en önemlisinin devletin reaya ile büyük toprak sahipleri, feodal yapılar ve ayanlar arasında sıkışıp kalmasıdır. Nitekim birinin lehine olan düzenleme, ötekinin

aleyhine şeklinde tezahür etmekteydi. Bu durum taraflardan birinin devlete karşı isyanına sebep olmakta idi. Bütün eksiklik ve yetersizliklerine rağmen Tanzimat hareketinin Osmanlı Devleti'ni demokratikleşmeye, uygarlığa ve hürriyete yaklaştıran bir teşebbüs olduğunu söylemek vicdani bir sorumluluktur. Netice itibariyle Tanzimat hareketi, I. ve II. Meşrutiyet'in ilanında ve Cumhuriyet'e geçişte önemli bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Akça, G. ve Hülür H. (2007). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 235-269.
- Aktel, M. (1998). Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, 177-184.
- Akşin, S. (1994). 1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Durumu. *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, 13-14 Mart 1985 (Bildiriler)* içinde (s. 5-12). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aslan, T. (2010). Tanzimat Fermanı'na Dair Bazı Düşünceler. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, 197-217.
- Ata, R. (2014). Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat. *Mütefekkir, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1, 159-192.
- Berkes, N. (2017). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bilsel, C. (1940). Tanzimat'ın Harici Siyaseti. *Tanzimat (C. 2)*. İstanbul: Maarif Matbaası,
- Çadırcı, M. (1994). Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1860-1856). *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, 13-14 Mart 1985 (Bildiriler)* içinde (s. 97-104). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çadırcı, M. (1988). Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim. *Bellekten*, 52(203), 601-626.
- Çağatay, N. (1994). Tanzimat ve Türk Eğitimi. *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, 13-14 Mart 1985 (Bildiriler)* içinde (s. 53-64). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Dönmez A. (2016). Reform Karşıtları ve Mustafa Reşit Paşa: Tanzimat Fermanı'nın Bedeli. *Turkish Studies*, 11(6), 17-30.

- Dönmez, A. (2011). Mustafa Reşit Paşa'nın İkinci Londra Elçiliği ve Tanzimat Reformlarına Dair Memorandumu. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6, 1-20.
- Engelhardt, E. (2017). *Türkiye ve Tanzimat – Devlet-i Osmaniye'nin Târih-i Islahatı*. (A. Reşad, Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Eryılmaz, B. (2017). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Findley, V. C. (1985). 19. yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Gelişme. (A. Günlük, Çev.). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (C. 1, s. 259-262). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Finkel, C. (2007). *Rüya'dan İmparatorluğa Osmanlı (1900-1923)*. (Z. Kılıç, Çev.). İstanbul Timaş Yayınları.
- Gökbilgin, M. T. (1967), Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri. *Bellekten*, 31(121), 93-111.
- Gündüz, A. (2010). XIX. Yüzyılda Osmanlı Devlet Hayatında Rol Oynayan Üç Büyük Devlet Adamı: Mustafa Reşit Ali ve Fuat Paşalar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 93(185), 65-93.
- Gümüş, M. (2013). Osmanlı Devleti'nde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları, *Tarih Okulu*, 14, 163-200.
- İnalcık, H. (1964). *Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri*. *Bellekten*, 28(112), 623-690.
- İnalcık, H. (2018). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. İstanbul: Kronik Kitap Yayınları.
- Kalaycıoğlu, E. ve Sarıbay, A. Y. (2016). Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay (Ed.). *Türk Siyasal Hayatı Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (s. 19-43). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Karabulut, M. (2010). Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'nın Yenileşme Sürecine Bir Bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 94(187), 125-138.
- Karal, E. Z. (1964). Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nda Batının Etkisi. *Bellekten*, 28(112), 581-601.
- Kaynar, R. (2010). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (1985). Osmanlı Batılılaşması. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 1, 147-152). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Karlangıç, O. (2017). Ahmet Cevdet Paşa'ya Göre Tanzimat Dönemi Devlet Ricali. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3, 266-239.
- Koçak, B. ve Sancaktutan E. (2021). Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Yenilikleri: Tanzimat Fermanı Sonrası Yeni Kurumlar. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56(3), 1936-1948.
- Kodaman, B. (1985). Mustafa Reşit Paşa'nın Paris Sefirlikleri Esnasında Takip Ettiği Genel Politikası. *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, 13-14 Mart 1985 (Bildiriler)* içinde (s. 71-75). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Küçük, C. (1994). Osmanlı İmparatorluğu'nda "Millet Sistemi" ve Tanzimat. *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, 13-14 Mart 1985 (Bildiriler)* içinde (s. 13-23). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lewis, B. (2000). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (M. Kıratlı, Çev). Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Mardin, Ş. (1985). Tanzimat ve Aydınlar. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 1, s. 46-54). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). *Türk Modernleşmesi*. Makaleler 4, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2016). Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay (Ed.). *Türk Siyasal Hayatı Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (s. 45-86). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Mumcu, A. (1994). Hukukçu Gözüyle Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat. *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, 13-14 Mart 1985 (Bildiriler)* içinde (s. 39-47). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ongunsu, A. H. (1940). Tanzimat ve Amillerine Umumi Bir Bakış. *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1985). Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 1, s. 231-244). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2000). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008). *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

- Ortaylı, İ. (2016). Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumunu. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay (Ed.). *Türk Siyasal Hayatı Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (s. 89-111). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Özdemir, Y., Çiydem, E. ve Aktaş, E. (2014). Tanzimat Fermanı’nın Arka Planı. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(1), 321-338.
- Sencer, M. (1984). Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetmel Gelişmeler. *Amme İdaresi Dergisi*, 17(3), 46-71.
- Tanör, B. (1985). Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 1, s. 10-26). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Timur, T. (1985). Osmanlı ve “Batılılaşma”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 1, s. 139-146). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Timur, T. (1996). *Osmanlı Çalışmaları*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Turhan, M. (1987). *Kültür Değişmeleri*. İstanbul: İ.F.A.V. Yayınları.
- Ubucini, M. A. (1998). *Osmanlı’da Modernleşme Sancısı*. (C. Aydın, Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ulu, G. (2022). Tanzimat Dönemi Hukukta Modernleşme. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 26(1), 235-265.
- Yıldırım, Z. (2018). Mısır Meselesinin Çözümünde Mustafa Reşit Paşa’nın Tanzimat Fikrinin Anlaşılması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10(25), 534-548.
- Zürcher, E. J. (1993). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Summary

The modernization movements in Europe and the modernization movements in the Ottoman Empire were not simultaneous. Europeans experienced a great change in the intellectual and intellectual field with the Renaissance and reform movements in the 15th-16th centuries. With the industrial revolution in Europe, serious progress was made in the financial and social spheres. In the same period, the Ottoman Empire was not affected much by these changes in Europe and did not need a reform since it was still a mighty state. However, the fact that the state started to lose territory led the state to search for financial and military reforms. Especially the ideas of some bureaucrats in the Sublime Porte on modernization accelerated the pace of Ottoman modernization.

It would not be a correct assessment to say that a comprehensive concept such as modernization covers only certain fields. As a matter of fact, the Ottoman modernization movement, which started in the military and financial fields, later spread to many fields such as politics, social, education, art and literature. The Tanzimat Edict was also the source of the reform activities, changes and transformations that followed its proclamation.

Important principles were emphasized both in the preamble of the Tanzimat Edict and in the principles of reforms. Two main elements stand out in the edict: individual rights and the basic principles of the new administrative system. In individual rights and freedoms, security of life and property were guaranteed and it was emphasized that no one could be punished unjustly. It is committed that justice will be established, especially in taxation and military service, and that everyone will be considered equal before the law regardless of their beliefs

and nationality. The principles of the new administration would be based on an understanding of the rule of law and would be free from the arbitrary practices of the sultan.

With the Tanzimat, important developments took place in Turkish politics and intellectual life. In particular, the lifting of the restrictions on the press allowed different ideas to express themselves with a louder voice and led to the emergence of different currents of thought. In addition to different currents of thought, concepts such as nation/nationality, homeland, constitutionalism, republic and East-West became the subject of debate, which in turn affected political developments. Although there are positive aspects of these developments, it can be said that these concepts also brought about conflicts of opinion, opposition and polarization in society.

Although the Tanzimat period brought about different regulations in many areas, it can be said that the most radical change was realized in the political institution. It can be claimed that the establishment of parliaments enabled the state to move from absolute monarchy to "constitutional monarchy". This can also be considered as a preliminary preparation for a constitutional government.

With the Tanzimat Edict, it is seen that a significant progress was made in the legal field. Considering the fact that the security of life and property, which are extremely important for a human being, was guaranteed and the procedures and principles regarding the trial, it can be said that there was a progress in the legal field. It can be claimed that these developments were the source of the development of modern law in the Ottoman Empire and the legal revolutions realized in the Republican period.

During the Tanzimat period, the main goal was to reach the intellectual and social level of Western Europe. However, the West owed its *acquis* to Ancient Greek, Latin and Christian culture. Therefore, it would be a strategic mistake to expect the people living in the Ottoman geography and raised in Turkish and Islamic culture to suddenly integrate with the West and blindly imitate it. In the final analysis, we are talking about two different civilizations and two ongoing civilizations as alternatives and competitors of each other. The failure of the Tanzimat should be sought here as well as in administrative practices. The failure of the Tanzimat cannot be considered independently of the clash of ideas and interests between the Modernist and Westernist cadres and the Status Quoists and Conservatives. The fact that a significant part of the regulations introduced with the Tanzimat did not correspond to social realities and that the "model" of modernization had an ideological character led to radical criticism and the regulations were not adopted by the society. The failure of the Tanzimat can be attributed to the fact that the regulations lacked institutional and mass support. The departure of Mustafa Reşit Pasha, Ali and Fuad Pasha, known as the pioneers of the Tanzimat, from the political arena caused the state to return to its former absolutist structure.

Although the Tanzimat was proclaimed in order to solve the problems that emerged in the Ottoman society and to restore the unity that had been disrupted, the desired result could not be achieved. The arrangements made were not satisfactory for the Muslims, while the non-Muslims, with the political, economic and religious rights they gradually gained, approached the consciousness of being a "nation" and after a while, they started separatist movements. This situation led to the bankruptcy of the idea of "Ottomanism" and the development of the idea of "Islamism" among Muslims.

Evaluations on the implementation of the Tanzimat can be categorized under three main headings. According to the first approach, Tanzimat refers to a period in which a modern structure was established in the political, legal and administrative fields, and this structure was the source of the constitutional system and secularization. According to a second approach, the Tanzimat period means a period in which the Ottoman State was turned into a colony or a semi-colony. According to them, the Tanzimatists were a traitorous group of people who were under the guidance of Europe and worked to fulfill their wishes. According to the third approach, with the Tanzimat, the West was blindly imitated and surrendered to the West, which led to the dissolution of the empire and its weaknesses and troubles. However, whichever way one looks at it, it does not change the fact that the regulations made with the Tanzimat Edict had a significant impact on the formation of today's Turkey.

CUMHURİYET DÖNEMİ MİLLİ EĞİTİM ŞURALARININ VATANDAŞLIK EĞİTİMİ POLİTİKALARI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ (1921-2021)

ANALYSING THE NATIONAL EDUCATION COUNCILS OF THE REPUBLICAN PERIOD IN THE CONTEXT OF CITIZENSHIP EDUCATION POLICIES (1921-2021)

İlyas KARA

Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı, ilyas.kara@amasya.edu.tr

Ahmet TOKMAK

Dr., İzmir İl Millî Eğitim Müdürlüğü Ölçme Değerlendirme Merkezi, tokmak87@hotmail.com

Mehmet Baki ÖZTÜRK

Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, mehmetbakiozturk@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 29 Mayıs 2023
Kabul edildiği tarih: 13 Eylül 2023
Yayınlanma tarihi: 29 Ekim 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 29 May 2023
Date accepted: 13 September 2023
Date published: 29 October 2023

Anahtar Sözcükler

Cumhuriyet; Cumhuriyet Dönemi; Vatandaşlık Eğitimi; Millî Eğitim Şuraları

Keywords

Republic; Republican Period; Citizenship Education; National Education Councils

DOI

10.33171/dtcfjournal_29.10.2023.5

Öz

Bu araştırmada Cumhuriyet Dönemi vatandaşlık eğitimi politikaları bağlamında Millî Eğitim Şuralarının incelenmesi (1921-2021) amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 1921-1926 yılları arasında faaliyet gösteren Heyet-i İlmiyenin çalışmaları ile 1939-2021 yılları arasında gerçekleştirilen Millî Eğitim Şuralarında alınan kararlar ve bu şuralara ait dokümanlar incelenmiştir. Vatandaşlık eğitimi politikaları dönemin siyasal özellikleriyle ilişkilendirilmiştir. Araştırma nitel bir çalışma olup çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan ve Cumhuriyet kurulduktan sonra eğitim-öğretim aracılığıyla Cumhuriyet'i özümsemiş, Cumhuriyetçi, demokratik ve laik vatandaşların yetiştirilmesinin amaçlandığı, millet olma bilincinin ve vatan sevgisinin ön plana çıktığı sonucuna varılmıştır. Tek Parti döneminde vatandaşlık eğitiminin genel olarak haktan çok vazife odaklı ve görev vurgulu olduğu, gerektiğinde bireysel çıkarlardan toplumun genel menfaatleri için vazgeçebilen, milliyetçi ve vatansever bireyler yetiştirmeyi amaçladığı görülmüştür. Bu dönemde her ne kadar cumhuriyetçi ulus meydana getirme projesi devam etse de daha çok evrensel, ulus-üstü, aydınlanmacı, modernist ve kültür-üstü kişilik kurmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. Demokrat Partinin eğitimi şekillendiren siyasi anlayışının batıcılık ve geleneksellik şeklinde iki temel prensibe dayandığı saptanmıştır. Bu dönemdeki vatandaşlık eğitiminin de bu doğrultuda verildiği görülmüştür. 1960-1980 yılları arasında siyasal ve sosyal açıdan oldukça çalkantılı bir dönem yaşandığı, 1970'li yıllarda yaşanan şiddet ve anarşi olaylarının millî iradeyi yok sayan 12 Eylül askeri darbesi ile sonuçlandığı tespit edilmiştir. Darbe yönetiminin ilk hedefinin, aşırı derecede politize olmuş toplumu politikadan uzaklaştırarak siyasal ve toplumsal istikrarı sağlamak olduğu görülmüştür. Dönemin vatandaşlık eğitimi politikaları da bu doğrultuda gelişmiştir. Okullarda din eğitiminin verilmesi yasal bir zorunluluk haline getirilmiştir. Devlet bu gibi uygulamalarla din eğitimi teşvik etmiştir. 2002 yılı sonrasında değerler eğitimi, din eğitimi ve vatandaşlık eğitimi önemsenmiş ve bu konular Millî Eğitim Şuralarında sıklıkla konuşulmuştur.

Abstract

In this study, it is aimed to analyse the National Education Councils (1921-2021) in the context of citizenship education policies in the Republican Era. In this direction, the studies of the Committee of Scientists operating between 1921-1926 and the decisions taken in the National Education Councils held between 1939-2021 and the documents belonging to these councils were analysed. Citizenship education policies were associated with the political characteristics of the period. The research is a qualitative study and document analysis method was used in the study. As a result of the research, it was concluded that after the War of Independence was won and the Republic was established, it was aimed to raise republican, democratic and secular citizens who had internalised the Republic through education, and that the consciousness of being a nation and love for homeland came to the fore. It was observed that citizenship education in the Single Party period was generally duty-oriented and emphasised duty rather than rights, and aimed to raise nationalist and patriotic individuals who could give up individual interests for the general interests of society when necessary. Although the project of creating a republican nation continued in this period, it was determined that more efforts were made to establish a universal, supra-national, enlightenment, modernist and supra-cultural personality. It was determined that the political understanding of the Democratic Party that shaped education was based on two basic principles: westernism and traditionalism. It has been observed that citizenship education in this period was given in this direction. It has been determined that 1960-1980 was a very turbulent period in political and social terms, and the violence and anarchy in the 1970s resulted in the military coup d'état of 12 September, which ignored the national will. It was seen that the first goal of the coup government was to ensure political and social stability by distancing the overly politicised society from politics. The citizenship education policies of the period also developed in this direction. Religious education in schools was made a legal obligation. The state encouraged religious education through such practices. After 2002, values education, religious education and citizenship education were emphasised and these issues were frequently discussed in National Education Councils.

Giriş

Cumhuriyet'in ilanı Mustafa Kemal Atatürk'ün ve Türk halkının sabırla sürdürdüğü mücadele sonucunda gerçekleşmiştir. Türk milleti demokrasi yolunda atılan bu önemli adımı desteklemiştir. Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet'i gelecek nesillere "*Cumhuriyet'i biz kurduk onu yaşatacak ve yükseltecek olan sizlersiniz*" şeklinde emanet etmiştir (Yıldırım, 2021, s. 19). Cumhuriyetin korunması, yaşatılması ve güçlendirilmesi konusunda en önemli faktör eğitimidir. Cumhuriyete bağlı, demokratik, laik, hak ve sorumluluklarının bilincinde vatandaşlar yetiştirmek için gelecek nesillere etkili bir eğitim verilmelidir. Özellikle nitelikli bir vatandaşlık eğitimi ülkenin geleceğini belirleyen temel faktörler arasındadır.

29 Ekim 1923 tarihinde kurulan Cumhuriyet; bağımsızlık bilinci, fedakârlık, bilimsellik ve akılcılığı esas alan bir eğitim modeli benimsemiştir. Bu özelliklerin gelecek kuşaklara aktarılmasının tek yolunun eğitim olduğu kabul edilmiştir (Özodaşık, 1999, s. 249). Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet'in yetiştirmeyi amaçladığı nesillerin düşünce, vicdan, eğitim ve bilim gibi konularda özgür düşünceye sahip olmaları gerektiğini ifade etmiştir. Atatürk söz konusu bu beklentilerle ideal vatandaşın nasıl olması gerektiği konusuna açıklık getirerek milli eğitim için de temel bir felsefe ortaya koymuştur (Hocaoğlu, Şahin, Yüzbaşıoğlu, Keleşoğlu ve Aksoy, 1964). Atatürk Millî Mücadele sürecinde dahi eğitime ayrı bir önem vermiş ve Millî Mücadele'nin hemen ardından eğitim seferberliği başlatmıştır. Bu seferberliğin öncülüğünü yapan Atatürk eğitimi yaygınlaştırma ve geliştirme çalışmalarına girişmiştir. Osmanlı Devleti'nden devralınan eğitim kurumlarının ihtiyacı karşılamadığının farkında olan Atatürk eğitim alanındaki çok sayıda yeniliğe öncülük etmiştir. Okur-yazar oranını arttırmak, eğitimde birliği sağlamak, modern bir eğitim vermek ve ülkenin her köşesinde eğitimi yaygınlaştırmak için çalışmalara başlamıştır. Eğitim seferberliğinin amacı yeni nesillere Cumhuriyetin ilke ve değerlerini benimsetmek ve ulus bilincini oluşturmaktı. Bu nedenle her mahalleye ve köye okul açılması planlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden buyana milliyetçi, ahlaklı, devrimci, halkçı ve laik bireyler yetiştirmeyi hedeflemiştir. Bu özelliklere sahip neslin medeni olacağı ve milleti daha da ileriye taşıyacağı düşünülmüştür. Bu bağlamda Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne kadar eğitim-öğretime ve okula, millî birlik ve beraberliği arttırmak, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmak, gelecek kuşaklara toplumsal değerleri aktarmak ve iyi vatandaşlar yetiştirmek için ayrı bir önem verilmiştir. Ders müfredatları ve ders kitapları da daima

önemli görülmüştür. Bunun yanı sıra öğretmen eğitimi toplumun gündemindeki yerini her zaman korumuştur. (Duman ve Doğdu, 2010, s. 23). Bütün bu bilgiler ışığında Mustafa Kemal Atatürk'ün kurmuş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin korunmasında, yaşatılmasında, geliştirilmesinde, Cumhuriyet'in ilke ve değerlerini özümsemiş vatandaşların yetiştirilmesinde eğitimin hayati öneme sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne kadar eğitime ayrı bir önem verilmiştir. Eğitime yönelik alınan kararlarda bu durum her zaman gözetilmiştir.

Millî Eğitim Şuraları Türk millî eğitim sistemini geliştirme, niteliğini yükseltme, eğitim ve öğretimle ilgili konuları tetkik etme bağlamında önemli bir yere sahiptir. Toplumların bireylerin şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan eğitim, bireylerin iyi vatandaş olarak yetişmesinde etkili bir role sahiptir. Bu nedenle eğitimle ilgili kararlar isabetli alınmalıdır. Türkiye'de eğitimle ilgili kararları Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) almaktadır. Bakanlığın almış olduğu her karar ve yapmış olduğu her uygulama milyonlarca öğrencinin geleceğini derinden etkilemektedir. Bu bağlamda Millî Eğitim Şuraları önemli bir yere sahiptir. Çünkü şuralar eğitimin niteliğini artırıcı öneriler sunmakla sorumludur (MEB, 2014). Türk Dil Kurumu "Şûra" kelimesini "*bir alanla ilgili olarak oluşturulan danışma kurulu*" şeklinde tanımlamıştır. İlk Millî Eğitim Şûrası 1939 yılında toplanmıştır. Bugüne kadar toplamda 20 Millî Eğitim Şûrası düzenlenmiştir. Bu şûralarda eğitimle ilgili çok sayıdaki konuda kararlar alınmıştır. Tavsiye niteliği taşıyan şura kararlarının bir kısmı uygulanmıştır (Bulut ve Karataş, 2020, s. 108). Kuruluşundan bugüne kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitime yönelik hedeflerini ve eğitimden beklentilerini anlamamanın en iyi yollarından biri de Millî Eğitim Şûralarını incelemektir. Düzenli aralıklarda toplanan Millî Eğitim Şûralarında alınan kararlar dönemin eğitime yönelik önemli bilgiler ve ipuçları vermektedir. Türk halkı 100 yıldır Cumhuriyet ile yaşamaktadır. Dolayısıyla Türk halkının ve Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli hedeflerinden biri daima Cumhuriyet'i korumak ve yaşatmak olmuştur. Bu hedef doğrultusunda vatandaşlık eğitimine ayrı bir önem verilmiş ve vatandaşlık eğitimi gündemdeki yerini her zaman korumuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 100 yıllık sürecinde vatandaşlık eğitimine nasıl bakıldığı, vatandaşlık eğitiminden neler beklendiği ve en önemlisi de yetiştirilmek istenen ideal vatandaşın niteliklerinin neler olduğu merak konusu olmaktadır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi sürecinde vatandaşlık eğitimine yönelik beklentilerin dönemlere göre ne gibi farklılıklar gösterdiği de başka bir merak konusudur. Ancak

ilgili alan yazın incelendiğinde Millî Eğitim Şûralarını vatandaşlık eğitimi bağlamında inceleyen yalnızca bir çalışmanın (Merey ve Kaymakçı, 2018) olduğu görülmüştür. Millî Eğitim Şûralarına yönelik olarak yapılmış olan diğer çalışmalar incelendiğinde; Millî Eğitim Şûralarını Durmuş'un (2018) özel yetenekli çocukların eğitimi, Bulut ve Karataş'ın (2020) ise eğitim ve okul yöneticiliği bağlamında incelediği tespit edilmiştir. Millî Eğitim Şûralarında vatandaşlık eğitimi konu alan yalnızca bir çalışmanın oluşu alan yazındaki önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Oysaki Cumhuriyet'in korunması, yaşatılması ve geliştirilmesi bağlamında vatandaşlık eğitimi ayrı bir öneme sahiptir. Cumhuriyet'in 100 yıllık tarihi sürecinde vatandaşlık eğitiminden beklentilerin neler olduğu, vatandaşlık eğitimiyle ilgili olarak nelerin değiştiği bilinmelidir. Ancak bu şekilde vatandaşlık eğitiminin geleceğiyle ilgili daha nitelikli kararlar alınabilir. Bu araştırmada Cumhuriyet Dönemi vatandaşlık eğitimi politikaları bağlamında Millî Eğitim Şûralarının incelenmesi (1921-2021) amaçlanmıştır. Cumhuriyet'in 100. yılında gerçekleştirilmiş olan bu çalışmayla alan yazına katkıda bulunmak hedeflenmiştir. Ayrıca bu çalışma "Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne yetiştirilmek istenen vatandaş profili nasıldır? Yetiştirilmek istenen vatandaş profilinde dönemlere göre ne gibi değişimler yaşandı?" sorularına cevap verecektir.

Bu araştırma nitel bir çalışma olup doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın veri kaynaklarını 1921-1926 yılları arasında faaliyet gösteren Heyet-i İlmiyenin çalışmaları ile 1939-2021 yılları arasında gerçekleştirilen Millî Eğitim Şûralarında alınan kararlar ve bu şûralara ait dokümanlar oluşturmaktadır. Araştırmanın veri kaynaklarını oluşturan şûralar Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Geçmişten Günümüze Millî Eğitim Şûraları

Millî Eğitim Şûraları	Şûra Tarihi
Heyet-i İlmiye	1921-1926
1. Millî Eğitim Şûrası	17-29 Temmuz 1939
2. Millî Eğitim Şûrası	15-21 Şubat 1943
3. Millî Eğitim Şûrası	2-10 Aralık 1946
4. Millî Eğitim Şûrası	23-31 Ağustos 1949
5. Millî Eğitim Şûrası	04-14 Şubat 1953
6. Millî Eğitim Şûrası	18-23 Mart 1957
7. Millî Eğitim Şûrası	5-15 Şubat 1962
8. Millî Eğitim Şûrası	28 Eylül-3 Ekim 1970
9. Millî Eğitim Şûrası	24 Haziran-4 Temmuz 1974
10. Millî Eğitim Şûrası	23-26 Haziran 1981

11. Milli Eğitim Şûrası	8-11 Haziran 1982
12. Milli Eğitim Şûrası	18-22 Haziran 1988
13. Milli Eğitim Şûrası	15-19 Ocak 1990
14. Milli Eğitim Şûrası	27-29 Eylül 1993
15. Milli Eğitim Şûrası	13-17 Mayıs 1996
16. Milli Eğitim Şûrası	22-26 Şubat 1999
17. Milli Eğitim Şûrası	13-17 Kasım 2006
18. Milli Eğitim Şûrası	1-5 Kasım 2010
19. Milli Eğitim Şûrası	2-6 Aralık 2014
20. Milli Eğitim Şûrası	1-3 Aralık 2021

Yeni bir yönetim şekli olarak Cumhuriyet'in ilanından itibaren Türkiye' de çok sayıda önemli siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik gelişme yaşanmıştır. Dolayısıyla her dönem ayrı ayrı özelliklere sahiptir. Dolayısıyla her döneme ait vatandaşlık eğitimi ve vatandaşlık olgusu farklı özellikler göstermektedir. Bu nedenle Cumhuriyet Dönemi vatandaşlık eğitimi politikaları bağlamında Milli Eğitim Şuralarının incelenmesi (1921-2021) amaçlanan bu çalışmada elde edilen bulgular, dönemlere göre sunulacak ve alt başlıklar halinde düzenlenecektir. Ayrıca vatandaşlık eğitimi politikaları dönemin siyasal özellikleriyle ilişkilendirilecektir. Bu alt başlıklar şunlardır:

- 1921-1926 Yılları Heyet-İ İlmiye Çalışmalarında Vatandaşlık Eğitimi Politikaları
- 1939-1949 Yılları Arasındaki Milli Eğitim Şuralarında Vatandaşlık Eğitimi Politikaları
- 1953-1957 Yılları Arasındaki Milli Eğitim Şuralarında Vatandaşlık Eğitimi Politikaları
- 1962-1974 Yılları Arasındaki Milli Eğitim Şuralarında Vatandaşlık Eğitimi Politikaları
- 1981-1999 Yılları Arasındaki Milli Eğitim Şuralarında Vatandaşlık Eğitimi Politikaları
- 2006-2021 Yılları Arasındaki Milli Eğitim Şuralarında Vatandaşlık Eğitimi Politikaları

1921-1926 Yılları Heyet-i İlmiye Çalışmalarında Vatandaşlık Eğitimi Politikaları

Kurtuluş Savaşı döneminde oluşturulmuş olan eğitimle ilgili kurumlardan biri de Telif ve Tercüme Heyetidir. Bu heyet dönemin eğitimle ilgili en önemli kurumlarından biri konumundaydı. 1921 yılında kurulmuş olan heyet çalışmalarını 1926 yılına kadar sürdürmüştür. Üçüncü Heyet-i İlmiye (1926) kararlarıyla Telif ve Tercüme Heyeti, yerini Millî Talim ve Terbiye Dairesine bırakmıştır.

Telif ve Terbiye Heyeti ilk toplantısını 25 Mart 1921 tarihinde gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda üç önemli karar alınmıştır. Bu kararlar şunlardır:

1. Ülkede ilkokulların yaygınlaştırılması
2. Halka İslam'ın öğretilmesi
3. Yüksek ilimlerin yapılması ve bu ilimlerin yaygınlaştırılması.

Mustafa Kemal Atatürk Kurtuluş Savaşı yıllarında bir yandan vatani kurtarmaya çalışırken diğer yandan millî eğitim sisteminin esaslarını belirlemeye çalışmaktaydı. Bu doğrultuda Maarif Kongresi ve Heyet-i İlmiye çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 1921 yılında Kurtuluş Savaşı henüz devam ederken gerçekleştirilen eğitim kongresinin Türk eğitimi adına ayrı bir önemi vardır. Bu kongrede çok sayıda toplantı düzenlenmiş ve çok sayıda karar alınmıştır. Vatandaşlık eğitimi bağlamında incelendiğinde Maarif Kongresi'nde; çocukların yaşamlarında kullanabilecekleri becerilerle donatılmasına, bu doğrultuda var olan programın güncellenerek ilköğrenim sürecinin dört yıldan beş yıla yükseltilmesine ilişkin kararlar alındığı belirlenmiştir. Ayrıca kongre kapsamında öğretim programlarının toplumsal ihtiyaçlara göre düzenlenmesi, köylü ve kentliler için ayrı ayrı ilkokul programlarının düzenlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Maarif Kongresi, öngörülen süre kadar çalışmamış, kongredeki gündem maddelerinin tamamı görüşülemedi, görüşülen konular da istenilen bir derinlikte ele alınamamıştır. Bunun temel nedeni savaşın bütün şiddetiyle devam etmesidir. Ancak savaş şartlarına rağmen ilk ve ortaöğretim ile ilgili bazı önemli konular görüşülmüştür. Bu kongrenin asıl önemi ise savaş sırasında öğretmenlerin toplanması ve eğitim-öğretimin hedeflerinin konuşulmasıdır.

Eğitim alanında teşkilatlanmaya yönelik ilk çalışmalara 1923 yılında başlanmıştır. Millî eğitim teşkilatı bu çalışmalar sonucunda ilmi ve idari olarak ikiye ayrılmıştır. Heyet-i İlmiye ilmi teşkilat kapsamında yer almıştır. Bu teşkilatın toplantıları eğitime ilişkin kararların alındığı ve belirli bir oranda uygulama gücü olan

ilmi toplantıydı. Bu toplantılar Cumhuriyet'in ilanından birkaç ay önce başlamış ve 1926 yılına kadar üç defa (1923, 1924, 1925) gerçekleştirilmiştir. Din eğitimi Heyet-i İlmiye toplantılarında en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Ancak Heyet-i İlmiye toplantılarında alınan kararlar incelendiğinde o dönemde siyasette ve basında hararetli tartışmalara konu olan din eğitimi meselesinin yeterince ele alınmadığı tespit edilmiştir. Öte yandan bu toplantılarda vatandaşlık eğitiminin daha çok ahlak eğitimi kapsamında ele alındığı görülmüştür. Toplantılarda din eğitimiyle yakından ilgili olan "ahlâk" konusu gündeme gelmiştir. Ancak ahlâk, bu toplantılarda milli bir çerçevede ele alınmış ve hiçbir biçimde din ile ilişkisi gündeme getirilmemiştir. 1921-1926 yılları arasında bağımsız ve modern bir devlet kurma hedefiyle çalışmalar yürütülmüş ve bir takım inkılaplar yapılmıştır. Dolayısıyla Heyet-i İlmiye toplantılarında bu hedeflerin ve inkılapların halka benimsetilmesine yönelik görüşmeler yapılmıştır. Vatandaşlık eğitimi politikalarının da bu dönemde siyasal ve sosyal duruma bağlı olarak bu yönde şekillendiği görülmüştür. Ancak Kurtuluş Savaşı'nın henüz sonuçlanması ve yeni modern bir devlet kurma çalışmaları nedeniyle vatandaşlık eğitimine çok fazla vakit ayıramamıştır. Heyet-i İlmiye toplantılarına yönelik dokümanlar incelendiğinde 1921-1926 yılları arasında vatandaşlık eğitimine yönelik uygulamaların ve tartışmaların daha çok ahlak ve din eğitimi ekseninde döndüğü görülmüştür.

Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan ve Cumhuriyet kurulduktan sonra eğitim-öğretim aracılığıyla Cumhuriyet'i özümsemiş, Cumhuriyetçi, demokratik ve laik vatandaşların yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında okuma yazma oranı düşüktü. Ayrıca iyi yetişmiş öğretmen kadrosu da yetersizdi. Bu nedenler eğitimi kısıtlamaktaydı. Buna rağmen yukarıda da ifade edildiği gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni, modern ve Cumhuriyetçi vatandaş eğitimi Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte gerçekleştirilen yenilikler ile bugünkü halini almıştır. Eğitime ilişkin var olan problemleri konuşmak ve çözüme kavuşturmak için 1923, 1924 ve 1925 yılında Heyet-i İlmiye teşkilatı toplantıları yapılmıştır. 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen öğretim birliği kanunundan sonra eğitim öğretim süreçlerinin işleyişine yönelik olarak hazırlanan öğretim programlarında çeşitli revizyonlar yapılarak ders ekleme çıkarma işlemleri yapılarak, kullanılacak programların öğrencilerin toplumsal yaşama hazırlığı açısından işlevsel hale getirilmeleri amaçlanmıştır. Programlardan ve kitaplardan Osmanlı ideolojisini konu alan yerler çıkarılarak Cumhuriyet ideolojisini konu alan öğeler eklenmiştir. 1924 yılında eğitim programı ve ders kitapları, öğrencileri hayata hazırlayacak, onların Cumhuriyet'in ilke ve değerlerini özümsemelerini sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Bu dönemde Türk milletinin

duygu ve düşünce birliğinin sağlanması hedeflenmiştir. Buna yönelik olarak Türkiye Tarihi, ‘Türkçe, Malumat-ı Vataniye ve Türkiye Coğrafyası gibi dersler zorunlu hale getirilmiştir. Böylece yeni kurulan modern, demokratik ve laik Türkiye Cumhuriyeti’nin hedeflediği profilde vatandaşlar yetiştirilmesine yönelik önemli bir adım atılmıştır.

1924 yılı öğretim birliği yasınının kabulü sonrasında uygulamaya konulan ilk program 1926 tarihli İlk Mektep Müfredat Programı’dır. Bu programla ilkokullarda öğrencilerin, aktif, çevresine uyum sağlayan ve milletini seven bireyler olarak eğitilmesi hedeflenmiştir. Yenilenen program içerisinde yaşadığı topluma yararlı olacak vatandaşlar yetiştirilmesini amaçlanmış ve eğitim öğretimin ülkenin her köşesine ulaştırılmasına yönelik uygulamalar gerçekleştirilmiştir. 1926 yılında hazırlanan programında ilkokulun en önemli amacının; öğrencileri içerisinde yaşadıkları toplumla uyumlu iyi vatandaşlar olarak yetiştirmek olduğu görülmüştür. 1926 yılında kabul edilen İlk Mektep Müfredat Programı ile ayrıca ‘Malumat-ı Vataniye’ dersinin adı ‘Yurt Bilgisi’ olarak değiştirilmiştir. Yurt bilgisi dersi ilkokul 4 ve 5. sınıfların ikinci devrelerinde haftalık ikişer saat olarak okutulmuştur. Ayrıca bu ders 1927-1928 eğitim öğretim yılında köylerde faaliyete geçen öğretmen yetiştirmeye yönelik okullarının iki ve üçüncü sınıf seviyelerinde haftalık 1 saat okutulmuştur. 1931 yılında açılan öğretmen okullarında bu ders, her sınıf seviyesinde haftalık 1 ders saati olarak okutulmaya devam etmiştir. Dersin temel amaç ve hedefinin, toplumun ahlaki altyapısına göre vatandaş eğitimi olduğundan bu ders vatandaşlık eğitimi açısından kritik bir önemle açıklanabilir.

1928 yılı Türk Eğitim Sistemi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihte yapılmış olan Harf İnkılabı yalnızca bir alfabe dönüşümü değil aynı zamanda bir toplumun kültürel dönüşümüdür. Çünkü bu inkılap ile Türk milleti batı kültürüne yönelmiştir. 1929’da hazırlanan İlk Mektepler Talimatnamesi ile ilk mektebi tamamlayan öğrencilerden; kendi tarihleri ve vatandaşlık sorumlukları açısından fikir sahibi olmaları, okulda öğrendiklerini hayata geçirebilmeleri beklenmiştir. Talimatnamede öğrencinin demokrasiyi yaşam şekli haline getirmiş bir vatandaş olması amaçlanmıştır. Ayrıca Cumhuriyet döneminde Türk toplumunda milli bilinci güçlendirmek için İslamiyet Öncesi Türk Tarihi’ne de ayrı bir önem verilmiştir. Özetle 1921-1938 yılları arasında verilmiş olan vatandaşlık eğitimiyle Cumhuriyet’i özümsemiş, demokratik, içerisinde yaşadığı topluma uyum sağlamış, etkin, ahlaklı, tarihini bilen, değişime ve gelişime açık, modern vatandaşların yetiştirilmesinin amaçlandığı görülmüştür.

Atatürk döneminde İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İsmail Hakkı Tonguç, Hasan Ali Yücel ve Halil Fikret Kanad gibi eğitimciler, cumhuriyetin ilk yıllarında ülkedeki eğitim alanındaki faaliyetlere öncülük etmişlerdir. Ülkenin ilerlemesi için eğitimin geliştirilmesi düşüncesinde olmuşlardır. Bu bağlamda ülkenin hedeflemiş olduğu vatandaş profilinin yetiştirilmesine büyük önem vermişlerdir. Cumhuriyet ile Atatürk ilke ve inkılapları çerçevesinde ve ışığında gelişen bu vatandaş profili inkılaplarla desteklenmeye, ayakta tutulmaya çalışılmış ve eğitimcilerin faaliyetleriyle de desteklenmeye çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında hedeflenen vatandaş profiline bakıldığında milliyetçi ve laik, millî ve manevi değerlere sahip, eğitimi tamamlamış vatandaşlar arzu edilmiştir. Ülkenin menfaatlerini ön planda tutan, ülkesi için çalışan, zihnen, bedenen ve fikren olgunluğa ulaşmış kişilerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Ülkenin ilerlemesi için gayret sarf eden ve üreten, çalışkan vatandaşlar hedeflenmiştir.

1939-1949 Yılları Arasındaki Millî Eğitim Şuralarında Vatandaşlık Eğitimi Politikaları

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra İsmet İnönü dönemi (1938-1950) başlamıştır. İsmet İnönü tek parti dönemi süresince devletin yönetiminde mutlak otorite durumunda olmuştur. İsmet İnönü "Millî Şef" olarak yönetime geçtikten kısa bir süre sonra Hasan Ali Yücel'i Millî Eğitim Bakanı olarak görevlendirmiştir. Hasan Ali Yücel döneminde eğitim anlayışında "Hümanizm" daha fazla görülmeye başlanmıştır. Öte yandan "iyi yurttaş" yetiştirme amacına yönelik olarak toplumsal eğitime ve köye yönelik eğitime önem verilmiştir. Buna yönelik çalışmalar hızlandırılmıştır. Bu dönemde toplumun kalkındırılması için eğitim öğretimin ve laikliğin yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Bu nedenle 1937-1950 yılları arasındaki eğitim politikalarının önemli bir bölümünü bu konu ile Köy Enstitüleri konusu meşgul etmiştir.

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen şura çalışmalarının birincisi 17-29 Temmuz 1939 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Şura kararlarının birincisinde alınan kararlar ve gündeme gelen konular incelendiğinde vatandaşlık eğitimiyle ilgili bölümlerde daha çok öğrencilerin gelişim düzeylerine ve ilgilerine dikkat çekildiği görülmüştür. Bu şurada öğrencilerin sürekli gelişim gösterdiği ve eğitimin temel hedefinin onları hayata hazırlamak olduğu sıklıkla dile getirilmiştir. Bu şurada temel öğretim materyali olan ders kitaplarının hazırlanması aşamasında öğrencilerin gelişim seviyelerine dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel Birinci Millî Eğitim Şûrası'ndaki 17 Temmuz

1939 tarihli açılış konuşmasında, girilmiş olan yeni medeniyet hayatına Türk toplumunu hazırlanmak için eğitimin yeniden düzenlendiğini ifade etmiştir. Eğitimin Kemalizm prensiplerinden hız ve ilham aldığını dile getirmiştir. Ayrıca Hasan Ali Yücel bu açılış konuşmasında eğitimin bütün bileşenlerinin ahenk ve uyum içerisinde olması gerektiğini ve bu şurada da buna yönelik görüşmeler yapılacağını söylemiştir. Ülkede okuma yazma bilmeyen tek bir kişinin bile olmamasının en büyük amaçlarından biri olduğunu ifade etmiştir. Birinci Milli Eğitim Şûrası'nın en önemli gündem maddelerinden biri de köy okullarıdır. Bu dönemde köy okullarına ve köylerde verilen eğitim öğretime büyük önem verilmiştir. Ayrıca öğrendiklerini günlük yaşamda kullanabilen ve memleket meselelerine duyarlı iyi vatandaşların yetiştirilmesi hedeflenmiştir.

Şura toplantılarının ikincisi 15 Şubat-21 Şubat 1943 tarihleri arasında toplanmıştır. İkinci Milli Eğitim Şûrası'nda genel olarak; ahlak eğitiminin iyileştirilmesi, anadili eğitimi çalışmalarında niteliğin artırılması ve Türklüğün eğitimine yönelik olarak tarih öğretiminin yöntem ve araçlar yönünden incelenmesi gibi konular gündeme gelmiştir. Şurada ahlak eğitiminin üzerinde önemle durulmuştur. Türk ahlakının sahip olduğu toplumsal ve kişisel ilkeler belirlenmiştir. Ayrıca bu ilkelerin ilk ve orta dereceli okullarda öğretilmesi için gerekli önlemlerin alınmasına karar verilmiştir. Buna yönelik önerilerde bulunulmuştur. Öğrencilerin hem okulda hem de okul dışında ahlak ilkeleri doğrultusunda hareket etmesi için birtakım kararlar alınmış ve buna yönelik öneriler getirilmiştir. Bu kapsamda ikinci şurada ahlak ilkeleri üzerinde durulduğu görülmüştür. Öte yandan tarih dersi öğretim programının ve ders kitaplarının öğrenci seviyesine uygunluğu tartışılmış ve bunların; öğrencilerin fikirselle yapısını zenginleştirecek, ruhsal yapılarını geliştirecek, milli duygularının ve milli karakter yapılarının daha iyi getirilmesini, tarih sevgisi aşılacak ve tarih bilinci geliştirecek biçimde düzenlenmesi için tavsiyeler sunulmuştur. Tarih ders kitaplarının akıcı, açık, net ve anlaşılır olması karara bağlanmıştır. İkinci Milli Eğitim Şûrası'nda milli tarihin okutulmasına önem verilmiştir. Şuranın ana başlıklarından biri vatandaşlık eğitimiyle ilgili olan ahlak eğitimi olmuştur. Ahlak ilkeleri açıklanmış, ideal bir Türk çocuğunun temel özellikleri anlatılmış ve nitelikli bir ahlak eğitimi için yapılması gerekenler sıralanmıştır. İdeal bir Türk evladının iyi, güzel ve doğruyu bilen, benimseyen ve savunan, çalışan, başarılı ve millete yararlı olan, haklarının ve sorumluluklarının bilincinde, kanunları özümseyen, cesur, girişimci, kültürel mirası koruyarak gelecek kuşaklara aktaran, milletini çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştırmayı hedefleyen bir yapıda olması gerektiği ifade edilmiştir. Öğrencilerin bu niteliklere sahip olmaları için

çalışmaları, ödevlerini yapmaları, ülkesinde yaşayan diğer insanları sevmeleri, onlara yardım etmeleri ve güvenmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Şurada ahlak eğitiminin yurttaşlık bilgisi dersinde olduğu gibi diğer derslerde de verilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Ortaokul düzeyinde özellikle vatanseverliğin kazandırılmasına önem verilmesi önerilmiştir. Lise ve üniversite kademelerinde de vatanseverliğin ve milli duyguların arttırılması için ahlak eğitiminin ihmal edilmemesi ifade edilmiştir. Yurt bilgisi dersinin isim olarak yurttaşlık bilgisi şeklinde değiştirilmesi önerilmiştir.

Üçüncü Millî Eğitim Şûrası 2-10 Aralık 1946 tarihleri arasında toplanmıştır. Bu şurada ticaret okulları ile liseleri program ve yönetmelik bağlamında ele alınmıştır. Şuranın bir diğer gündem maddesi ise erkek sanat okulları ile enstitülerinin program ve yönetmeliği olmuştur. Şuranın üçüncü gündem maddesi kız enstitülerinin program ve yönetmeliğidir. Öte yandan İstanbul Teknik Okulu yönetmeliği, orta dereceli öğretim okulları öğrenci ve öğretmenleriyle ilgili mevzuatın dönemin ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi, okul ve aile arasındaki iş birliğinin sağlanmasına yönelik tedbirler üçüncü şuranın diğer gündem maddelerini oluşturmuştur. Bu şuranın vatandaşlık eğitimiyle ilgili kısmı okul ve aile arasındaki iş birliğinin sağlanmasına yönelik tedbirler başlıklı gündem maddesi kapsamındadır. Bu gündem maddesinin görüşüldüğü sırada ahlak eğitimiyle ilgili konulara değinilmiş, kötü muamelenin öğrenciler üzerindeki zararları anlatılmış, çocuklarda olumlu davranışların arttırılması bağlamında okul birliklerinin önemi vurgulanmıştır. Öğrencilerin ahlaken daha iyi seviyede olmaları için öğretmen ve veli arasındaki iş birliğinin sağlanması gerektiğinin altı çizilmiştir. Öğretmenlerin derslerinde; öğrencileri kitap okumaları konusunda teşvik etmeleri, kahvehane gibi alışkanlıklardan uzak durmaları, süsten, gereksiz para harcamadan, gösterişten, saygısızlıktan, soy ile öğünmeden kaçınmaları için uyarıda bulunmaları istenmiştir. Bunun yanı sıra Kız Enstitülerinde verilen yurttaşlık bilgisinin dördüncü sınıf seviyesinde kaldırılıp beşinci sınıf seviyesinde bir saat yerine iki saat okutulmasına karar verilmiştir.

Dördüncü Millî Eğitim Şûrası 22-31 Ağustos 1949 tarihleri arasında toplanmıştır. Bu şurada eğitim öğretimde temel alınan demokratik esaslar, öğretmen yetiştiren eğitim enstitüleri, yüksek öğretmen okulları, ilkokullarda uygulanacak programların değerlendirilmesi, gündeme alınan yeni ortaokul projesi ve liselere yönelik hazırlanan öğretim programlarında bulunan derslerin içeriklerinin dört yıllık olarak planlanan yeni düzene uygun olarak belirlenmesi gibi konular gündeme alınmıştır. Dördüncü şura demokratik eğitim kavramının gündeme alınması

açısından önemlidir. Şuranın açılışında konuşma yapan başbakan Günaltay bu konuşmasında demokratik eğitimin öneminden bahsederek, genç bireylerin demokratik yaşama eğitim kurumlarında hazırlanması gerektiğini ifade etmiştir. Şûra sırasındaki en popüler konu demokratik eğitim konusudur. Demokratik eğitimin gerekliliği ve şartları üzerinde durulmuştur. Demokratik eğitimin; her şeyden önce bireyin insan olarak yaratılması münasebetiyle şahsiyetine, onuruna ve haysiyetine saygı gösterilen, ırk, cins ve mezhep farkı gözetilmeksizin herkesin ilgi ve yeteneğine göre gelişme imkânı bulmasını amaçlayan bir sistem olduğu belirtilmiştir. Okulun toplum içerisindeki doğal bir yapı olduğuna ve okul dışı öğrenme ortamlarına başvurulması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Okulların demokratik ilkelerin topluma yayılmasında önemli bir yer edindiği ifade edilmiştir. Okulun öğrencilerde düşünce ve problem çözme gibi beceriler kazandırması gerektiğinin altı çizilmiştir. Öğrencilerin kendilerini ifade edebilecekleri ortamların oluşturulması, farklı görüşlere saygı duymalarının sağlanması ve hoşgörü becerilerinin geliştirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Demokratik eğitimin ahlaki boyutunun yanı sıra zihni boyutunun da olduğu söylenmiştir. Okulun gerçek bir yaşam alanı olması, sorunların tartışma yöntemiyle demokratik bir ortamda çözülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Dördüncü Millî Eğitim Şûrasında demokratik eğitimin ailede başladığı ve bunun okulda geliştirildiği belirtilmiştir. Şurada yapılan görüşmeler ve alınan kararlar incelendiğinde batılı bir anlayışın hâkim olduğu görülmüştür. Öğrencilerin demokratik bir ortamda aktif olmaları gerektiği sıklıkla vurgulanmıştır. Bu bağlamda öğrencileri aktif kılacak öğretim yöntem ve tekniklerine çık sık atıf yapılmıştır. Dördüncü şuranın vatandaşlık eğitimiyle ilgili öğeleri sıklıkla barındırdığı tespit edilmiştir. Çünkü demokratik eğitim, demokratik okul, demokratik sınıf, demokratik toplum ve demokratik anlayış gibi kavramlar şurada kendine geniş yer bulmuştur. Bu kapsamda demokratik vatandaşlar yetiştirmenin amaçlandığı ve bunun da okul aracılığıyla sağlanacağını düşünüldüğü görülmüştür. Özetle 1949 yılında gerçekleştirilmiş olan Dördüncü Millî Eğitim Şûrası'nda vatandaşlık eğitimi; demokrasi, demokratik eğitim, demokratik eğitimin esasları, demokratik, düşünen, hoşgörülü, problem çözebilen yurttaş bağlamında ele alınmıştır. Ayrıca şurada ilkokul ikinci devrede ayrı olarak okutulan tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi derslerinin tek bir ders hâlinde ve öğrenci seviyelerine göre düzenlenmesi önerilmiştir.

Tek Parti döneminde vatandaşlık eğitiminin genel olarak haktan çok vazife odaklı ve görev vurgulu olduğu, gerektiğinde bireysel çıkarlardan toplumun genel menfaatleri için vazgeçebilen, milliyetçi ve vatansever bireyler yetiştirmeyi amaçladığı

görülmüştür. Bu dönemde geri kalmışlığın nedeni olarak yerel kültürel ve dini unsurlar gösterilmiş ve bu nedenle bunlardan arınıp akılcı ve evrensel düşünen yurttaşları ifade eden vatandaşlık modeli benimsenmiştir. Bu dönemde her ne kadar cumhuriyetçi ulus meydana getirme projesi devam etse de daha çok evrensel, ulus-üstü, aydınlanmacı, modernist ve kültür-üstü kişilik kurmaya çalışılmıştır.

1953-1957 Yılları Arındaki Millî Eğitim Şuralarında Vatandaşlık Eğitimi Politikaları

Demokrat Parti'nin 1946 yılında yapılan seçimlere girmesiyle birlikte tek partili dönem sona ermiştir. Bu seçimlerde iktidara gelemeyen Demokrat Parti 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerde çoğunluğu sağlayarak iktidar olmuştur. Sırasıyla 1950, 1954 ve 1957 seçimlerini kazanan Demokrat Parti 10 yıl boyunca iktidarda kalmıştır. Adnan Menderes döneminde Beşinci ve Altıncı Millî Eğitim Şuraları gerçekleştirilmiştir.

Beşinci Millî Eğitim Şurası 1-14 Şubat 1953 tarihleri arasında toplanmıştır. Dönemin Millî Eğitim Bakanı ise Tefvik İleri'dir. Bu şuranın ana gündem maddeleri; anaokullarına yönelik hazırlanmış olan yönetmeliğin ve programın incelenmesi, sağlık konusuyla ilgili olarak ilkokullarda alınması gereken önlemlerin tespiti, özel eğitime ihtiyacı olan çocuklar, devlet koruması altında tutulan çocuklara ve korunmaya muhtaç çocuklara ilişkin hazırlanan kanunların incelenmesidir. Diğer gündem maddeleri ise mecburi ilköğretimin planlanması, ilköğretim kanunu tasarısı, ilkokullara yönelik yenilenen ilkokul planlamasının incelenmesi, ilkokullarda görev yapacak öğretmenlerin yetiştirilmesi, öğretmen yetiştiren okullar ile köy enstitülerine ilişkin hazırlanan programlar, öğretmenlik mesleğinde olgunlaşmadır.

Beşinci Millî Eğitim Şurası'nda okul öncesi eğitim öğretim kurumlarının yaygınlaştırılarak bu kurumlarda öğrencilerin; kendi işini kendilerinin yapabilmesi, çocukların iş eğitimi alması, güzeli, iyiyi ve doğruyu seçebilmesi, sorumluluk alması ve sorumluluğunun bilincinde olması, kendini özgürce ifade etmesi ve doğayı sevmesi benimsenmiştir. Bu şurada vatandaşlık eğitiminin yeniden yapılandırılması önerilmiştir. İlkokulda tarih, coğrafya, tabiat bilgisi ve yurttaşlık ve aile bilgisi gibi disiplinlerin hayat bilgisi dersi kapsamında toplu öğretim esasına göre öğretildiği ifade edilmiştir. Ancak ortaokula gelindiğinde öğrencilerin tarih eğitimi aldıkları tarih dersi, doğal ve beşeri unsurlara bağlı olarak çevrelerini ve dünyayı tanıdıkları coğrafya dersi ve mili bilince sahip bireylerin yetiştirilmesinde önemli bir yeri olan yurttaşlık bilgisi derslerinin ayrı ayrı okutulduğu ve bu durumun öğrencileri zorladığı gündeme getirilmiştir. Öğrenci seviyelerini aştığı vurgulanmıştır. Buna bağlı olarak

sayılan kapsam derslerine ilişkin konuların sosyal bilgiler dersi kapsamında disiplinlerarası ve bütüncül bir biçimde okutulması önerilmiştir. Beşinci Millî Eğitim Şûrası'nda nesillerin ilmi usullerle ve çağın ihtiyaçlarına göre yetiştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Çocukların davranışlarının bilincinde olarak, millî ülkülere bağlı, şahsiyetleri ve ruhları üstün birer vatandaş olarak yetiştirilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir. Çocukların sonsuz bir çalışma arzusu taşımaları, başarıdan keyif almaları, tembellikten nefret etmeleri, birlikte çalışma kabiliyetine sahip olmaları, iyi ahlaklı, yaratıcı ve yapıcı vatandaşlar olmaları gerektiği dile getirilmiştir.

Adnan Menderes hükümetleri döneminde gerçekleştirilmiş olan şuralardan bir diğeri de Altıncı Millî Eğitim Şûrası'dır. Bu şura 18-23 1957 tarihleri arasında toplanmıştır. Dönemin Millî Eğitim Bakanı Ahmet Özel'dir. Şuranın gündemini mesleki ve teknik öğretim ile halk eğitimi konuları oluşturmuştur. Şurada geniş yer tutan halk eğitimi konusu kapsamında halk eğitiminin amaçlarının; cahilliğin yok edilmesi, millî birliğin kuvvetlendirilmesi, okuma ve yazma oranının yükseltilmesi, toplumun kalkındırılması, ahlak eğitimi, topluma hizmet amacının geliştirilmesi, tarih ve tabiat sevgisinin arttırılması, iç ve dış turizme yönelik bilgilerin arttırılması olarak sıralandığı görülmektedir. Bu bilgilerden yola çıkıldığında Altıncı Millî Eğitim Şûrası'nın vatandaşlık eğitiminden beklentileri görülebilmektedir. Vatandaşlık eğitimiyle doğrudan veya dolaylı olarak şurada millî birliği kuvvetli tutma amacına yönelik görüşmeler yapılmıştır. Ülkeyi ve toplumu tehdit eden tehlikeler konusunda uyanık tutmak, millî birliği kuvvetli tutmak için; vatandaşların heyecan ve bilgi yönünden beslenmesi ve teşkilatlandırılması, demokrasi kültürünün arttırılması gerektiği belirtilmiştir. Bireysel mutluluğu sağlayarak toplumu ilerletmenin eğitimin en önemli amaçları arasında olduğu ifade edilmiştir. Demokratik eğitim ve demokrasi eğitiminde kooperatif kültürünün yeri vurgulanmıştır. Öğretim programlarının tarihsel gelişimi incelendiğinde vatandaşlık eğitimi programlarındaki millilik anlayışının etkilerinin 1960'lı yılların sonuna kadar devam ettiği görülmüştür. Bu dönemden sonraki yıllarda düzenlenen programlarda ise az da olsa evrensel değerlerin yer aldığı saptanmıştır. Evrensel değerlere az da olsa yer verilen bu programların bilhassa günümüzde okutulan programın temelini oluşturduğu görülmüştür. Demokrat Parti döneminde vatandaşlık algısının milliyetçi çizgiden demokrat çizgiye evirildiği görülmüştür.

1962-1974 Yılları Arasındaki Millî Eğitim Şuralarında Vatandaşlık Eğitimi Politikaları

27 Mayıs 1960 tarihinde askerî darbe olmuş ve Adnan Menderes dönemi sona ermiştir. Bir diğer askerî darbe olan 12 Eylül 1980 tarihine kadar toplam 20 kez hükümet değişmiştir. Dolayısıyla Türkiye siyasi açıdan oldukça istikrarsız bir dönem yaşamıştır. Bu istikrarsızlık ekonomi ve eğitim gibi diğer alanlarda da kendisini göstermiştir. Siyasi anlamdaki bu istikrarsızlık 12 Eylül 1980 darbesinden sonra da sürmüş ve 2002 yılına kadar siyasi açıdan oldukça çalkantılı bir dönem yaşanmıştır. Bu alt başlıkta 1962-1974 yılları arasındaki Millî Eğitim Şuralarında vatandaşlık eğitimi politikaları incelenecektir. 1962-1974 yılları arasında 1962, 1970 ve 1974 yıllarında toplam dört Millî Eğitim Şûrası düzenlenmiştir.

Yedinci Millî Eğitim Şûrası 5-15 Şubat 1962 tarihleri arasında toplanmıştır. Bu şurada; ilköğretim, ortaöğretim, erkek teknik öğretim, kız teknik öğretim, ticaret öğretim, çeşitli olgunluk sınavları sistemi, eğitimde ölçme ve değerlendirme, özel okullar, yükseköğretim, din eğitimi, dış kültür ilişkileri, millî savunma eğitimi, eğitim vakıfları, beden eğitimi ve sağlık gibi konular gündeme alınmıştır. Yedinci şurada ilköğretimin ilk aşamasından en üst öğretim kademesine kadar derin bir şekilde yeniliklerin gerçekleştirilmesine yönelik kararlara varılmıştır. Şurada ayrıca millî eğitimin temel ilkeleri gündeme gelmiş ve bu kısımda yetiştirilmek istenen vatandaş profili ele alınmıştır. Şurada her yaştaki vatandaşa eşit eğitim fırsatı sunularak ilgi ve yeteneklerine göre en üst seviyede yetiştirmenin eğitim sisteminin temel ilkelerinden biri olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca milletine ve bütün insanlığa yararlı, verimli ve iyi insanlar yetiştirmenin eğitim sisteminin bir diğer amacı olduğu ifade edilmiştir. Ülkenin sosyal ve ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmek için gerekli insan ihtiyacının karşılanması da eğitim sisteminin temel ilkelerinden biri olduğu belirtilmiştir. Yurttaşlık eğitiminin temel amacının cahilliği ortadan kaldırmak olduğu dile getirilmiştir. Şurada geniş bir yer tutan halk eğitimiyle ilgili görüşmelerde hedeflenen vatandaş profilinin nasıl yetiştirilmesi gerektiğine yönelik fikirler ileri sürülmüştür. Bu kapsamda yurttaşlara Atatürk devrimlerinin anlamının kavratılması gerektiği belirtilmiştir. Cumhuriyetin esaslarının ve demokratik yaşam biçiminin öğretilerek yaygınlaştırılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Demokratik temel gereklilikleri olan özgürlük, hoşgörü, saygı ve sevgi gibi değerlerin geliştirilerek vatandaşlık bilgisi konularının öğretilmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Yedinci Millî Eğitim Şûrası'nda toplumsal yaşam, aile, sağlık, planlı ve programlı çalışma, bilimsel düşünme, meslek seçimi, problemleri tespit ederek çözme ve daha iyi bir ortamda

yaşama gibi konularla ilgili beceri, bilgi ve tutum kazandırılması gerektiği ifade edilmiştir. Yurttaşların millî meselelere duyarlı hale getirilmesinin, kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarılmasının, özgür milletlerle iş birliği anlayışının geliştirilmesinin ve batı uygarlığının benimsenmesinin eğitim sisteminin amaçları arasında yer aldığı dile getirilmiştir. Vatanın ve toplumun sahip olduğu bütün özelliklerin öğrencilere tanıtılması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Şurada öğretmenlerin Türkiye Cumhuriyeti'ne, inkılaplara ve Türk milliyetçiliğine bağlı, ahlâkî karakter ve şahsiyet sahibi, kendini meslekte hizmete adanmış ve mesleğin değerini özümsemiş olması gerektiği dile getirilmiştir.

Sekizinci Millî Eğitim Şûrası 28 Eylül-3 Ekim 1970 tarihleri arasında toplanmıştır. Şuranın gündemini ortaöğretim sisteminin kuruluşu ve yükseköğretime geçişin yeniden düzenlenmesi oluşturmuştur. Şurada ortaöğretim görevinin, öğrencilere ortak bir vatandaşlık eğitimi ve genel kültür kazandırmak, onları istidat, ilgi ve kabiliyetlere göre mesleklere, yükseköğretime veya iş alanlarına hazırlamak olduğu ifade edilmiştir. Bu şurada ayrıca yetiştirilecek vatandaş profiline yönelik görüşler ileri sürülmüştür. Şurada faziletli yurttaşların yetiştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Özellikle demokrasinin değerlerinin vatandaşlara kazandırılması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda hoşgörünün altı çizilmiş ve toplumun hoşgörü becerisine ihtiyacı olduğu dile getirilmiştir. Toplumdaki hoşgörü eksikliğinin gençleri siyasi anlamda kutuplaştırdığı ve toplumsal olayların yaşanmasına neden olduğu iddia edilmiştir. Bu nedenle hoşgörünün yaygınlaştırılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu şurada hoşgörünün ön plana çıkması o dönemde yaşanan siyasi ve toplumsal olaylarla ilişkilendirilebilir.

Dokuzuncu Millî Eğitim Şûrası 24 Haziran-4 Temmuz 1974 tarihleri arasında toplanmıştır. Şuranın temel olarak eğitim sisteminin bir bütün olarak ele alınması ile ilgili konular ve eğitim öğretimin temel bileşeni öğrenciler ile ilgili konuları gündeme aldığı görülmektedir. Şurada yetiştirilmek istenen vatandaş tipi millî eğitimin genel amaçlarından ve temel ilkelerinden yola çıkılarak açıklanmıştır. Şurada Atatürk inkılaplarının, Türk milliyetçiliğinin, hakkın, eşitliğin, özgürlüğün ve demokrasinin üzerinde durulmuştur. Yetiştirilmek istenen vatandaş profili de bu kavramlar etrafında betimlenmiştir.

1981-1999 Yılları Arasındaki Millî Eğitim Şuralarında Vatandaşlık Eğitimi Politikaları

12 Eylül 1980 tarihinde askerî darbe olmuş ve demokrasi tekrar sekteye uğramıştır. 27 Mayıs 1960 Darbesi ve 12 Mart 1971 Muhtırası ile başlayan askerî vesayet 12 Eylül 1980 Darbesi'yle devam etmiştir. 1980-2002 yılları arasında 1960 ve 1970'li yıllarda olduğu gibi siyasi istikrarsızlık devam etmiştir. Sık sık hükümet değişmiş ve toplamda 14 kez hükümet kurulmuştur. Bu dönemde yalnızca Turgut Özal (1983-1989), Tansu Çiller (1993-1996) ve Bülent Ecevit (1999-2002) gibi siyasiler uzun dönemli hükümet kurabilmiştir. Diğer hükümetler oldukça kısa dönemli olmuştur. Türkiye'nin içerisinde bulunduğu bu siyasi ortam ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki durumunu da etkilemiştir. Eğitim de siyasal durumdan etkilenen bir diğer alandır.

Onuncu Millî Eğitim Şûrası 23-26 Haziran 1981 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Şuranın gündemini eğitim sisteminin yapısı, öğrenci akış kuralları ve programlar oluşturmuştur. Şurada okulöncesi eğitim programının amaçları sıralanmış ve bu amaçlarda vatandaşlık eğitimiyle ilişkili olarak şunlar ifade edilmiştir: *“Anasınıfını tamamlayan her öğrenci (1) Türk olduğunu bilir, Türk olmaktan sevinç ve gurur duyar; (2) bayrağını tanır ve ona saygı duyar (3) Atatürk'ü tanır, sever ve Türk milletine katkılarını bilir.”*

On Birinci Millî Eğitim Şûrası 8-11 Haziran 1982 tarihleri arasında toplanmıştır. Şurada öğretmen eğitiminin görüldüğü sırada vatandaşlık eğitimiyle bağdaştırılabilecek fikirler ileri sürülmüştür. Bu kapsamda öğretmenlerin sadece iyi bir meslek adamı olarak değil aynı zamanda iyi bir vatandaş olarak da yetişmeleri gerektiği dile getirilmiştir. Öğretmenlerin çağdaş değerleri özümsemiş, aydın ve uygar özelliklere sahip olmaları gerektiği ifade edilmiştir.

Şuraların on ikincisi ise 18 Haziran ve 22 Haziran 1988 tarihlerinde toplanmıştır. Dönemim Millî Eğitim Bakanı Hasan Celal Güzel'dir. Şurada ilköğretimin temel amaçlarından birinin öğrencilere vatandaşlık eğitimi vermek olduğu kararlaştırılmıştır. Ayrıca ilköğretim sayesinde öğrencilerin ahlaki değerleri benimsemeleri ve yaşamaları gerektiği belirtilmiştir. İlköğretimin diğer amaçlarının; öğrencilere içerisinde yaşadıkları toplumun kültürünü tanıtmak, onlarda tarih bilinci geliştirmek, demokratik davranış kazandırmak, şahsiyetli olmalarını, çevreye ve topluma uyumlu olmalarını sağlamak olduğu ifade edilmiştir. Ortaöğretim seviyesinde; bütün öğrencilere ortak bir genel kültürün verilmesi, öğrencilerde kişilik bütünlüğünün geliştirilmesi, sosyal ve kültürel varlığın öğretilmesi, millî kimlik ve

millî tarih şuurunun kazandırılması, problem çözme yeteneklerinin geliştirilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda toplumu tanımaya yönelik derslerin artırılması kararlaştırılmıştır. Kalkınma şuurunun öğrencilere özümsetilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Öğretmen eğitiminde temel amaçlardan birinin de demokratik kişilik özellikleri kazandırmak olduğunun altı çizilmiştir. Şurada öğretim programına yönelik değerlendirmeler yapılmış ve öğretim programlarıyla ilgili kararlar alınmıştır. Öğretim programlarıyla ilgili alınan kararların bir kısmının vatandaşlık eğitimiyle ilgili olduğu görülmüştür. Şurada; Anayasa'ya ve Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak yetiştirilmesi hedeflenen bireylerin toplumun tüm alanlarında ihtiyaç duyacakları konulara uygun olarak yetiştirilebilmesi için programların çağın gerekliliklerine uygun olması gerektiği dile getirilmiştir. Öğretim programlarının bilgi ve beceri kazandırıcı olması kararlaştırılmıştır. Ayrıca programların; öğrencilere üretime yatkınlık kazandıracak, teknoloji ve haberleşme toplumuna uyum sağlamalarına yardımcı olacak, çağın ve geleceğin bilgisine açık olarak dizayn edilmesi kararlaştırılmıştır. Öğretim programlarının; sevgiyi, özgür düşüncüyü, farklılıklara saygıyı; öğrencilerin öğrendiklerini hayata geçirebilmesine imkân verecek doğrultuda oluşturulmasına karar verilmiştir.

On İkinci Millî Eğitim Şûrası'nda öğretim programlarının içerik yönünden; genç kuşaklara millî bir bilinç ve kimlik kazandıracak, millî anlamda birlik ve beraberliğin devamlı ve dirençli temeller üzerinde oturtulmasına katkıda bulunacak, öğrencilerin kendi geçmişlerini, millî ve manevî değerlerini öğrenmelerine yardımcı olacak şekilde sürekli olarak bilimsel bir yöntemle geliştirilmesi kararı alınmıştır. Öğretim programlarının aynı anda hem millî değerlerin korunmasını hem de yenilikçiliği esas alacak biçimde düzenlenmesi gerektiğinin üzerinde durulmuştur. 21. yüzyılda Türk milletinin bütün fertlerinin yakından uzağa tüm konular ile ilgili bilgi ve fikir sahibi, uluslararası çıkar bağlantılarının ayırımına varacak şekilde yetiştirilmesi gerektiği karara bağlanmıştır. Ayrıca bütün bireylerin ülkesinin ve milletinin menfaatlerini savunabilecek, ülkesini iyi bir biçimde tanıtabilecek, sahip olduğu bilgi, beceri ve kapasite ile saygı toplayacak vatandaşlar olarak yetiştirilmesinin amaçlandığı bildirilmiştir. Öğretim programlarının hazırlanmasında bu karar ve amaçların göz önünde bulundurulması gerektiğinin altı çizilmiştir. Öğretim programları düzenlenirken millî unsurların göz önünde bulundurulmasının zorunluluk olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra sevgi temeline dayanan demokratik davranış ve kişilik geliştirme, özgür düşünce ve hoşgörü öğelerine de yer ve önem verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Zorunlu olan ilköğretim çağında temel vatandaşlık bilgisi ve davranışlarının kazandırılması gerektiği kararlaştırılmıştır. Öğretim programlarının

tarih şuuru kazandıracak, anadili Türkçe becerisini arttıracak ve millî bilinci güçlendirecek şekilde düzenlenmesi kararına varılmıştır.

On Üçüncü Millî Eğitim Şûrası 15-19 Ocak 1990 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Şurada yaygın eğitime geniş bir yer ayrılmıştır. Yaygın eğitimin amaçları arasında; vatandaşlara okuma-yazma ve Türkçe öğretmek, onların çağın bilimsel, ekonomik, teknolojik, sosyal ve kültürel gelişmelerine ayak uydurmalarını sağlamak olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca yaygın eğitimin millî kültür değerlerini koruyucu, tanıtıcı, geliştirici ve benimsetici bir rolünün de olduğu belirtilmiştir. Toplu yaşama, yardımlaşma, dayanışma, iş birliği içerisinde çalışma, uzlaşma ve birlikte hareket etme bilincini kazandıran bir misyonunun olduğu da ayrıca vurgulanmıştır. Öte yandan yaygın eğitimle vatandaşların bir değer üretmek için kullanılmayan vakitlerini değerlendirebilecekleri, çeşitli beceriler kazanabilecekleri, ekonomiye dönüşürebilecekleri becerilerini arttırabilecekleri, iş edinebilecekleri, farklı iş kollarında ilerleme imkânları sağlayabilecekleri dile getirilmiştir. Toplumun her geçen gün bilgili, iyi yetişmiş, araştırmacı, yaratıcı ve üretici insan gücüne olan ihtiyacının daha da arttığı bildirilmiştir. Yaygın eğitimin bu kapsamda büyük öneme sahip olduğunun altı çizilmiştir. Örgün ve yaygın eğitimin devletin ana niteliklerine uygun, çağdaş, ulusal, demokratik ve bilimi temele alan vatandaş yetiştirme amaçlarının olduğu konuşulmuştur. Millet olma ve millet olarak yaşama ideallerinin gerçekleştirilebilmesi ve geliştirilebilmesi için eğitimin temel politikasının tek elden yürütülmesi gerektiği vurgulanmıştır. On üçüncü Millî Eğitim Şûrası'nda yaygın eğitim kurumlarında demokrasi ve çevre konularına daha fazla ağırlık verilmesi kararlaştırılmıştır. İnsan hakları eğitimi konusu da şurada konuşulan konular arasındadır. Bu eğitimin öğrenci seviyelerine uygun bir biçimde verilmesi gerektiği savunulmuştur.

On Dördüncü Millî Eğitim Şûrası ise 27-29 Eylül 1993 tarihleri arasında toplanmıştır. Bu şuranın açılış konuşmasında dönemin Millî Eğitim Bakanı Nahit Menteşe eğitimin, kurucu lider Atatürk'ün belirlediği ilkeler doğrultusunda ve rehberliğinde ulusal, çağdaş, özgürlükçü, bilimi temele alan, evrensel, cumhuriyetçi özellikleri geliştireceğini ve koruyacağını ifade etmiştir. Şurada eğitimin temel çıkış noktası olan öğretim programlarının ve temel ders materyali olan ders kitaplarının da sayılan ilkeler doğrultusunda düzenleneceği kararlaştırılmıştır. Yükseköğretim kurumlarındaki hocaların ve öğrencilerin düşünce ve görüşlerini özgürce açıklayabilmeleri için gerekli demokratik hak ve imkânların sağlanacağı ifade edilmiştir. Eğitim sisteminin; çocukların millî birliği ve bütünlüğü savunan, Türk

toplumunun inançlarını, kültürünü, değerlerini koruyan ve taşıyan bir vatandaş, iyi karakterli olarak eğitilmesinin hedeflenmesi gerektiğinin altı çizilmiş ve buna yönelik kararlar alınmıştır. Şurada “*öğrencilerin bedensel, zihinsel, sosyal ve duygusal yönlerden gelişmelerini sağlamak eğitimin en önemli görevidir*” ifadesi kullanılmıştır.

On Beşinci Millî Eğitim Şûrası 13-17 Mayıs 1996 tarihleri arasında düzenlenmiştir. Turhan Tayan açılış konuşmasında eğitimin iyi vatandaş, iyi ve üstün nitelikli insan yetiştirmeyi hedeflediğini belirtmiştir. Ayrıca Türk milletini çağdaş uygarlığın yaratıcı, yapıcı ve seçkin bir ortağı yapılmasının hedeflendiğini ifade etmiştir. Şurada okul ortamında; takım çalışması, sorumluluk paylaşmak, liderlik üstlenme, kurumun eleştirisi, öz eleştiri, adaylık-seçim-oylama, görev bölüşümü ve görevin takibi gibi demokratik davranışları pekiştirici uygulama ve yaklaşımların özendirilmesi kararlaştırılmıştır. Öğrencilerde yaratıcılık ve ifade becerilerinin geliştirilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Eğitim öğretimin öğretmen merkezli öğrenci merkezli bir niteliğe kavuşturulması gerektiği vurgulanmıştır. Ortaöğretim müfredatının; bilgiye ulaşabilen, okuyan, araştıran, sanata yönelmiş, aktif, atılcı, yaratıcı ve millî kültürü özümsemiş vatandaşlar yetiştirecek biçimde yeniden düzenlenmesi gerektiği kararına varılmıştır. Şurada 2000'li yıllara varıldığında iş gücünde aranılan niteliklerin geçmiş yıllarda istenilen niteliklerden farklılık göstereceği belirtilmiştir. 21. Yüzyılda iş gücünden; iletişim kurabilme, sorumluluk alabilme, kalite güvenceli mal üretebilme ve hizmet sunabilme, sorun çözebilme, bilgi ve teknoloji üretebilme, buluşlarını üretime yansıtabilme, pazarlamayı bilme, paylaşımcı ve uzlaşıcı olma gibi niteliklerin beklendiği ifade edilmiştir. Vatandaşların da bu doğrultuda yetiştirilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçları ve açık öğretim yöntemlerinin yetişkin eğitimlerinde daha etkin kullanılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca yetişkin eğitiminde televizyonun faaliyete geçirilmesi, bu yolla bireylerin kendilerini eğitebilmelerinin, geliştirebilmelerinin ve sorumluluklarının farkında olabilmelerinin amaçlanması kararlaştırılmıştır.

On Altıncı şûra dönemin bakanı Metin Bostancıoğlu başkanlığında 22 Şubat 1999 tarihi ile 26 Şubat 1999 tarihleri arasında toplanmıştır. Şurada vatandaşlık eğitimiyle ilgili dolaylı veya doğrudan olacak şekilde önemli ararlar alınmıştır. Ortaöğretimin gençleri araştırabilen, düşünen, bilimsel bir biçimde problem çözebilen, iletişim becerilerine sahip, kendisi, ülkesi, milleti ve dünya ile barışık, sanat ve estetik duyarlığı olan, girişimci, kendine güvenen insanlar olmalarını hedefleyecek; uygun programlarla, bir alan meslek edinimi sağlayacak şekilde çağın

getirdiği teknoloji kültürü de dikkate alınarak yeniden biçimlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu şurada eğitimde teknolojinin yeri ve önemi geniş yer bulmuştur. Teknolojinin eğitimdeki yerinin artırılmasına yönelik kararlar alınmıştır. Öğretim programlarının bireyleri teknolojiyi bilen, tanıyan, uygulayan ve geliştiren vatandaşlar olmalarını amaçlaması gerektiği ifade edilmiştir. Ders kitaplarının ve öğretim materyallerinin sorumluluk paylaşan modern aile imajını ön plana çıkarması gerektiği belirtilmiştir. Şurada öğretmen eğitiminde nasıl bir vatandaşlık eğitimi politikası uygulanacağı da açıkça belirtilmiştir.

2006-2021 Yılları Arasındaki Millî Eğitim Şuralarında Vatandaşlık Eğitimi Politikaları

2002 yılı sonrasında Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) iktidara gelmiştir. Ak Parti iktidarı döneminde ilk Millî Eğitim Şûrası (On Yedinci Millî Eğitim Şûrası) 13-17 Kasım 2006 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Şurada vatandaşlık eğitimiyle ilgili olarak demokrasi, insan hakları ve çevre bilinci oluşturma eğitimine önem verilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Genç bireyleri, emek ve başarı sergilemeden şöhret olma ve para kazanmaya teşvik eden ve yönelten programlar ile cinsel ve şiddet içerikli programların radyo ve televizyonlarda yayınlanmaması hususunda kamuoyu oluşturulması, bu tür programların denetimlerinde daha hassas davranılması kararlaştırılmıştır. Demokrasi, insan hakları ve doğayı koruma gibi konuların eğitime önem verilmesi önerilmiştir.

On Sekizinci Millî Eğitim Şûrası 1-5 Kasım 2010 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Şurada okul ortamında ahlaki, temel insani, sosyal, demokratik ve kültürel değerleri geliştirmeye yönelik uygulamalara ağırlık verilmesi, demokratik bir sınıf atmosferi ve okul kültürü oluşturmak için öğrenci ve öğretmenlerde kültürel farklılıklarla ilgili duyarlılık geliştirilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Ortak kültür, duygu ve değerlerin öğrencilere özümsetilmesi de alınan bir diğer karardır. Okullarda demokrasi kültürünün geliştirilmesi üzerinde önemle durulmuştur. Öğrencilerin okulda karar alma ve yönetim süreçlerine daha fazla katılmalarının sağlanması gerektiği bildirilmiştir. Böylece öğrencilerin daha etkin vatandaşlar olarak yetişmelerinin ve demokratik kişilik kazanmalarının sağlanacağı ifade edilmiştir. Ortaöğretim kurumlarında seçmeli olarak okutulan demokrasi ve insan hakları dersinin ortak dersler arasına alınması şurada önerilenler arasındadır. Millî güvenlik bilgisi dersinin müfredatının diğer derslerin program mantığına uygun olarak yenilenmesi, bu dersin kadrolu öğretmenlerce okutulması ve buna yönelik yasal bir düzenleme yapılması önerilmiştir. Şurada önemle üzerinde durulan konulardan biri

de değer eğitimidir. Ak Parti döneminde gerçekleştirilen şuralarda değerler eğitimi ayrıca önem verildiği görülmüştür. Ödüllendirme ölçütlerinde, değerler eğitimi bağlamında örnek davranışlar sergileyen öğrencilerle ilgili düzenlemeler yapılması önerilmiştir. Değerler eğitimi konusunda lokomotif görevi üstlenen din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin çoğulcu bir anlayış ile bütün öğretim kurumlarında daha etkin olarak okutulması önerilmiştir. Okul kültürünün gelişmesinde önemli olan gelişen toplumsal yapıya duyarlılık ve diğerkâmlık gibi konuların ilgili sınıf öğretmenleri tarafından hayata geçirilmesi ve bu konunun üzerinde durulması ifade edilmiştir.

On Dokuzuncu Millî Eğitim Şûrası 2-6 Aralık 2014 tarihleri arasında toplanmıştır. Şurada öğretim programında değerler eğitimi yer verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Okul öncesi ve ilkokulda kullanılan metinlerde Türk kültürüne ait öğelere yer verilmesi önerilmiştir. Okulöncesi eğitimde öğrencilerin yaratıcı düşünme ve özgüven becerilerinin, birey olma bilincinin geliştirilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. İlkokul 1, 2 ve 3. sınıflarda da din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin konulması önerilmiştir. Bu derse yönelik hazırlanacak öğretim programlarında çoğulcu anlayışa yer verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Trafik güvenliği ile insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi derslerinin haftalık ders çizelgesinden kaldırılması, trafik güvenliği dersi konularının hayat bilgisi dersi kapsamında, insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi konularının da sosyal bilgiler dersi kapsamında verilmesi önerilmiştir. Ortaokulda hafızlık eğitimi alacak olan öğrenciler için okula ara verme süresinin 1 yıldan 2 yıla çıkarılması, ara verilen sürede bu öğrencilere dışarıdan sınav hakkı verilmesi önerilmiştir. T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi programının gözden geçirilmesi ifade edilmiştir. Liselerde din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin 2 saate çıkarılması önerilmiştir.

Yirminci Millî Eğitim Şûrası 1-3 Aralık 2021 tarihleri arasında toplanmıştır. Dönemin Millî Eğitim Bakanı Mahmut Özer'dir. Şurada okul öncesi öğretim programında din, ahlak ve değerler eğitimi yer verilmesi önerilmiştir. Ayrıca özel eğitim ihtiyacı olan herkesin gelişiminin desteklenmesi, millî, manevî, ahlaki, kültürel ve insani değerlerin kazandırılması ifade edilmiştir. Rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin millî kültür medeniyet ve evrensel değerler dikkate alınarak yürütülmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Mesleki eğitiminde ahilik kültürü ve fütüvvet geleneğine ilişkin farkındalığı artıracak faaliyetlerin yapılması önerilmiştir. Şurada ayrıca eğitim fakültelerinde okutulan öğretim programlarının ve ders içeriklerinin gözden geçirilmesi meslek ahlâkına, millî ve evrensel değerlere, ortak

kültürel mirasa, toplumsal çeşitlilik ve zenginliğe, küresel gelişmelere yer verecek şekilde ve insanı merkeze koyacak biçimde yeniden düzenlenmesi tavsiye edilmiştir.

Sonuç

Bu araştırmada Cumhuriyet Dönemi vatandaşlık eğitimi politikaları bağlamında Millî Eğitim Şûralarının incelenmesi (1921-2021) amaçlanmıştır. Ayrıca bu çalışmada “Cumhuriyet’in kuruluşundan bugüne yetiştirilmek istenen vatandaş profili nasıldır? Yetiştirilmek istenen vatandaş profilinde dönemlere göre ne gibi değişimler yaşandı?” sorularına cevap aranmıştır. Bu doğrultuda 1921-1926 yılları arasında faaliyet gösteren Heyet-i İlmiyenin çalışmaları ile 1939-2021 yılları arasında gerçekleştirilen Millî Eğitim Şûralarında alınan kararlar ve bu şûralara ait dokümanlar incelenmiştir. Vatandaşlık eğitimi politikaları dönemin siyasal özellikleriyle ilişkilendirilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk eğitime büyük önem vermiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında bir yandan vatanı kurtarmaya çalışırken diğer yandan millî eğitim sisteminin esaslarını belirlemeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Maarif Kongresi ve Heyet-i İlmiye çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 1921 yılında Kurtuluş Savaşı henüz devam ederken Ankara’da toplanan Maarif Kongresi’nin Türk millî eğitimi için ayrı bir önemi vardır. Eğitim alanında teşkilatlanmaya yönelik ilk çalışmalara 1923 yılında başlanmıştır. Millî eğitim teşkilatı bu çalışmalar sonucunda ilmi ve idari olarak ikiye ayrılmıştır. Heyet-i İlmiye ilmi teşkilat kapsamında yer almıştır. Heyet-i İlmiye toplantıları Türkiye Cumhuriyeti’nin eğitim politikalarının belirlendiği ve belirli bir oranda uygulama gücü olan ilmi toplantılardır. Bu toplantılar Cumhuriyet’in ilanından birkaç ay önce başlamış ve 1926 yılına kadar üç defa (1923, 1924, 1925) gerçekleştirilmiştir.

Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan ve Cumhuriyet kurulduktan sonra eğitim-öğretim aracılığıyla Cumhuriyet’i özümsemiş, Cumhuriyetçi, demokratik ve laik vatandaşların yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte müfredat ve programlarda önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde doğal olarak devletin ideolojisinin yanı sıra ideal vatandaş yetiştirme amacı da ders kitaplarına yansımıştır. Millet olma bilinci ve vatan sevgisi de varılmak istenen amaçlara uygun bir şekilde ders kitaplarında yer bulmuştur. Cumhuriyetin gerektirdiği ideal vatandaş profilinin yetiştirilmesinde okullarda verilen vatandaşlık eğitimi büyük rol oynamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında genç bireylere Cumhuriyet rejimini benimsetmek ve özümsetmek, devletin temel felsefesi haline gelmiştir. Atatürk, tarih araştırmalarıyla da yakından ilgilenmiştir. Millî tarihi ve millî bilinci geliştirmek amacıyla yapılan çalışmaları başlatmıştır. Güneş Dil Teorisi ve Türk Tarih

Tezi bunun en iyi örneklerindedir. Atatürkçü düşünce doğrultusunda ulusal kimliğin inşası dil, tarih, coğrafya, spor ve beden terbiyesi, antropoloji, arkeoloji ve yurt bilgisi gibi alanlarda işlenmiştir. Özellikle Atatürk tarafından kaleme alınmış olan 'Nutuk' ve Atatürk'ün talimatlarıyla Afet İnan tarafından yazılan 'Vatandaş İçin Medeni Bilgiler' adlı eser dönemin vatandaşlık eğitimi politikalarına ışık tutmaktadır. Alan yazında konuyla ilgili yer alan çalışmaların (Aslan, 2010; Gürses, 2010; Aykaç, 2011; Üstel, 2011; Çelebi ve Asan, 2013; Kondu, 2018; Keskin, 2020) bulgularının da bu araştırmanın sonuçlarını destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra İsmet İnönü dönemi (1938-1950) başlamıştır. İsmet İnönü tek parti dönemi süresince devletin yönetiminde mutlak otorite durumunda olmuştur. "Millî Şef" olarak yönetime geçtikten kısa bir süre sonra Hasan Ali Yücel'i Millî Eğitim Bakanlığına getirmiştir. Hasan Ali Yücel 8 yıl görev yapmış ve en uzun süre görev yapan Millî Eğitim Bakanı olmuştur. Dolayısıyla önemli yenilikler yapma fırsatı bulmuştur. İlk Millî Eğitim Şûrası da onun görev yaptığı dönemde düzenlenmiştir. Hasan Ali Yücel döneminde eğitim anlayışında "Hümanizm" daha fazla görülmeye başlanmıştır. Öte yandan "iyi yurttaş" yetiştirme amacına yönelik olarak toplumsal eğitime ve köye yönelik eğitime önem verilmiştir. Buna yönelik çalışmalar hızlandırılmıştır. Bu dönemde toplumun kalkındırılması için eğitim öğretimin ve laikliğin yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Bu nedenle 1937-1950 yılları arasındaki eğitim politikalarının önemli bir bölümünü bu konu ile Köy Enstitüleri konusu meşgul etmiştir. Tek Parti döneminde vatandaşlık eğitiminin genel olarak haktan çok vazife odaklı ve görev vurgulu olduğu, gerektiğinde bireysel çıkarılardan toplumun genel menfaatleri için vazgeçebilen, milliyetçi ve vatansever bireyler yetiştirmeyi amaçladığı görülmüştür. Bu dönemde geri kalmışlığın nedeni olarak yerel kültürel ve dini unsurlar gösterilmiş ve bu nedenle bunlardan arınıp akılcı ve evrensel düşünen yurttaşları ifade eden vatandaşlık modeli benimsenmiştir. Bu dönemde her ne kadar cumhuriyetçi ulus meydana getirme projesi devam etse de daha çok evrensel, ulus-üstü, aydınlanmacı, modernist ve kültür-üstü kişilik kurmaya çalışılmıştır (Civan, 2007). Bu dönemde yapılmış olan şuralarda da buna yönelik kararlar alınmıştır. Konuyla ilgili olarak alan yazında yer alan çalışmaların (Dinç, 1999; Doğan, 2004; Üçler, 2006; Merey ve Kaymakçı, 2018) bulguları da bu araştırmanın sonuçlarını destekler niteliktedir.

Demokrat Parti'nin 1946 yılında yapılan seçimlere girmesiyle birlikte tek partili dönem sona ermiştir. Bu seçimlerde iktidara gelemeyen Demokrat Parti 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerde çoğunluğu sağlayarak iktidar olmuştur. Sırasıyla

1950, 1954 ve 1957 seçimlerini kazanan Demokrat Parti 10 yıl boyunca iktidarda kalmıştır. Dış ticaretin serbestleştirilmesi, tarım reformu, sanayileşmede özel sektöre öncülük verme, yatırım harcamalarının artışı, işçilere yönelik hakların genişletilmesi Demokrat Parti döneminin en belirgin özellikleri arasındadır (Kanca, 2012, s. 47). Demokrat Parti döneminde vatandaşlık algısının milliyetçi çizgiden demokrat çizgiye evirildiği görülmüştür (Karataş, 2002). 27 Mayıs 1960 tarihinde askerî darbe olmuş ve Adnan Menderes dönemi sona ermiştir. Millî Eğitim Şuralarında öğrencilerin; kendi işini kendilerinin yapabilmesi, çocukların iş eğitimi alması, güzeli, iyiyi ve doğruyu seçebilmesi, sorumluluk alması ve sorumluluğunun bilincinde olması, kendini özgürce ifade etmesi ve doğayı sevmesi benimsenmiştir. Nesillerin ilmi usullerle ve çağın ihtiyaçlarına göre yetiştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Çocukların davranışlarının bilincinde olarak, millî ülkülere bağlı, şahsiyetleri ve ruhları üstün birer vatandaş olarak yetiştirilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir. Çocukların sonsuz bir çalışma arzusu taşımaları, başarıdan keyif almaları, tembellikten nefret etmeleri, birlikte çalışma kabiliyetine sahip olmaları, iyi ahlaklı, yaratıcı ve yapıcı vatandaşlar olmaları gerektiği dile getirilmiştir. Ülkeyi ve toplumu tehdit eden tehlikeler konusunda uyanık tutmak, millî birliği kuvvetli tutmak için; vatandaşların heyecan ve bilgi yönünden beslenmesi ve teşkilatlandırılması, ülkede dil bütünlüğünün sağlanması, Atatürk ilke ve inkılaplarının yerleştirilmesi ve geliştirilmesi, demokrasi kültürünün arttırılması gerektiği belirtilmiştir. İyi bir ahlak eğitimi verilerek; iyilik, doğruluk, hak, ruh ve beden temizliği ve hizmet ülküsünün geliştirilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bireysel mutluluğu sağlayarak toplumu ilerletmenin eğitimin en önemli amaçları arasında olduğu ifade edilmiştir. Demokratik eğitim ve demokrasi eğitiminde kooperatif kültürünün yeri vurgulanmıştır (Karataş, 2002; Tangülü, 2012; Meray ve Kaymakçı, 2018; Akgül, 2020).

1960'lı yıllar Türkiye'de toplumsal ve siyasi açıdan derin izler bırakacak 27 Mayıs Darbesi'ne sahne olmuştur. Askerî güçler halkın iradesiyle başa gelen Demokrat Parti iktidarına ve millî iradeye son vermiştir. Darbeden sonra çeşitli ve yeni demokratik birimler oluşturulmaya başlanmıştır. Ancak bunu yaparken daha önce var olan tehlikeli ve yasaklı düşüncelerin önü açıldı. Bastırılmış fikirler ve duygular hızla gün yüzüne çıktı. Bu faktörler iç ve dış desteklerin de etkisiyle sonraki karanlık günlere kapı açtı. Dolayısıyla 1960-1980 yılları arasında siyasal ve sosyal açıdan oldukça çalkantılı bir dönem yaşandı (Demirtürk, 2015, s. 155). 1970'li yıllarda yaşanan şiddet ve anarşi olayları millî iradeyi yok sayan 12 Eylül askerî darbesi ile sonuçlanmıştır. Darbe yönetiminin ilk hedefi, aşırı derecede politize olmuş

toplumu politikadan uzaklaştırarak siyasal ve toplumsal istikrarı sağlamaktı (Üçler, 2006). Bunu 1982 Anayasası'nı kabul ederek yapmıştır.

12 Eylül 1980 tarihinde askerî darbe olmuş ve demokrasi tekrar sekteye uğramıştır. 27 Mayıs 1960 Darbesi ve 12 Mart 1971 Muhtırası ile başlayan askerî vesayet 12 Eylül 1980 Darbesi'yle devam etmiştir. 1980-2002 yılları arasında 1960 ve 1970'li yıllarda olduğu gibi siyasi istikrarsızlık devam etmiştir. Sık sık hükümet değişmiş ve toplamda 14 kez hükümet kurulmuştur. Bu dönemde yalnızca Turgut Özal (1983-1989), Tansu Çiller (1993-1996) ve Bülent Ecevit (1999-2002) gibi siyasiler uzun dönemli hükümet kurabilmiştir. Diğer hükümetler oldukça kısa dönemli olmuştur. Türkiye'nin içerisinde bulunduğu bu siyasi ortam ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki durumunu da etkilemiştir. Eğitim de siyasal durumdan etkilenen bir diğer alandır. 1980'den sonra küresel ölçekte yeni vatandaşlık anlayışları tartışılmaya başlanmıştır. Eğitimde ise din eğitiminin yeri artmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'de vatandaşlık politikalarıyla ilgili olarak kısmi bir liberalleşme yaşanmıştır (Küçük, 2019).

2002 yılı sonrasında Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) iktidara gelmiştir. 2002-2007 yılları arasında millî görüş esaslı muhafazakâr merkezli ve liberal bir tutum sergilenirken, 2007-2011 yılları arasında muhafazakârlık temelinde siyasal koruma odaklı yeni bir iktidar perspektifi oluşmuştur. 2011-2017 yılları arasında ise aşırı muhafazakâr, milliyetçi yönü yükselen, ulusal ve devletçi olan bir anlayış meydana gelmiştir. 2017 yılından itibaren milliyetçilik ve muhafazakârlık temelinde ulusal güvenliği temel alan millî bir siyaset uygulanmıştır. Son yıllarda özellikle milliyetçi muhafazakar yönelim güçlenmiştir. Bu durum vatandaşlık eğitimi politikalarına yansımıştır. Şuralarda alınan kararların da bu durumu kanıtladığı görülmüştür.

Kaynakça

Akgül, L. H. (2020). Demokrat Parti Döneminde Millî Eğitim Şûraları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(2), 631-647. <https://doi.org/10.16951/atauniiibd.688428>

Aslan, E. (2010). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Ders Kitapları. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 35(158), 215-231.

Aykaç, N. (2011). Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan Günümüze Sosyal Bilgiler Programının Eğitim Programı Öğeleri Açısından Değerlendirilmesi. *İlköğretim Online Dergisi*, 10(2), 406-420.

- Bulut, T. ve Karataş, İ. H. (2020). Milli Eğitim Şuralarında Eğitim ve Okul Yöneticiliği. *Alanyazın*, 1(2), 108-130.
- Civan, M. (2007). *Tek Parti Dönemi İlköğretim Vatandaşlık Bilgisi Ders Kitaplarında Vatandaş Modeli*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelebi, N. ve Asan, H. T. (2013). Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki (1923-1946) İnsan/Birey Yetiştirme Paradigmasının Son Osmanlı Birikimi ile Karşılaştırmalı Analizi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 140-148.
- Demirtürk, S. (2015). 1960–1980 Döneminde Türkiye’de Sosyo-Ekonomik Değişimin ve Dışa Yönelişin Toplumsal Dinamikleri. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(12), 155-182.
- Dinç, S. (1991). *Cumhuriyet Döneminde Yapılan Millî Eğitim Şûraları ve Alınan Kararların Uygulamaları ‘1923-1960’*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Durmuş, A. (2018). Millî Eğitim Şûraları ve Öğretim Programlarında Özel Yetenekli Çocukların Eğitimi. *Millî Eğitim Dergisi, Üstün-Özel Yeteneklilerin Eğitimi*, 445-448.
- Duman, D. ve Doğdu, M. (2010). 1930-1950 Dönemi Çocuk Dergilerinde Yurttaşlık Bilinci Gelişimi Kapsamında Ulus-Devlet Algısının Sağlanması: “Türk Çocuğu - Cumhuriyet Çocuğu”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9, 20-21.
- Gürses, F. (2010). Kemalizm’in Model Ders Kitabı: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 4(7), 233-249.
- Hocaoğlu, Y., Şahin, G., Yüzbaşıoğlu, Ö., Keleşoğlu ve Aksoy, İ. (1964). *Atatürk*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kanca, O. (2012). 1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 47-63.
- Karataş, İ. (2002). *Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Programlarında Vatandaşlık Eğitimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kaya, B. ve Ersoy, F. (2014). Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersinin Sekizinci Sınıf Öğrencilerinde Vatandaşlık Algısının Oluşumuyla İlişkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 252-303.

- Keskin, B. (2020). *Atatürk Dönemi Eğitim Düşünürlerinin Vatandaşlık Anlayışı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kondu, Z. (2018). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Vatandaş Eğitiminin Temelleri (1923-1938)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Küçük, A. (2019). Türkiye'de Sosyal ve Siyasal Değişim: 1980 ve Sonrası. *Econharran*, 3(4), 20-45.
- Merey, Z. ve Kaymakçı, S. (2018). Millî Eğitim Şûraları'nda Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimine İlişkin Alınan Kararların Değerlendirilmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 819-854. <http://dx.doi.org/10.23891/efdyyu.2018.88>
- Millî Eğitim Bakanlığı (2014). *Millî Eğitim Şûraları Yönetmeliği*. Resmî Gazete, 08.07.2014, sayı: 29054.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2022). *Geçmişten Günümüze Millî Eğitim Şûraları*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı. <https://ttkb.meb.gov.tr/www/gecmisten-gunumuze-mill-egitim-sralari/icerik/328>
- Özodaşık, M. (1999). *Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları 1923-1950*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Tangülü, Z. (2012). Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları (1950-1960). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(2), 389-410.
- Üçler, C. (2006). *1988-2005 Yılları Arasında Gerçekleştirilen Millî Eğitim Şûraları ve Alınan Kararların Uygulamaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üstel, F. (2011). *"Makbul Vatandaşın" Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, Y. (2021). *Yeni Devlet İdeolojisinin Toplumsal Yansımaları: Cumhuriyet Dönemi Kurumları ve Sembolleri (1923-1938)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Summary

This study aims to analyse the National Education Councils (1921-2021) in the context of citizenship education policies in the Republican Era. In addition, this study aims to answer the questions "What is the citizen profile desired to be raised since the foundation of the Republic? What kind of changes have occurred in the desired citizen profile according to the periods?". In this direction, the studies of the Committee of Scientists operating between 1921-1926 and the decisions taken in the National Education Councils held between 1939-2021 and the documents of these councils were analysed. Citizenship education policies were associated with the political characteristics of the period. The research is a qualitative study and document analysis method was used.

After the War of Independence was won and the Republic was established, it was aimed to raise republican, democratic and secular citizens who had internalised the Republic through education. With the establishment of the Republic, significant changes were made in the curricula and programmes in line with the skills, knowledge and values that citizens of the Republic should possess. In this period, the aim of raising ideal citizens as well as the ideology of the state was naturally reflected in the textbooks. Awareness of nationhood and love of homeland were also included in the textbooks in line with the desired goals. Citizenship education in schools played a major role in raising the ideal citizen profile required by the Republic. In the early years of the Republic, getting young individuals to adopt and assimilate the Republican regime became the basic philosophy of the state. Atatürk was also closely interested in historical research. He initiated studies to develop national history and national consciousness. Solar Language Theory and Turkish History Thesis are the best examples of this. In line with Kemalist thought, the construction of national identity has been studied in areas such as language, history, geography, sports and physical education, anthropology, archeology and homeland knowledge. In particular, the 'Nutuk' written by Atatürk and the 'Civilised Knowledge for Citizens' written by Afet İnan with Atatürk's instructions shed light on the citizenship education policies of the period (Kondu, 2018).

After the death of Mustafa Kemal Atatürk, the İsmet İnönü period (1938-1950) began. İsmet İnönü was the absolute authority in the administration of the state during the single party period. Shortly after taking power as the "National Chief", he appointed Hasan Ali Yücel as the Minister of National Education. It was observed that citizenship education during the Single Party period was generally more duty-oriented and emphasised duty rather than rights, and aimed to raise nationalist and patriotic individuals who could give up individual interests for the general interests of the society when necessary. In this period, local cultural and religious elements were shown as the cause of backwardness, and for this reason, a citizenship model that expresses rational and universal-thinking citizens was adopted. Although the project of creating a republican nation continued in this period, it was tried to establish a universal, supra-national, enlightenment, modernist and supra-cultural personality (Civan, 2007). In the councils held in this period, decisions were taken accordingly.

The single-party era came to an end when the Democrat Party entered the elections held in 1946. The Democratic Party, which could not come to power in these elections, came to power by gaining the majority in the elections held on 14 May 1950. During the Democrat Party period, it was observed that the perception of citizenship evolved from nationalist to democratic (Karataş, 2002). The political understanding of the Democratic Party that shaped education was based on two basic principles: westernism and traditionalism. It is seen that citizenship education in this period was given in this direction. This is clearly seen when the decisions taken in the National Education Councils of the period regarding citizenship education are analysed. The effect of the foreign aid received during the Democratic Party period in economic terms cannot be denied.

The 1960s witnessed the coup d'état of 27 May, which left deep social and political scars on Turkey. Military forces put an end to the Democrat Party government, which came to power with the will of the people, and the national will. After the coup, various new democratic units were established. However, in doing so, dangerous and banned ideas that had existed before were paved the way. Suppressed ideas and emotions rapidly surfaced. These factors opened

the door to the next dark days with the effect of internal and external support. Therefore, 1960-1980 was a very turbulent period in political and social terms (Demirtürk, 2015, p. 155). The violence and anarchy in the 1970s resulted in the military coup of 12 September, which ignored the national will. The first goal of the coup government was to ensure political and social stability by removing the overly politicised society from politics. It did this by adopting the 1982 Constitution. With the new Constitution, the coup group succeeded in keeping the Turkish society away from politics. This was achieved in two ways. The first is the restrictions on fundamental rights and freedoms. Fundamental rights and freedoms were restricted through practices such as the abolition of freedom of trade unions and the press, and strike bans. It is now accepted by the society that getting involved in politics is an objectionable behaviour. Therefore, the youth started to become apolitical. The second way was to fill the vacuum created by martial law with religion. Religious education in schools was made a legal obligation. The state encouraged religious education through such practices. Consequently, especially since the 1980s, conservatism has risen more. For Turkey, the 1980s were years of radical changes in political, social and economic fields (Küçük, 2019, p. 42).

On 12 September 1980, there was a military coup and democracy was interrupted again. The military tutelage that started with the 27 May 1960 Coup and the 12 March 1971 Memorandum continued with the 12 September 1980 Coup. After 1980, new understandings of citizenship began to be discussed on a global scale. Since the 1990s, there has been a partial liberalisation of citizenship policies in Turkey.

After 2002, the Justice and Development Party (AK Party) came to power. Between 2002 and 2007, a conservative-centred and liberal attitude based on the national view was displayed, while between 2007 and 2011, a new power perspective focused on political protection on the basis of conservatism was formed. Between 2011 and 2017, an ultra-conservative, nationalist and statist understanding emerged. Since 2017, a national policy based on national security has been implemented on the basis of nationalism and conservatism. In recent years, especially the nationalist conservative orientation has strengthened. This has been reflected in citizenship education policies. It has been observed that the decisions taken in the councils also prove this situation.

CLAUDE FARRÈRE VE JEAN SCHLICKLIN'İN GÖZÜNDEN BAĞIMSIZLIĞA DOĞRU GİDEN TÜRKİYE CUMHURİYETİ

THROUGH THE EYES OF CLAUDE FARRÈRE AND JEAN SCHLICKLIN
THE REPUBLIC OF TURKEY TOWARDS INDEPENDENCE

Ece YASSITEPE AYYILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fransız Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, eyassitepe@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 25 Ağustos 2023
Kabul edildiği tarih: 1 Ekim 2023
Yayınlanma tarihi: 29 Ekim 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 25 August 2023
Date accepted: 1 October 2023
Date published: 29 October 2023

Anahtar Sözcükler

Claude Farrère; Jean Schlicklin;
Kurtuluş Savaşı; Mustafa Kemal;
Türkiye Cumhuriyeti

Keywords

Claude Farrère; Jean Schlicklin;
Turkish War of Independance;
Mustafa Kemal; Republic of Turkey

DOI

10.33171/dtcfjournal_29.10.2023.6

Öz

Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa'nın ilişkileri 1500 lü yıllara dayanmaktadır. Yüzyıllara dayanan bu ilişkide, XIX. yüzyıla gelindiğinde bir değişiklik gözlemlenir: Fransızlar artık Osmanlı'ya "oryantalist" bir gözle değerlendirmektedirler. Söz konusu bakış açısı da, Fransızlar'ın Anadolu'da başlayan yeni hareketi takip etmeleriyle değişikliğe uğrar: özellikle Fransız gazeteciler, Ankara'da 23 Nisan 1920'de temelleri atılan yeni bir meclisin, Milli Mücadele'nin ve Ankara Hükümeti'nin yakın takipçileri olmuştur. Mondros Mütarekesi'nden Kurtuluş Savaşı'na, Osmanlı'nın çöküşünden Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süreye pek çok Fransız gazeteci tanıklık etmiştir. Öyle ki, İstanbul Hükümeti'nden bağımsız bir çizgide ilerleyen Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal Atatürk'ün mücadelesi pek çok çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Le Petit Parisien gazetesi muhabiri Jean Schlicklin Mondros'tan Kurtuluş Savaşı mücadelesine giden yolda Yeni Türkiye'yi ve Mustafa Kemal ile tanışıklığını Angora, L'Aube de la Turquie nouvelle (1919-1922)¹ adlı eserinde okura aktarır. Kendisini bir Türk dostu olarak tanıtan ve Türkiye ile ilgili pek çok yazı kaleme alan Claude Farrère ise Turquie Recessité² eserinde hem Osmanlı'nın 1902-1922 yılları arasındaki değişim sürecini hem de Mustafa Kemal ile Adapazarı ve İzmit'te yaptığı görüşmeleri aktarmaktadır.

Çalışmamızda, adı geçen iki eserden yola çıkarak, 1918-1922 yılları arasında yayılan dört yıllık süreçte, Mondros Mütarekesi ile Sevr Antlaşması'nın imzalanması ile çöken Osmanlı İmparatorluğu ve bu antlaşmalara karşı yeni bir ülke kurma yolunda ilerleyen Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması doğrultusunda bağımsız Türkiye'ye giden yol iki Fransız yazarın gözünden incelenecektir.

Abstract

The relations between the Ottoman Empire and France date back to the 1500s. In the 19th century, a change was observed in this centuries-old relation - the French now viewed the Ottoman Empire from an "orientalist" perspective, which also changed when the French followed the new movement that started in Anatolia: especially French journalists closely followed the new parliament established on April 23, 1920, in Ankara, the Turkish National Struggle and the Ankara Government. Many French journalists witnessed the period from the Armistice of Mudros to the Turkish War of Independence, from the fall of the Ottoman Empire to the proclamation of the Republic of Turkey - so much so that the Ankara Government, which was advancing in a very different and independent line from the Istanbul Government, and Mustafa Kemal Atatürk's struggle have been the subject of various studies. In his Angora, L'Aube de la Turquie nouvelle (1919-1922), Jean Schlicklin, a journalist at Le Petit Parisien, tells the reader about the new Turkey on her path to War of Independence starting from the Armistice of Mudros and his acquaintance with Mustafa Kemal. Claude Farrère, who identifies himself as a friend of Turkish people and has many articles on Turkey, writes about both the period of change the Ottoman Empire experienced between 1902-1922 and the meetings he had with Mustafa Kemal in Adapazarı and İzmit in his Turquie Recessité.

Based on the two works mentioned above and through the eyes of two French writers, our study will examine the Ottoman Empire, which collapsed following the signing of the Armistice of Mudros and the Treaty of Sèvres, and Mustafa Kemal, who, despite these treaties, moved forward to found an independent country, and also Turkey's path to independence after the victory of War of Independence, especially in a period of four-year between 1928 and 1922.

¹ Ankara, Yeni Türkiye'nin Şafağında (1919-1922).

² Dirilen Türkiye.

“İtilaf devletleri İstanbul’a girdiği gün, aynı zamanda tercihlerini de yaptıkları gündü: İstanbul Hükümeti’ni gerçek anlamda ele geçirdikten sonra, başka bir Hükümetin oluşumuna vesile oldular. Böylece, Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türk ruhunun kalbinde doğdu. Bu meclis, İzmir’de Yunanların karaya çıkışı, Küçük Asya’nın istila edilişi, İstanbul’da yapılan tutuklamalar, Malta’ya gönderilen sürgünler ve Sevr Antlaşması gibi uzun şiddetli kışkırtmaların bir meyvesidir” (Schlicklin, XIII).

Giriş

Tarihsel olarak bakıldığında, 23 Nisan 1920’de Ankara’da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve bu meclisin aldığı kararlar Ankara’nın İstanbul Hükümeti’nden çok farklı bir çizgide ilerlediğini ve tam bağımsızlığını göstermektedir. Ankara Hükümeti, Sevr Antlaşması’nı ve Mondros Mütarekesi’ni reddetmiş, aynı zamanda 1921 yılında yapılan Londra Konferansı’nda Osmanlı’dan bağımsız olarak kendi sözcüsü Bekir Sami Bey’i görevlendirmiş, böylece Ankara Hükümeti İstanbul Hükümeti’nden farklı bir düşüncede olduğunu dünyaya ilan etmiştir. 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması’nda Fransızlar, Osmanlı topraklarında yapılan paylaşımın doğru olmadığını düşünerek gelecekte Anadolu’nun sahibi olarak gördükleri Ankara Hükümeti ile bir antlaşma imzalamaya karar verirler. İtilaf devletlerinin zorla uygulamak istedikleri Sevr’e hiç uymamakla beraber, Fransa İtilaf devletlerinden ayrı olarak 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Hükümeti ile Ankara Antlaşması’nı imzalamıştır³. Bu durum, Fransız gazetecilerin Ankara’ya alaka göstermelerine de vesile olur. Ankara Antlaşması kapsamında Fransızlara verilen *“Kilikya ve Bağdat demiryolunun büyük bir bölümü (Çobanbey’den Nusaybin’e kadar olan bölüm)”* (Ankara Antlaşması, 2021, s. 42) Ankara Hükümeti’ne, bir diğer deyişle geleceğin Türkiye Cumhuriyeti’ne verilerek Türkiye’nin güney sınırı çizilmiş olur. Fransa Cumhuriyeti’nin Suriye’deki Yüksek Komiseri General Gouraud, Ankara Antlaşması’na dair şu sözleri söylemektedir: *“Bu Antlaşma ile Birinci François’un, Fransız Devrimi’nin ve Napolyon’un politikaları olan, Fransa’nın geleneksel Doğu politikasına yeniden dönmüş olduk”* (Ankara Antlaşması, 2021, s. 13).

³ Ankara Antlaşması’nın hazırlık sürecine dair detaylı bilgi içiniz bkz. Yavuz, B. (1992). 1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması’nın Hazırlık Aşamaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8, 273-308.

Çalışmamızda incelediğimiz Schlicklin ve Farrère'in eserlerindeki en önemli ortak özelliklerden birisi, 1922 yılında kaleme alınmış olmalarıdır. Bir diğer önemli unsur da her iki yazarın yeni kurulmakta olan Türkiye'nin tanınırlığına yaptıkları katkıdır. “Zira yeni Meclis ve Mustafa Kemal Türkiye’si Fransa’da nispeten az tanınmaktaydı” (Akyüz, 1981, s. 271). 1922 yılının Eylül ayı Kurtuluş Savaşı'nın bitişi ve Anadolu'nun düşman işgalinden kurtuluşunun simgesi olarak kabul edilir. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir’de başlayan ve Batı Anadolu’ya yayılan Yunan işgali, Batılı anlamda ifade edildiği şekliyle Türk-Yunan savaşı 9 Eylül 1922’de İzmir’in kurtuluşu ile son bulmuştur. Bu andan itibaren, Anadolu’da harici düşmanlarla savaşma dönemi bitmiştir, ancak ülke içinde farklı bir dönemin başladığı da aşikârdır. Artık başkentin İstanbul değil, Ankara olacağı, başka bir yönetim sisteminin kabul edilerek yeni bir ülke kurulacağından bahsedilmektedir. Dünyada artık Farrère’in bahsettiği gibi “Hasta Adam Osmanlı” imgesi değil, Cumhuriyet rejimiyle yönetilen bağımsız bir Türkiye imajı hâkim gelecektir.

Claude Farrère, *Turquie Ressuscitée* adlı eserinde dört yüz yıl önce Kanuni Sultan Süleyman ve Fransa Kralı I. François'nın kurduğu eski Türk-Fransız dostluğuna vurgu yapar. Aynı zamanda Mustafa Kemal ile İzmit’te yapacağı görüşme öncesi yeni Türkiye ile imzalanan Ankara Antlaşması’na yer vererek, Fransa’nın Türkiye ile antlaşma yapan ilk ülke olduğunun altını çizmektedir. Farrère’e göre, bu antlaşmanın en önemli hususlarından birisi, Fransa’nın Türkiye ile bu antlaşmayı imzalarken, Ankara Hükümeti’ni Türkiye’nin gelecekteki sahibi olarak görmesidir. Schlicklin ise yazdığı önsözde hem 1919-1922 yılları arasında mücadele eden Türkiye Büyük Millet Meclisi ve halkın mücadelesinden hem de Batı’nın Doğu’yu tanımadan aldığı yanlış kararlardan bahseder ve Osmanlı’nın iç işlerine dair bilgisini paylaşır: “Sarayın, harem, Fener’in⁴, Hürriyet ve İtilaf Fırkası çevrelerinin [...] bütün entrikalarını biliriz” (Schlicklin, 1922, önsöz, s. IX).⁵ Aynı zamanda, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin üç yıl boyunca Batılı güçler tarafından isyancı bir hareket olarak değerlendirildiğini belirtir; ancak Ankara Hükümeti’nin artık Milletler Cemiyeti’nde yer alması gerektiğini vurgular (Schlicklin, 1922, önsöz, s. VIII). Tıpkı Farrère gibi, Schlicklin de Ankara Antlaşması’na göndermede bulunur. İtilaf devletleri yeni Türkiye’ye yaklaşımlarını birebir ele alırken, Fransızların düşüncesinden bahseder: “[...] Fransa kendi yolunu seçti: Türkiye ile barış yapmak istedi [...] Franklin-Bouillon

⁴ Fener Rum Patrikhanesi (Çev. Notu).

⁵ Çalışmadaki çeviriler aksi belirtilmediği sürece makale yazarı tarafından yapılmıştır.

20 Ekim’de Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ile Ankara Antlaşması’nı imzaladı” (Schlicklin, 1922, s. 223-224).

Dolayısıyla, Türkiye’de yaşanan bu değişim pek çok ülkedeki siyasetçi ve gazetecinin ilgisini çektiği gibi Fransızların da merak odağı haline gelmiştir. Türkiye-Fransa arasındaki tarihsel dostluğun bir sonucu olarak dönemin gazetecilerinin davet edilmeleri ve gazetecilerin Ankara Hükümeti ile Kurtuluş Savaşı’na dair gözlemlerini, izlenimlerini anbean kaleme almaları kaçınılmazdır. Ele aldığımız her iki yazarın da belli görevler nedeniyle Türkiye’de buldukları görülür. *Le Petit Parisien* adlı gazetenin muhabiri Jean Schlicklin ve bir askerî gemiyle Osmanlı’yı farklı tarihlerde ziyarete gelen asker ve gazeteci Claude Farrère Osmanlı İmparatorluğu’nun değişim sürecine tanıklık etmişlerdir. Claude Farrère ülkesine döndüğünde gördüklerini, yaşadıklarını ve deneyimlediklerini *Le Gaulois*, *L’Echo de Paris*, *Le Figaro* gibi Fransız gazetelerinde yayınlamıştır (Saygı, 2014, s. 90).

Osmanlı’nın Son Dönemi

Schlicklin *Angora, L’Aube de la Turquie nouvelle* adlı eserini 1922 yılında farklı tarihlerde kaleme almıştır: Ankara Mart-Haziran 1922 ile Paris Temmuz-Eylül 1922. Schlicklin, eserin önsözünde süreci özetlerken, Batılı devletlere dair bir özeleştiri yapar: Mondros ve Yunanların İzmir’i işgali ile başlayan 1919 yılından 1922 yılına kadar geçen süreçte, Anadolu’daki bağımsızlığa kadar, üç yıl boyunca Batı’nın uyguladığı yanlış politikaları eleştirir. Eserinde yeni Türkiye’yi, millî birlik ve beraberlik konusunu ve azınlıkların haklarının korunmasını, Batı ve Türkiye, Doğu ve Türkiye olmak üzere beş ana başlıkta ele almaktadır. Farrère ise eserini, Mayıs 1922’den Haziran 1922’ye kadar geçen sürede tamamlar.

Her iki yazar da eserine başlamadan önce Mustafa Kemal’e ve zaferine dair bir tespitte bulunur. Farrère, *Turquie Recessitée* adlı eserin giriş sayfasında şu cümleleri yazar: “Bu sayfalar, 1922 yılında Mustafa Kemal’in Anadolu’daki zaferinden sekiz ya da on hafta önce yazılmıştır” (Farrère, 1930, Giriş). Bu cümle ile Farrère, Anadolu’daki zaferin altını çizer; nitekim Mustafa Kemal ile görüşmesini ele alacağımız bölümde, Farrère Mustafa Kemal’in savaşı kazanacağından emindir. Schlicklin ise Mustafa Kemal ile kurduğu yakın ilişki ve tarihî olayları göz önünde bulundurarak “Ekselansları Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya, Çankaya Köşkü’nde çorak ovaya bakan terasta geçirilen vaktin anısına [...]” (Schlicklin, 1922, Giriş) ithafında bulunarak başlar. Schlicklin bir önsöz yazıp, ülkedeki durumu ve değişimi ele alırken, Farrère herhangi bir önsöz yazmaz ve kitabın ilk bölümünde Osmanlı’yı daha önce ziyaret etmesini konu edinir.

Schlicklin eserine iki büyük tarihi olayla başlar: “Mondros Ateşkes Antlaşması ve İzmir’de Yunanlar” başlıklı bölümlerde Mondros’un maddelerini tek tek yazar, bu maddelerin üstünde durur ve Küçük Asya’yı Yunanların istila etmesini kendilerince bu ateşkese dayanarak gerekçelendirdiklerini dile getirir. Bu istilanın bahanesi de Mondros’un yedinci maddesidir.⁶ Bu madde gerekçesiyle 15 Mayıs 1919 saat 7.30’da Averoff ve Limnos gemilerinin İzmir limanına demir attığını yazmaktadır. İşgalin hiçbir şekilde Osmanlı’ya bildirilmemesi ve Türklerin hiçbir direniş göstermemesi de Schlicklin’in bahsettiği bir diğer husustur: Yunanların Türk kadınlarından peçelerini açmalarını istemeleri, Müslümanları feslerini çıkarmaya zorlamaları ve Türklerin öldürülme korkusuyla itiraz edememeleri işgalin gerçek yüzünü ortaya koymaktadır. Schlicklin Yunan işgalinin, İtilaf devletleri tarafından teşvik edildiğini belirterek, Mondros Mütarekesi ile İzmir’in işgali arasında bir bağlantı kurarak tarihsel bir facianın nasıl ortaya çıktığını gösterir.

Sekiz bölüm ve bir ek bölümden oluşan *Turquie Recessité* adlı kitabında Farrère, kronolojik bir anlatı izler. Mevcut yolculuğunu ve daha önceki ziyaretlerini anlatarak *Marsilya* adını verdiği birinci bölüme başlar. 1902 yılında gelip iki yıl kaldığı Türkiye’yi 1904 yılından beri ilk defa ziyaret edeceğinden bahseder. 30 Mayıs 1922’de Marsilya’dan bineceği yolcu vapuru *Tadla*’nın kendisini yirmi yıl sonra Türkiye’ye götürmesini anlatır. Geçmişte kaldığı iki yıllık süre dışında, 6 Ekim 1911 tarihinde Suriye’ye giderken İstanbul’dan geçmesi gerekmiş ve burada çok sevdiği İstanbul’u görmüştür. Farrère, bu ziyaretleri sırasında, Türklere bakış açısının değiştiğini de belirtir. İstanbul’u ve Türkiye’yi ilk ziyaretinde Türkleri hemen sevemediğini, hatta bu sevginin oluşması için uzun bir zaman gerektiğini dile getirir. Daha önceki ziyaretinde kendisini filhelen olarak tanımlar (Farrère, 1930, s. 11). Bunun sebebi de XIX. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan milliyetçilik akımı ve bu akımın Yunanlara mal edilmesiyle beraber ortaya çıkan filhelenizm düşüncesidir. Ancak Farrère ne zaman ki Türkiye’de yaşamaya başlar o zaman Türklere olan sevgisi pekişir: “Farrère, Millî Mücadele sürecinde yazıları ve konferanslarıyla Türklerin dürüstlükleri üzerinde durmuş, Türklerin, kendilerini anlatamamaları dolayısıyla sürekli iftiralara maruz kaldıklarına değinmişti” (Özüçetin ve Yurt, 2020, s. 411). Farrère Türkiye’de yaşayan farklı toplulukların bir arada yaşamasını kabullenmiştir. Kendi tabiriyle, Siyah insan ve Beyaz insan gibi fiziksel özellikten ziyade ahlaki olarak birbirinden farklı olan Osmanlı ile Levantenler arasındaki nüansı anlamak için

⁶ 7. madde ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. <https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/7-Mondros.pdf>

zamana ihtiyacı olduğunu, Doğu'daki hayatın kendisine bu farkı zamanla öğrettiğini, böylece Türkler'e dair fikrinin değiştiğini dile getirir (Farrère, 1930, s. 12).

Yunan hayranlığım çok geçmeden eski bir anı olarak kaldı; ve yavaş yavaş yerini, barbar ve vahşi gibi görünen, ancak gerçekte çok nazik, çok dürüst, çok samimi ve düşündüğümüzden çok daha medeni olan bu Türk halkına hızla derinleşen, hızla ayrıcalıklı bir sevgi aldı (Farrère, 1930, s. 12).

Bununla birlikte hem Farrère hem de Loti'ye ajan unvanı atfedilir. Oryantalizm üzerine pek çok çalışması olan sosyolog Yücel Bulut bu konudan yüksek lisans tezinde bahseder: *“Genellikle duygusal bir bakış açısıyla ele alındığı için, her iki şahıs da ya Türk dostu kimliği öne çıkarılarak övülmüş ve olaylar hakkında derinlemesine incelemeler bulunulmamış ya da emperyalizmin dost olamayacağı anlayışından kalkarak ajan olarak görülüp mahkûm edilmişler”* (1993, s. 7). Farrère eserine başlar başlamaz Osmanlı'nın çöküşünden bahsetmez; aksine Abdülhamid dönemini anlatır ve bu dönemden övgüyle söz eder; aynı zamanda Jön Türkler'e dair bir eleştiride bulunur: 1914-1918 yılları arasında süren savaşa Osmanlı Padişahı'nın girmek istemediğini, ancak Jön Türklerin savaşa katılma arzusunu belirterek savaşın tek suçlusunun Jön Türkler olduğunu ifade eder (Farrère, 1930, s. 16). Tarihsel anlatılara dayanan Farrère, 1902'den 1922'ye kadar geçen yirmi yıllık sürede hem kendi değişen hislerini hem de ülkenin durumunu detaylı bir şekilde çizmeye çalışır. Osmanlı'nın yüzyıllar boyunca egemen olduğu topraklara artık sahip olamadığını görerek üzüntüsünü dile getirir: *“Eski Osmanlı Bütün Avrupa'ya, Afrika'ya, Asya'ya, Tesalya'ya, Epir'e, Makedonya'ya, Trakya'ya, Bosna'ya, Hersek'e, Doğu Rumeli'ye, Trablusgarp'a, Sirenayka'ya ve Suriye'ye ve Filistin'e ve Mezopotamya'ya, her iki Arap ülkesine ve Mısır Hıdivliği'ne, ve unuttuyordum, Kıbrıs'a, Rodos'a, Girit'e ve bütün takımadalara yayılmıştı”* (Farrère, 1930, s. 13-14). Ancak, Osmanlı'nın artık eski zenginliğine sahip olamadığını gören Farrère, Mayıs 1922 tarihinde vardığı Osmanlı topraklarına bakarak endişesini dile getirir: *“Anadolu istila edildi ve İstanbul işgal edildi. Ankara tek sağlam kalan yer-ancak ne kadar süre boyunca?”* (Farrère, 1930, s. 18-19). Farrère'in bu sorusunun altında, Batı Anadolu'ya İngilizlerin desteğiyle hakimiyet kurmuş Yunanların ilerlemesi ve Ankara'yı ele geçirmesine dair duyduğu düşünce yatmaktadır. Kitabın ilk sayfalarından itibaren yaşadığı düşünsel ve duygusal dönüşüm, Mustafa Kemal ile görüşmesinden sonra bambaşka bir hal alacak; Osmanlı ve Yeni Türkiye arasındaki farklılıkları, bağımsızlığına düşkün olan Türk halkını daha da yakından tanıma fırsatı bulacaktır.

Farrère, 1918 yılında Mareşal Franchet d'Espérey'nin *muzaffer* orduları tarafından işgal edilen İstanbul'u tek bir kurşun atmadan ele geçirmesinden ve İngiliz Amiral Carden'in 1915'te Çanakkale'de feci bir şekilde başarısız olduğundan bahseder (Farrère, 1930, s. 68). Bu farklılığı ele almasının sebebi, İngilizlerin bu başarısızlığına rağmen 1918 yılında, bir İngiliz generalinin İstanbul'un işgali esnasında başkomutan olmasıdır. Farrère 1922 yılına geldiğinde ki özellikle Hicri takvimde de 1340 yılına denk geldiğini vurgulayarak İstanbul'un işgalini ele alır: “İstanbul sadece işgal edilmiş değil, aynı zamanda malul ve yaşlı bir şehirdir. Ancak her şeye rağmen derin ve nazik güzelliğinden, şunu söylemem gerekir, nostaljik oluşundan hiçbir şey eksilmemiştir” (Farrère, 1930, s. 89).

Turquie Recessitée eserinde yer alan en uzun bölüm “Hasta Adamın Başucunda” başlıklı bölümdür. Yazar, Osmanlı'nın kuruluşundan çöküşüne kadar geçen süreyi siyasal, sosyal ve kültürel bakımdan değerlendirir. Daha da önemlisi Mondros'tan 1922 yılının haziran ayına kadar, bir diğer deyişle kendi yazısını noktaladığı zamana kadarki sürece bizzat tanıklık ederek birtakım görüşmeler gerçekleştirir. Aynı zamanda, tarihsel detaylar da verir: Osmanlı İmparatorluğu'nda şehzadeler arasındaki kardeş katli ve padişahın nasıl başa geldiğini anlatır. Babadan oğula değil de saltanat kanı taşıyan en büyük çocuğun tahta geçeceğini belirtir. Detaylı ve titiz bir şekilde kaleme alınan bu bölümde Farrère, Padişah Osman'dan Vahdettin'e kadar geçen süreyi ele alır (Farrère, 1930, s. 50). Padişahı sadece başkent İstanbul'un padişahı değil, aynı zamanda İslam bölgesinin dörtte üçü olan Mısır'da, Filistin'de, Mezopotamya'da ve yetmiş beş milyon Hindu Müslümana (Farrère, 1930, s. 54) hitap eden bir halife olarak anlatır; hatta Vatikan'daki papanın Müslüman hali olarak tanımlar. Özetle, her ne kadar iki yüz kırk milyon Müslüman'a hitap etse de bir imparator ve Müslümanların din adamı olan Vahdettin'in İngilizler tarafından sarayında kalmaya mahkûm edildiğine işaret eder (Farrère, 1930, s. 54-55). Farrère, bu ziyareti esnasında VI. Mehmed Reşad Vahdettin tarafından özel olarak davet edilmiştir. Vahdettin ile yaptığı görüşmede, babası Abdülmecid tarafından saraya davet edilen Lamartine ve Vahdettin'in kendi padişahlığı döneminde bizzat misafir ettiği Pierre Loti'nin sağlığı hakkında konuştuklarını belirtir (1930, s. 56-57).

Son padişah ile olan konuşmalarını anlatırken, tanıklık ettiği Osmanlı'yı ve özellikle Abdülhamid ve babası Abdülmecid'in yönetiminde olduğu dönemlerdeki Osmanlı'yı okurun gözünde canlandırmak ister. Farrère'in amacı, Batı'nın görmek istediği “Kızıl Sultan” ın aslında acımasız bir despot olmadığını ve çok az insanın kendisini tanıdığını, ancak Türkiye'de bile çok fazla insanın kendisini tanımadığını

belirtmektir: “Abdülhamid’de inkâr edemeyeceğiniz bir şey varsa o da, Balkan açgözlülüğü ve Batılı iştahın ortasında, atalarından kendisine miras kalan tüm Osmanlı mirasını nasıl koruyacağını bilmesidir” (Farrère, 1930, s. 51). Buna ilave olarak, Farrère, kültürel anlamda zengin olan Osmanlı’ya da göndermede bulunur. Sultan Abdülaziz döneminde Çamlıca Sarayı’nda yer alan Corot, Delacroix, Manet ve Renoir koleksiyonlarına; Sultan Abdülaziz’in iki büyük portresine göndermede bulunur. Aynı zamanda sarayın çinileri hayranlık uyandırıcı derecede çekicidir (Farrère, 1930, s. 65). Ancak küçük sultan dediği kişiyle yaptığı görüşme esnasında kendisine şu sözler söylenir: “Kütahya’daki çiniler on yıl önce yapıldı, ancak Yunan istilasıyla beraber, eski fabrikadan eser kalmadı. Nerede kaldı medeniyet?” (Farrère, 1930, s. 66).

Buna ilave olarak, Abdülhamid döneminde Türkiye’nin politik durumunu ele alır: İmparatorluğun bağımsızlığını ve Abdülhamid’in büyük bir kişi olduğunu vurgulaması da Osmanlı’ya duyduğu hayranlığa işaret etmektedir. Ancak, 1922 yılında Osmanlı artık yok olmuştur ve başkent İstanbul İngiliz ordularının işgali altındadır. 16 Mart 1920’de İngilizlerin İstanbul’u işgal etmesinden sonra Osmanlı’nın bağımsızlığını resmen kaybetmesi Türk halkının kalbini yaraladığı gibi (Farrère, 1930, s. 53) bir Türk dostu olarak Farrère’i de etkilemiştir. Farrère’in amacı, Osmanlı’nın yüzyıllar boyunca ne kadar görkemli bir İmparatorluk olduğunu ancak artık bu geleneklerin ve İmparatorluğun devam edemediğini yaşanan tarihi olaylarla birlikte anlatmaktır. Bir diğer deyişle, Farrère’in bildiği ve anlattığı eski Osmanlı çoktan yok olmuştur (Farrère, 1930, s. 18).

Farrère, bu bölümde sadece saltanata dair bilgiler vermez; aynı zamanda İstanbul’da geçirdiği zamanı detaylı bir şekilde ele alır. 18 Haziran 1922 tarihini, hicri takvimde 22 Şevval 1340 olduğunu da belirterek, İstanbul’a geleli on üç gün olduğuna işaret eder. Yeni Sokak’taki bir konakta oturur. Farrère kendisini bir ziyaretçi gibi değil de, kasabalı bir mukimin Paris’te yürüyüş yapmasına benzetir (Farrère, 1930, s. 94). On üç gün boyunca mahalle mahalle bütün şehri gezdiğini, Fransa’nın çıkarına karşı hiçbir diplomatik sırrı ifşa etmediğini söyler. Farrère’in yaptığı bu açıklama onun Türkiye’ye geri dönüşünü de açıklayıcı niteliktedir: bir devlet görevlisi, bir diplomat olarak görev yapmaktadır. Farklı ülkelerden gelen diplomatik temsilcilerle Türk-Yunan savaşı⁷ üzerine görüş alışverişinde bulunur. Farrère Uzakdoğu’nun en güçlü ülkesinin büyükelçisi ile yaptığı görüşmeyi ifşa etme

⁷ Sözü edilen aslında Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi’dir.

cesaretini bulduğunu söyler ve konuşmayı aktarır (Farrère, 1930, s. 48). Bu konuşmada Ankara Hükümeti'ne değinir. Türk-Yunan savaşı üzerine Uzakdoğu'dan gelen Büyükelçi ile Farrère görüş paylaşımında bulunurlar; Büyükelçi, Farrère'e bu konu hakkında soru sorduktan sonra bu soru kendisine de sorulmuşçasına yanıtlar: *"Bayım kanaatimce bu olay dünyanın en basit olayı: Yunanlar Anadolu'yu istila etti; Türkler de bu istilacılara karşı savaşıyor ve kasabaları ile tarlalarını koruyor. Bir tarafta saldırı; diğer tarafta ise meşru müdafaa [...]"* (Farrère, 1930, s. 48). Uzakdoğulu Büyükelçi ile Anadolu'daki Yunan istilasına dair yaptığı çok az diplomatik olan konuşmasına dayanarak bu bölümü bitirir.

Schlicklin, işgalin gerekçelerini açıkladığı bölümden sonraki bölümde, yeni Türkiye'nin doğuşu ve Misak-ı Milli 'den bahseder. 28 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da Meclis-i Mebûsan'da kabul edilen Misak-ı Millînin bütün maddelerini tek tek yazar (Schlicklin, 1922, s. 13). Henüz Ankara'da bir meclis kurulmasa da Mustafa Kemal Anadolu'dadır ve Misak-ı Millînin ilk ana hatları Erzurum Kongresi'nde çizilmiştir. Schlicklin'e göre, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'yu geri almayı çoktan kafasına koymuştur (Schlicklin, 1922, s. 18). Mustafa Kemal'in arkadaşları da onunla aynı ideali paylaşırlar ve bu sebeple Mustafa Kemal'in bulunduğu yere doğru yola koyulurlar:

Mustafa Kemal'in Anadolu seyahatinden önce Mayıs 1919'da Yunanlar İzmir'e gelmiş ve istila için harekete geçmişlerdir. Kısa zamanda Türk ordusunun hepsini toplamadan sağlam bir müdafaa yaratamayacağını anlayan Rauf Bey Ankara'da Fuad Paşa'ya katılarak Mustafa Kemal'le buluşmak için Amasya'ya doğru yol almıştır (Schlicklin, 1922, s. 19).

Böylece, Anadolu'nun her yerinden gelen örgütlenme, Milli Mücadele'nin de şekil almasına vesile olmaktadır: *"Ege Denizi'nden Kafkasya'ya kadar bütün ülkede komiteler oluşturulmuştur. Erzurum'da bir ulusal savunma grubu Ermenistan'da Doğu vilayetleri toplantısını engellemek için bir araya geldi; İzmir bölgesinde Yunan işgaline karşı direnmek için çaba sarf edildi"* (Schlicklin, 1922, s. 19). Misak-ı Milli sınırları içinde kabul edilen vatanın dört bir köşesinden düşmana karşı atılan her adım Schlicklin'in de ilgisini çeker ve bunu Türk ruhu ile ulusal bağımsızlık çizgisinde birleştirir. Bir yandan Mustafa Kemal'in öngörüsü, Amasya, Erzurum ve Sivas'ta yapılan kongreler ve burada alınan yeni kararlar, bir yandan da halkın düşmanlara karşı verdiği mücadele ve İtilaf devletlerinin Anadolu halkının içyapısını bilmeden bu savaşa atılarak mağlup düşmesini ele alır. Çalkantılı bir döneme dair tanıklığını bir

tarihçi gibi değerlendirir: “Özetle Misak-ı Milli’nin tarihi budur işte, aynı zamanda ulusalcıların hareketinin başladığı tarih de denebilir” (Schlicklin, 1922, s. 23).

Schlicklin, Farrère’den farklı olarak, Büyük Taarruz öncesi savaflara da değinir. Aralık 1920’de gerçekleşen Birinci İnönü Savaşı ve Mart-Nisan 1921 yılında gerçekleşen İkinci İnönü Savaşı ile birlikte Yunan ordularının geriye çekilmesinden itibaren savaşı tüm detayları ile verir. Yine birkaç ay sonra Sakarya Meydan Muharebesi ile zafer kazanan ulusalcıların Yunan işgaline karşı verdiği mücadelenin altını çizer. 23 Nisan 1920’de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin yeni Türkiye’nin resmî belgesini oluşturduğunu ve artık padişahın değil, halkın kendi kaderini tayin edebildiği bir mutlak efendi olduğunu da vurgular (Schlicklin, 1922, s. 44).

Mustafa Kemal ve Bağımsız Türkiye

Schlicklin *Angora* kitabının beşinci bölümünde Mustafa Kemal’in doğum yeri ve tarihinden, okuduğu okullara kadar detaylı bir bilgi verir. Askerliğine, sürgün edilmesine ve Çanakkale’deki görevine kadar yer aldığı önemli dönüm noktalarından bahseder. Aynı zamanda onun Türkiye ve Dünya tarihindeki önemine de değinir:

Mustafa Kemal Paşa, Yeni Türkiye’nin canlı bir görüntüsüdür. Halk ve ordu tarafından aşırı sevilen biri. Büyük Millet Meclisi’nde ve Hükümet’te onun politik görüşünü tam olarak beğenmeyen karşıtları bile, ona saygı duyuyor ve hayranlık duyuyor [...] Sadece Yeni Türkiye’nin kıymetli hamisi değil, aynı zamanda kendisi hiç kuşkusuz zamanımıza damga vurmuş şahsiyetlerden birisidir (Schlicklin, 1922, s. 50).

Schlicklin, “Türk Halkının Arasında” başlıklı bölümünde, seyahatine İnebolu’dan başladığını dile getirir. İnebolu halkına dair izlenimlerinden bahseder; Türk halkının gencinden yaşlısına kadar ne kadar mücadeleciler olduklarını anlatır: “kollarında bir silah taşıyan, annelerinin arkasında küçük adımlar atan çıplak ayaklar paçavra kıyafetlerin içinde küçükleri ve büyük omuzlarında sandıklar taşıyan kamburu çıkmış yaşlıları gördüm” (Schlicklin, 1922, s. 86).

“Özgür Türkler Arasında” adlı altıncı bölüm Farrère’in Mustafa Kemal ile İzmit’te buluşmasını anlattığı bölümdür. Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan Türkiye’nin tam bağımsızlık ve özgürlüğünü isteyen Mustafa Kemal’in yanında olan Türk halkını anlatır. 18 Haziran 1922 tarihinde Farrère, İstanbul’u Anadolu’ya gitmek üzere terk eder. Buna karşın, İstanbul’u işgal eden İngilizler, hiç kimsenin Anadolu’ya gitmesine izin vermemektedir (Farrère, 1930, s. 101) : “Kendilerini milliyetçi olarak adlandıran,

benim ise oldukça sade bir şekilde Özgür olarak adlandırmak istediğim, Avrupa'nın Kemalist olarak adlandırdığı bağımsız Türkler'e, Anadolu'ya" (Farrère, 1930, 101).

Farrère, Özgür Türkler'i Ankara'da ziyaret etmek istediğini, ancak İstanbul'dan uzak olduğunu ve ulaşımın kolay olmadığını vurgular. Mustafa Kemal'i göremeyeceğine ve bu bağımsızlık savaşına tanıklık edemeyeceğine dair endişe duyar: "Eğer gerçekten bağımsız Türkleri, Ankara Türkler'ini görmeseydim, Türkiye'yi görmüş olacak mıydım?" (Farrère, 1930, s. 102). Yunanların demir yoluna zarar vermeleri yüzünden İstanbul-Ankara arasında demir yoluyla ulaşım olmaması ve İnebolu'daki ve Adapazarı'ndaki yolların karışık olması nedeniyle İzmit'e kadar vapurla giderek ordularını teftiş etmek isteyen Mustafa Kemal ile bir buluşma ayarlar. Askeri bir araç kendisini alıp Mustafa Kemal'in bulunduğu küçük konağa, İzmit'e götürür. Altmış yıl önce Abdülaziz tarafından av köşkü olarak yapılmış konakta Mustafa Kemal ile buluşurlar: "Biri bana doğru geldi, elimi sıktı: Gazi Mustafa Kemal Paşa, Mareşal ve Başkomutan... Modern dile dönüştürelim: Anadolu'da bir ilk" (Farrère, 1930, s. 105). Farrère, uzun yıllar sonra İzmit'e giden ilk Fransız olarak anlatır kendini. Özgür Türkler'i ilk gördüğünde ilk yaklaşımı onları İstanbul halkıyla özdeşleştirmek olmuştur: "Aman Tanrım, Özgür Türkler de öteki Türkler gibi yardımsever! Ankara ve İstanbul tek yürek, tek ruh. Ankara bunu gösterir; İstanbul ise bunu sıklıkla saklar. Her zaman değil gerçi: İstanbul'a vardığım gün, İstanbul kıpır kıpır neşesini gösterme cesareti gösterdi" (Farrère, 1930, s. 104). Neticede, bu görüşme, Türk-Fransız ilişkileri açısından düşünüldüğünde de olumlu sonuçlar doğurmuştur. Farrère, Mustafa Kemal ile tanışmasından o kadar etkilenmiştir ki Fransızların ilk liderlerinden biri olarak kabul ettiği, Sezar'a karşı direniş gösteren Galyalı Vercingetorix ile Mustafa Kemal arasında bir bağlantı kurma yoluna gitmiştir: "Tarih, ülkesini kurtaran büyük adamları, bunun gibi, hatta diriltlenleri hesaba katar. Bu büyük macerayı deneyenler ölümsüzlükle taçlandırılır: Vercingetorix bunun bir örneğidir. Galyalı kahraman gibi, Türk kahraman da her şeyin kaybedildiği zannedilen bir anda araya girdi" (1930, s. 106). Sevr Antlaşması'ndan sonra Türkiye'nin bittiğine inandığına ancak Mustafa Kemal'in başında olduğundan beri Türkiye'nin canlandığına ve bu canlılığı yok etmeye Lloyd George'un ne enerjisi ne de kaynaklarının yeteceğine inandığını söylemektedir. Dönemin önemli gazetelerinden "Anadolu'da Yenigün" Farrère ve Mustafa Kemal'in ilk tanışıklığını konu edinir. Burada, Farrère'in bir padişahın huzurunda olduğunu varsayarak ilk karşılaşmalarında yaşadığı heyecan yazılmaktadır:

Claude Farrère Mustafa Kemal Paşa ile karşılaştığında aşırı heyecanlanmış, bir an için kendisini kaybederek uzun süre konuşamamış, Mustafa Kemal Paşa'ya olan saygısını elleriyle, vücudunun hareketleriyle ifade etmeye çalışmıştı. Sendeleyerek yere diz çökmüş, kendiliğinden gelmediğini, siyasal bir görevle gönderildiğini söylemişti. Mustafa Kemal Paşa da bir yandan kendisini saygıyla yerden kaldırmaya çalışmakla beraber, kolonya serpererek rahatlatmaya çalışmıştı (Anadolu Yenigün Gazetesi'nden akt. Özel, 2004, s. 155).

Farrère, bir Osmanlı hayranı olarak ve bir önceki bölümde bahsettiği son Osmanlı padişahlarına dayanarak Mustafa Kemal'in Osmanlı padişahları çizgisinden ayrılmamasına dair Mustafa Kemal'e telkinde bulunur; ancak Mustafa Kemal'in izlediği yol ve bağımsızlık hedefi Farrère'in bakış açısından tamamen farklıdır. Batı'nın Doğu'ya olan oryantalist bakışının izlerinin devam ettiğini bu ifadelerde görmek mümkündür. Claude Farrère heyecanı geçer geçmez Mustafa Kemal Paşa'ya özetle şunları söylemiştir:

Ekselans senin yaptıkların, Padişah ve eski rejim aleyhinde yaptıkların korkarım ki senin gibi büyük bir adamı muvaffakiyetsizliğe sevk eder. Seni seven bir adam sıfatıyla rica ederim, bunları yapma. Bu takdirde bütün dünya nazarında büyük olacak ve büyük kalacaksın. Türkleri ve seni seven bir adam sıfatıyla senden bunu rica ediyorum (Anadolu Yenigün Gazetesi'nden akt. Özel, 2004, s. 156).

Mustafa Kemal'in buna yanıtı ise Farrère'in yukarıdaki söyleminin içinde yatan anlayışın kendi bakışından ne kadar farklı olduğunu göstermektedir. Mustafa Kemal yanıtında mevcut rejimden farklı bir yol izleyeceğinin altını çizmektedir: “[...] Sizin bana söylediklerinizi esasen kafanızın içinde yeri olmayan ve affınızı rica ederek söylüyorum ki benim kafamdakilerini anlamaktan çok uzak bulunduğunuzu anlatır tarzda size yakışmayan, sizin vasıflarınızla mütenasip görünmeyen sözlerin kaili olmanız beni size karşı ne vaziyet alacağım da mütehayyir kıldı” (Anadolu Yenigün Gazetesi'nden akt. Özel, 2004, s. 156). Farrère, gazetede belirtilen bu habere göre, Mustafa Kemal'in tavrını net bir şekilde anlamış ve onu Padişahlardan farklı bir yere oturtmuştur. Nitekim bu tavrını kendi satırlarında da dile getirir: “İlk kez, Türkiye'nin geçmişinden beri bir Türk, çağdaş Avrupa'nın en yeni uygulamalarını bilinçli bir şekilde takip ederek hiçbir şüpheye yer bırakmadan halkın önünde siyasi bir konuşma yapacaktır” (1930, s. 120) diyerek Mustafa Kemal'in çizgisinin Batı tarzında ilerlediğini ve Doğu toplumlarında yer alan halkın biat kültürünü terk ettiğini

göstermektedir: “Clémenceau, Poincaré, Lloyd George gibi... Bizde bu işler çok olağandır. Ancak, burada, Padişahların ülkesinde bu görülmedik, işitilmedik bir devrim!” (Farrère, 1930, s. 120). Farrère’in Mustafa Kemal’e duyduğu hayranlık Mustafa Kemal’in savaştaki iradesi ile azmini de ihtiva etmektedir. Yirmi bir gün süren Sakarya Meydan Muharebesi süresince Mustafa Kemal’in sadece altı gün uyduğunu, bu uykunun da en uzununun beş saat olduğunu ve bunun da tıpkı konuşma gibi Anadolu’da bir ilk olduğunu her seferinde vurgulamaktadır (Farrère, 1930, s. 107-108). Hem savaşta hem siyasette hem de kişilik olarak Mustafa Kemal’i her türlü ele almaya çalışır. Farrère’e göre Mustafa Kemal’in başarısının sırrı diğer devlet adamlarına benzememesidir:

Adını sayabileceğim pek çok Devlet adamının aksine, Mustafa Kemal sözlerimi not ediyor, dinliyor, uzun uzun düşünüyor, çok az cevap veriyor [...] Mustafa Kemal önerilerimi not ediyor, biraz düşünüyor ve beni bugün, yarın, kısacası kaldığım süre boyunca öğle yemeğine, akşam yemeğine ve çaya davet ediyor... (Farrère, 1930, s. 108-109).

Farrère, aynı zamanda Mustafa Kemal’in Fransızcasını çok beğendiğini dile getirir: “Açıkça, sakince, büyüleyici bir nezaketle ve Milletvekillerimizin dahi bilmediği ve gazetecilerimizin kullanmayı unuttukları bir Fransızca ile bana aktarıldı” (Farrère, 1930, s. 109). Bunun yanı sıra, Farrère, Mustafa Kemal ile buluşmasına dair her detayı paylaşır, kendisine ikram edilen yiyeceklerden, Mustafa Kemal’in sofrasında bulunan generaller, sekreterler, gazeteciler, subaylar, şehrin ileri gelenlerinden bahseder: “Uzun bir masanın etrafında oldukça sade bir şekilde ve Türk usulüyle servis edilmiş olan İran çayı ve limonlu sorbe” (Farrère, 1930, s. 118). Mustafa Kemal ile sohbet edebilme imkânından bahseder; “Mustafa Kemal kaçmıyor ve isteyen her kimse zaman fark etmeksizin kendisiyle görüşebilir” (Farrère, 1930, s. 119).

Mustafa Kemal, İzmit’te halka sesleneceği zaman, Farrère’e yaverini göndererek bu konuşmayı Türkçe yapacağını ve yaverin kendisi için çeviri yapacağını belirtir. Bu ince düşüncesinden dolayı, Mustafa Kemal’e duyduğu hayranlık gitgide artmaktadır. Farrère’in tespitine göre yirmi bin insan Mustafa Kemal’i dinlemeye alana gelir. Daha da önemlisi, Mustafa Kemal’in halkla konuşması çok güzel bir şey ama daha da güzeli halkın onu dinlemesidir (Farrère, 1930, s. 121). Farrère, Mustafa Kemal’in halka yaptığı konuşmayı “abartısız ve akıcı” (1930, s. 121) bulduğunu dile getirir. Mustafa

Kemal'in halkıyla açık konuştuğunu vurgular.⁸ İzmit'ten sonra Farrère, Mustafa Kemal ile Adapazarı'na gider. İzmit halkının olduğu gibi Sapançalıların da Mustafa Kemal'e şükranlarını ilettiğini anlatır. Farrère ve Mustafa Kemal Adapazarı'nda Türk ordusu üzerine konuşmaktadır. Kurtuluş Savaşı'nın başlamasına ve kazanılmasına çok az bir zaman kala, Mustafa Kemal'in ordusundan bu kadar emin olması, Yunanların ise mağlup olacağından şüphe duymaması Farrère'in Mustafa Kemal hakkındaki görüşlerini daha da ileriye götürür. Savaşı kazanacağından emin ancak yine de tedbirli bir Mustafa Kemal portresi çizer Farrère bizlere:

-Ordunuz, Mareşalim?

-Göreceksiniz. Ordumdan çok memnunum. Özellikle de çok genç olduğu için: her şeyi yeniden parça parça yapmam gerekti. Bakın, geçen yıl, Sakarya'da, henüz yeni kurulmuş birliklere komuta ettim. Zor bir zaferdi. Bugün ise, ordum var.

-Peki, Yunan ordusu?

-Çok fazla asker kaçağı. Durumdan memnun olmayan çok fazla insan var. Ve çok fazla siyaset.

-Peki, Başkomutan Hacıanesti?

-Onu çok az tanıyorum. Ancak, ordusu ona hiç güvenmiyor. [...] (Farrère, 1930, s. 128).

Başlarda kendisini Yunan sevdalısı olarak adlandıran Farrère, henüz İngilizlerle iş birliği bozulmamış Yunanistan'ı da eleştirir (Farrère, 1930, s. 102). Lloyd George ve birincil uşağı olarak tanımladığı Kral Konstantin'in bu bağımsız Türklere karşı üst üste başarısız olduklarını vurgularken, Farrère, özel bir not düşerek dipnotta durumu açıklar: *"Bu yazı, Anadolu'daki İngilizler ile Yunanların birlikteliğinin bitişinden üç ay önce yazılmıştır"* (Farrère, 1930, s. 102). Farrère'in bu açıklamasının nedeni, henüz zafere ulaşmamış, hatta henüz başlamamış Kurtuluş Savaşı öncesinde dahi Yunanların başarısız olacakları ortadayken, Yunanların ısrarla İngilizlere güvenip savaşa girmeleri, aynı zamanda Yunanların Türkler tarafından ciddi bir yenilgiye uğratılacaklarını öngörmesidir.

⁸ Konuşmanın içeriğine dair daha fazla bilgi için ve Mustafa Kemal'in konuşması için Sabahattin Özel'in makalesine bakılabilir. Özel, S. (2004). Atatürk'ün Büyük Taarruz Öncesinde Adapazarı-İzmit Gezisi (12-24 Haziran 1922). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 5, 145-175.

Mustafa Kemal, Farrère ile yaptığı konuşmada Yunanistan içindeki çatışmalardan bahseder. Farrère savaşın ne kadar süreceğine dair Mustafa Kemal'e bir soru sorar ve Mustafa Kemal *"Düşünüleden daha az!"* (1930, s. 129) diyerek düşüncesini ifade eder. Böylece Mustafa Kemal'in savaşı kazanmadaki kararlılığı da vurgulanır. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında Mustafa Kemal ile halk dayanışmasının rolünü belirtir; Yunanlar ise ödeneklerini tüketmiştir ve Mustafa Kemal'e göre en büyük destekçileri İngilizlerin de Yunanlara artık destek olmayacaklarını düşünmektedir. Nitekim bu düşüncesi savaş zamanı doğrulanacaktır. Farrère Uzakdoğulu Büyükelçi ile yaptığı konuşmayı Mustafa Kemal'e aktarır. Mustafa Kemal de büyükelçi ile aynı görüşü paylaşır: *"Büyükelçi bundan daha haklı olamazdı ve görüşüne tamamen katılıyorum. [...] Biz ne istiyoruz? Türkiye'mizi ve başka bir şey değil. Türkiye'mizin tamamı, ama sadece bizim Türkiye'miz... Ve barış, hem de hemen!"* (Farrère, 1930, s. 131). Mustafa Kemal'in barış vurgusunu yaptığı bu cümlesinin altına Farrère bir dipnot düşer: *"Tekrar edelim, bu konuşma, 19 Haziran 1922'de yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa 26 Ağustos'ta saldırmaya ve kazanmaya karar verdi. Afyon Kara Hisar'daki ölümlerin sorumlusu sadece Lloyd George'dur"* (Farrère, 1930, s. 131).

Farrère'in Türklere dair son düşünceleri ise Türklerin her koşulda Fransızları sevmesidir. Aynı zamanda Mustafa Kemal'in ordusunu Birinci Dünya Savaşı'ndakilere benzetir; aralarında bir bağlantı kurar ve Milliyetçi ordunun, kendi tabiriyle Kemalist ordunun gücünü vurgular: *"Bir gün bu adamların karşı konulamaz saldırılarına maruz kalacak askerlere acıyorum"* der ve dipnotta kendi söylediğini haklı çıkarır, bu dipnot Farrère'in Türkiye ziyareti bittiğinde kitap basılmadan önce eklenmiştir: *"altmış sekiz gün sonra, çökmekte olan Yunan hatları bu öngörüğü haklı çıkarıyor"* (Farrère, 1930, s. 133). Mustafa Kemal'e dair Osmanlı'nın ve İngilizler'in görüşünü de dile getirir: *"Muzaffer Mustafa Kemal Paşa, ancak İstanbul Hükümeti'nin, Ankara'da özgür Türklerin meclisine sıklıkla karşı çıkmaya çalışan İngiliz Hükümeti'nin gözünde yasalara uymayan bir isyancı: ölüme mahkûm edilmiş"* (Farrère, 1930, s. 137).

Farrère, İstanbul'a giderken son düşüncelerini kaleme alır. Henüz savaş başlamadan Sirkeci Garı'ndan trene binerek Avrupa'ya doğru yol alır ve İstanbul'a veda eder. Eserini yine Mustafa Kemal'e ve zaferine duyduğu hayranlıkla noktalar. Dönüş treninde, İstanbul'da profesörlük mesleğini icra eden bir Amerikalı ile birlikte Türkiye'nin durumunu konuşurlar. Aynı zamanda Amerikalı profesör, Farrère'e

Mustafa Kemal'i tanıyıp tanımadığını sorar. Eserin başlığına verdiği "Dirilen Türkiye" ismini bu konuşmada belirtir:

"Mustafa Kemal ülkesini diriltti, öyle değil mi?

-Ben de öyle düşünüyorum. Büyük adam, ya sizce?

-Büyük adam. Onun sayesinde, yakında büyük bir devlet kurulacak"

(Farrère,1930, s. 144).

Schlicklin, kendisinden birkaç ay önce Türkiye'yi ve Mustafa Kemal'i ziyaret eden Claude Farrère'e de göndermede bulunur, onun Türk ordusu ile ilgili söylediklerini alıntılar (Schlicklin, 1922, s. 116). Burada yaptığı alıntı hem Farrère'e verdiği önemi göstermekte hem de kendisinden önce, Kurtuluş Savaşı öncesi bir Fransız'ın Türk topraklarını ziyaret ederek bu ziyarete ilişkin bir eser kaleme almasını takdir etmektir. Schlicklin ise Mustafa Kemal ile Çankaya Köşkü'nde 1921 yılında görüşmesini aktarır. Çankaya'ya dair ilk izlenimlerini paylaşır:

Güneşli bir ilkbahar sabahı bir otomobil beni Ankara'dan Çankaya'ya götürdü. Çankaya bir köşkün yamacında, dağ evlerine yakın, bahçelerin, meyve bahçelerinin ve üzüm bağlarının arasında bir yerdedir. Mustafa Kemal'in Ankara'da bulunduğu dönemlerde kaldığı bu ev, yamaca bakar. [...] Zamanımızın hiçbir Devlet adamının konutuna benzemeyen bu evin kurulumunun her detayını titizce betimlemek için sabırsızlanıyorum (Schlicklin, 1922, s. 52).

Daha sonra, Çankaya Köşkü'nü en küçük ayrıntısına kadar tasvir eder. Bekleme salonundan yemek salonuna kadar olan bütün eve dair ayrıntıları verir: koltuklar, biblolar, vazolar, her eşyanın düzenini ve uyumunu titiz bir şekilde, gözümüzde canlandırırçasına anlatmaya çalışır. Salonda yer alan iki tabloyu ele alır, bunlardan biri adaletsizlik üzerine, diğeri ise savaş üzerinedir. Her iki tablonun şeridinde birbirini takip eden yazılar bulunmaktadır: "*Haksızlığın topları, gülleleri ve kaleleri vardır*" (Schlicklin, 1922, s. 53). Aynı tablonun bir alt şeridinde yazılı olan sözler şunlardır: "*Adaletin bükülmez bir kolu ve eğilmez bir alnu vardır*" (Schlicklin, 1922, s. 53). İkinci tablonun ilk şeridinde, "*Düşman vatanın kalbine saldırdı. Onu savunmak için biri ayağa kalkacak mı?*" (Schlicklin, 1922, s. 53) sorusu yer alır. İkinci tablonun diğer şeridinde ise şu satırlar göze çarpar: "*Eğer düşman vatanın kalbine saldırırsa, biri onu kurtarmak için ayağa kalkacaktır*" (Schlicklin, 1922, s. 53). Farrère'in Mustafa Kemal'i Vercingetorix'e benzetmesi gibi, Schlicklin Mustafa Kemal'in çalışma odası ve XV. Louis'nin odası arasında benzerlik kurmaktadır. Schlicklin, eve dair bu kadar detay vermesinin sebebini de Mustafa Kemal'in çalışma

disiplini ile açıklar: *“İşte Mustafa Kemal Paşa’nın Ankara’dayken çalıştığı atmosferin tablosu”* (Schlicklin, 1922, s. 54).

Türk Zaferi’nden bahsettiği bölümde, İngilizler ve Yunanların iş birliğinden bahseder. Meclisin İnönü Zaferi’nden sonra bir barış konferansı beklemesinin anlamsızlığını ele alır; ona göre savaş hala devam etmektedir. Ankara’dan Fransa’ya dönüşünde bu konuda Fransızları ikiye bölünmüş olarak bulur. Bir kısmı, *“Türkler neden saldırmıyorlar? Türklerin diplomasi yoluyla hiçbir şey elde edemeyeceklerini öğrenmeleri lazım”* (Schlicklin, 1922, s. 62) derken, diğer taraf ise Türklerin güçsüz olduğunu ve savaşı kazanamayacaklarını iddia etmektedir. Ancak Schlicklin, Türk ordusunu gördüğünü ve ordunun güçlü olduğunu belirtir. Sadece ordunun değil, Türk halkının da kadın, erkek, çocuk demeden bu savaşa katıldığını ve böylesi bir milli dayanışmaya daha önce hiç rastlamadığını söyler (Schlicklin, 1922, s. 83). Bu dayanışmaya istinaden, Fransızların koloni dönemine de bir göndermede bulunarak Türk halkının asla köleleştirilemeyeceğini vurgular (Schlicklin, 1922, s. 88).

26 Ağustos 1922 tarihinde, Yunanların Afyonkarahisar’ı terk etmek zorunda kaldıklarını belirtir. Bu bölge, onların direnişinin merkezi ve İzmir’den gelen demiryolu kavşağının birleşme noktasıdır (Schlicklin, 1922, s. 66). Savaştan beş gün sonra, Yunanlar Eskişehir’i ve Bilecik’i kaybetmiştir; böylece Bursa yollarının Türklere açıldığını ve daha sonra Türkler’in Dumlupınar, Uşak ve İzmir’e doğru yol aldıklarını belirtir.

Schlicklin, “Ankara ve İstanbul” adını verdiği bölümde Türkiye’nin gelecekteki durumunu ele alır: *“Bugünün Türkiye’si artık 1918 yılının Türkiye’si olmayacaktır ve bu değişimin büyük sorumluları da İtilaf devletleridir”* (Schlicklin, 1922, s. 69). Aynı zamanda, ülkedeki birlik ve beraberlik ruhuna gönderme yaparak İtilaf devletleri artık ne Sevr’i ne de Mondros’u dayatabileceklerini iddia eder: *“Barış Konferansı esnasında, Türk Millî Devrimi arkasında bütün bir milleti çok kısa bir zamanda bir araya getirdi”* (Schlicklin, 1922, s. 71).

Schlicklin I.Dünya Savaşı’ndan bağımsızlık mücadelesinin verildiği yıllara dair Türkiye’nin durumunu anlatır. Ona göre Türkiye’de yaşayan farklı halkların verdiği birlik mücadelesi Türkiye’yi özgür ve homojen bir hale getirecektir (Schlicklin, 1922, s. 80). Schlicklin, Yeni Türkiye’nin geleceğine dair umutludur. Savaşı milli birlik ve beraberlik ruhuyla, dayanışmayla kazanan bir milletin geleceğinin aydınlık olduğunu belirtir: *“Yarının Türkiye’si bağımsız ve özgür bir vatan aşkıyla yetişmiş ve beslenmiş bir yerdir”* (Schlicklin, 1922, s. 90).

Sadece Türkiye'nin savaşta olmasına değil, aynı zamanda değişen sosyal, kültürel yapısına da göndermede bulunur. Yeni Başkent olacak Ankara'nın tarihçesinden bahseder. Tarih boyunca önemli medeniyetlerin yer aldığı Ankara Yeni Türkiye'nin başkenti olacaktır (Schlicklin, 1922, 103). Ankara'ya dair görüşlerini ele aldıktan sonra Büyük Millet Meclisi'ne girişini ve esinlenmelerini kaleme alır. *"Halkın kaderinin hazırlandığı ortam işte bu"* (Schlicklin, 1922, 103) diyerek meclisin önemine vurgu yapar, burada alınan kararların öneminin altını çizer. Böylece, Yeni Türkiye'nin oluşumundaki önemli bir adıma da yer vermiş olur.

Sonuç

Farrère eserinin sonunda kendi dönüşümünü ve yeni Türkiye'ye, yeni Türkiye'nin lideri Mustafa Kemal'e duyduğu hayranlığını da okurun dikkatini çekecek kadar belli etmiştir. Nitekim *"Claude Farrère'e göre, büyük Türk kahramanı Mustafa Kemal "her şeyin kaybedilmiş gibi görüldüğü bir anda" işe el koymuştu: öyle ki Sevr'le öldüğünü zannettiği Türkiye, Mustafa Kemal'in başa geçtiği andan itibaren, üstelik güçlü bir şekilde yaşıyordu"* (akt. Yavuz, 1996, s. 447). Başlangıçta Yunan hayranı olan Farrère, daha sonra Osmanlı'ya ve padişahlara hayranlık duymuş; Mustafa Kemal ile tanıştıktan sonra ise bu ilgi ve merak yerini çağdaş, modern ve bağımsız Türkiye'ye bırakmıştır. Schlicklin ise, eserin en başında Mondros Mütarekesi ve İzmir yangınından bahsederek İtilaf devletleri ve Yunanların haksızlığına Önsöz'den itibaren eserin sonuna kadar değinmiştir. Türk halkının savaştaki özverisini ortaya koymuş, yeni Türkiye olmadan geçirdiği önceki süreçleri, yaptığı antlaşmaları ve sonunda hakkıyla kazandığı bağımsızlığı göstermiştir. İtilaf devletlerinin hiçe saydığı, hatta yok olacağından emin oldukları Osmanlı'dan yeni bir ülke doğacağını düşünememiş olmalarını ve Anadolu coğrafyasını tanımamalarını eleştirmiş; aynı zamanda Türk-Yunan savaşı olarak görülen bu savaşın basit bir savaş olmadığını ve arkasında İngilizlerin olduğunu açıkça belirtmiştir.

Her iki yazarın eserinde de henüz Cumhuriyet'in ilanı ele alınmamış olsa da, Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919 tarihinde Anadolu'ya doğru hareketi, Kurtuluş Savaşı'ndaki başarısı, öngörüsü, Türk halkının birlik ve beraberlik ruhunun ve İtilaf devletleri bu mücadeleyi görerek artık bağımsız bir Türkiye olacağını kabul etmeleri her iki yazar tarafından vurgulanmıştır. Böylece I. Dünya Savaşı'nın İtilaf devletleri artık Yeni Türkiye'yi tanıyacak, barış antlaşmasını imzalayacak ve onu bir sömürge gibi değil, bağımsız bir devlet olarak kabul edeceklerdir. Mustafa Kemal'in, silah

arkadaşlarının ve Türk halkının azmi ve başarısı sayesinde elde edilen Cumhuriyet'imiz bugün yüzüncü yılını kutlamaktadır.

Kaynakça

Akyüz, T. (1981). Lausanne Konferansı Başlarken Fransız Kamuoyu. *Bellekten*, 45(177), 257-286.

Ankara Antlaşması, L'accord d'angora, 1921-2021. (2021). Çankaya Belediyesi, Tek Esin Vakfı, Vekam ve Fransız Kültür Merkezi Ortak Yayını (Sergi Kataloğu), Ankara. Erişim tarihi: 03.08.2023, <https://tekesin.org.tr/ankara-antlasmasi/>

Bulut, Y. (1993). "Türk Dostları": Pierre Loti ve Claude Farrère. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Farrère, C. (1930). *Turquie Ressuscitée*. Paris: Editions Des Cahiers Libres.

Özel, S. (2004). Atatürk'ün Büyük Taarruz Öncesinde Adapazarı-İzmit Gezisi (12-24 Haziran 1922). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 5, 145-175.

Schlicklin, J. (1922). *Angora, L'Aube de la Turquie nouvelle (1919-1922)*. Paris: Berger-Levrault Editeurs.

Özüçetin, Y. ve Yurt, A. (2020). Claude Farrère'in 1922 Tarihli Ziyareti Bağlamında Türk Dostluğu. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 80, 407-417.

Saygı, T. (2014). Millî Mücadele'de Atatürk İle Claude Farrère'in İzmit'i Ziyareti. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 79-92.

Yavuz, B. (1996). Fransız Gözüyle Atatürk Devrimi Üzerine Genel Değerlendirmeler. *Bellekten*, 60, 443-464.

Yavuz, B. (1992). 1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8, 273-308.

<https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/7-Mondros.pdf> 14.08.2023.

Summary

In the context of French-Turkish relations, it is known that the interactions between two nations date back to the 16th century. In this relationship based on centuries, in the XIXth century, a change was observed: the French now evaluate the Ottoman Empire with an "orientalist" eye. The evolution in diplomatic and commercial relations over time made necessary intercultural interaction and possible the efforts of cultures to get to know each other. And also this point of "orientalist" view changes as the consequence of the French follow the new movement that started in Anatolia: especially French journalists had been close followers of a New Parliament that established on April 23, 1920 in Ankara, the National Struggle and the Ankara Government. Various French journalists had witnessed the period

from the Armistice of Mudros to the Turkish War of Independence, from the fall and dissolution of the Ottoman Empire to the proclamation of the Republic of Turkey. As a result of these relations, the battle of the Ankara Government and Mustafa Kemal Atatürk, had been the subject of various studies.

Jean Schlicklin, a journalist of the French newspaper *Le Petit Parisien*, narrates the reader about the path of New Turkey from the Armistice of Mondros to the Turkish War of Independence and his personal acquaintance with Mustafa Kemal o in his work *Angora, L'Aube de la Turquie nouvelle* (1919-1922). Moreover, in his *Turquie Ressuscitée*, Claude Farrère, who identifies himself as a friend of Turkey and Turkish people writes many articles about Turkey, narrates both the changing period of the Ottoman Empire between 1902-1922 and the meetings he had with Mustafa Kemal in Adapazarı and Izmit. Jean Schlicklin and Claude Farrère are not only a writer, but also journalists witnessed the National Struggle, the Ankara Government and Turkish War of Independence: by their works these two French intellectuals enlighten the history of the society, and the war experience. Firstly, in this article is examined the historical, political, and cultural mentions of the Jean Schlicklin and Claude Farrère. For the determination of the main framework of this study, are basically expressed characteristics of Turkish National Struggle and the ambition for an independent Turkey by the eyes of the French sources above-mentioned. In this perspective, the XX.th century is defined as a transition period by the Jean Schlicklin in his work *Angora, L'Aube de la Turquie nouvelle* (1919-1922), on the other hand in his *Turquie Ressuscitée*, Claude Farrère underlines the character of Mustafa Kemal as a founder of new independent Turkey. Besides their testimony-centered works, both as a writer and a kind of thinker, Schlicklin and Farrère analyze the straight and problematic relationships between old and new, traditional and modern.

Secondly, in this article is discussed mostly these relations, it is aimed to present an analysis of all the emotions and various aspects of the Ankara Government and Turkish War of Independence. Therefore, it is first all necessary to examine the links between country, people, politics, and history, in other words, the two French writer's views about Turkish Struggle are very significant in key concepts, such as "independence". For these reasons, the "Turkish Struggle" or "the path through the independence" are interpreted as a concept not only as a title in which they describe the politics and history, but also as the hope for a better future, and in a sense as the decisive crossroads which determines the relationship between the tradition and the modern. Therefore, it is important as an academic and cultural publication that observes the current events and reports the developments regarding the Republic of Turkey: as a matter of fact, Jean Schlicklin's work *Angora, L'Aube de la Turquie nouvelle* (1919-1922), and *Turquie Ressuscitée* of Claude Farrère are not only the titles or short summaries, but also through long and detailed notifications. It is also important that Mustafa Kemal's speech is translated and published in a right way. For this reason, it is seen that the publication has an important role in Italy and Europe of that era.

As a consequence, it can be said that the witness of the two French writers, is one of the most important examples for the history of Recognition of the Republic of Turkey in World" and to determine the portrait that the publication gave about Turkey. This big curiosity about the Turks and Turkey in the early XXth century gave birth to many literary, cultural, and artistic works.

“ÇOCUKLARI YAŞAT KI YAŞASIN DEVLET”: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE ÇOCUK ÖLÜMLERİYLE MÜCADELE

"LET THE CHILDREN LIVE AND THE STATE LIVE": COMBATING CHILD MORTALITY IN THE EARLY REPUBLICAN PERIOD

Hakan YAŞAR

Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tarih bölümü, hyasar81@hotmail.com

Bahar İZMİR

Dr. Arş. Gör, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, bizmir@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 31 Ağustos 2023
Kabul edildiği tarih: 8 Ekim 2023
Yayınlanma tarihi: 29 Ekim 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 31 August 2023
Date accepted: 8 October 2023
Date published: 29 October 2023

Anahtar Sözcükler

Erken Cumhuriyet Dönemi; Çocuk Ölümleri; Hıfzıssıhha; Kamu Sağlığı

Keywords

Early Republican Period; Child Mortality; Hıfzıssıhha; Public Health

DOI

10.33171/dtcfjournal_29.10.2023.7

Öz

Trablusgarp Savaşıyla başlayıp Milli Mücadeleyle sonuçlanan süreçte, yüzbinlerce insan yaşamını yitirmiş, bir o kadarı da aktif işgücünün dışında kalmıştı. Bu nedenle, Cumhuriyet Türkiye'sinin çözmesi gereken başlıca sorunlardan biri nüfus meselesiydi. Zira, yeni kurulan ulus devlet açısından devletin ve rejimin devamlılığı yetiştirilecek yeni nesillere bağlıydı. Nüfusu arttırıp daha nitelikli hâle getirebilmenin ilk aşamasını ise oldukça yüksek olan çocuk ölümleriyle etkin bir şekilde mücadele etmek oluşturuyordu. Bu nedenle, ülkenin aydınları, sağlık görevlileri ve siyasetçileri iş birliği içerisinde sorunu çözmeye odaklandı. Çocuk ölümlerinin oranını düşürebilmek için çeşitli yasal düzenlemelere gidildi; halk bu konuda aydınlatılmaya çalışıldı. Sorunun nedenleri tespit edildikten sonra, çocuk ölümlerine sebep olan çeşitli salgın hastalıklarla mücadele edilmeye çalışıldı. Söz konusu mücadele, 1930'lu yılların başından itibaren ilk meyvelerini vermeye başladı ve çocuk ölümü oranlarında kayda değer düşüşler gözlemlendi. Bununla birlikte, çocuk ölümleriyle mücadelenin istenilen seviyeye ulaşılması noktasında bir hayli yol kat edilmesi gerektiği anlaşılmıştı. Çocuğun hem devletin geleceğini sağlayacak olan işgücünü hem de nüfusun niteliksel değişiminin itici gücünü oluşturduğu gerçeğinden hareketle, Erken Cumhuriyet Dönemi kadrolarının üzerinde en fazla durduğu meselelerin başında çocuk ölümleri sorunu gelmekteydi. Bu çalışma, söz konusu sorunun boyutlarını ve sorunu çözmek için atılan hukukî, sosyo-kültürel, sıhhi ve iktisadî adımların izini sürmekle birlikte alınan önlemlerin ne derece etkili olduğunu da sorgulamaktadır. Makalenin hazırlanmasında, dönemin gazete ve dergileri, Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi temel referans kaynaklar olarak kullanıldı. Bunun yanı sıra, yasal düzenlemelerin metinleri için Resmî Gazete'nin ilgili nüshalarından istifade edildi. Çalışmanın, Erken Cumhuriyet Dönemi sağlık ve çocuk araştırmaları literatürüne katkı sağlaması beklenmektedir.

Abstract

Hundreds of thousands of people lost their lives during the period starting with the War of Tripoli and ending with the National Struggle, and many more were left out of the active labor force. Therefore, one of the main problems that Republican Turkey had to solve was the issue of population. For the newly established nation state, the continuity of the state and the regime depended on the new generations to be raised. The first step in increasing the population and making it more qualified was to effectively combat the high infant mortality rate. Therefore, the country's intellectuals, health officials and politicians focused on solving the problem in cooperation. In order to reduce the rate of child mortality, various legal arrangements were made and the public was enlightened on the issue. After identifying the causes of the problem, efforts were made to combat various epidemics that caused child mortality. This struggle began to bear its first fruits as of the early 1930s, and significant decreases were observed in child mortality rates. However, it became clear that there was still a long way to go to reach the desired level.

Based on the fact that the child constituted both the labor force that would ensure the future of the state and the driving force of the qualitative change in the population, the problem of child mortality was one of the most important issues that the early Republican cadres focused on. This study traces the dimensions of this problem and the legal, socio-cultural, medical and economic steps taken to solve it, while also questioning the effectiveness of the measures taken. In the preparation of the article, newspapers and magazines of the period and the Presidential Republican Archive were used as the main reference sources. In addition, for the texts of legal regulations, the relevant copies of the official gazette were utilized. The study is expected to contribute to the literature on health and child research in the early Republican period.

Giriş

Bilimsel ve sanatsal gelişmelerin belirli gruplara özgü olmaktan çıkıp geniş insan kitlelerinin hayatında radikal değişikliklere sebep olduğu 18. yüzyılda, insan ve insan toplulukları dinî ve metafizik birtakım temalarla tanımlanmaktaydı. Bu tanımlamalar doğrultusunda insanların eşit kabiliyetlere sahip olduğu düşünülmekteydi. Bu doğrultuda, yaşadıkları çevre ve aldıkları eğitimin sonucunda elde ettikleri özelliklerin, insanları birbirinden ayırdığı kabul edilmekteydi. 19. yüzyıla gelindiğinde ise bir dizi siyasî, askerî, bilimsel ve sosyal gelişmenin bir sonucu olarak devletlerin yeni durumlara karşı harekete geçmeleriyle, siyasî ideolojiler ve akımlar yükselirken “halk” kavramı ön plana çıkmaya başladı. Teknolojik gelişmelerin tetiklediği endüstriyel aktivitelerin yaygınlaşmasıyla işgücüne olan ihtiyaç, köyden kente göçü beraberinde getirdi. Kentlerde nüfus arttı ve sosyal hareketlilik meydana geldi. Nüfusun güvenlik ve adil vergilendirme odaklı artan talepleri geleneksel devlet yapısında bir değişime neden oldu. Bu minvalde, devletin gücünü yaymak ve halkın artan taleplerini karşılayarak kitleleri elde tutmak için nüfus olgusuna daha fazla önem verildi. Buna paralel olarak, toprağı hükümlanlığın esası kabul eden (*territorial*) devlet anlayışından nüfusa (*population*) dayalı devlet anlayışına geçildi. Ardından ise yönetim sanatında radikal bir değişimle devletlerin meşguliyetini mevcut nüfusun refahının sağlanması ve arttırılması, sağlığının korunması, sahip olduğu maddi koşulların iyileştirilmesi ve ömrünün uzatılması gibi kaygılar oluşturmaya başladı (Akın, 2018, s. 38).

Nüfusun sadece niceliksel anlamda bir değerinin olmadığı; aynı zamanda niteliğinin de geliştirilmesini merkeze alan bu düşünceden hareketle, devletler kamu sağlığına ayrı bir önem vermeye başladı.

19. yüzyılda nüfusa yönelik pratikler ağırlıklı olarak Malthus'un görüşleri etrafında şekillendi. Nüfusun geometrik olarak yükselmesine rağmen gıda maddelerinin aritmetik olarak arttığını iddia eden ve insanların sefaletе düşmesine mâni olmak üzere nüfus artışına karşı durulması gerektiğini savunan Malthus Nazariyesi, dönemin nüfus politikalarında derin izler bıraktı (Malthus, 2017, s. 1-50). Ancak 19. yüzyılda hâkim olan “nüfus fazlalığı” korkusu, 20. yüzyıla gelindiğinde yerini “nüfus azalması” endişesine terk etti. Dolayısıyla Malthus Nazariyesi, yerini nüfus azalmasının sebep olabileceği tehlikeleri önlemeye yönelik girişimlere bıraktı. Özellikle Avrupa genelinde nüfusun kontrol dışı azalmaya başladığı düşüncesi gündeme gelmeye başladı (Nuri, Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası, 13 Haziran 1910, s. 760-763). Ayrıca bu dönemde bireyin şahsi sağlığı kadar bütün bir ulusun

sağlığının da ihmal edilmemesi gereken bir olgu olduğu kabul edildi. Bu doğrultuda, ulusun sağlığının devletin devamı için hayati bir önemi olduğu fikri öne çıktı. Nitekim bir ulusun en büyük serveti, onu oluşturan halkın ve gelecek nesillerinin sağlığı ile eşdeğer görülmeye başlandı. Bu cümleden hareketle, ülkeler için *ulusun sıhhati en büyük güç membaıydı* (Şemsi, 7 Birinci Teşrinievvel 1933, s. 5). Bu doğrultuda, nüfusun kendi başına bir değer olduğu anlayışının genel kabul görmesinden sonra devletler, kendi geleceklerini teminat altına almak ve çağdaşlarıyla rekabet edebilmek için halk sağlığını önemsemeye başladı.

Aydınların, nüfus azlığı meselesini ele alıp bu meselenin milletlerin varlığını tehdit eden en önemli sorunlardan biri olarak ele aldığı bir sırada, I. Dünya Savaşı nüfus ve sağlık algısını tümüyle değiştirdi. Nitekim savaşa katılan bütün ülkelerde nüfus artışı meselesi başlıca sorun olarak görüldü ve bu doğrultuda birçok adım atıldı (BCA, 30.10.10/26.146.15). Savaşın tarafları olan ülkelerde özellikle genç nüfus miktarı büyük ölçüde azaldıktan sonra bütün ülkeler savaşta kaybettikleri nesilleri yerine koymak için hummalı bir mücadeleye girişti. Nüfus artışını kontrole dayalı politikalar tamamen terk edilerek, yeni ve sağlıklı nesiller yetiştirerek nüfusu olabildiğince arttırmaya yönelik politikalara geçildi. Barlas'ın da belirttiği üzere, haddinden fazla ziyan olan nesillerin yerine yenilerini yetiştiremeyen, nüfusunda azami bir artış meydana getiremeyen ve mevcut neslinin sağlığını koruyamayan milletler geleceğe endişe ile bakmalıydı. Bu doğrultuda, ülkelerin millî menfaatleri nüfusun büyük miktarda arttırılmasını gerektiriyordu. Bir millet, demografik bir zafer elde ederse bu aynı zamanda iktisadî bir zafer demektir (Barlas, t.y., s. 32).

Nüfuslarının büyük bir kısmı savaşta yok olan ve servetlerinin çoğunu kaybeden devletler, savaşın ardından tüm dikkatini yeni yetişen nesle ve yeni doğan çocuklara verdi (BCA, 30.10.10/26.146.15). Çünkü harbe katılan ülkelerin savaşın ardından yüzleşmek zorunda kaldıkları en önemli meselelerden biri çocuk ölümleriydi (Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, 15 Temmuz 1928, s. 527).

Çocuk ölümleri (vefiyat-ı etfal) tabiri, 20. yüzyılın başlarında bütün dünyaca kabul edilen ve bir yaşına kadar olan çocukların ölüm oranını ifade eden bir olgudur. Bu manada, çocuk ölümleri Türkiye'de de "süt çocuğu" (0-1 yaş) ölümleriyle eşdeğer görülmekteydi (BCA, 30.10.10/26.146.15). Dolayısıyla bir yaşından yukarı oyun ve mektep çocuklarının dâhil edilmediği bu oran, bir ülke veya bölgedeki bir yıl içerisinde doğan diri çocuklarla bir yaşına kadar ölen çocukların birbirine olan oranıyla hesap edilmekteydi. Binde 100'den yukarı çocuk ölümü yüksek bir oran olarak kabul edilirken, binde 60-80 oranı ortalama, binde 40-45 ise standart olarak

kabul edilirdi (Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, 15 Ağustos 1928, C. 7, S. 84, s. 575-576).

Çocuk ölümlerinin ne oranda olduğunu anlamak için ülkelerin resmi yayınlarından derlenen 1925 yılına ait aşağıdaki mukayeseli istatistiğin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Aşağıdaki cetvelde konuyla ilgili istatistiksel veri paylaşan tüm ülkeler değil; sadece bir kısmının çocuk ölümü oranı verilmiştir (Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, 15 Ağustos 1928, C. 7, S. 84, s. 575-576):

Tablo 1. 1925 çocuk ölümü istatistiği:

Ülke	Ölüm Oranı (Diri Doğan Bin Çocukta)
İsveç	60
ABD	72
Danimarka	82
Fransa	95
Belçika	100
Almanya	122
İtalya	127
Avusturya	142
İspanya	143
Japonya	159

Kaynak: Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası. (15 Ağustos 1928), C. 7, S. 84, s. 575-576.

Tablo 1'den anlaşıldığı üzere I. Dünya Savaşı'na katılan ülkelerdeki çocuk ölüm oranı, tarafsız ülkelerdeki çocuk ölüm oranından daha yüksektir. Bunu savaşın yol açtığı iktisadi ve sosyo-kültürel yıkımla açıklamak mümkündür. Ayrıca, söz konusu ülkeler kendi dönemlerindeki emsallerine kıyasla sağlık teşkilatlarının gücüne ve ekonomik şartlarının yüksekliğine rağmen çocuk ölüm oranını binde 100'den aşağı indirememişlerdir. Çünkü söz konusu ülkelerin savaştan sonra iktisadi olarak toparlanması kolay olmadığı gibi kaybedilen kalifiye sağlık personelinin yerine yenilerini yetiştirmek de uzun zaman almıştır.

Yukarıda değinilen ülkelerin yanı sıra Türkiye de benzeri sorunlardan mustarıpti. Zira uzun yıllardan beri süregelen savaşların ve buhranların ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de çocuk ölümleri başlıca sorunlardan biriydi. Bu doğrultuda, Cumhuriyetin kurucu kadrolarını ve bürokratlarını yoğun bir sağlık mesaisi beklemekteydi. Nitekim Anadolu genelinde çocuk ölümleri son derece fazlaydı ve ebeveynlerin çocuk bakımı bilgisi son derece yetersizdi. Bunun aynı sıra,

söz konusu ebeveynleri aydınlatıp eğitecek kurumlar da yoktu (BCA, 30.10.10/26.146.15). Ayrıca sıtma, frengi ve verem başta olmak üzere birçok salgın hastalık ülke insanının sağlığını tehdit etmekteydi ve söz konusu tehdit her geçen gün daha da artmaktaydı (BCA, 30.10.10/26.146.15; Toprak, 2017, s. 22-23). Bu doğrultuda, Cumhuriyetin kurucu kadrolarını bekleyen en önemli meselelerden biri nüfusun ivedilikle arttırılması bunun için de halk sağlığı ve çocuk politikalarına öncelik verilmesiydi. Nüfusu arttırmanın yolu ise çocukları yaşatmaktan geçmekteydi. Yani, devletin yaşatılması “çocukların yaşatılmasına” bağlıydı.

Bu çalışmanın temel konusu, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin en önemli problemlerinden biri olan çocuk ölümleri meselesidir. Bu doğrultuda, çalışmada dönemin çocuk politikalarına genel olarak değinildikten sonra, dönemin çocuk ölümü istatistikleri doğrultusunda sorunun boyutları tartışılmakta, çocuk ölümlerinin sebepleri üzerinde durulmaktadır. Aynı zamanda, dönemin hükümetlerinin çocuk ölümleriyle mücadelesine yer verilmekte ve bu sorunun Erken Cumhuriyet Dönemi açısından önemine vurgu yapılmaktadır. Çalışmanın, temel referans kaynaklarını arşiv belgeleri, dönemin süreli yayınları ve incelenen konuya ilişkin çıkarılan kanunların metinleri oluşturmaktadır. Bu makalenin, Erken Cumhuriyet Dönemi nüfus ve halk sağlığı çalışmalarına katkı sunması beklenmektedir. Bununla birlikte, çocuk ölümleri meselesinin tıp, sosyoloji, demografi ve iktisat biliminin bakış açısıyla da değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu makalede, konu tarih biliminin perspektifiyle ele alınmakta ve konuya dair genel bir panorama ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

1. Erken Cumhuriyet Dönemi Halk Sağlığı ve Çocuk Politikalarına Genel Bir Bakış

Millî Mücadele Dönemi yalnızca işgallere ve bu işgallerden ülkeyi kurtarmak için verilen savaşlara sahne olmamış aynı zamanda kurulmakta olan yeni Türk Devleti'nin kurumsal altyapısı da inşa edilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda sağlık kuruluşları da ihmal edilmemişti. Osmanlı Devleti'nde müstakil bir sıhhiye nezareti teşkil edilmemişse de Büyük Millet Meclisi tarafından 2 Mayıs 1920'de Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti kuruldu.¹ İlk Sıhhiye Vekili Dr. Adnan (Adıvar) Bey'in vekilliği döneminde (3 Mayıs 1920-10 Mart 1921), yetim çocukların korunmasına özen gösterildiği gibi kuduz tedavi müessesesi, aşıhane ve bakteriyolojihane açıldı.

¹ Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin kuruluşu, teşkilatlanması ve faaliyetlerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Tekin, G. (2011). *Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nden Sağlık Bakanlığı'na (1920-2000)*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Böylece Adnan Bey'in çabalarıyla Anadolu'da aşı üretimine başlandı. Yine bu dönemde, imkânlar nispetinde, çocuk ölümlerinin de başlıca sebeplerinden olan sıtma, frengi ve verem gibi salgın hastalıklarla mücadele edilmeye çalışıldı (Karavar, 2022, s. 54-65).

Dr. Adnan Bey'in istifası üzerine Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili seçilen Dr. Refik (Saydam) Bey'in döneminde (10 Mart 1921-20 Aralık 1921) ise muhacirlerin durumuyla ilgilenildiği gibi ordunun sıhhiye ile ilgili ihtiyaçları da karşılanmaya çalışıldı. Milli Mücadele Dönemi'nin son Sıhhiye Vekili olan Dr. Rıza (Nur) Bey ise (24 Aralık 1921-27 Ekim 1923) muhacirlerin iskân ve iâşe işleriyle ilgilenmenin yanı sıra Rusya'da aç kalan Müslüman çocukların Türkiye'ye getirilmesi ve uygun yerlere yerleştirilmesiyle de meşgul oldu ve ayrıca artan salgınlarla mücadele etti (Karavar, 2022, s. 66-69).

Türkiye'nin "çocuk davası" Milli Mücadele yıllarında başlamış, özellikle de öksüz ve yetim kalan çocuklara özel bir ihtimam gösterilmişti. Bu doğrultuda, çocuk davasının milli istiklal davası ile birlikte ele alınmasını gerekli gören Kazım Karabekir, 21 Aralık 1920'de Erzurum'da ana mektebi açmıştı.² Kimsesiz çocuklara yönelik daha kapsamlı bir teşebbüs ise Himaye-i Etfal Cemiyetinin 30 Haziran 1921'de Ankara kurulması oldu. Söz konusu cemiyetin amacı, çocuk ölümleriyle etkin bir şekilde mücadele etmek; çocukların, zihnen, bedenen ve ahlâken gelişimini sağlayarak onları korumaktı (Aytekin, 2006, 116). Daha sonradan ülkenin birçok yerinde şubeler açarak Çocuk Esirgeme Kurumu ismini alan söz konusu cemiyeti, Mustafa Kemal Paşa kuruluşundan itibaren himayesine aldı.³ Gerek Sıhhiye Vekaletinin ve gerekse Himaye-i Etfal Cemiyetinin Milli Mücadele Dönemi'ndeki kimsesiz çocuklara, çocuk sağlığı ve çocuk ölümleriyle mücadeleye ayırdığı mesai Cumhuriyet Dönemi için bu alanda sağlam bir zemin oluşturdu.

Cumhuriyet henüz ilan edilmemişken ve Milli Mücadele devam ederken Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 tarihinde TBMM'de yaptığı bir konuşmada ülkenin gelecekteki sağlık ve sosyal yardım politikalarının gayesini "*Milletimizin sıhhatini korumak, takviye etmek, ölümü azaltmak, nüfusu çoğaltmak, bulaşıcı ve salgın hastalıkların tahribine karşı koymak ve bu suretle millet fertlerinin dinç ve çalışmaya*

² Kazım Karabekir'in kimsesiz çocuklarla ilgili faaliyetlerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Keser, D. (2020). *Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocukları Himayesi Üzerine Bir Değerlendirme*. Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3(5), 15-37.

³ Himaye-i Etfal Cemiyetinin kuruluşu, Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki faaliyetleri ve Mustafa Kemal Atatürk'ün bu cemiyet ile olan ilişkilerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Sarıkaya, M. (2011). *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti (1921-1935)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

kabiliyetli, sıhhatli vücutlar halinde yetişmesini temin etmek” diyerek ifade etmekteydi (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, 2006, s. 238).

Bu amaç doğrultusunda öncelikle çocuk ölümleri, salgın ve bulaşıcı hastalıklar başta olmak üzere Türk halkını içten içe kemiren, sağlığını tehdit eden unsurlara karşı hem halkın hem aydınların bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekâleti, ülkenin dört bir köşesindeki sağlık işlerini, bakım ve yardım vazifelerini devletin vizyonu ile sevk ve idare etmekle görevlendirildi. Söz konusu vekâlet özellikle Cumhuriyetin ilanının ardından hızlı bir şekilde halk sağlığı sorunlarını tespit etti. Bu doğrultuda, gerekli tedbirler alınmaya başlandı. Nitekim çocuk ölümlerinin önüne geçmek, sağlıklı doğan çocukların sayısını arttırmak, ülkede hüküm süren salgın hastalıklardan olan sıtma, frengi ve verem gibi salgın hastalıkları ve başka bir ülkeden gelebilecek yeni salgınları engellemek için birtakım tedbirler alınmaya başlandı (BCA, 30.10.10/26.146.15; Ülkü, Teşrinievvel 1933, s. 253).

Erken Cumhuriyet Döneminde nüfus arttırıcı bir sosyal politika izlendi ve bu sosyal politika çocuk nüfusunu attırmayı merkeze aldı. Bu doğrultuda, rejimin kurucu partisi olan CHP, 1927 ve 1931 yılında yaptığı kongrelerde çocuk meselesinin önemine vurgu yaptı. Ayrıca 1924’te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da programında nüfusun arttırılmasının önemine ayrıca yer vermişti. Yine, Himaye-i Etfal Cemiyeti de Türkiye Cumhuriyeti’nin acilen ve ayrıntılı bir çocuk siyasetine ihtiyacı olduğunu belirtmişti. Bu nedenle, genç Cumhuriyet’in çocuk politikası doğum oranını arttırmak, doğan çocuğu yaşatmak ve çocuğu toplum için yetiştirmek ideali üzerine inşa edilmişti (Aslan, 2018, s. 87-114).

Devletin kamu sağlığına yönelik atılacak adımların örgütlenebilmesi ve bir programa tabi tutulması için de bir dizi kanun çıkarıldı. Bu kanunlardan belki de en önemlisi 6 Mayıs 1930 tarihinde ilan edilen Umumî Hıfzıssıhha Kanunu’ydu. 15 bölüm ve 309 maddeden oluşan söz konusu kanun, kamu sağlığı hususunda devlete, özel idare ve belediyelere ait vazifeleri ve teşkilâtı, Yüksek Sıhhat Şurası; bulaşıcı hastalıklarla mücadele, zührevî hastalıklar, muhacir işleri, gemiler ve yolcu taşımacılığı, işçilerin sıhhati, çocuk bakımı, maden suları, yiyecek-ıçecekler, meskenler vs. ait hükümleri ile son derece geniş kapsamlıydı (T.C. Resmî Gazete, 06. 05. 1930, s. 8895-8910). Umumî Hıfzıssıhha Kanunu’nda, kamu sağlığıyla doğrudan alakalı sıhhi çalışmaların yürütülmesi için bir yüksek şura teşkil edileceğinden bahsedildi. Bulaşıcı ve salgın hastalıklarla ne suretle mücadele edileceği; sıtma, frengi ve verem gibi hastalıklarla mücadeleye ait konular ayrı fasılalar halinde

belirtildi. Kanunda frengi, bel soğukluğu ve yumuşak şankr gibi zührevi hastalıklar, ihbarı ve tedavisi mecburi hastalıklar arasına alındı. Vereme ait fasılda da verem hastalarının ihbar edilmesi zorunluluğu vardı. Ülkeye gelen göçmenlerin sıkı bir şekilde sıhhi muayeneye tabi tutulması zorunlu kılındı. Son fasılda ise çocuğun sıhhati, çocuk düşürmek, doğum, terk edilmiş çocuklar, sütineler ve çocukların sıhhi terbiyesi hakkında maddeler vardı.

Ayrıca devlet, özel idare bütçeleri müsait olmayan vilayet kazalarına doğum yardımında bulunmak, köylerdeki gebe kadınlar ile süt çocuklarının sağlıklarını korumak amacıyla, birer İçtimai Hıfzıssıhha Dispanseri kurdu; böyle bir kurumun ilk örneği, Ankara'nın Etimesgut nahiyesinde açıldı. Bunun yanı sıra, CHP 1935 yılındaki programında, nüfus arttırıcı tedbirler almaya devam edileceğini ve çocuk sağlığını önceleyen önlemlerin hayata geçirileceğini açıkladı (Aslan, 2018, s. 87-114).

İlk olarak, 19 Şubat 1932 tarihinde 14 il merkezinde açılıp daha sonradan bütün bir ülke geneline yayılan Halkevlerinin, dönemin halk sağlığı ve çocuk politikalarının dışında tutulması olanaksızdı. Zira, bu dönemde gerçekleştirilen hemen hemen bütün sosyo-kültürel faaliyetler söz konusu kurumların çatısı altında organize edilmekteydi. 1939 yılında kurulan halkodalarıyla birlikte, ülkenin en ücra köylerine kadar ulaşan halkevleri halk sağlığı ve çocuk ölümleriyle mücadele hususunda da oldukça önemli vazifeler üstlenmişti. Bu doğrultuda, halkevlerinin İçtimai Yardım ve Köycülük şubeleri hemen hemen bütün köylerde sağlık taramaları yapıp, sağlık hizmetlerini köylünün ayağına kadar götürmeye çalıştı. Ayrıca hem köylerde hem de şehir merkezlerinde verilen konferanslar vasıtasıyla anneler ve anne adayları çocuk ölümleriyle mücadele konusunda bilinçlendirildi.⁴

Cumhuriyet Dönemi sağlık politikasına Köy Enstitülerinin sağlık konusundaki faaliyetleri de önemli bir katkı sundu. 1940 yılında kurulan Köy Enstitülerinin eğitim programlarında sağlık eğitimine ayrı bir önem verildi. “Tabiat ve Okul Sağlık Bilgisi” dersi 5 yıl boyunca, “Ev İdaresi ve Çocuk Bakımı” dersi ise son sınıfta okutuldu. Tabiat ve Okul Sağlık Bilgisi dersinde insan anatomi ve fizyolojisi, genel sağlık kuralları, sağlığın korunması, okul sağlığı, kazalar ve köy sağlık sorunları gibi konular dersin içeriğini oluşturdu. Ev İdaresi ve Çocuk Bakımı dersinde ise çocuk sağlığı, bakımı ve hastalıklarına ilişkin konular işlendi. Ayrıca, enstitülerde

⁴ Halkevlerinin bu konudaki çalışmalarına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Toksoy, N. (2007). *Halkevleri: Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak*. Ankara: Orion Yayınevi; Çeçen, A. (2000). *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*. Ankara: Cumhuriyet Kitapları; Şimşek, S. (2002). *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Olarak Halkevleri (1932-1951)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

yetişmekte olan öğretmenler, derslerde ve revir çalışmalarında, eğitim yoluyla sağlık önlemleri alma ve ilk yardım hizmetleri gibi bazı temel konuları öğrendi. Köylere eğitim, kültür, tarım, inşaat gibi alanlarla birlikte yeterli sağlık hizmetlerinin ulaştırılması, ülkenin bütünüyle kalkınması için de büyük bir önem taşımaktaydı (Güvercin, 2024, s. 97-103). Cumhuriyet kadrolarının çocuğa verdiği önemin bir göstergesi olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı tarih olan 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı olarak ilan edildi. Her yıl gerçekleştirilen bayram kutlamalarında, çocukların ulusun ve devletin geleceği olduğu vurgulanarak, Cumhuriyetin çocuk politikalarına katkı sağlanmak istendi (Aslan, 2018, s. 87-114).

2. Erken Cumhuriyet Döneminde Çocuk Ölümüne Genel Bir Bakış

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde devletin mevcut nüfusun korunması ve gelecek nesillerin sağlığının temini için mücadele etmesi gereken en önemli olgu, erken yaşta çocuk ölümleriydi. Şevket Süreyya Aydemir'e göre, Türk kadını dünyanın en doğurgan kadını olmasına rağmen, medeni dünyada çocuğun "*en çok israf edildiği*" ülke Türkiye idi. Aydemir dönemin pek çok aydını gibi Türk nüfusunu çoğaltmak için Türk çocuğunu korumak gerektiğini savunmakta ve Türk çocuğunun korunuşu ve bu suretle nüfusun zinde, sağlıklı ve gürbüz bir hale gelmesini "*millî bir dava*" olarak görmekteydi (Aydemir, 1932, s. 31).

Ortak kültür bağları ile kenetlenmiş imtiyazsız ve sınıfsız olarak kurgulanan yeni ulus içerisinde rejimin öngördüğü çocuk; yurttaşlık bağları ile yetişen anahtar bir unsur ve toplumun en önemli parçasıydı. Çocuk, devletin geleceğini sağlayacak olan iş gücünü ve entelijansiyayı yani toplum içerisinde Cumhuriyet Türkiye'si ideallerine uygun olarak yapılan devrimlerin, kalıcılığını sağlayacak olan politik bir odak ve arzu nesnesiydi (Kocabıyık, 2019, s. 33). Dolayısıyla çocuğun yalnızca ebeveynlere değil; aynı zamanda devlete ait olduğu ve aynı zamanda devletin devamlılığının, siyasî, iktisadî gücünün temeli olduğu bir dönemde çocuk ölümlerinin fazla olması devlet ve millet için endişe verici bir durumdu.⁵

Bilindiği üzere çocuk, doğumdan önce ve sonraya ait olmak üzere iki temel etkenin tesiri altındadır. Doğumdan önceki amiller, veraset kanunları ve çocuğun anne rahminde bulunduğu sırada yaşanan gelişmelerdir. Doğumdan sonraki amiller ise çocuğun dünyaya geldiği ve yetiştiği çevrede tecrübe edilen koşullardan ibarettir. Pedagojik olarak çocuğun kaderi geleceğinde değil; daha ziyade doğumdan önceki

⁵ "...Bu devirde çocuk, yalnız ebeveynin malı değil; ancak mensup olduğu cemiyetin devam ve bekasını temin eden mesnetlerden biridir..." (Çocuklarımız Yalnız Bizim Değil, Aynı Zamanda Vatanın, Teşrinisani/Kasım 1926, s. 2).

geçmişinde şekillenir. Çocuğun sağlığı söz konusu olduğunda iyi bir kalıtıma sahip olmak en önemli şartlardan biriydi. Dolayısıyla erken yaştaki (0-1 yaş arası) çocuk ölümlerinin temel sebebi çoğunlukla ebeveynlerden çocuğa kalıtımsal olarak geçen hastalıklardı. Bu türden çocuklar ana rahminde öyle veya böyle yaşamını sürdürse bile dünyaya geldikten sona uzun süre yaşayamıyordu (BCA, 30.10.10/26.146.15).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tıp biliminde meydana gelen gelişmeler, birey hayatının doğumdan sonra değil; doğumdan önce, yani ceninin anne rahmine düştüğü andan itibaren başladığı kanaatini yaygınlaştırdı (Safiye Ali, Asar-ı Nisvan, 15 Teşrinisani 1341, s. 9). Ayrıca I. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiş bütün devletler mevcut nüfusu arttırmak için yoğun bir çalışmanın içine girdiklerinde çocuğun dünyaya gelmesiyle yaşaması arasında bariz bir fark olduğu gerçeğiyle yüzleştiler. Bu doğrultuda, çocuğun sağlığına karşı kayıtsız kalmanın onu yaşama hakkından mahrum etmek anlamına geldiği anlaşıldı (Tarcan, Cumhuriyet, 3 Mayıs 1937, s. 5). Bu nedenle, ülkedeki nüfusu arttırmak isteyen devletler bir yandan çocuk doğum oranını attırmaya çalışırken, diğer yandan da doğanların hayatta kalmasını sağlayacak tedbirler almaya başladı. Alınan bu tedbirler sayesinde, bazı Avrupa ülkeleri çocuk ölüm oranlarını binde 47'e kadar düşürmeyi başardı (BCA, 30.10.10/26.146.15). Türkiye'de ise bu oranın yakalanabilmesi epey uzun zaman alacaktı.

3. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Çocuk Ölümleri İstatistikleri

Türkiye'nin gelecek nesillerinin sağlığının önündeki en büyük engellerden biri olan erken yaşta çocuk ölümlerinin önlenmesi için konu hakkında gerekli istatistiklerin yapılması, ilk olarak TBMM'de Kırklareli Mebusu Dr. Fuat Bey (Umay) tarafından gündeme getirildi. Çocuk ölümleri hakkında Meclise bir önerge veren Fuat Bey'e göre, muntazam istatistikler olmadığından çocuk ölümlerinin miktarı hakkında gerçek bir sayı ve nispet yoktu. Devletin elinde sadece objektif olmayan, abartılı rakamlar vardı. Fuat Bey'in belirttiğine göre, Anadolu'da çocuk ölümü ortalaması %70 gibi korkunç bir seviyedeydi. Muntazam bir araştırma neticesinde, bu korkunç oran doğrulanır ve istatistikle teyit edilirse millî bir felaket karşısında oldukları aşikârdı ve bir an önce bu durum için tedbir alınması gerekmekteydi (BCA, 30. 10. 0. 0/124. 884. 8, 18. 12. 1926).

Daha önce de belirtildiği üzere, bütün dünyada çocuk ölümü oranı denildiğinde bir yaşına kadar olan çocukların ölüm oranı kastedilmekteydi. Dolayısıyla yapılan istatistiklerde genellikle bir yaşından büyük çocukların ölüm oranı erken yaşta çocuk ölümlerine dahil edilmemişti. 1926 yılında Aydın, Adana, Konya ve Bursa'da yapılan

ve Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda yayımlanan bir istatistik, söz konusu 4 ilde bir yıl içerisinde meydana gelen doğum ve ölüm oranlarını detaylı bir şekilde ortaya koyduğundan, Türkiye'deki ortalama çocuk ölümü oranlarına dair bir fikir vermektedir.

Tablo 2: 1926 Yılında Aydın, Adana, Konya ve Bursa'da Çocuk Doğum ve Ölüm Oranları.

Şehir	Tetkik Edilen Köy Sayısı	Doğan Çocuk Sayısı	Doğan Çocuklardan Bir Yaşına Kadar Ölenlerin Sayısı	Doğum-Ölüm Nisbeti (Binde)
Aydın	201	2700	305	113
Adana	583	7517	1008	134
Konya	135	1628	282	173
Bursa	382	6228	1243	199

Kaynak: Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası. (15 Ağustos 1928). C. 7, S. 84, s. 575-578.

Söz konusu istatistiğin yukarıda verilen illeri kapsamının temel nedeni bu illerde sağlık ve mübadele teşkilatının en küçük köylere kadar ulaşmasıydı. İstatistik, yaklaşık 400 bin kişilik bir nüfusu kapsamaktaydı. Söz konusu istatistiğe göre, genel ölüm oranı binde 19 doğum oranı ise binde 38'di. Bir yaşına kadar ölen çocukların oranı ise binde 156 civarındaydı. Bahsedilen istatistiğin verileri esas alınırca, ülkenin nüfusunun 20 milyona ulaşması için yaklaşık 25 sene beklemek gerekmekteydi. 1928 yılında Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti tarafından hazırlanan bir rapora göre, bahsedilen nüfus artış hızı çok düşük, çocuk ölüm oranı ise bir hayli yüksekti. Oysaki ülkenin siyasi ve iktisadi durumu nüfusun hızla ve bir an önce artmasını zorunlu kılıyordu (BCA, 30.10.10/26.146.15).

1927 yılına gelindiğinde İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından Mersin'de deneme nüfus sayımı sırasında çocuk ölümleri sayısını tespit etmek için bir anket yapıldı. Anketin amacı, ülkenin sahip olduğu doğum gücünün derecesini belirlemek ve her aile için doğan çocuk adedini tespit etmektir. Söz konusu anketin amaçlarından biri de yeni doğan çocukların hayatta kalmalarının muhtemel ortalamasını, nüfusun iktisadi ve sıhhi halinin bir barometresini oluşturmaktır. Anket, 1-10 yaş arası ölen çocukların sayısını ortaya koymaktaydı. Erken yaşta çocuk ölümünün 0-2 yaş aralığındaki çocuklar üzerinden hesaplandığı bu ankette, annelerin yaşları dikkate alınmadan yapılan hesaplamayla 8480 doğumdan dünyaya gelen çocukların 1578'i

bir yaşına varmadan; 2085'i ise 2 yaşında vefat etmişti (BCA, 30. 10.0.0/25.145.11, 16.03.1927).

Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin yaptığı bir araştırmaya göre, 1930 yılı genelinde diri doğan 1000 çocuktan bir yaşına kadar ölenlerin sayısı 135 bulunmuştu (Nasır, *Ülkü*, 7 Ağustos 1933, s. 44). Dolayısıyla bu araştırmada çocuk ölümü nispeti binde 135'ti.

Söz konusu istatistikler göz önüne alındığında 1920'lerin ortalarından 1930'lara gelindiğinde erken yaşta çocuk ölümlerinde kayda değer bir azalma olduğu görülür. Ancak söz konusu yıllarda çocuk ölümlerine yönelik istatistikler bölgeden bölgeye ve şehirden şehre farklılık göstermektedir. Bunun temel nedeni, bölgeler arasındaki ulaşım, bilgi ve kültür seviyesindeki farklılıklar ve sıhhi-iktisadi gelişmişlik farklılığıdır. Ayrıca yine Türkiye'deki çocuk ölümlerinin Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında ortalama iki-üç kat fazla olmasının temelinde birbirinden bağımsız veya birbiriyle bağlantılı ve neden-sonuç ilişkisi dahilinde iç içe geçmiş birden fazla sebebi vardı.

1930'lardaki istatistiklerde ise çocuk ölüm oranlarındaki gözle görülür hale gelmişti. Nitekim Sıhhiye Vekili Refik Bey'in 1932 yılında verdiği istatistiğe göre ise 0-1 yaş arasındaki çocuklardaki ölüm oranı, Aydın, Adana ve Bursa gibi sıtma vakalarının çok görüldüğü şehirlerde, 1927'de %15,4 iken 1930'da bu oran %13,7'ye düşmüştü. Ve sıtmanın görülmediği yerlerde, çocuk ölüm oranları bundan daha azdı. Ayrıca, birçok Avrupa ülkesinde çocuk ölümü Türkiye'den daha fazlaydı (Son Posta, 4 Mayıs 1932, s. 3).

1937 yılına gelindiğinde ise Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Dr. Refik Saydam'ın emriyle, Dr. Edirne Eckstein ve asistanı Dr. Selahattin Cevdet, Orta Anadolu'da iki ay süren bir inceleme gezisi yapmış ve nüfuslarının toplamı 52.662 olan 60 köyde çeşitli incelemelerde bulunmuştu. Yapılan incelemeler neticesinde, Türk kadınının uluslararası artış ölçüsü olan 3,4 çocuk doğum oranından çok daha fazla bir doğum oranına sahip olduğu ve çocuk ölüm oranlarında ciddi bir düşüş yaşandığı tespit edilmişti. Bu nedenle, Dr. Eckstein raporuna "süt çocuğu ölümünün azlığından dolayı memleketi tebrik ederim" diye yazmıştı (Ulus, 8 Kasım 1937, s. 1-7).

4. Çocuk Ölümünün Sebepleri

Çocuk ölümlerinin sebeplerini çocuk ister ana rahminde ister doğduktan sonra olsun genel olarak doğumdan önceki ve doğumdan sonraki sebepler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Bununla birlikte Geç Modern Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerindeki çocuk ölümlerini bilgisizlik, kayıtsızlık, zührevi ve salgın hastalıklar, sıtma, zehirlenme ve ıskat-ı cenin (çocuk düşürme) gibi sebeplerden kaynaklanmaktaydı.

Bilgisizlik, diğer bir deyişle çocuk bakımı bilgisi olan puerikültürün (puericultere) eksikliği Türkiye’de çocuk ölümlerinin en önemli sebeplerinden biriydi. Söz konusu dönemde halkın bir kısmı çocukları lâyıkiyle büyütebilecek özel kaidelerin ve tedbirlerin varlığından bihaberdi. Üstelik bu konuda halkı bilgilendirecek yeterli sayıda kurum mevcut değildi (BCA, 30.10.10/26.146.15; Sadık, Yeni Mecmua, 20 Eylül 1917, s. 206). Bir diğer sebep ise dönemin aydınlarının çokça eleştirdiği kayıtsızlıktı. Bu kayıtsızlığın altında, ebeveynlerin çocuklarının erken yaşta ölmesine kadercî bir anlayışla yaklaşması yatmaktaydı. Ebeveynlerin tarlasını sürmekte kullandıkları hayvanlara ve/veya kapılarının önündeki birkaç tavuğa gösterdikleri ilgiyi, dünyaya getirdikleri çocuklarına göstermemeleri çocuk ölümlerinin fazlalığında dikkate değer bir sebepti.⁶

Erken Cumhuriyet Dönemi Hükümetlerinin çocuk ölümleri hususunda aileleri bilgilendirme ve bilinçlendirmeye yönelik faaliyetleri neticesinde, en azından büyük şehirlerde çocuk ölümlerinin doğal bir olay olduğu anlayışı terk edilmeye başlanmıştır. Nitekim 1939 yılında bir doktorun günlük notlarında bu anlayışı görmek mümkündür:

Yakın zamanlara kadar büyük merkezlerdeki birçok aileyi birer vesile ile istiçvab ettiğiniz (sorguladığınız) zaman, mutlaka küçük iken bir veya iki çocuğunun öldüğünü bize söylerler. O kadar ki, umumî telâkkimizde çocuk ölümleri adeta biraz, ne bileyim tabii gibi kabul edilir. Şimdi bu telâkki artık çok değişmiştir. Bundan çok memnun olmaktığımız lazımdır (Son Posta, 29 Ocak 1939, s. 14).

⁶“...Anadolu’da herhangi birine rast gelip de sorsanız hiç şüphesiz doğurduğu yavrulardan birçoğunun muhtelif zamanlarda gömüldüğünü anlarsınız. Valide, yavrularını ne sebeple kaybettiğini bilememiş, anlayamamış ve çok kere müddet-i hayatlarını bile natamam surette zihnine hak etmiştir. Valide bu gibi suallerinizden hoşlanmadığı gibi hatta dinî ve imanî bir umdeye tamamen teslim-i nefis ederek size serzenişlerde bile bulunmaya kalkacaktır. Garip olduğu kadar feci olan cihet, ebeveynin bir davar yavrusuna, bir kaz palazına ve bir buzağıya maatteessüf daha ziyade ehemmiyet vermeleri...” (İçtimai Hıfzıssıhha. Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası, s. 325).

Gerek doğum öncesi düşüğe sebep olan gerekse doğumdan kısa süre sonra çocuğun ölümüne yol açan bir diğer sebep ise zührevi hastalıklardı. Söz konusu hastalıkların en önemlileri ise frengi ve bel soğukluğuydu. Anadolu'da frenginin çok eskiden beri nesil kurutan bir afet olduğu bilinmekteydi. Frengi kaynaklı çocuk düşürme ve ölü doğumlar, hastalığın yaş ve tedavisine dayalı olarak gerçekleşirdi. Frengili bir kadından dünyaya gelecek çocuk büyük ihtimalle doğmadan önce düşüğe uğrardı. Dünyaya gelen çocuklar ise 7-30 gün içerisinde ölürlendi (Nasır, Ülkü, Haziran, 1933, s. 415-416). Bu dönemde frengi hastalarında çocuk ölümü ortalama %42 civarındaydı. Bel soğukluğu ise kadın rahminde iltihaplanmaya yol açarak rahimdeki çocuğun üzerini örten zarı bozarak, çocuğun ölümüne, bu suretle düşüğe veya vaktinden önce doğuma sebep olurdu (Afiyet, 18 Teşrinievvel 1330, s. 4).

Çocuk ölümlerinin en önemli sebeplerinden biri ise ebeveynlerin hamilelik sırasında bilerek veya bilmeyerek yaptıkları eylemlerin bir sonucu olan çocuk düşürmeydi. Çocuk düşürme, insanlığın başlangıcından beri var olan, tarihin muhtelif devirlerinde farklı araçlarla yapılan ve tartışmalara konu olan bir eylemdi. Antik Yunan'da Likurgus ve Solon dönemlerinde çocuk düşürme eylemi cezalandırılırdı. Romalılar Dönemi'nde ise milattan sonra 3. Yüzyılda, Justinyanus Kanunnamesi'nde çocuk düşürenler için cezaî işlem öngörülmekteydi (İsmail, Cumhuriyet, 19 Haziran 1941, s. 3). Orta Çağ'da hakîm olan hukukî telakkiler ise tamamıyla dini esaslardan alınmıştı. Dolayısıyla çocuk düşüren ve/veya düşürtenler "*büyük bir günah işlemiş*" olmakla beraber sadece tazminata mahkûm ediliyorlardı. İslamiyet ise Orta Çağ kilise hukukunda olduğu gibi çocuk düşürme eylemine tazminat cezası vermişti (Harman, 1993, C. 8, s. 363-364). Bu tazminatın miktarı düşen çocuğun vaziyetine göre belirlenirdi. Eğer çocuk ölü olarak düşürülürse gurre⁷ gerekirdi. Diri olarak düşürülürse tam diyet lazım gelirdi. Diyet 11 dirhem olmakla birlikte bazı dönemlerde bu miktar değişiklik göstermekteydi.

Türkiye'de ise çocuk düşürme eylemi, basit veya karmaşık birtakım yöntemlerle yapılırdı. Örneğin, hamile kadınlar çarşıdan aldıkları bazı zehirli otları su ile karıştırarak içerler veya kibrit çöpü, eğreti kökü, çıra, çorap şişi, büyük direk çivileri, dikenli gül dalı ile rahimlerini yaralayarak mikropların bedenlerine girmesine sebep olurlardı. Bu gibi durumlarda hamilelik son bulur ve düşük gerçekleşirdi. Bazı

⁷ Gurre, İslâm hukukunda düşürülen cenin dolayısıyla verilmesi gereken mali tazminattır. Bkz. Koçak, M. (1996). Gurre. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 14, s. 211-212). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

durumlarda ise kan kaybından kaynaklı olarak kadınlar da ölürdü (Hak Yolu, 1923, s. 161).

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yılda ortalama 100.000 çocuk düşürme vakası görülmekteydi. Bu durum ülkenin ihtiyaç duyduğu nüfusun dünyaya gelmeden yok olması ve kaliteli unsurların imhasından dolayı topluma büyük zararı olan ve mücadele edilmesi gereken bir eylem olarak görülmekteydi.

5. Çocuk Ölümüne Karşı Mücadele

20. yüzyılın başında özellikle gelişmiş ülkelerde çocuk ölümleri ile mücadele yolları üç grupta toplanmıştı:

1. Erken doğum ve çeşitli hastalıklar ya da engellerle dünyaya gelen çocukların yaşatılmasına dair mücadelede erken müdahale ve gerekli tedavilerle az da olsa ölümlerin önüne geçilebiliyordu.

2. Verem, frengi, solunum yolu hastalıkları, boğmaca, kızamık, difteri vb. hastalıklardan kaynaklı olan çocuk ölümleri; tıbbî tedavi, karantina ve gerekli halk sağlığı tedbirleri ile önlenilebiliyordu.

3. Vaktinden önce doğum ve yetersiz beslenmeden kaynaklı çocuk ölümleri ise dikkatli beslenme ve iyi bir pediatrik bakımla yoğun olarak engellenebiliyordu.

Bu konulara dikkat eden ve gerekli tedavi yöntemlerini uygulayan ülkelerde çocuk ölümlerinin yaklaşık iki-üç kat azaldığı gözlenmekteydi (Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, 15 Temmuz 1928, C. 7, S. 83, s. 527-529).

Dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi ulusun istikbalinin gelecek nesillerde görüldüğü Türkiye'de de çocuk ölümleriyle mücadelede birbiriyle bağlantılı birçok yöntem kullanıldı. Bu yöntemlerin belirlenmesinde Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin 1928'de hazırladığı çocuk ölümleriyle mücadeleyi ve nüfus artışını sağlamayı mümkün kılacak tespit ve tedbirleri içeren raporunun etkili olduğu düşünülmektedir. Söz konusu rapora göre, çocuk ölümü oranını azaltabilmek için her şeyden önce eğitilmiş sağlık personelinin ve ebelerin sayısını arttırmak, yeni doğum evleri inşa ederek doğum sırasındaki ölümleri azaltmak gerekmektedir. Ayrıca, zayıf doğan ve anneden kaynaklanan rahatsızlıklar nedeniyle ölen çocukların sayısını azaltabilmek için de çocukları yaşayabilecek seviyeye getirinceye kadar bakacak kurumlar ihdas etmek gerekiyordu. Bunların yanı sıra bedensel ve zihinsel engelli olarak doğan çocukların topluma kazandırılmaları için özel kurumlara ihtiyaç duyulmaktaydı ve söz konusu çocukları tedavi etmek için özel hastaneler açılması

gerekliydi. Yine, aynı raporda çocuk ölümleriyle mücadele adına ülke genelinde açılması gereken kurumların sayılarına ve bunların yaklaşık maliyetlerine de yer verilmişti. Buna göre, ülke genelinde en az 21 doğumevinin açılması ve bu doğumevleri için gerekli ebelerin yetiştirilmesi elzemdi. Ayrıca zayıf, bakımsız ve hasta çocuklar için en az dört tane “süt çocuğu yurdu” açılmalı, çocuklar burada tedavi edilmeli ve söz konusu kurumlar için çocuk bakıcıları yetiştirilmeliydi (BCA, 30.10.10/26.146.15).

Çocuğun sadece ebeveynlere değil aynı zamanda devlete ait olarak görüldüğü Erken Cumhuriyet Dönemi’nde çocuk ölümlerinin önüne geçebilmenin yasal altyapısını hazırlamak üzere çeşitli kanunlar da çıkarıldı. Annelerin çocuk bakımı konusunda bilgilendirilmesi için gerekli afişler temin edilerek okullara, caddelere, dış mekânlara asıldı⁸ ve çeşitli kurslar verilmeye başlandı. Dönemin gazeteleri, çocuk ölümleri hususunda aileleri aydınlatmak amacıyla çeşitli yazılar neşretmekteydi.⁹ Ayrıca uzman doktorlar tarafından kadınlara annelik bilinci aşlamak, çocuk bakımı ve hijyen kurallarına dair bir dizi bilgiler vermek için çeşitli sivil toplum kuruluşlarında konferanslar verildi. Ayrıca, çocuk ölümleriyle mücadele adına seyyar sağlık memurları görevlendirilerek, bu memurlar haftada bir defa köylere gitmekle yükümlü kılındı (Ulus, 27 Mayıs 1937, s. 9).

Çocuk ölümleriyle mücadele kapsamında ölümlerin en önemli sebeplerinden biri olan çocuk düşürme, Osmanlı Devleti’nin son döneminden itibaren devletin dikkate aldığı bir sorundu. 1274 (1858) tarihli Ceza Kanunu ile uygulanmaya başlanan ve kesintisiz elli yıldan fazla devam eden hükümler, 22 Mayıs 1327/4 Haziran 1911 tarihli Ceza Kanunu ile revize edildi. 1911 tarihli Ceza Kanununa göre:

1. Çocuk düşürme bir suçtu ve bu suçun dereceleri vardı.
2. Çocuk düşürme işinde kadının ya rızası vardı ya da yoktu.

Eğer kadının rızası varsa, kadına çocuk düşürdüğünden dolayı, 6 aydan 3 seneye kadar hapis cezası verilirdi. Kendisine refakat eden ve çocuğun düşürülmesinde yardım eden şahsa bir seneden üç seneye kadar hapis cezası öngörülmekteydi. Kadının rızası yoksa birtakım vasıtalar veya dayakla çocuk düşürülürse üç seneden on seneye kadar kürek cezası verilir, eğer kadın bu sebepten ölürse on beş yıldan aşağı olmamak üzere kürek cezası verilirdi (Küçüküka, *Ülkü*, Mart

⁸ Akşam, 21 Haziran 1938, s. 13.

⁹ Bu minvaldeki yazılar için bkz. Reşit Galip, “Çocukları Koruyunuz”. *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1929, s. 5; İbrahimzati, “Çocuk Sağlığı ve Sıhhi Propaganda”, *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1935, s. 2.

1936, s. 23-26). Erken Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde ise 13 Mart 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu'nun "Kasten Çocuk Düşürmek ve Düşürtmek" başlıklı kısmında yer alan 468-472. maddeleriyle çocuk düşürme yasaklandı ve düşürmenin mahiyetine göre ağır şekilde cezalandırıcı hükümler konuldu (Resmî Gazete, 13 Mart 1926, s. 1126) Bu kısım, 23 Haziran 1936 tarihli "Türk Ceza Kanunu'nun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun" ile "İrkin Tümlüğü ve Saflığı Aleyhine Cürümler" olarak değiştirildi (Resmî Gazete, 23 Haziran 1936, S. 6718).

Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nun 152. maddesi ile gebeliğe engel olacak ya da çocuk düşürmeye yarayacak her türlü araç ve gerecin ithali, dağıtımı ve satışı da yasaklandı.¹⁰ Aynı kanunun 155. maddesi ile kendisi ve çocuğunun sıhhati için bir zarar husule getirmeyeceği bir tabip tarafından tasdik edilmedikçe kadınların doğumlarından önce ve sonra 3 hafta zarfında fabrika ve imalathanelerde, kamu ve özel kuruluşlarda çalışmaları veya çalıştırılmaları yasaklandı. Yine aynı kanunun 162. maddesi gereği nüfusu on binden fazla olan yerlerde, belediyeler "Süt Çocuğu Muayene ve Müşavere Evi" tesis etmekle mükellef kılındı. Ayrıca nüfusu kırk binden fazla olan mahallerde ek olarak "Süt Damlası" tesis edilmesi zorunluymdu (Umumî Hıfzıssıhha Kanunu, S. 8903).

Gerek Türk Ceza Kanunu gerekse Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'ndaki maddeler çocuk ölümleriyle mücadelede anne ve çocuğu korumaya yönelik hükümleri içermekteydi. Annenin sağlığını korumadan çocuğun sağlığını korumanın mümkün olmadığını idrak eden Erken Cumhuriyet Hükümetleri öncelikle annenin ve dolayısıyla çocuğun hasta olmamasına dikkat ediyordu. Bu doğrultuda, anne ve çocuk hastalıklara karşı korunmalı; hastalık durumunda ise hemen tedavi edilmeliydi.

Çocuk ölümleriyle mücadelede annelerin aydınlatılması ve çocuk bakımı konusunda bilgilendirilmesi için öncelikle *püerikültür* denilen çocuk yetiştirme biliminin anne ve anne adaylarına öğretilmesi gerekliydi. Dr. Besim Ömer (Akalin)'e göre, çocuk yetiştirmede püerikültür ilk adımdı. Ondan sonra terbiye, koruma, hıfzıssıhha kaideleri ve tedavi gelmeliydi. Püerikültürün çocuk ölümleriyle mücadelede ehemmiyetini anlayan hükümet, İstanbul Üniversitesi bünyesinde bir püerikültür kürsüsü kurdu ve başına İhsan Hilmi Alantar getirildi. Kısa süre sonra

¹⁰ "Madde 152: İlkaha mâni veya çocuk düşürmeye vasıta olup Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâletince tayin olunacak alet ve levazımın ithal ve satışı memnudur. Bunların tababette müstamel envai Sıhhiye ve İctimaî Muavenet Vekâletinin tayin edeceği şartlar dairesinde ithal edilir ve eczanelerde reçete ile satılır" (Umumî Hıfzıssıhha Kanunu, S. 8902).

da kız mekteplerinin müfredatına çocuk yetiştirme dersi konuldu (Akalin, 1939, s. 5-6). Bu gibi tedbirlerin alınmasında, daha önce de belirtildiği üzere çocuk ölümlerindeki başlıca maillerden birinin bilgisizlik ve kayıtsızlık olduğu anlayışı belirleyici oldu. Zira, gerektiği gibi eğitilen bir annenin çocuğunun sağlığını her şeyden önemli göreceği gibi yavrusunun ölümüne kayıtsız kalması da mümkün değildi.

Bilgisiz ebelerin elinde kaybolan anne ve çocukların devlet için geri döndürülemez bir kayıp olması dolayısıyla modern doğum yöntemleri ile çocuk ölümlerini önlemek için 1925 yılında Ankara ve Konya'da; ardından Balıkesir, Adana, Çorum, Malatya, Erzurum, Kars ve Van şehirlerinde birer doğum ve bakımevi açıldı. Bu evlere 1926-1932 yılları arasında 7025 kadın ve 931 çocuk yatırıldı ve 41. 483 kadın ve 88. 002 çocuk ayakta tedavi edildi (Gökay, Yeni Türk Mecmuası, Teşrin-i evvel 1933, s. 1100). Millî Mücadele hala devam ederken Türkiye Himaye-yi Etfal Cemiyeti (Sarıkaya, 2011, s. 13-72) adıyla kurulan Çocuk Esirgeme Kurumu ise çocukların korunması ve bakımı için yaptığı müspet çalışmalarla çocuk ölümlerinin önlenmesi adına büyük bir çaba sarf etti. Himaye-yi Etfal Cemiyeti tarafından çocuk sarayı, çocuk bakımevleri, ana kucağı, süt damlası, bakım yurdu gibi müesseseler ve muayene evleri açıldı. Ayrıca çocuk yetiştirme usullerini gösteren mecmua ve risaleler neşredildi. Bilhassa çocuğun kıymetini anlatmak için kutlanan bayramlar ve çocuk haftaları gibi millî tezahürler vücuda getirildi (Gökay, Teşrin-i evvel 1933, s. 1106).

Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nun 162. Maddesi gereğince kurulan Süt Çocuğu Muayene ve Müşavere Evleri, buldukları yerlerde uzman doktorlar tarafından sağlam çocukların sağlıklı bir şekilde yetişmelerini takip etmek ve buna engel olacak amillerle mücadele etmek için çaba sarf etti. Bu evler, özellikle de çocuklarda ortaya çıkacak bulaşıcı hastalıkların tedavisiyle ayrıca meşgul oldu.

Tablo 3. Süt Çocuğu Muayene ve Müşavere Evlerinin 1932-1937 Yılları Arasında Muayene ve Tedavi Ettiği Çocukların Sayılarını Gösteren Tablo.

Yıl	Adet	Muayene ve Tedavi Edilen Çocuk Sayısı
1932	1	71
1933	1	2131
1934	2	1021
1935	4	2922
1936	4	6771
1937	3	7888

Kaynak: Cumhuriyetin İlk 15 Yılında Sağlık Hizmetleri, 1998, s. 351.

Görüldüğü üzere Erken Cumhuriyet Dönemi'nde devlet kurumları, doktorlar ve aydınlar çocuk ölümlerine karşı mücadelede kayda değer adımlar atarak hummalı bir çalışma yürüttü. Bu amaçla çıkarılan kanunların sıkı şekilde uygulanması ve sağlık kurumlarının yoğun çalışmaları ile ülke geneline yayılan mücadelenin sonunda, 1930'ların ortalarından itibaren çocuk ölümlerinde kayda değer bir azalma meydana geldi. Bununla birlikte, 1936 yılına gelindiğinde, çocuk ölümlerinin azaltılması hususunda henüz istenilen seviyeye ulaşamamıştı. Nitekim *Tan* gazetesinin verdiği rakamlara göre, Türkiye'nin 35 büyük vilayet merkezinde dört senede 128.621 kişi ölmüştü ve bunun 37.888'i 0-4 yaş arasındaki çocuklardan oluşmaktaydı. Çocuk ölümlerine sebep olan hastalıkların başında ise zatürre, isal ve enterit¹¹ geliyordu. Söz konusu gazete, bu üç hastalığın sebep olduğu çocuk ölümlerine dikkat çekiyor ve ülkedeki bütün doktorları çocuk ölümleriyle mücadelede seferber olmaya çağırıyordu:

Anadolu'da doktor ve ilaç yüzü görmeyen 10.000'den fazla nüfuslu şehirlerin sayısı yüzden aşağı değildir. Bunu biliyor ve doktorsuz, eczanesiz, bilgisiz ana-babanın eline bu üç büyük düşman hastalıkla mücadele imkânlarının verilmesini; onun aydınlatılmasının millî bir dava olarak ele alınmasını, daha milyonlar isteyen bu yurdun hasretle özlediği yavrularımızı bir avuç toprak haline koyan bu üç katil hastalığa karşı seferberlik açılmasını istiyor ve; Münakaşa ediyoruz (Tan, 8 Eylül 1936, s. 5).

Bu seferberlik hem siyasetçilerde hem de sağlık personelinde bundan sonraki süreçte de devam edecekti. Çünkü çocuk ölümleriyle mücadele konusu kısa veya orta vadede çözülebilecek bir sorun değildi ve ilerleyen yıllarda yeni kanun, kurum ve yöntemlerle mücadeleye devam edilecekti.

Sonuç

İnsanlığın en eski devirlerinden itibaren nüfusun fazlalığı oldukça önemliydi. Zira kurulan en eski devletlerde bile nüfusu fazla olan diğerlerine karşı ciddi bir üstünlük sağlıyordu. Hele ki ortalama insan ömrünün günümüze kıyasla çok daha kısa olduğu Orta Çağ'da, nüfusun fazlalığı rakiplere karşı galip gelmenin başlıca unsurlarındandı. Sanayi Devrimi ve buna paralel olarak sağlık alanında yaşanan gelişmeler modern dünyada insan ömrünün görece uzamasını ve buna paralel olarak 19. yüzyılda nüfus fazlalığının gündeme gelmesini beraberinde getirdi. 20. yüzyılın başında ise tam aksi bir durum ortaya çıktı. Çünkü I. Dünya Savaşı potansiyel işgücü olan erkek nüfusun

¹¹ İnce bağırsak iltihabı

önemli bir kısmının ölmesine ya da sakat kalmasına sebep oldu. Bu süreçten, Osmanlı Devleti de ziyadesiyle nasibini aldı. Bu doğrultuda, Cumhuriyet'in devraldığı nüfus gerek nicelik gerekse nitelik bakımından oldukça yıpranmış haldeydi. Şöyle ki Cumhuriyet kurulduğunda, erkek nüfusun önemli bir kısmı yaklaşık on yıl süren savaşlarda kaybedilmiş ya da işgücüne katılamayacak hale gelmişti. Üstelik, Anadolu'da salgın hastalıklar kol gezmekte ve bunun üzerine yoksulluktan kaynaklanan sefalet de eklenince, ortaya vahim bir tablo çıkmaktaydı. Bu nedenle, daha Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren devrin inkılâpçı kadroları, nüfus meselesine özenle eğilmenin gerekli olduğunu düşündü.

Etkin bir nüfus politikası takip ederek nüfusu hem nicelik bakımından arttırmak hem de nitelikli hale getirmek için işe, çocuk ölümleri sorununun çözülmesiyle başlamak gerekiyordu. Her ne kadar Anadolu'da çocuk ölümü oranlarının oldukça yüksek olduğu biliniyorsa da bu bilgi bilimsel verilere dayanmıyordu. Bu nedenle, Anadolu'nun dört bir tarafında çocuk ölümlerine dair istatistikler oluşturuldu ve bunlar gösterdi ki Türkiye'deki çocuk ölümlerinin oranı çağdaşı olan Batılı ülkelerin çok üzerindediydi. Bu nedenle, ülke genelinde söz konusu sorunu çözebilmek maksadıyla adeta bir seferberlik başlatıldı. Bu seferberlikte devrin aydınlarına büyük iş düşüyordu. Nitekim, gazete ve dergilerde çocuk ölümlerinin sebep ve sonuçlarına dair pek çok yazı kaleme alınarak halk ve özellikle de anneler bilinçlendirilmeye çalışıldı. Okuma yazma oranının görece çok düşük olduğu 1920'li yıllarda matbuat yoluyla, halkı çocuk ölümleri hususunda aydınlatmanın çok da mümkün olmadığı anlaşıldığından, bu defa konferanslara ve köylere kadar gönderilen sağlık ekiplerine başvuruldu. Bunlarla da yetinilmeyip 1930 yılında kabul edilen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'na çocuk ölümleriyle mücadelenin yasal altyapısını oluşturacak maddeler eklendi. Ayrıca çocuk ölümlerinin başlıca sebeplerinden olan sıtma, verem, zatürre ve frengi gibi salgın hastalıklarla etkin bir şekilde mücadele edilmeye çalışıldı.

Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde ulus devlet olmanın bir gereği olarak çocukların sadece ebeveynlerin değil, aynı zamanda devletin de sorumluluğunda olduğu anlayışı hâkimdi. Bu nedenle, Atatürk ilke ve inkılâplarını benimseyip Cumhuriyet'i ayakta tutacak nesillerin yaratılması, çocuk ölümleri sorununun çözülmesine bağlıydı. Her ne kadar Onuncu Yıl Marşı'nda "On Yılda On Beş Milyon Genç Yarattık Her Yaşta" denilerek nüfus artışındaki hıza gönderme yapılarak övünç duyulmuşsa da çocuk ölümleri sorunu kısa ve orta vadede çözülebilecek bir mesele değildi. Bu yüzden, uygulanan etkin politikalar, sorunun giderilmesi hususunda

ciddi mesafeler kat edilmesini sağladıysa da 1940'lı ve 1950'li yıllarda da bu sorunla hâlâ mücadele edilmesi gerekecekti.

Kaynakça

A. Arşiv

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30. 10. 0. 0/124. 884. 8, 18. 12. 1926.

BCA, 30. 10.0.0/25.145.11, 16.03.1927.

BCA, 30.10.10/26.146.15.

B. Resmî Yayınlar

Cumhuriyetin İlk 15 Yılında Sağlık Hizmetleri. (1998). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.

Türk Ceza Kanunu'nun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun. Irkın Tümlüğü ve Saflığı Aleyhine Cürümler (1936, 23 Haziran). *Resmî Gazete* (Sayı: 6718). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3337.pdf>

Türk Ceza Kanunu (1926, 13 Mart). *Resmî Gazete* (Sayı: 320). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/320T.pdf>

Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası. (15 Temmuz 1928), 7(83), 527-529

Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası. (15 Ağustos 1928), 7(84), 575-578.

Umumî Hıfzıssıhha Kanunu (1930, 6 Mayıs). *Resmî Gazete* (Sayı: 1489). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1489.pdf>

C. Süreli Yayınlar

Afiyet

Akşam

Asar-ı Nisvan

Cumhuriyet

Hak Yolu

Hakimiyet-i Milliye

Hilal-i Ahmer Mecmuası

Kadro

Son Posta

Tan

Ulus

Ülkü

D. Araştırma ve İncelemeler

Akalın, B. Ö. (1939). *Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı*, İstanbul: Ahmet İhsan Basımevi.

Akın, Y. (2018). *Gülbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyette Beden ve Spor*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Aslan, D. A. (2018). Gülbüz Türk Milleti İçin Gülbüz Türk Çocuğu: 23 Nisan Çocuk Bayramı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 63, 87-114.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III. (2006). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Aydemir, Ş. S. (1932). Çok Nüfuslu Anadolu. *Kadro*, 5, 31-36.

Aytekin, A. (2006). *1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Barlas, C. (t.y.). *Nüfus İşlerinde Nereye Gidiliyor?* (S. Sabit, Çev.). İstanbul: Devlet Matbaası.

Bedi, N. (1326, 31 Mayıs /1910, 13 Haziran). Teksir-i Nüfus Meselesi. *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası* (Cilt II/A), 18, 760-763.

Bel Soğukluğu (Erkek ve Kadınlarda Suret-i Tedavisi). (1330, 18 Teşrin-i evvel /1914, 31 Ekim). *Afiyet*, 48, 4.

Cumhuriyetin Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri. (1933, Teşrin-i evvel /Ekim). *Ülkü*, 2(9), 253.

Çeçen, A. (2000). *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*. Ankara: Cumhuriyet Kitapları.

Çocuklarımız Yalnız Bizim Değil, Aynı Zamanda Vatanın. (1926, Teşrinisani /Kasım). *Gülbüz Türk Çocuğu*, 1(3), 2.

- Gökay, F. K. (1933, Teşrin-i evvel /Ekim). Cumhuriyet Devrinde Sıhhi Tekâmül ve İnkişafımız. *Yeni Türk Mecmuası*, 1(11), 11-14.
- Güvercin, C. H. ve Aksu, M. ve Arda, B. (2004). Köy Enstitüleri ve Sağlık Eğitimi. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 57(2), 97-103.
- Harman, Ö. F. (1993). Çocuk Düşürme. *İslam Ansiklopedisi* (C. 8, s. 363-364). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İçtimaî Hıfzıssıhha, (Çocuk Vefiyatı ve Tenakus Çareleri). (1928, 15 Temmuz). *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 7(83), 527-529.
- İçtimaî Hıfzıssıhha (Çocuk Vefiyatımız Korkunç Bir Nisbette midir?). (1928, 15 Ağustos). *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 7(84), 575-578.
- İsmail, K. (1941, 19 Haziran). İçtimaî Bir Yara (Kaybolan Çocuklar). *Cumhuriyet* gazetesi.
- Karavar, H. (2022). Millî Mücadele Döneminde Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekillerinin Faaliyetleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 42, 47-75.
- Keser, D. (2020). Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocukları Himayesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 15-37.
- Kocabıyık, M. O. (2019). *Cumhuriyet Dönemi Çocuk Koruma Politikaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Küçüka, N. A. (1936, Mart). Çocuk Düşürme. *Ülkü*, 6(37), 23-26.
- Malthus, R. T. (2017). *Nüfus İlkesi*. (Ç. Taşkın, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Nasır, Z. (1933, Ağustos). Köylerimizin Sağlık İşleri. *Ülkü*, 2(7), 42-45.
- Necmettin, S. (1917, 20 Eylül). Nüfus Meselesi: Büyük Bir Tehlike Çocuk Vefiyatı. *Yeni Mecmua*, 1(11), 205-206.
- Safiye Ali (1341, 15 Teşrinisani /1925, 15 Kasım). Nüfus Siyasetinde Vefiyat-ı Etfal Meselesi. *Asar-ı Nisvan*, 1(17), 8-11.
- Sarıkaya, M. (2011). *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti (1921-1935)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Şemsi, M. (1933, Birinci Teşrin-i evvel). Irk Sağlığı (İnsan Irklarının Sıhhati İçin Alınan Yeni Tedbirler). *Hakimiyet-i Milliye*, 7, 5.

- Şimşek, S. (2002). *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Olarak Halkevleri (1932-1951)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Tarcan, S. S. (1937, 3 Mayıs). Çocuk Hastalıklarına ve Ölümüne Karşı Savaş. *Cumhuriyet gazetesi*.
- Teksir-î Nüfus Meselesinde Kadınlık. (1339, 15 Temmuz/1923). *Halk Yolu*, 1(11), 160-163.
- Toksoy, N. (2007). *Halkevleri: Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak*. Ankara: Orion Yayınevi.
- Toprak, Z. (2017). Erken Cumhuriyet, Nüfus Sorunu ve Çocuk Ölümleri. *Toplumsal Tarih*, 281, 22-31.

Summary

Since the earliest times of humanity, population size was very important. Since ancient times, states with a large population had a serious advantage over the others. Especially in the Middle Ages, when the average human lifespan was much shorter than today, a large population was one of the main factors to prevail over competitors. The Industrial Revolution and parallel developments in the field of health led to a relative increase in human life expectancy in the modern world, and in parallel, overpopulation became an issue in the 19th century. At the beginning of the 20th century, the opposite situation emerged. Because World War I caused a significant portion of the male population, which was a potential labor force, to die or become disabled. The Ottoman Empire was also affected by this process. Accordingly, the population that the Republic took over was quite worn out in terms of both quantity and quality. That is to say, by the time the Republic was founded, a significant portion of the male population had been lost in nearly a decade of wars or had become unable to participate in the labor force. Moreover, epidemics were rampant in Anatolia, and when the misery caused by poverty was added to this, a grim picture emerged. For this reason, from the very beginning of the Republic, the reformist cadres of the period thought that it was necessary to handle the population issue with caution.

In order to increase the population both in terms of quantity and quality by pursuing an effective population policy, it was necessary to start by solving the problem of child mortality. Although it was known that child mortality rates in Anatolia were quite high, this information was not based on scientific data. For this reason, statistics on child mortality were compiled across Anatolia, and these statistics showed that the rate of child mortality in Turkey was much higher than in contemporary Western countries. Therefore, a mobilization was launched across the country in order to solve this problem. And in this mobilization, the intellectuals of the time had a great role to play. Therefore, many articles on the causes and consequences of child mortality were written in newspapers and magazines to raise awareness among the public, especially mothers. In the 1920s, when the literacy rate was relatively low, it was realized that it was not possible to raise public awareness about infant mortality through the press, so conferences and medical teams sent to the villages were used. Not content with these, articles were added to the General Hygiene Law adopted in 1930 to form the legal infrastructure for the fight against child mortality. In addition, epidemic diseases such as malaria, tuberculosis, pneumonia and syphilis, which were the main causes of child mortality, were effectively combated.

In early Republican Turkey, as a requirement of being a nation-state, it was understood that children were not only the responsibility of parents but also of the state. Therefore, the creation of generations that would embrace Atatürk's principles and reforms and sustain the Republic depended on solving the problem of child mortality. Although the Tenth Year Anthem boasted, "We created fifteen million young people in ten years, at every age", referring to the

rapid population growth, the problem of child mortality was not an issue that could be solved in the short to medium term. Although the effective policies implemented made significant progress in eliminating the problem, it still had to be tackled in the 1940s and 1950s.

CUMHURİYET DÖNEMİ KENTSEL GELİŞİMİNE ÇARPICI BİR ÖRNEK: SAMSUN*

SAMSUN: A STRIKING EXAMPLE OF THE URBAN DEVELOPMENT IN MODERN TURKEY

Özlem GÜNEŞ ERDOĞU

Dr, ozlgunes@gmail.com

Levent ÜNER

Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölüm Başkanı, leventurer@hotmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 17 Mayıs 2023
Kabul edildiği tarih: 10 Ekim 2023
Yayınlanma tarihi: 29 Ekim 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 17 May 2023
Date accepted: 10 October 2023
Date published: 29 October 2023

Anahtar Sözcükler

Samsun; Kentleşme; Toplumsal Değişme; Sosyal Tarih; Tekel; Tütün Ekonomisi

Keywords

Samsun; Urbanization; Social Change; Social History; Tobacco Economy; Turkish State Monopoly

DOI

10.33171/dtcfjournal_29.10.2023.8

Öz

19. yüzyılın ikinci yarısında tütün tarımı ve ticareti ile tanışana kadar küçük bir sahil kasabası görünümünde olan Samsun, bu tarihten sonra, Osmanlı'nın son yüzyılındaki benzerleri gibi önemli bir liman kentine dönüşmüştür. Tütün sektörünü ulusal kalkınmanın önemli bir unsuru olarak gören Cumhuriyet hükümetleri döneminde sektöre yapılan devlet yatırımları ile birlikte ise Samsun, artık bir hafif sanayi kenti kimliğine bürünerek Karadeniz'in en büyük şehri olmuştur. Özellikle 1960'lı yıllara gelindiğinde kentteki tütün endüstri ve ticaretinin hacmi çok büyümüş ve bu büyüme 1980'lerin başına kadar sürmüştür. Öyle ki, daha 100 yıl öncesinde sadece kendir ve kereste üretilen, balıkçılık yapan küçük kasaba; 1960'lı yıllarda, fabrika ziline çalmasıyla birlikte sayıları on binleri aşan tütün işçisi kadınların beyaz önlükleriyle sokaklara döküldüğü modern bir kent hâline gelmiştir. Toplumsal yaşamı kökünden etkileyecek bu değişimin en görünür sonuçlarından biri, -kentnin fiziksel yapısında ve mekânsal örgütlenmesinde görülen değişimle birlikte- ulaşım, sağlık ve eğitim olanaklarındaki iyileşme olmuştur. Limanı, demiryolları, karayolu bağlantıları, havalimanı, koleji ve hastaneleri ile Samsun, Cumhuriyet dönemi kentleşme anlayışı içerisinde ideal olarak tanımlanabilecek bir kent örneği teşkil etmiştir. Bu makale, kentte ulaşım, sağlık, eğitim gibi olanaklarda meydana gelen artış, tarihsel gelişimi içerisinde aktararak, Cumhuriyet döneminin tütüne ilişkin politikasının, yerelde kentleşme üzerindeki etkisini gösterebilmeyi hedeflemektedir. Elbette ki, bu etkinin, burada incelenenlerin yanında başka birçok toplumsal sonuçları olmuştur. Ancak, makalenin hacmi gereği bu sonuçların, takip edecek başka makalelerde incelenmesi gerekmektedir. İktisat politikaları-sanayileşme-kentleşme etkileşimi, bu makalede, kentteki değişimin sadece belirli bir alanı (kamusal hizmet) ile sınırlandırılmıştır.

Abstract

The city of Samsun, which had the appearance of a small coastal town until it met with tobacco agriculture and trade in the second half of the 19th century, turned into an important port-city like its counterparts in the last century of the Ottoman Empire. By the state investments made in the sector during the governments of young Turkish Republic, which saw the tobacco sector as an important element of national development, Samsun, as a light-industry city now, has become the largest city of the Black Sea. Especially in the 1960s, the capacity of tobacco industry and trade in the city grew a lot, and this growth continued until the early 1980s. So that, by the 1960s, Samsun which was a small town just produced hemp and timber and fished 100 years ago, turned into a modern city where more than tens of thousands of tobacco worker women took to the streets in their white coats when the bell of tobacco factory rang. One of the most visible results of this change, which would radically affect social life, has been the improvement in transportation, health and education opportunities, together with the change in the physical structure and spatial organization of the city. With its modern port, railways, road connections, airport, college and hospitals, Samsun has constituted an example of a city that can be defined as ideal within the urbanization approach of the Republican period. This article aims to show the effect of the tobacco policy of the Republican period on local urbanization by conveying the increase in opportunities such as transportation, health and education in the city in its historical development. Of course, this influence has had many other social consequences besides those examined here. However, due to the volume of the article, these results should be examined in following articles. The interaction of economic policies-industrialization-urbanization, in this article, has to be limited to only a certain area of change in the city (public service).

* Bu makale; İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Levent ÜNER danışmanlığında 2021 yılında tamamlanan "19. ve 20. Yüzyıllarda Samsun Kentinin Tütün Tarımı ve Sanayii Çerçevesinde Ekonomik ve Toplumsal Gelişimi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Üretim tarzı tarihsel süreç içerisinde değiştikçe, bazı toplumsal ilişkilerle birlikte kendi mekânını üretir. Toplumsal mekânın kendisi de üretim tarzına hem sonuç, hem de neden ve gerekçe olarak müdahale etse de, bu üretim tarzıyla birlikte değişir. 19. yüzyıldan itibaren dünya geneline yayılmaya başlayan kapitalizm (ve modernite) de kendi mekânı olarak yeni kentler yaratmış ya da mevcut yerleşimleri modern kentlere dönüştürmüştür ve bu dönüşüm süreci halen devam etmektedir (Lefebvre, 2019, s. 24-28). 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa ekonomisi ile bütünleşmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun kentleri de bu dönüşüm sürecinden etkilenerek, yeni üretim ilişkileri ve ticaret mekanizmalarının gerekleri doğrultusunda şekil değiştirmeye başlamıştır. Cumhuriyetin kurulmasının ardından ise -hem yeni mekânsal yapılanması hem de bu yapı içindeki yeni yaşam tarzıyla modernleşmenin bir sembolü olarak görülen- kentlerin büyümesi hızlanmış ve kentleşme, kalkınma hamlelerinin bir ayağı olarak kabul edilmiştir.¹

Karadeniz kıyılarındaki orta büyüklükte bir sahil kasabası olan Samsun da, 19. yüzyıldan itibaren yaşanan iç ve dış dinamiklerin etkisiyle, önce bir ihracat merkezine, daha sonra da bir (hafif) sanayi kentine dönüşerek, 20. yüzyılın ortasında Karadeniz Bölgesi'nin en büyük şehri haline gelmiştir. İlk bakışta, Osmanlı topraklarının kapitalist pazara açılmasının (tarımsal ürünler ve madenlerin ihraç edildiği mekânlar olarak) liman kentleri üzerinde yarattığı etkinin klasik sonucu gibi görünen bu değişimin, daha yakından incelendiğinde kendi içinde önemli farklılıklar barındırdığı görülmektedir. Her ne kadar Orta Karadeniz Bölgesinde yetişen tarımsal ürünlerin ihracatının yapıldığı liman olmak, kentin ekonomisini önemli ölçüde geliştirmiş olsa da; Samsun'un bu denli bir ekonomik ve toplumsal değişim geçirmesindeki temel faktör, endüstriye yönelik bir yapılanmayı da beraberinde getiren "tütün ve tütün mamulleri" üretimi olmuştur.

Tütünün, hem il genelindeki en önemli tarımsal ve ticari ürünü hem de en büyük sanayi kolunu oluşturduğu Samsun, bir dönem Türkiye'nin en önemli ekonomik faaliyetlerinden biri olan tütün sektöründeki gelişmelerin etkisine birebir açık olacak düzeyde, tütüne endeksli bir ekonomik yapılanma içerisinde olmuştur. İlde 19. yüzyıl ortalarında başlayan ve giderek artan tütün yetiştiriciliği, Cumhuriyet

¹ Ne var ki, kalkınmakta olan birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de kentleşme idealize edilenden çok farklı bir boyutta gelişmiş; sanayileşmeyle aynı hızda ilerlemeyen kentsel nüfus artışı birçok mekânsal ve toplumsal soruna yol açmıştır. Türkiye kentleşmesinin 1980 öncesindeki genel eğilimi ve özellikleri için bkz. Kongar, 1985, s. 397-420.

döneminde en yüksek seviyesine ulaşmış; aynı zamanda kentte önemli bir tütün imalat ve sigara sanayii gelişmeye başlamıştır. Böylece köylerine ve kent merkezine doğru büyük bir göçe sahne olan eskinin bu küçük sahil kasabası, Cumhuriyet döneminde sektörde yaşanan büyümeyle birlikte, Karadeniz'in en büyük şehrine ve bir işçi kentine, sektörün işgücü yapısı gereği de bir kadın-işçiler kentine, dönüşmüştür. 1980'li yıllarda tütün sanayiinin ülke ekonomisindeki önemini kaybetmesine paralel olarak, Samsun ekonomisinde de önemli değişimler yaşanmış; tütün yetiştiricisi köylüler ile kent merkezinde istihdam olanakları daralan genç nüfus daha büyük şehirlere göç etmeye başlarken; kentte işsizlik, yoksulluk ve şiddet gibi toplumsal sorunlarda büyük artış yaşanmıştır.

1980'li yıllara kadar Samsun ili genelindeki tarımsal üretim, sanayi üretimi, liman ticareti ve istihdam alanlarında birincil ekonomik faaliyeti oluşturan tütün sektörünün yarattığı ekonomik büyümenin neden olduğu kentleşme ve toplumsal değişim, çeşitli çalışmalarda farklı yönleriyle ortaya konmuştur. Bu çalışmada ise kentsel ve toplumsal değişimin daha çok kamusal hizmet alanlarını oluşturan ulaşım, eğitim, sağlık ve kültür olanaklarındaki gelişmeler araştırma konusu edilmiştir. Çalışma, dönemselsel olarak, Cumhuriyet'in kuruluşundan başlayarak - iktisat politikalarında önemli değişimlerin yaşandığı- 1980'li yıllara kadar uzanmakta ve böylece önce devletçi sanayileşme ve ardından kalkınma anlayışının ön planda tutulduğu (yaklaşık 60 yıllık) bir dönemi kapsamaktadır. Söz konusu süre zarfında kentin mekânsal örgütlenmesi ve yaşam biçimi üzerinde çok önemli etkileri olan ulaşım, eğitim, sağlık ve kültüre ilişkin olanaklarda görülen değişimlerin toplumsal alandaki etkileriyle birlikte ortaya konması bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Böylelikle, ekonomik büyüme ve kalkınmanın, kentsel yaşam olanaklarındaki artış üzerindeki etkisinin, belirli bir mekânsal örnek üzerinden izlenebilmesi ve bu etkinin (özellikle kamu yatırımlarının ağırlıklı olduğu) farklı illerdeki sonuçlarının araştırılacağı benzer çalışmalara bir örnek teşkil etmesi hedeflenmektedir. Ekonomik yapı ve kentsel değişim arasındaki ilişkinin daha fazla çalışmada ortaya konması, bunların birbirleriyle karşılaştırılması ve böylelikle Türkiye kentleri için bir genelleme yapılabilmesi olanağını sunacaktır. Çalışmanın bütününde tarihsel yöntem uygulanmış, olaylar neden sonuç ilişkisi içerisinde ele alınmış ve kaynak olarak arşiv belgeleri, kurum yayınları ve çeşitli araştırmalardan yararlanılmıştır. Konunun tarihsel bütünlüğü içerisinde anlaşılabilmesini sağlamak için, kentin Cumhuriyet döneminde kentsel alanda yaşadığı belli başlı değişimlere geçmeden önce, Samsun'un tarihine de kısaca yer verilmiştir.

SAMSUN'UN KISA TARİHİ

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Samsun, ekonomik faaliyeti (daha çok Osmanlı tersanelerinde kullanılan) kereste ve kendir üretimi ile sınırlı olan orta ölçekli bir balıkçı kasabasıdır. İmparatorluk topraklarının uluslararası kapitalist ticarete açıldığı 19. yüzyılda, civar bölgelerde yetişen tarımsal ürünlerin ihracatının yapıldığı ve karşılığında Avrupa mamul ürünlerinin getirildiği Samsun'un liman faaliyetlerinde bir canlanma başlamıştır. Dönemin iki büyük Karadeniz liman şehri olan Trabzon ve Sinop'a kıyasla, Samsun'un daha geniş tarımsal alanlara ve iç bölgelerle bağlantı kurmaya daha elverişli coğrafi şartlara sahip olması, şehrin bu denizdeki uluslararası ticarete giderek daha fazla öne çıkmasına neden olmuştur.

Diğer yandan aynı yüzyılın ortalarında tütün bitkisi ile tanışan Samsun'da, tütün yetiştiriciliği birkaç on yıl içerisinde büyük artış göstermiştir. Samsun'un ve kazası Bafra'nın iklim ve toprak yapısı tütün yetiştirmeye o kadar uygundur ki, burada yetişen tütünlerin kalitesi kısa zamanda dünya çapında ün kazanmış ve yüzyıl sonuna gelindiğinde kentten yapılan dış ticarete tütün ilk sırayı alır hale gelmiştir. 1800'lü yılların ortasından itibaren Kafkasya bölgesinden başlayan göçler, tütün tarımı için ihtiyaç duyulan işgücünün sağlanmasına yardımcı olurken, Samsun'un etnik ve dini yapısında da değişime neden olmuştur. Bölgedeki tütün yetiştiriciliğinde önemli bir ağırlığı olan Rumlar ise, Birinci Dünya Savaşını takip eden yıllarda mübadeleye tabi tutularak yerlerini Yunanistan'dan gelen muhacirlere bırakmışlardır. Büyük çoğunluğu Yunanistan'ın en önemli tütün bölgesi olan Kavala ve çevresinden gelen bu mübadiller, ildeki tütün tarımının önemini kaybetmemesi için özellikle Samsun ve Bafra civarına yerleştirilmişlerdir.

Tütün ihracatı, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında devletin en önemli döviz kaynağını oluştururken, 1883 yılında kurulan ve tütün tekeli elinde bulunduran çok uluslu Tütün Rejisi, demiryolları ile birlikte, Türkiye Cumhuriyeti tarafından millileştirilen ilk şirketlerden olmuştur. Cumhuriyet döneminde tütün yetiştiriciliği, kırsalda geniş kesimler için çok önemli bir gelir kaynağı olurken; sigara gibi mamul tütün ürünlerinin ithalatı yasaklanmış; böylece geniş bir yurt içi pazarı bulunan tütün mamullerinin üretimi de Tekel İdaresince gerçekleştirilerek ülkede önemli bir tütün endüstrisi oluşturulmuştur. Tekel, Reji'den devraldığı birkaç sigara fabrikasına yenilerini eklerken, bir yandan da tütün bitkisinin ihracat edilmek ya da sigara fabrikasında kullanılmak üzere hazır hale getirilmesini sağlayan Yaprak Tütün Bakım ve İşleme Atölyeleri kurmuştur. Bu atölyelerin en büyüklerinden biri ise Samsun'a inşa edilmiştir. *Büyük İşleme* adı verilen ve binlerce işçinin çalıştığı bu

atölyenin yanında Tekel'e ve ihracat yapan tütün tüccarlarına ait daha birçok tütün atölyesi Samsun'un en büyük istihdam olanaklarını oluşturmuştur. Buralarda işlenen tütünlerin bir kısmı yurt dışına ihraç edilmekte, bir kısmı harmanlarda kullanılmak üzere yurt içindeki diğer sigara fabrikalarına gönderilmekte ve bir kısmı da Samsun'un sembolü haline gelmiş olan Tarihi Sigara Fabrikasında kullanılmaktadır. 1887 yılında Reji tarafından inşa edilen ve çoğunluğu kadın olmak üzere 1500'den fazla işçinin çalıştığı bu tarihi fabrika, 1996 yılında üretimi bırakarak, bir tüketim mekânına (Alışveriş Merkezine) dönüştürülmüş olsa da göz alıcısı mimarisikle kent meydanını süslemeye devam etmektedir.

Cumhuriyet'in özellikle ilk 50 yılında Samsun'da tütün sektörü çok genişlemiş ve sektörün yarattığı iş olanakları buraya doğru çevre illerden ve Doğu Karadeniz'den büyük bir göç yaşanmasına neden olmuştur. Gerek Samsun'un tütün yetiştirilen köylerinde tütüncülük yapmak gerekse de kent merkezindeki tütün fabrikası ile işleme atölyelerinde çalışmak üzere binlerce insan Samsun'a göç etmiştir. Böylece Samsun'un hem ekonomisi hem de nüfusu giderek büyümüş ve Samsun Karadeniz'in en büyük şehri ve bölge merkezi haline gelmiştir. Tüm bu gelişmeler Samsun'a daha fazla devlet yatırımı yapılmasını sağlarken, şehrin sosyal ve kültürel olanaklarının da artmasına neden olacaktır. Sonuç olarak Samsun, tarımsal ve endüstriyel kalkınmanın bir arada ilerlediği, işgücünün sektörler arasında dengeli olarak dağıldığı, üstelik sanayi sektöründe modern Türkiye'nin vizyonunu yansıtır şekilde ağırlıklı olarak kadın işgücünün istihdam edildiği, ticaretin geliştiği, Batı kentlerindeki gibi demiryolunun, operanın ve tiyatroların bulunduğu çağdaş bir kent özelliği göstermiş ve bu yönüyle Cumhuriyet döneminin kentleşme anlayışını yansıtan örnek bir kent olmuştur.

Çalışmamızın konu edindiği döneme girmemekle birlikte, konunun bütünlüğü açısından, şehrin 1980'lerden sonrakini dönemini de özetlemek gerekmektedir. 1980'li yıllarda devlete hâkim olan iktisat yaklaşımının değişmesi ve özelleştirme politikalarının başlamasıyla birlikte, tütün sektörü ülke çapında olduğu gibi Samsun ekonomisinde de giderek önemini kaybedecektir. 2000'li yıllara gelindiğinde il genelinde tütün yetiştiriciliği yok denecek kadar azalırken, Tekel'e ait tütün işleme tesisleri de kapanacaktır. Tarihi fabrikanın yerine açılan Balıca Sigara Fabrikası ise British-American Tobacco Şirketine satılacaktır. Böylelikle, diğer tarımsal ürünlerden tütün kadar kar elde edemeyen tütüncüler köylerini terk ederken; il merkezinde tütün sanayiinden arda kalan boşluğun başka sanayi yatırımları ile yeterince doldurulamaması sonucunda başlayan işsizlik nedeniyle de çeşitli

toplumsal sorunlar ortaya çıkmaya başlayacaktır. Sonuç olarak bir zamanlar yarattığı istihdam olanakları ile göç çeken bir cazibe merkezi olan Samsun, 2000'li yıllarda en fazla göç veren şehirlerden biri haline gelmiştir.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE SAMSUN'UN ULAŞIM, SAĞLIK, EĞİTİM VE KÜLTÜR OLANAKLARINDAKİ GELİŞMELER

19. yüzyılın sonlarından itibaren yeni ticaret ve üretim ilişkileri ile tanışan Samsun'un mekânsal özellikleri, bu yeni ekonomik ilişkiler ile bunlara eşlik eden siyasal ve toplumsal gelişmelerin etkisiyle birçok değişime uğramıştır.² Gerek yeni üretim ilişkilerinin gerekse de değişen (ve değişmesi istenen) toplumsal yaşam biçiminin ihtiyaçları, büyük bir "kentsel yeniden inşa" sürecini doğurmuştur. Yeni yollar, meydanlar, hastaneler, okullar, kamu binaları, parklar, bankalar, yeni ürünlerin sergilendiği yeni mağazalar, tütün fabrikası ve atölyeleri, heykeller, artan nüfusun ihtiyacını karşılamaya yönelik yeni konutlar ve daha birçok yeni yapı kent merkezini doldurmaya, genişletmeye ve dönüştürmeye başlamıştır. Elbette ki bu çalışmada bunların tümüne yer vermek imkânı bulunmamakta, konunun sınırlılığı gereği en temel kamusal hizmet alanlarının gelişimi ile yetinilmek durumundadır. Burada sıralanan alt-başlıkların seçiminde doğrudan kamu yatırımlarıyla geliştirilmiş olan alanlara öncelik verilmiş olmakla birlikte; yereldeki idari yetkililer ve kurum yöneticileri tarafından gelişimi desteklenmiş olan spor kuruluşları ile kamu ve özel sektörün bir arada faaliyet gösterdiği bankacılık faaliyetlerine de kısaca yer verilmiştir.

1. Ulaşım

Sanayi kapitalizminin etkisini göstermeye başladığı kentlerde ilk olarak yeni üretimin birimleri (fabrika ve atölyeler) inşa edilirken, yeni bir ulaşım ağının gerekliliği de ortaya çıkmaktadır. Üretime katılacak işgücünün üretim mekânlarına ulaşımını sağlayacak kent-içi yollar ile burada üretilecek ürünlerin (ve bunun için kullanılacak hammaddenin) taşınmasını sağlayacak ulusal (ve uluslararası) bir yol ağının oluşturulması gerekir.

² Buradan mekânın, üzerinde yaşanan ekonomik ve toplumsal ilişkiler karşısında salt edilgen bir konumda olup, sadece "değişen" konumunda olduğu sonucunu çıkarmamak gerekir. Mekânın kendisi hem bu ilişkilerin yeniden şekillenmesinde "etken" olarak yer alır hem de bu ilişkilerin bir sonucudur. Ancak, çalışmamızın kapsamı gereği burada bu kuramsal tartışmalara yer verilmemiş, konu sadece mekânsal (kentsel) alanda yaşanan değişim ile sınırlı tutulmuştur.

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda, yurt genelinde gerek karayolları gerekse demiryolları son derece yetersiz durumdaydı. Yolların yetersizliği, ulaşım için harcanan zaman kadar, ticarete nakliye masraflarını da artıyordu. Bu dönemde, hayvan ile çekilen taşıtla, Ankara-Samsun arası 96 saatte aşıyordu (KGM, 2016). Böylelikle, gemi ile Amerika'dan un getirmek, Çorum'dan getirmekten ucuza mal olurken; Ankara'da kıyyesi 7-8 kuruş olan buğdayın fiyatı da, kıyı kentlerinde 14-15 kuruşa çıkıyordu (Arı, 1991, s. 611). Bu durumda, Doğu ve İç Anadolu şehirlerindeki tüccarlar, mallarını Samsun yerine, (İstanbul'a demiryolu bağlantısı bulunan) Ankara'ya getirmeyi tercih ediyorlardı. Bu koşulda, yol yapımı, özellikle de taşımacılıkta çok daha avantajlı olan demiryolu yapımı, Cumhuriyet kadrolarının öncelik vermesi gereken konulardan biri durumundaydı³. Nitekim Osmanlı Devleti döneminde, 50 yıllık bir sürede, verimli tarımsal bölgeleri limanlara bağlamak amacıyla, çoğunluğu Avrupa sermayesi tarafından inşa edilen ve işletilen 4 bin kilometrelik demiryolunun yanına, Cumhuriyetin ilk 14 yılında 3 bin kilometrelik yeni demiryolu eklendiği gibi, mevcut hatlar da millileştirildi⁴. Her ne kadar demiryollarını küçük yerleşimlere ve köylere bağlayan ikincil yolların yapımına yeterince ağırlık verilmediyse de; kurulan demiryolu ağı, ekonominin yanında, yeni ülkenin oluşturulmasında da çok önemli rol oynadı (Pamuk, 2014, s. 179-180).

Samsun'un ticari gelişimi açısından iki demiryolu hattının yapımı gerekli görülüyordu: Biri Samsun'u Sivas'a ve (oradan) Ankara'ya bağlayacak⁵ şehirlerarası hat ve diğeri de Samsun'un (biri batısında, biri de doğusunda yer alan) tarım deposu niteliğindeki iki ilçesini, Bafra ve Çarşamba'yı il merkezine bağlayacak sahil hattı.

19. yüzyılın sonlarında, Samsun'u Sivas'a bağlayacak bir demiryolu hattının inşası için birkaç girişimde bulunulmuş; bazı yabancı şirketlerle bu hususta anlaşmalar yapılmış; ancak, çeşitli nedenlerle, inşaat çalışması bir türlü

³ Kuşkusuz yol yapımı, özellikle de -dönemin şartları itibarıyla- demiryolları, yeni kurulan bir ulus devlet için, yolcu ve yük taşımacılığındaki faydaları kadar, (askerler ve kolluk kuvvetlerinin yurdun her bölgesine ulaştırılarak merkezi devlet otoritesinin sağlanabilmesi, yargı ve eğitim ağının oluşturulması gibi) çeşitli siyasi ve askeri nedenlerle de son derece önemlidir. Ancak biz, konumuzu daha yakından ilgilendirdiği için, sadece ticari boyutuna değindik.

⁴ Dönemin teknolojik imkânları ile son derece zor ve masraflı olan demiryolu yapımı için Cumhuriyetin ilk yıllarında ayrılan kaynakların bütçe ve GSYH içindeki payları ise, "daha sonraki dönemlerde en büyük inşaat projesi olarak öne çıkan GAP'tan" çok daha yüksektir (Pamuk, 2014, s. 179).

⁵ 1924 yılında, Ankara-Sivas demiryolu hattının inşasına başlama kararı alınmıştır. Böylece, Samsun'u Sivas'a bağlamak, dolaylı yoldan Ankara ile de demiryolu bağlantısını kurmak anlamına gelecektir. Sivas, önceden beri, Samsun limanına varan ticaret yolu güzergahının ana noktalarından biri olduğu için, doğrudan Ankara'ya bir hat oluşturmak yerine, Sivas ile demiryolu bağlantısı kurulmasına öncelik verildiği anlaşılmaktadır.

başlayamamıştır. En son 1914 yılında, hattın inşası ve işletilmesi imtiyazı “Regie General” adındaki Fransız “şimendifer” şirketine verilmiştir. Ancak bu kez de savaşın başlaması nedeniyle hattın yapımı gerçekleşmemiştir. Lozan Barış Antlaşması kapsamında imzalanan ve Osmanlı döneminde verilen imtiyazların tanınmasına ilişkin 12. Protokolün⁶ 2. maddesine göre; Antlaşmanın kabulünden itibaren altı aylık bir süre zarfında, Reji General Şirketi, Samsun-Sivas hattına ilişkin imtiyaza “herhangi bir sebepten dolayı” tekrar sahip kılınmadığı takdirde, Türkiye Hükümeti, bu şirkete, talebi üzerine ve telafi maksadıyla yeni bir imtiyaz vermeyi kabul etmiştir. Türkiye için bir diğer seçenek de, söz konusu şirketin, hattın inşası için yapmış olduğu keşif masrafı ile harcadığı malzemenin bilirkişi heyetince tespit edilecek tutarının tazminat olarak ödenmesi olarak sunulmuştur (TBMM, 2019, s. 84-85).

Demiryolu yapımını öncelikle yapılması gereken işler arasında gören Cumhuriyet hükümetlerinin, Barış Antlaşmasının hemen akabinde, Samsun-Sivas hattını gündeme aldığı anlaşılmaktadır. Hattın hem hükümet tarafından inşasının hem de Reji General’e yaptırılması seçeneklerinin tartışıldığı görülmektedir (BCA, 30-18-1-1/8-43-18, 22.12.1923 ve 30-18-1-1/12-75-17, 15.02.1925). Sonuçta, hattın hükümet tarafından inşasına başlanmış⁷ ve şirkete tazminat ödenmiştir (BCA, 30-18-1-1/27-71-7, 25.12.1927). Hat üzerindeki Kavak durağı 1926 yılında (BCA, 30-10-0-0/152-75-13, 01.05.1926), Amasya durağı ise 1927’de (BCA, 30-10-0-0/45-290-24, 15.10.1927) hizmete açılmıştır.

1932’de tamamlanan Samsun-Sivas demiryolu, ilin ulaşım olanaklarını önemli ölçüde artırmıştır⁸. Demiryoluyla Sivas üzerinden Erzurum, Konya, Malatya ve Ankara bağlantılarının da sağlanmasıyla, Samsun’un tarımsal ürünleri ve -elbette- tütün mamullerinin, daha düşük taşıma giderleriyle taşınma ve pazarlanması olanağı doğduğu gibi; ilin ihtiyacı olan tüketim malzemeleri de buraya daha kolay ve ucuz bir şekilde ulaşır olmuştur. Ayrıca Samsun bir ihracat ve ithalat merkezi konumunda olduğu için; demiryolunun, buradan taşınacak olan ithal ve ihraç mallarının da maliyetini düşüreceği açıktır.⁹

⁶ Osmanlı İmparatorluğu Memalikinginde İta Edilmiş Bazı İmtiyazata Dair Protokol ve Beyanname.

⁷ Hükümetin hattın yapım aşamasında Alman mühendisleri görevlendirdiği görülmektedir. Bkz: BCA, 30-11-1-0/14-25-8 (08.06.1925); BCA, 30-11-1-0/14-25-17 (09.06.1925); BCA, 30-11-1-0/15-29-2 (23.06.1925) ve BCA, 30-11-1-0/23-11-17 (17.03.1926).

⁸ Ankara-Sivas hattı ise bundan iki yıl kadar önce tamamlanmış; Sivas’a ilk tren 1930 yılında varmıştır.

⁹ Samsun-Sivas demiryolu, Samsun’un ticari faaliyetlerini artırdığı gibi, bu hat sayesinde dış pazara açılma olanakları artan Doğu Anadolu’nun tarım merkezlerindeki üretimin artmasına da önemli katkı sağlamıştır. Sivas’a demiryolu ulaşımı bulunan (böylece Samsun’a da ulaşabilen) Erzurum ve Kars’ta

Samsun, demiryolu ulaşımı bulunan, Zonguldak haricindeki¹⁰ tek Karadeniz şehridir. Üstelik Zonguldak, bir ticaret ya da liman kenti özelliği göstermemekte; ekonomik faaliyeti madencilik ile sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle, Karadeniz'in orta noktasındaki elverişli konumu ile Samsun'un, yolcu ve yük taşımacılığı konusunda Zonguldak ile herhangi bir rekabeti söz konusu olmamıştır. Samsun demiryolunun, 1960'ların başında hizmete açılan Samsun limanı ile birleştirilmesi ise, şehrin ticari faaliyeti açısından büyük bir kolaylık sağlamıştır. Sonuç olarak, diyebiliriz ki; demiryolu ulaşımı ve liman inşası, Samsun'u, "Orta Anadolu ve Doğu illerinin Karadeniz'deki ithalat-ihracat merkezi" olma yolunda rakipsiz kılmıştır. Demiryolu ulaşımının, 1980'lere kadar yolcu ve yük taşımacılığındaki üstün yeri düşünüldüğünde, Samsun'un Cumhuriyet dönemindeki hızlı gelişimine yapmış olduğu katkı açıktır.

Bunun yanında, bir şehir için demiryolunun, "çağdaşlaşma" konusundaki önemli yerinden de kısaca bahsetmek gerekebilir. 20. yüzyıl başlarında (ve aslında demiryolu projeleri eksik kalmış ülkeler için günümüzde de) bir yerleşim yerinin, çağın şartlarına uyum sağlamış, modern bir görünüm kazanması konusunda, o yerleşime raylı sistem yoluyla ulaşım sağlanabiliyor olması, deyim yerindeyse, *olmazsa olmazlardandır*. Ayrıca, demiryolunun yapımı ve sonrasındaki bakım ve işletilmesi, önemli bir istihdam alanı oluşturduğu gibi; garları, lojmanları ve "Demirspor" kulüpleri ile demiryolu işletmeleri, kent mekânı ve sosyal yaşamında önemli etkilere sahiptir. Samsun'da da tren garı, ray hattı ve demiryolu lojmanları şehrin çehresinde önemli değişiklikler yaptığı gibi; 1929 yılında kurulan *Şimendifer Spor*¹¹ da kentin sosyal yaşamında derin izler bırakmıştır. 1945 yılında *Samsun Demirspor Kulübü*ne dönüşen mavi-lacivertli futbol takımı için tahsis edilen kulüp lokali binası, bugün *Samsun Kent Müzesi* olarak, şehrin demiryolları ile olan hikâyesini gelecek kuşaklara anlatmak gibi bir işlevi de üstlenmiş durumdadır.

Samsun demiryolu projesinin ikinci ayağını oluşturan Çarşamba ve Bafra hattının yapımı için ise devreye Nemlizade ailesinin girdiği görülmektedir. Nemlizade ailesinin, "Samsun-Çarşamba-Terme ve Samsun-Bafra-Alaçam arasında" tesis edilecek olan demiryolunun yapımı ve işletilmesi imtiyazını talep etmesi üzerine

tahıl üretimi, 1934 yılında, sırasıyla 78 bin tondan 372 bin tona ve 67 bin tondan 264 bin tona yükselmiştir (Yerasimos, 1980, s. 695).

¹⁰ Demir-Çelik Fabrikasının bulunduğu Ereğli'den başlayan ray hattı, Zonguldak-Karabük-Çankırı üzerinden Ankara'ya ulaşmaktadır. Zonguldak-Ankara arasında (bir gün Zonguldak'tan ve bir gün de Ankara'dan kalkmak üzere) hafta boyunca işleyen Karaemas Ekspresi bulunmaktaydı.

¹¹ "Samsun-Sivas Hattı Spor Kulübü" adıyla da bilinmektedir.

kendileri ile görüşmelere başlanmış (BCA, 30-18-1-1/7-31-2, 01.09.1923) ve 1923 yılı sonlarında, “Nemlizade mahdumları adına Canik eski mebusu Şükrü” ile Nafia Vekaleti arasında yapılan sözleşme kabul edilmiştir (BCA, 30-18-1-1/8-42-3, 02.12.1923). Bu, yerel bir girişimci tarafından teşebbüs edilen ilk demiryolu inşası olacaktır. Burada dikkat çeken bir nokta, (1939 tarihli bir Tekel kaynağında belirtildiğine göre) devletin o dönemde demiryollarını çoğunlukla tütünden elde edilen gelirle yapmış olmasının (İnhisar İdaresi, 1939, s. 38) yanında; demiryolu yapımındaki ilk özel teşebbüsün sermayesinin kaynağını da esas olarak tütün ticaretinin oluşturmasıdır. Bu durum, tütün sektörünün yarattığı finansal kaynağın, gerek yurt genelinde gerekse Samsun özelinde, imar faaliyetleri üzerindeki katkısına önemli bir örnektir. Neticede, Nemlizade Galip Beyin imtiyaz sahibi olduğu hattın yapımı için “Samsun Sahil Demiryolları A.Ş.” adında bir şirket kurulmuş (BCA, 30-18-1-1/11-45-15, 21.09.1924) ve temel atma töreni -Mustafa Kemal’in de katılımıyla- 21 Eylül 1924’te gerçekleştirilmiştir. Açılış konuşmasında Mustafa Kemal, sahil hattının önemine vurgu yapmış ve “Nemlioğullarını bu teşebbüs ve muvaffakiyetlerinden dolayı tebrik ederim” (Arı, 1991, s. 612) demiştir. Hattın Çarşamba’ya kadar olan ve *dar hat*¹² şeklinde inşa edilen (35 kilometrelik) kısmı 1926’da tamamlanmış (BCA, 30-10-0-0/151-69-21, 09.08.1926) olsa da; diğer bölümleri yapılamamıştır. Samsun-Kızılıçık arasında sahile paralel ilerledikten sonra denizden biraz uzaklaşarak (saatte ortalama 15 km hızla) yaklaşık 2 saatte Çarşamba’ya ulaşım sağlayan hat üzerinde 5 durak bulunmaktaydı (İpek, 2006, s. 340). Vagonlarının yan tarafları ilkbahar ve yaz aylarında (seyir amacıyla) açık tutulan Çarşamba treni, ilçeden gününbirlik Samsun’a gidiş gelişleri kolaylaştırırken; Çarşambalı köylüler Cumartesi pazarına ürünlerini bu tren ile getirmiş ve Samsun merkezde oturanlar ise bu treni daha çok pikniğe ve denize gitmek için kullanmışlardır. Buna karşılık tren hattı, hedeflenen yük ve yolcu talebine ulaşamamış ve şirket bütçesi 1928’den itibaren sürekli açık vermiştir. Bunun nedenlerinden biri, demiryolu hattının Yeşilirmak’ı aşip kaza merkezine ulaşamamasıdır. Ayrıca şirketin ticarî bir kurum olarak ayakta kalabilmesi için hattın doğuda Terme ve batıda Bafra’ya kadar uzatılması gerekirken, söz konusu hatların inşası “şirketin mali vaziyetinin uygunsuzluğu nedeniyle” gerçekleştirilememiştir. Hattın beklenen doluluk düzeyine erişememesinin bir diğer nedeni ise demiryolu hattı ile aynı tarihlerde Samsun-Çarşamba şosesinin de yapılmış olmasıdır. Tren istasyonuna yakın olmayan yerleşimler, (istasyona kadar

¹² Dar hat, 75 cm genişliğindedir.

karayolunu kullanmak zorunda olduklarından) araç değiştirmek yerine, doğrudan (döneminin en iyi yollarından biri olan) şose yolu kullanmayı tercih etmekteydiler. Üstelik demiryolu ile taşınan mallar kayıt altına alınarak çeşitli vergilere tabi tutulurken; kamyonlar hiçbir resmî işleme uğramadan şehre ulaşabilmekteydi. Bunlara ek olarak; kentte, tren yolu ile doğrudan bağlantısı bulunan, modern bir limanın bulunmaması da özellikle ihracat ile uğraşan tüccar açısından, trenin cazip bir araç olması önünde engel teşkil ediyordu. Tüm bunların sonucunda Şirket, ücretlerde indirim yapmak gibi politikalarla yolcu sayısı ve yük taşımacılığını artırmak istemişse de nakliyat konusunda kamyonlarla rekabet edememiş ve 1931 yılında hattın işletilmesi hakkı Devlet Demiryollarına devredilmiştir. 1955 yılına kadar devlet demiryollarınca işletilen hat, bu tarihte kullanıma kapanmıştır (İpek, 2006, s. 340-347). Daha sonra Samsun-Çarşamba arasında gününbirlik gidiş gelişlerin artması nedeniyle 1980'lerde hat üzerinde banliyö trenleri işletilmiş, ancak bu uygulama da 2005 yılında sonlandırılmıştır. Böylelikle yaklaşık 15 yıldır kullanılmayan ray hattı, günümüzde atıl bir durumda bulunmaktadır.

2010 yılı Ekim ayında ise, Samsun Tren Garından başlayarak sahil boyunca batıya (Bafra yönünde) ilerleyerek (Ondokuz Mayıs ilçesindeki) Üniversitede son bulan bir hafif raylı sistem (tramvay) işleme sunulmuş ve bir yıl sonra da tramvay hattı, bu kez doğu yönünde, yaklaşık 13 km uzatılarak (Çarşamba'ya kadar olmasa da) Tekkeköy'e ulaştırılmıştır (SAMULAŞ, 2020). Böylece kent, hedeflenenden çok uzun yıllar sonra, şehir-içi raylı ulaşımına kavuşabilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında öncelik demiryollarına verilirken¹³; İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise -Amerikan yardımları ve otomotiv sektöründeki gelişmenin etkisiyle- karayolu taşımacılığı ön plana çıkmıştır (Pamuk, 2014, s. 230). Cumhuriyet ilan edildiğinde, ulusal sınırlarımız içinde; 13.900 km'si stabilize şose ve 4.450 km'si toprak olmak üzere, toplam 18.350 km yol ve 94 köprü vardı (KGM, 2016, s. 9). Aynı dönemde, Canik Sancağı sınırları dâhilindeki karayolunun uzunluğu ise 300 km kadardı. Çoğunluğu sahil şeridinde bulunan bu yolların Samsun'dan Ünye ve Fatsa'ya kadar olan kısmı 115 km, Bafra ve Alaçam'a kadar olan kısmı ise 90 km kadardı. 85 km uzunluğundaki bir başka yol da Ünye'den iç kısma, Niksar'a (Tokat) uzanmaktaydı (İpek, 2006, s. 335).

¹³ İkinci Dünya Savaşına kadar, bütçe içinde en önemli yatırım kalemini demiryolları yapımı oluşturmaktaydı (Pamuk, 2014, s. 230).

Samsun'un, 19. yüzyılın ortalarına doğru bir liman kenti olarak ön plana çıkmaya başlaması, kentin çevre yerleşimlerle ve limanı kullanan diğer şehirlerle ulaşım sorununun çözülmesi gerekliliğini de artırmıştı. 1852 yılında, Samsun yolunun ne kadar masrafla yapılabileceğinin tespit edilebilmesi amacıyla "taşlık, bataklık ve düzlük yerlerden üç nevi numune" alınıp sonucun Nafia Vekaletine bildirilmesi istenmişti (BOA, C..NF../13-606-0, H:14.03.1269/M:26.12.1852). 1883'te tamamlanan ve Diyarbakır'a kadar uzanan şose yolun ve üzerindeki köprülerin, henüz 1896'da "pek fenalaşmış olduğu" bildirilerek tamiri gündeme gelmiş (BOA, BEO 782 58648 0, H: 07.12.1313/M: 20.05.1896) olsa da diğer Karadeniz şehirlerinin iç bölgelerle olan bağlantısını sağlayan yollara göre, Samsun yolu Cumhuriyetin ilk yıllarında yine de iyi durumdaydı. Bu nedendir ki Mustafa Kemal, 1924 yılındaki yurt gezisi kapsamında bulunduğu Trabzon'da iken, Erzurum'da deprem olduğu haberini öğrendiğinde, (Trabzon'dan karayolu ile Erzurum'a geçmek yerine) gemi ile Samsun'a dönüp, oradan karayolu ile Sivas'a ve akabinde Erzurum'a geçmiştir (Önder, 1975).

Samsun ticari hayatı açısından birincil önemde görülen Samsun-Sivas yolu, dönemi için iyi bir güzergâh sayılmakla birlikte, yenilenmeye de ihtiyaç duymaktaydı. Bu nedenle, 1929'da Samsun-Sivas yolu için genel bütçeden 10 bin lira ayrılmıştı (BCA, 30-18-1-2/2-15-24). Buna karşılık, Samsun'un artık yeni ülkenin başkenti olan Ankara'ya da düzgün bir karayolu ile bağlanması gerekiyordu. Sonuçta, Ankara-Samsun yolu için de çeşitli bakım ve onarım çalışmaları yapılmış ve 1949 yılında, otobüs ile Samsun'dan Ankara'ya 20 saatte ulaşma imkânı sağlanmıştır (KGM, 2016, s. 32-33).

Samsun'un Bafra ve Çarşamba ile olan karayolu bağlantısı da Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda son derece kötü durumdaydı. Bafra tütününü, develerle ve büyük zorluklar aşarak Samsun'a taşınırken; Çarşamba'nın tarımsal ürünleri de yolun çok kötü olması sebebiyle bazen Yeşilirmak üzerinden denize ve oradan da kayıklarla Samsun limanına taşınıyordu. Kötü yol koşulları ürünlerin zarar görmesine ve nakliye masraflarının da artmasına neden oluyordu. Bu durumda, bir yandan sahilde bir demiryolu hattı planlayan hükümet, diğer yandan (1924'te) Samsun-Bafra-Alaçam şosesini projelendirip inşaatına başlamış ve 1927'de de Çarşamba yakınlarına (Dikbiyık'a) kadar olan yolu düzgün hale getirmiştir. Böylece, il genelinde yapılan yol çalışmaları sonucunda, "vilayet dâhilindeki devlet yollarının uzunluğu, 1933 yılı itibariyle, 281 kilometresi şose olmak üzere, 331 kilometreye" ulaşmıştır (İpek, 2006, s. 333-336).

Samsun'un ulaşım faaliyetleri konusunda en geç başlanan projenin liman inşaatı olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı döneminde şehirde modern bir liman bulunmuyor; yolcu ve yük taşımacılığı kıyadaki iskeleler aracılığıyla sağlanıyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında Samsun'a bir liman inşa edilmesi konusunda birçok girişimde bulunulduğu ancak, projenin bir türlü hayata geçirilemediği anlaşılmaktadır. Liman inşası için yerli-yabancı birçok şirketle görüşmelerde bulunulmuştur. Bunlardan bazıları ve kendileriyle görüşüldüğü yıllar şu şekildedir: Ottoman-American Development Company, 1923 (BCA, 30-10-0-0/206-410-13, 11.10.1923); Türkiye Millî Bankası, 1924 (BCA, 30-18-1-1/12-66-9, 04.01.1924); Societe Technigue Algerien ve Societe National de Travaux, 1927 (BCA, 30-18-1-1/26-60-18, 09.11.1927); General Mougin et Banque Courvoisier Berthoud, 1928 (BCA, 30-10-0-0/207-412-12, 06.06.1928). Samsunlu tütün tüccarı Nemlizade ailesinin, demiryolu için olduğu gibi, liman inşasına da talip oldukları; 1926 yılında Nemlizade Sıtkı Bey'e, "Samsun limanının hükümet hesabına inşası için" üç ay süreyle opsiyon verildiği (BCA, 30-18-1-1/21-60-3, 22.09.1926) görülmektedir. Ancak, liman inşaatının başlaması için 1950'lere kadar beklemek gerekecektir. 1944 yılı Ocak ayında, "yükleme ve boşaltma işlerinin süratle yapılması için" Samsun Limanındaki Özel İdareye ait bir ve Belediyeye ait altı iskelenin *Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü* emrine verilmesi karara bağlanmış (BCA, 30-18-1-2/104-6-17, 06.01.1944; BCA, 30-18-1-2/104-6-18, 06.01.1944) ve bir aydan kısa bir süre içinde de Samsun limanının söz konusu müdürlüğe devri gerçekleştirilmiştir (BCA, 30-18-1-2/104-9-22, 29.01.1944)¹⁴. İskelelerden müteşekkil Samsun limanının, çağın gereklerine uygun olarak inşa edilmesi için gereken proje ve etüt çalışmalarına ise 1949 yılında başlandığı (BCA, 30-18-1-2/118-93-18, 27.01.1949) ve (bir Alman mühendislik şirketine ihale edilen) liman inşaatının 1950'li yıllar boyunca devam ettiği görülmektedir (BCA, 30-18-1-2/130-86-1, 31.10.1952; BCA, 30-18-1-2/134-103-20, 25.12.1953; BCA, 30-11-1-0/249-4-12, 03.02.1955; BCA, 30-11-1-0/266-25-29, 19.09.1957).¹⁵ 1963'te üzerine ilk elektrikli vinçlerin kurulması ile hizmet vermeye başlayan ve Türkiye'nin Karadeniz'deki en büyük limanı olan Samsun Limanı, 1953 yılından beri T.C. Devlet Demiryolları tarafından işletilmekte olmakla birlikte, günümüzde işletme hakkı bir anonim şirkete kiralanmış durumdadır. Türkiye'nin Karadeniz'de demiryolu bağlantısı bulunan tek uluslararası

¹⁴ Devir alınan iskelelerde bulunan deniz nakil araçları da yine aynı müdürlükçe satın alınmıştır (BCA, 30-18-1-2/104-10-8, 04.02.1944).

¹⁵ Samsun Ticaret ve Sanayi Odası 1963 Yıllığında, liman inşaatının başlangıç tarihi 1954 baharı ve işletmeye açılma tarihi de 14 Aralık 1960 olarak verilmektedir (Samsun TSO, 1963, s. 12).

limanı olan Samsun limanından ithalat, ihracat ve transit yüklerde demiryolu vagonlarına yükleme, boşaltma ve taşıma hizmetleri verilebilmektedir.

Samsun'a hava ulaşımı ise 1957 yılında başlamıştır. 1960'ların başında haftada bir gün Samsun'dan Ankara, İstanbul ve Trabzon'a yolcu taşınmaktaydı (Samsun TSO, 1963, s. 11). İlk havalimanı, bugünkü Eğitim Araştırma Hastanesi arazisinde olmakla birlikte, buranın inişlerde çeşitli olumsuzluklar taşınması nedeniyle, 15 Aralık 1998'de Çarşamba'da yeni bir (uluslararası) havalimanı kullanıma açıldı (<https://dhmi.gov.tr>). Bugün Samsun'dan, çok sayıda yurtiçi ve yurtdışı yerleşime havayolu ulaşımı bulunmaktadır.

2. Sağlık

Cumhuriyet Döneminde Samsun'a sağlık hizmetleri alanında da önemli yatırımlar yapıldığı görülmektedir. Samsun'un en büyük hastanesi olan İşçi Sigortaları Kurumu (daha sonraki adıyla SSK) Hastanesi, 1963 yılında 250 yatak kapasitesine sahiptir. Söz konusu yılda Samsun Merkez'de, 175 yataklı bir *Devlet Hastanesi*, 125 yataklı bir *Göğüs Hastalıkları Hastanesi*, 50 yataklı bir *Doğum ve Çocuk Bakımevi* ile 80 yataklı bir de *Askerî Hastane* bulunmaktadır. Ayrıca *Verem Mücadele* ile *Deri ve Tenasül Hastalıkları* Dispanserlerinin yanında, bir *Sahil Sıhhiye Merkezi* ile bir de *Ana ve Çocuk Sağlığı Merkezi* yer almaktadır. Bunlar dışında, şehir merkezine uzak olan Taflan'da ve Tekeköy'de birer "Ana ve Çocuk Sağlığı Şubesi" bulunduğu görülmektedir. Belediyeye ait sağlık kuruluşları ise *Zührevi Muayene Evi* ile *Belediye Tabipliği*dir. Söz konusu dönemde Samsun'da özel sağlık hizmetlerinin de başlamış olduğu dikkati çekmektedir. Kentte, (12 yataklı) *Karadeniz Sağlık Yurdu* ve (60 yataklı) *Beyoğlu Doğum ve Cerrahi Kliniği* adında iki özel sağlık kurumu mevcuttur. Tüm bunlara ek olarak derneklere ait olduğu belirtilen ikinci bir *Verem Savaş Dispanseri* ile *Kızılay Kan Merkezi* de şehir merkezinde yer alan sağlık kuruluşları arasında yer almaktadır (Samsun TSO, 1963, s. 12-14).

Söz konusu hastanelerin yatak kapasitelerinin yıldan yıla artırılmış ve sağlık tesislerinin ek binalarla desteklenmiş olduğu görülmektedir. Samsun için 400 yataklı bir Devlet Hastanesinin planlandığı Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1964 Yılı Programında, Samsun'un sağlık alanında en fazla yatırım alan illerden biri olduğu dikkati çekmektedir (DPT, 1963, s. 165-166).

Samsun'un taşra ilçeleri arasında bir Devlet Hastanesi bulunan tek yer ise Bafra'dır. Söz konusu devlet hastanesinin yatak kapasitesi 75'tir. Diğer ilçelerde ise sadece Sağlık Merkezleri bulunmaktadır. Bunlar arasında yatak kapasitesi en fazla

olan ise 20 yataklı Çarşamba Sağlık Merkezidir. Bafra'da bir devlet hastanesi olmasının yanında, 7 köyünde de "Ana ve Çocuk Sağlığı Şubesi" bulunmaktadır. Diğer ilçeler için ise böyle bir durum söz konusu değildir. Çarşamba daha kalabalık bir ilçe olmasına karşın¹⁶ devlet hastanesi, ilin tütün yetiştiriciliği açısından en önemli ilçesi olan Bafra'ya yapılmıştır. Her iki ilçenin benzer özellikte birer deltaya sahip olduğu göz önüne alındığında, Bafra'nın devlet yatırımlarını daha fazla çekmesinin tütünden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

3. Eğitim

Samsun nüfusunun demografik nitelikleri incelendiğinde; şehirdeki okuma yazma oranının, benzer ölçekteki şehirlere nazaran, özellikle de kadın okuryazarlığında, oldukça yüksek olduğu görülmektedir. 1960'lı yılların başında şehirdeki ilkokul ve öğrenci sayıları ise şu şekildedir¹⁷:

Tablo 1: Samsun'daki okul ve öğrenci sayıları, ilköğretim, 1960

(1960/61) İlköğretim	Merkez Kazada	Merkez köylerde	Diğer kaza merkezlerinde	Diğer köylerde
Okul sayısı	20	62	46	472
Öğrenci sayısı	11.557	5.517	22.255	33.628
Nüfus	87.688	70.192	75.282	421.440

Tablodan anlaşıldığı kadarıyla, köylerde okula giden (ilköğretim çağındaki) çocukların sayısı, köyler nüfusunun yaklaşık olarak 13'te biri kadar iken; Samsun Merkezde bu oran 1/8'e ve diğer ilçe merkezleri toplamında ise 1/4'e kadar çıkmaktadır. Bu durum Merkeze bağlı 104 köyün 42'sinde ve taşra ilçelere bağlı toplam 730 köyün de 258'inde okul bulunmaması nedeniyle, buradaki çocuklardan imkânı olanların ilçe merkezlerindeki okullara gitmesinden kaynaklanıyor olmalıdır. Bu nedenle, taşra ilçelerin merkez nüfusları toplamı (75 bin) oldukça düşük olmasına karşın, öğrenci sayısı bu denli yüksek görünmektedir. İlçe merkezlerinde öğrenci sayısının fazla olmasının bir diğer nedeni de, buralarda kız çocuklarının (köylerdeki nispetle) okula gitme oranlarının -muhtemelen- daha fazla olmasıdır.

¹⁶ 1960 nüfus sayımına göre Çarşamba nüfusu Bafra'dan yaklaşık 10.200 kişi fazladır. Aynı yılda Çarşamba'da 140 köy bulunurken, Bafra'nın köy sayısı 109'dur.

¹⁷ Okul ve öğrenci sayıları STO 1963 Yıllığı'ndan alınmış; metnin devamındaki oranlar ise nüfus sayımlarından elde edilen bulgular kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Hesaplamalarımıza göre; Merkez'e bağlı köylerde okul başına 89 öğrenci düşerken, diğer köylerde 71 öğrenci düşmektedir. Şehir merkezinde ise okul başına düşen öğrenci sayısı 578 iken, diğer kaza merkezlerinde bu sayı 483 olmaktadır.

1960'lı yıllarda Samsun'un köylerinde önemli bir okullaşma faaliyeti yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Zira yukarıda verilen rakamlar, sadece iki yıl sonrasında, 1962/63 eğitim öğretim döneminde, önemli bir artış göstermiştir. Buna göre; Merkez ilçedeki okul sayısı aynı kalırken, Merkez'e bağlı köylere 7 tane daha okul açılmış; diğer köylerde ise 37 yeni köy okulu faaliyete geçmiştir. Ayrıca 1962 yılında, 125 köy okulu ihaleye çıkarılmıştır. Köy okullarında eğitim gören çocuk sayısı da 10 binden fazla artış göstermiştir (Samsun TSO, 1963, s. 14). İldeki kaza merkezlerinde okuyan öğrenci sayısındaki artış miktarı ise 6 bine yakındır. Samsun'da özellikle taşra köylerindeki okullaşma oranında görülen bu artışın, 1960 yılı sonrasında, ülke genelindeki kırsal alanda kalkınma ve okuma-yazma oranının artırılmasına yönelik faaliyetlerden bağımsız olmadığı açıktır. Birinci Kalkınma Planının (1963-1967) 1964 Program Kitabında, ülkedeki kalkınma sorununun öncelikle köyler ile ilişkilendirildiği, şu sözlere ifade edilmektedir:

Memleketimizin iktisadi, sosyal ve kültürel yapısıyla ilgili çeşitli meseleler *Toplum Kalkınması* gibi bir metodun uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu meseleler en basit tanımı ile köy ve köy nüfusuna giden hizmet dalları ve bu hizmet dalları ile köy nüfusu arasında karşılıklı etki-tepki ilişkilerinin şimdiki durumundaki özelliklerden ileri gelmektedir (DPT, 1963a, s. 255).

1962/63 eğitim-öğretim döneminde Samsun'da bulunan "ortaöğretim" kurumları ile öğrenci sayıları ise şu şekildedir (Samsun TSO, 1963, s. 14):

- Mithat Paşa Ortaokulu (1.562), Namık Kemal Ortaokulu (1.067), Devrim Ortaokulu (182), İmam Hatip Okulu (63);
- Ondokuz Mayıs Lisesi (1.315), Ticaret Lisesi (544), Maarif Koleji (211);
- Kız Enstitüsü (Akşam Sanat ile beraber 915), Kız Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü (130) ile Olgunlaşma Enstitüsü (41).

Bu okullar arasında üzerinde durulması gerekenlerden birisi Maarif Koleji ve diğeri de Olgunlaşma Enstitüsüdür. Maarif Vekaleti (Millî Eğitim Bakanlığı) tarafından, ülke çapında yabancı dille eğitim yapacak *Maarif Kolejlerinin* kurulması

kararı doğrultusunda açılan 6 kolejden biri¹⁸ olan *Samsun Maarif Koleji*, 8 Aralık 1955 tarihinde, (günümüzde yıkılmış olan) eski Samsun Müzesi binasında, 26 yatılı öğrencisiyle eğitim öğretime başlamıştır. Ardından Kız Sanat Enstitüsü ve Merkez Ortaokulunun eski binalarında eğitim öğretim hizmeti vermiştir. Bir yıl İngilizce hazırlık, 3 yıl ortaokul, 3 yıl da lise olmak üzere toplam 7 yıl yatılı eğitim görülen Samsun Koleji, 1955'te geçici binada hizmet vermeye başlamış (MEBa) ve 1958 yılında (Devlet Hastanesi ile birlikte) Kolej binasının projesinin belirlenmesi için bir müsabaka düzenlenmiştir (BCA, 30-18-1-2 149/38-9, 22.07.1958). Buna karşılık, bina inşaatı yarım kalmış ve 1963 yılında inşaatın bitirilmesi için karar alınmıştır (BCA, 30-18-1-2 169/22-1, 30.04.1963). Samsun'a Kolej binası yapımının (İstanbul ve İzmir'deki Kolej binalarıyla birlikte) Birinci Kalkınma Planının 1964 Yılı Programında da yer aldığı görülmektedir (DPT, 1963b, s. 154-155). Nihayetinde Kolej, 1971-72 eğitim-öğretim döneminde, 30 dönüm arazi üzerine kurulmuş olan yeni binasına taşınarak, Türkiye'nin en yüksek yüzölçümüne sahip liselerinden biri olmuştur. 1964-1965 eğitim-öğretim yılında ilk olarak 12 gündüzlü kız öğrenci alan Kolej'in adı, 1975'te (Maarif Kolejlerinin Anadolu Liselerine dönüştürülmesi kararının ardından) *Samsun Anadolu Lisesi* olarak değiştirilmiştir (www.sksal.org.tr).

Bakanlığın, Robert Koleji gibi "ecnebi" okullarına bir alternatif olarak kurduğu anlaşılan Maarif Kolejlerindeki eğitime, özellikle yabancı dil eğitimi konusuna, oldukça önem verdiği anlaşılmaktadır. Zira kuruluşlarından hemen sonra, bu okullarda (toplam) 18 yabancı uyruklu öğretmenin çalıştırılması için karar verildiği görülmektedir (BCA, 30-18-1-2/144-83-11, 06.10.1956). Samsun Maarif Kolejinde görev yapan yabancı öğretmenler arasında Ronald Carlton Jennings¹⁹ gibi tanınmış isimler bulunsa da; -Kolejli olsun olmasın- neredeyse tüm Samsunluların tanıdığı Carl Tobey (ya da Samsunluların verdiği isimle *Kartopu*) kadar iz bırakanı olmasa gerektir. İlk kez 1955 yılında İngilizce öğretmeni olarak göreve başladığı²⁰ Samsun Maarif Kolejinden, 1983 yılında emekli olan (Princeton Üniversitesi Tarih Bölümü mezunu) Carl Tobey, 1991 yılında Samsun'da vefat etmiş ve Kıranköy mezarlığına

¹⁸ Maarif Koleji açılan diğer 5 il İstanbul (Kadıköy), İzmir (Bornova), Eskişehir, Konya ve Diyarbakır'dır. Maarif Kolejlerinin adı 1975'te *Anadolu Lisesi* olarak değiştirilmiş ve bir yıl sonrasında da sayılarının artırılmasına karar verilmiştir.

¹⁹ Amerikalı tarihçi Jennings, 1960'lı yıllarda Samsun Maarif Kolejinde öğretmenlik yapmıştır (Erdoğan, 2016).

²⁰ Tobey hakkında arşivde bulabildiğimiz en eski belge, kendisinin 1972 yılında Kolejde sözleşmeli olarak çalıştırılmasına karar verilmesine ilişkindir (BCA, 30-18-1-2/279-24-2, 16.03.1972). Bundan sonra Tobey'nin sözleşmesinin 1975-1976 eğitim dönemine dek her yıl yeniden uzatıldığı görülmektedir (BCA, 30-18-1-2/290-88-9, 24.11.1972; BCA, 30-18-1-2/329-24-17, 16.03.1972).

defnedilmiştir (Baytop, 2007, s. 77). Bugün hala Samsun Anadolu Lisesinde onun ismini taşıyan ve kendisinin düzenlemiş olduğu bir bahçe bulunan Tobey; Samsun ve Kuzey Anadolu illerinden topladığı bitki örneklerini Edinburgh'a, P. H. Davis'e göndererek "Flora of Turkey" projesine geniş yardımda bulunmuştur. Kasketi, el örgüsü süveteri, nargile ve bağlamasıyla Samsun'dan biri haline gelmiş olan Tobey, İngilizce öğretmenliği yapmanın yanında, gezdiği köylerdeki insanları modern tarım teknik ve uygulamaları konusunda da bilgilendirmeye çalışmıştır (Baytop, 2007, s. 77).

Samsun'daki bir diğer önemli eğitim kurumu Olgunlaşma Enstitüsüdür. Türkiye'nin dördüncü *Kız Teknik Öğretim Olgunlaşma Enstitüsü* 1960 yılında Samsun'da açılmıştır. İlki 1945'te İstanbul'da açılan ve ilköğretim mezunu kız öğrencilerin mesleki bilgi ve becerilerini geliştirerek meslek sahibi olmalarına imkân sağlayan iki yıllık bu enstitülerin amacı; *"geleneksel Türk giyim ve el sanatları alanlarında araştırma, geliştirme, değerlendirme, arşivleme ve üretim çalışmaları yaparak bunların yaşatılmasını sağlamak"* şeklinde tanımlanmıştır (MEBb).

Samsun'a başka önemli eğitim yatırımları da yapıldığı görülmektedir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında (8 il ile birlikte) Samsun'a bir Sağlık Koleji, (7 ilde olduğu gibi) bir Ticaret Lisesi ve bir de Kız Öğretmen Okulu yapılması öngörülmüştür (DPT, 1963b, s. 147-148, 159). Böylelikle, ticaret ve tütün sektörüyle birlikte önemli bir ekonomik gelişme gösteren Samsun'un, toplumsal alanda da gelişmesini sağlamak üzere, kamu yatırımlarından önemli ölçüde faydalandırılmış olduğu anlaşılmaktadır.²¹

4. Kültürel ve Sportif Faaliyetler

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda Samsun'da, başlıca uğraşları futbol olan, fakat binicilik, yüzme, koşu gibi diğer sportif faaliyetleri de kısmen yürüten çeşitli spor kulüpleri bulunuyordu. Samsun'da Cumhuriyet öncesinde kurulmuş olan spor kulüplerinin dikkat çeken tarafı; bunların dinsel cemaatler temelinde kurulmuş

²¹ Kentte, Tekel İşletmelerinde örgütlü Teggıda-İş Sendikası ve onun bağlı bulunduğu Türk-İş'in de çalışanların eğitimine yönelik çeşitli seminer ve kurslar düzenledikleri görülmektedir. Sendikanın yayın organında çıkan haberlerden, işçilerin, (bazısı şehir dışında da yapılan) bu etkinliklere katılım konusunda oldukça istekli oldukları anlaşılmaktadır. Bu eğitim ve bilgilendirme amaçlı etkinliklerden bazıları özel olarak kadınlara yöneliktir. Samsun Bölge Şubesi, 1990'larda, Samsun ve ilçelerinde, kadın işçilerin sorunları ile kadın ve çocuk sağlığına yönelik çok sayıda seminer düzenlemiştir. Seminer listesi için bkz. TEKGIDA-İş, 1995, s. 32. Kimi etkinliklere, akademik personel desteği de sağlanmaktadır. Örneğin; 1996 yılında Türk-İş Eğitim Merkezinde yapılan "Taban Eğitimi"nde KTÜ Rektör Yardımcısı ile İktisadi ve Ticari Bilimler Fak. Dekanı "sosyal devlet, ekonomik kalkınma ve sendikalar" konularında dersler vermiştir. Kursiyer listesindeki isimlerden anlaşıldığı kadarıyla, söz konusu eğitime, 50 erkek ve 15 kadın üye katılmıştır (TEKGIDA-İş, 1996, s. 22).

olmalarıdır.²² 1909'da kurulmuş olan *Tenvir-i Efkar*, Müslümanlar arasında kurulan ilk spor kulübüdür. Onu 1919 yılında kurulan *Samsun İdman Yurdu* izlemiştir. Milli Mücadele döneminde bir süre kapalı kalan ve 1923'te yeniden açılan İdman Yurdu, "Karadeniz'in en güçlü kulübü" idi (Sarısakal, 2007, s. 43). 1920'lerde gerek Samsun Merkez'de gerekse diğer ilçelerde²³ ardı ardına spor kulüpleri kurulmaktaydı. Sarısakal'a göre; spor kulüpleri, halkın spor yapması ve eğlenmesi işlevinin yanında, eğitim faaliyetleri ve sosyal etkinlikler açısından da önemli bir rol üstlenmişlerdi ((Sarısakal, 2007, s. 51-52). Şüphesiz spor kulüplerinin itici gücü, "Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur" diyen Mustafa Kemal'in ve diğer Cumhuriyet yöneticilerinin tavrı idi. Spor kulüpleri yereldeki idari yetkililer ve kurum yöneticilerince desteklenmekteydi. Örneğin; Türk Ocağı Spor ile Al Yıldız Sporun birleşmesi ile kurulan Samsunspor Kulübü (1927) "Vali Kazım Paşa, Fırka Komutanı Naci Paşa, Müdafai Milliye Örgütü ve Yelkencizade Şükrü Bey" gibi bürokrat ve esnaflardan yardım ve destek görmekteydi (Sarısakal, 2007, s. 48).

Tütün fabrikası çalışanları, 1929 yılında, lacivert formalarıyla *Tütün Fabrikası Spor Kulübü* şemsiyesi altında spor eğitimi almaya ve müsabakalara katılmaya başladılar. Aynı yıl demiryolu çalışanları da *Şimendifer Spor Kulübü*nü kurmuşlardı (Sarısakal, 2007, s. 48). Kurum takımlarına²⁴, 1952'de *Yol Spor Gençlik Kulübü*²⁵ ve 1959'da da *Toprak Spor Gençlik Kulübü* katılmıştır. Sarısakal, 1953 yılında Samsun'da bulunan kulüpler arasında *Tekel Gençlik Kulübü*nü de saymakta; ancak bu kulübün kuruluş tarihini vermemektedir. *Alaçam Tütün Spor Gençlik Kulübü* ise 1963 yılında kurulmuştur (Sarısakal, 2007, s. 67-68). Samsun'u bundan sonraki yıllarda, Türkiye çapında (kimi zaman I. ve kimi zaman da II. Ligde²⁶) temsil edecek olan kırmızı beyazlı²⁷ Samsunspor Kulübü ise, 1965 yılında, beş yerel kulübün

²² Ermeni gençlerin kulüplerinin ismine rastlayamadıysak da Sarısakal, Rum gençlerin kurduğu *Atlas Spor Kulübü*nün adını zikretmektedir (Bkz. Sarısakal, 2007, s. 41).

²³ İlçe kulüpleri de oldukça iddialı takımlar kurmuşlardır. Bunlardan Bafra Spor, 1937'de Türkiye Şampiyonu olmuştur (Sarısakal, 2007, s. 65).

²⁴ Yılmaz'a göre; futbolcu transferinin pek yaygın olmadığı söz konusu tarihlerde, müessese takımları, oyuncularına "maaşlı bir iş" vermektedir. Diğer takımlar ise "takım elbise, günlük yemek gibi şeyler" vadetmekteydi (bkz. Yılmaz, 2009a, s. 49).

²⁵ 1963-64 Sezonu Türkiye Kupasında çeyrek final oynayan *Yol Spor*, bu dereceye yükselen ilk amatör Samsun takımıdır. Kulübün, Türkiye futbol tarihindeki önemli bir yeri de efsane futbolculardan Tanju Çolak'ın ilk lisanslı kulübü olmasıdır. Çolak, 1979'da, henüz 16 yaşında iken, Yol Spora "bir Yedigün gazoz bir de pasta karşılığında" transfer olmuştur (bkz. Yılmaz, 2009a, s. 49).

²⁶ Türkiye Profesyonel Ligi, 1959 yılında kurulmuştur (Yılmaz, 2009b, s. 59).

²⁷ Kulüp otobüsünün 1989 yılında Havza'da geçirdiği ve can kayıplarının yaşandığı kaza sonrasında, takım formasının renkleri arasına siyah da eklenecektir.

birleşmesi ile kurulacaktır ((Sarısakal, 2007, s. 69). 1970 yılında, “Türkiye Futbolunun Ordinaryüsü” Lefter Küçükandonyadis’in de teknik direktörlüğünü yaptığı takım, birinci olamasa da, birkaç kez Türkiye üçüncülüğü ve dördüncülüğünü kazanmıştır (<https://samsunspor.org.tr>).

Samsun, Karadeniz şehirleri arasında kültürel faaliyetler alanında da öncü bir şehirdir. Kentte çok erken dönemlerde tiyatrolar bulunmaktaydı ve bunlardan biri de tütün ticareti yapan meşhur “Nemlizade” ailesi tarafından kurulmuş olan *Nemlizade Tiyatrosu* idi. Kentte tiyatrolardan sonra sinema salonları da açılmaya başlamıştı. Samsun’a ilişkin olarak gerçekleştirdiğimiz sözlü tarih görüşmelerinden, kentte sinemaya yoğun bir ilgi olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bunların dışında, Samsun’un kültürel alandaki en önemli kurumunun Devlet Opera ve Balesi olduğu söylenebilir. Türkiye’nin altıncı Devlet Opera ve Balesi Samsun’da açılmıştır ve Karadeniz Bölgesinde ilk ve tek olma özelliğine sahiptir (TÜİK, 2012, s. XIV).

5. Bankacılık

Samsun’da ticari faaliyetlerin artmasına paralel olarak bankacılık faaliyetlerinin de artış gösterdiği anlaşılmaktadır. 1923 yılı öncesinde Samsun’da Osmanlı Bankası’nın yanında, kişilere ait küçük çaplı banka-komisyon-sigorta şirketlerinin bulunduğu görülmektedir. Cumhuriyet sonrasında Samsun’da şubeleri açılan ilk bankalar ise şu şekildedir: 1927’de Ziraat Bankası ile İş Bankası; 1933’te T.C. Merkez Bankası; 1946’da Türkiye Emlak Bankası; 1951’de Yapı ve Kredi Bankası; 1955’te Türkiye Halk Bankası, 1957’de Türk Ticaret Bankası; 1959’da Türkiye Kredi Bankası; 1961’de Akbank ve 1963’te Öğretmenler Bankası (Samsun TSO 1963, s. 32-33)²⁸. T.C. Merkez Bankası, Türkiye’de faaliyete başlamasından iki yıl sonra, 1933 yılında Samsun’a şube açmıştır. O tarihte sadece Ankara, İstanbul ve İzmir’de şubesi bulunmaktadır. 1933 yılında (bir diğer liman şehri) Mersin ile birlikte Samsun’a da şubesi açılmış; böylece Merkez Bankası şubesi bulunan il sayısı 5 olmuştur. 1980 yılı itibariyle 20 ilde şubeleri bulunan Merkez Bankası, Samsun’da 111 kişilik personel kadrosuna sahiptir.²⁹

Bankaların varlığı, sadece esnaf ve tüccarın değil, tütün ekicilerinin kredi ihtiyacının karşılanmasında da önemli rol oynamıştır. STO 1963 Yılığında konu ile ilgili şöyle söylenmektedir: “Ziraat Bankasının ziraî kredilerini artırmasına muvazi

²⁸ 1962 Ocak ayında Samsun’daki bankalarda bulunan tasarruf mevduatı yaklaşık 38 milyon TL ve ticari mevduat ise 7,2 milyon TL kadardır (Samsun TSO, 1963, s. 32-33).

²⁹ Böylece Samsun, Merkez Bankası’nın en fazla personel bulundurduğu 5. il konumundadır. Banka şubelerine ilişkin bilgiler TCMB, 1981, s. 95’teki tablodan alınmıştır.

olarak diğer bankalar da memleketimizin zirai ve iktisadi hayatında mühim rol oynayan mahsullerimizden tütün için mühim miktarda plasman ayırmışlardır.” (Samsun STO, 1963, s. 33). Yıllıkta, şehirdeki zirai krediler konusunda sadece tütünden bahsetmesi de ayrıca dikkate değerdir.

Sonuç

Tütün, Samsun ekonomisinde 19. yüzyıldan itibaren önemli bir yer tutmaya başlamış ve sektörün önemi Cumhuriyet döneminde daha da artarak ildeki temel ekonomik faaliyet alanlarının (tarım, ticaret ve sanayi) her birinde tütün birincil unsuru oluşturmuştur. Kent ekonomisinde tütünle birlikte yaşanan büyüme, beraberinde hızlı bir kentleşme ve toplumsal değişmeyi de getirmiştir. Yaşanan değişimin belirli bir alanı ile sınırlandırılmak durumunda kalmış olsa da bu çalışma, ekonomik büyüme ile kentsel ve toplumsal değişme arasında karşılıklı ve pozitif bir ilişki olduğu savını destekleyecek önemli bulgular ortaya koymuştur. Bu bulgular, disiplinler arası bir bakışla ele alındığında ortaya şu sonuçlar çıkmaktadır:

Samsun kentinin ekonomik büyümesi, tütün sektörünün ulusal düzeydeki gelişimi ile birebir bağlantılıdır. Cumhuriyet hükümetlerinin tütünü ulusal kalkınmanın finansmanında en önemli araçlardan biri olarak görmesi, hem yurt içinde hem yurt dışında tütünleri ile ün salmış olan Samsun’un tütün yetiştiriciliğinde ön plana çıkmasını hızlandırmıştır. Aynı şekilde, tütün mamulleri üretiminin Tekel bünyesine alınması ve ithalatının yasaklanmış olması sayesinde, ülke genelinde tütün tarımının yanında tütün sanayii de büyük bir gelişme göstermiş; tütünden başka önemli bir sanayi kolu bulunmayan Samsun da bu büyümeden payını en fazla alan illerden biri olarak, on binlerce işçinin istihdam edildiği bir sanayi merkezine dönüşmüştür.

Samsun’da yetiştirilen tütünlerin önemli bir kısmının gemilerle yurt dışına gönderiliyor olması kente modern bir liman inşa edilmesinde en önemli etkenlerden biri olmuştur. Samsun’un coğrafi şartlarının, diğer Karadeniz şehirlerine kıyasla, iç bölgelere geçişe daha elverişli bulunması ve geniş tarımsal alanları içeren bir hinterlanda sahip olması da şehrin limanının ithalat ve ihracatta öne çıkmasındaki bir diğer faktörü oluşturmuştur.

Bunun yanında, Samsun’da üretilen tütün mamullerinin iç bölgelere ulaştırılabilmesi için, demiryolu ve karayolu bağlantılarının da güçlendirilmesi gerekmiştir. Aynı şekilde bu yollar, Samsun’un hinterlandı ile Anadolu’nun iç bölgelerinin liman ile olan bağlantısının sağlanması için de zorunlu hale gelmiştir.

Sonuç olarak Samsun'un ekonomik olarak büyümesi, buraya yapılacak devlet yatırımlarının artmasını sağlamış; bu yatırımların artmasıyla da Samsun'un iktisadi ve toplumsal gelişimi daha da hız kazanmıştır. Böylece Samsun, bir zamanlar çok gerisinde olduğu, Karadeniz'in gözde ticaret limanı Trabzon'u arkasında bırakarak bölgenin iktisadi, toplumsal ve kültürel açıdan en gelişmiş şehri olmuştur.

Burada dikkati çeken en önemli nokta, kentin yereldeki ekonomik ve toplumsal gelişiminin ulusal ölçekteki iktisat politikalarının gelişimi ile birebir bağlantılı oluşudur. Gerek tütün sektöründeki gelişme gerekse de kente yapılan diğer yatırımlar Cumhuriyet dönemi hükümetlerinin izlediği makro-ekonomi politikaları ve toplumsal değişim projeleri ile yakından ilişkilidir. Ulusal düzeydeki gelişmeler ise daha geniş bir perspektiften bakıldığında küresel ölçekteki gelişmelerin etkisiyle şekillenmektedir. Bir başka deyişle, yerel (kentsel) düzeydeki ekonomik ve toplumsal gelişmeler, ulusal ve küresel gelişmelerden bağımsız olarak değerlendirilemez. Buna karşılık, yerelin, ulusal ve küresel ölçekteki gelişmeler karşısında tamamen edilgen bir konumda bulunduğu da iddia edilemez. Samsun'un, bu makalede üzerinde yeterince duramadığımız coğrafi ve beşeri özellikleri de buradaki ekonomik ve toplumsal gelişimi önemli ölçüde etkilemiştir. Dolayısıyla üst ölçekte yaşanan değişim, farklı yerel birimlerde, söz konusu yerel birimin özgün koşulları gereğince, farklı sonuçlara yol açabilmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BCA. (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı. Fon Kodu/Kutu No-Dosya No-Sıra No, Tarih)

BCA. 30-18-1-1/8-43-18, 22.12.1923.

BCA. 30-18-1-1/12-75-17, 15.02.1925.

BCA. 30-11-1-0/14-25-8, 08.06.1925.

BCA. 30-11-1-0/14-25-17, 09.06.1925.

BCA. 30-11-1-0/15-29-2, 23.06.1925.

BCA. 30-11-1-0/23-11-17, 17.03.1926.

BCA. 30-18-1-1/27-71-7, 25.12.1927.

BCA. 30-10-0-0/152-75-13, 01.05.1926.

BCA. 30-10-0-0/45-290-24, 15.10.1927.

BCA. 30-18-1-1/7-31-2, 01.09.1923.

BCA. 30-18-1-1/8-42-3, 02.12.1923.

BCA. 30-18-1-1/11-45-15, 21.09.1924.

BCA. 30-10-0-0/151-69-21, 09.08.1926.

BCA. 30-18-1-2/2-15-24

BCA. 30-10-0-0/206-410-13, 11.10.1923.

BCA. 30-18-1-1/12-66-9, 04.01.1924.

BCA. 30-18-1-1/26-60-18, 09.11.1927.

BCA. 30-10-0-0/207-412-12, 06.06.1928.

BCA. 30-18-1-1/21-60-3, 22.09.1926.

BCA. 30-18-1-2/104-6-17, 06.01.1944.

BCA. 30-18-1-2/104-6-18, 06.01.1944.

BCA. 30-18-1-2/104-9-22, 29.01.1944.

BCA. 30-18-1-2/104-10-8, 04.02.1944.

BCA. 30-18-1-2/118-93-18, 27.01.1949.

BCA. 30-18-1-2/130-86-1, 31.10.1952.

BCA. 30-18-1-2/134-103-20, 25.12.1953.

BCA. 30-11-1-0/249-4-12, 03.02.1955.

BCA. 30-11-1-0/266-25-29, 19.09.1957.

BCA. 30-18-1-2/149-38-9, 22.07.1958.

BCA. 30-18-1-2/169-22-1, 30.04.1963.

BCA. 30-18-1-2/144-83-11, 06.10.1956.

BCA. 30-18-1-2/279-24-2, 16.03.1972.

BCA. 30-18-1-2/290-88-9, 24.11.1972.

BCA. 30-18-1-2/329-24-17, 16.03.1972.

BOA. (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı)

BOA. C..NF../13-606-0, H:14.03.1269/M:26.12.1852.

BOA. BEO 782 58648 0, H: 07.12.1313/M: 20.05.1896.

Kitap ve Makaleler

Arı, K. (1991). Samsun-Çarşamba Demiryolunun Temel Atma Töreni ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Gezisi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 7(21), 609-622.

Baytop, A. (2007). Kuzey Anadolu'da Amerikalı bir bitki toplayıcısı: Carl Tobey (1918-1991). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 8(2), 77-82).

DPT (1963a). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) 1964 Yılı Programı: Genel ve Katma Bütçe, Döner Sermaye ve İktisadî Devlet Teşekkülleri Yatırımları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.

DPT (1963b). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) 1964 Yılı Programı: Genel ve Katma Bütçe, Döner Sermaye ve İktisadî Devlet Teşekkülleri Yatırımları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.

Erdoğan, M. A. (2020). Jennings, Ronald Carlton. *İslâm Ansiklopedisi* (Göz. geç. 2. bs. EK-Cilt 1, s. 691-692). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İnhisar İdaresi (1939). *Köy Çocukları İçin Tütüncülük Bilgisi*. İstanbul: İnhisarlar Tütün İstitüsü Neşriyatı B Serisi No: 10.

İpek, N. (2006). Samsun sahil demiryolu. C. Yılmaz (Ed.). *Geçmişten Geleceğe Samsun* (Cilt 1) içinde (s. 333-348). Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Kongar, E. (1985). *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (5. bs., Cilt 2). Ankara: Remzi Kitabevi.

Lefebvre, H. (2019). *Mekânın Üretimi* (6. bs.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Önder, M. (1975). *Atatürk'ün Yurt Gezileri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi: Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Samsun TSO (1963). *1963 Yılı Raporu*. Ankara: (Yayınevi yok).

Sarısakal, B. (2007). *Samsun Eğlence Tarihi*. Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Yayını, 3.

TCMB (1981). *TCMB Yıllık Rapor 1980*. Ankara: (Yayınevi yok).

TEKGIDA-İş (1995). *TEKGIDA-İş Sendikası Samsun Bölge Şubesi 9. Olağan Genel Kurul Faaliyet, Denetim ve Hesap Raporu, 1992-1995.*

TEKGIDA-İş (1996). *TEKGIDA-İş Dergisi, 69, (s.y.)*

TÜİK (2012). *Seçilmiş Göstergelerle Samsun 2011.* Ankara: TÜİK Yayın No: 3801.

Yerasimos, S. (1980). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye* (3. bs.). (B. Kuzucu, Çev.). İstanbul: Gözlem Yayınları.

Yılmaz, M. (Derleyen). (2009a). 1960'lı Yıllarda Samsun Futbolu. *Samsunspor: Kırmızı Beyaz Siyah.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Yılmaz, M. (Derleyen). (2009b). Samsunspor'un İlk Onsekiz Yılı. Samsunspor: Kırmızı Beyaz Siyah, M. Yılmaz (Derleyen). İstanbul: İletişim Yayınları.

İnternet Kaynakları

<https://dhmi.gov.tr>

<http://samsunkentmuzesi.com/>

<http://samsunkolejliler.org.tr/tr/>

KGM, (2016). *Dünden Bugüne Karayolları.* Karayolları Genel Müdürlüğü. <http://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionImages/KGMimages/Gorseller/DundenBuguneKarayolları/tarihce.pdf>

MEBa. *Samsun Anadolu Lisesi,* <http://sal55.meb.k12.tr>

MEBb. *Ankara Olgunlaşma Enstitüsü,*

http://ankaraolgunlasma.meb.k12.tr/icerikler/okulumuzun-tarihcesi_180339.html

SAMULAŞ (2020). *Samsun Büyükşehir Belediyesi Ulaşım A.Ş.,* www.samulas.com.tr

TBMM (2019). *Osmanlı İmparatorluğu Memalikinde İta Edilmiş Bazı İmtiyazata Dair Protokol ve Beyanname / Lozan Barış Antlaşması, 12. Protokol,* https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanun_tbmnc00200343.pdf

www.samsunport.com.tr

Summary

This study has based on our doctoral thesis on the social and economic development of Samsun in the framework of tobacco farming and industry. Both the thesis and this study claims that economic growth has affected the urbanization and social-change. In this article we tried to show that the economic growth dependent on tobacco farming and industry has

increased the government investments on urbanization of Samsun and these investments both increased the economic and social growth in the city.

We used archive records, institutional publications and research books to get information about the subject and we interpreted these resources with an interdisciplinary approach.

Our study periodically starts with the establishment of the Turkish Republic; includes the decades when statist industrialization and development approaches were adopted and ends in the 1980s, when a new economic approach began to settle.

Tobacco had started to be the main instrument of Samsun's foreign trade since the last quarter of 19th century, and the importance of the tobacco in economy increased even more in the Republican period. As a result of increasing investments starting from the first years of the Republic, tobacco became the primary element in each of the main economic activity areas (agriculture, trade and industry) in the province of Samsun. The growth experienced with tobacco in the urban economy has brought about a rapid urbanization and social change. Although limited to a certain area of this great change, this study revealed important findings to support the argument that economic growth has a reciprocal and positive relationship with urbanization and social change. From the point of an interdisciplinary perspective, we may draw such conclusions from these findings:

The economic growth of the city of Samsun was directly related to the development of the tobacco sector at the national level. The fact that republican governments saw tobacco as one of the most important tools in financing national development has accelerated Samsun, which is famous for its tobacco both at home and abroad, to come to the fore in tobacco cultivation. Likewise, thanks to the inclusion of the production of tobacco products within the scope of Tekel and the prohibition of their importation, the tobacco industry has made great progress in addition to tobacco agriculture throughout the country. Being one of the provinces that received the highest share of this growth, Samsun, which had not any important industry branch other than tobacco, has turned into an industrial centre where tens of thousands of workers are employed.

The fact that a significant quantity of the tobacco grown in Samsun was sent abroad by ships has been one of the most important factors in the construction of a modern port in the city. Another factor that brought forth a need for a port was the raising exportation amounts of the other agricultural products came around the large hinterland of Samsun city. On the contrary with the other mountainous and rugged cities of Black-Sea Region Samsun has large farmlands and plains, as well as the second largest delta plain of Turkey. Moreover the geographical conditions of Samsun, compared to other cities on the region, is more convenient for the transition to the cities of inner regions. Thus Samsun was functioning as a port of all those cities around it and also of the cities like Sivas in longer distance. As a consequence, Samsun port became an important centre of import and export for a large region of the country. Of course, a modern port alone was not enough to meet the needs of the trade in the city. Railways and road connections had to be constructed and/or strengthened in order to transport the products from and to the port. Railway and public roads were also important for the transportation of tobacco products produced in Samsun to the inner regions.

As a consequence, the economic growth of Samsun has increased the state investments to be made here and with the increase in these investments, Samsun's economic and social development gained momentum. Thus, Samsun has become the most economically, socially and culturally developed city of the region, leaving Trabzon -once the favourite port city of the Black Sea- behind.

The most striking point here is that the local economic and social development of the city is directly related to the development of national economic policies. Both the development in the tobacco sector and other investments in the city are closely related to the macro-economic policies and social change projects followed by the governments of the Republican era. Developments in national-level, on the other hand, are shaped by the impact of developments in global-scale when looked from a broader perspective. In other words, economic and social developments at the local (urban) level cannot be evaluated

independently of national and global developments. On the other hand, one cannot claim that the local is in a completely passive position against national and global developments. The geographical and social characteristics of Samsun, which we cannot focus on adequately in this article, have also significantly affected the economic and social development of the city. Therefore, the change experienced in the upper scale may lead to different results in different local units due to the specific conditions of the local unit in question.

GRAZ'DAKİ TÜRKİYE GÖÇMENLERİNDE ALMANCA EDİNİMİ, TOPLUMSAL YAŞAMA KATILIM VE KIRILGANLIK

GERMAN ACQUISITION, SOCIAL PARTICIPATION AND VULNERABILITY AMONG TURKISH IMMIGRANTS IN GRAZ

Oya TOPDEMİR KOÇYİĞİT

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sosyal Antropoloji Ana Bilim Dalı,
oya.topdemir@istanbul.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 1 Eylül 2023
Kabul edildiği tarih: 17 Ekim 2023
Yayınlanma tarihi: 29 Ekim 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 1 September 2023
Date accepted: 17 October 2023
Date published: 29 October 2023

Anahtar Sözcükler

Avusturya; Türkiye Göçmenleri;
Almanca; Toplumsal Yaşam;
Kırılganlık

Keywords

Austria; Turkish Migrants; German;
Social Life; Vulnerability

DOI

10.33171/dtcfjournal_29.10.2023.9

Öz

Türkiye'den Avusturya'ya ilk göçler, Cumhuriyetin erken yıllarında görülmeye başlanmıştır. Türkiye'nin göç tarihinde önemli bir varış yeri olarak öne çıkan Avusturya'nın Graz şehri, yüzlerce dilin konuşulduğu gözde bir şehir konumunda olup, 1960'lı yıllardan beri Türkiye'den göç almakta ve giderek daha fazla ilgi odağı haline gelmektedir. Bu makale, kentte yaşayan Türkiye göçmenlerinin toplumsal yaşama katılımı ve kırılganlıklarının Almanca edinimiyle ilişkisini ortaya koymaktadır. Makalede, 2018-2019 yıllarında katılarak gözlem ve niteliksel görüşmelerle yürütülen etnografik alan araştırmasının verilerinden yararlanılmıştır. Araştırma verilerine göre sınırlı Almanca bilgisi, göçmenleri ve özellikle de kadınları büyük oranda grup içi yaşamında tutmakta, Almancanın yetkin kullanımı ise grup dışı karşılaşma ve temasların olanaklarıyla göçmenleri grup sınırlarının ötesinde yaşama katılmalarına alan açmaktadır. Almanca kullanımıyla ilişkilendirilerek Anadolu'luk ve Avrupalılık gibi kimlik sınırları işaretlenmekte, bu da kurulan ilişkileri düzenlemektedir. Makale, Avusturya'ya uyum ve entegrasyon politikaları bağlamında Almanca öğrenme süreçlerinde dil bariyerini aşamamanın göçmen kırılganlığını pekiştirdiğini, aşma durumunda ise ulus aşırı temasları yoğunlaşabilen göçmen ailelerinde toplumsal cinsiyet temelli ilişkilerin yeni biçimler aldığını savunmaktadır. Bu bağlamda özellikle yeni kadın öznelliklerinin üretilmesiyle göçmen kadın kırılganlığına direnç geliştirme olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Varılan sonuçlar, hem Avusturya'daki yerel ve diğer göçmen kesimlerle yapılacak derinlikli ve disiplinler arası araştırmalar hem de uluslararası göç politikalarının güncellenmesi açısından yeni bulgular sağlamaktadır.

Abstract

Migration from Turkey to Austria started to be seen in the early years of the Turkish Republic. Graz, Austria, which stands out as an important destination in Turkey's migration history, is a popular city where hundreds of languages are spoken. Graz has been receiving immigrants from Turkey since the 1960s and has increasingly become the center of attention. This article explores the relationship between German acquisition and the participation and vulnerability of Turkish immigrants living in the city. The article based on the data of ethnographic fieldwork conducted in 2018-2019 through participant observation and qualitative interviews. According to the research data, limited knowledge of German keeps migrants, especially women, largely in the in-group life, while the competent use of German opens up space for migrants to participate in life beyond the group boundaries through the possibilities of out-group encounters and contacts. Moreover, identity boundaries such as Anatolianness and Europeanness are marked in relation to the use of German, which in turn regulates the relationships established. The article argues that in the context of Austrian adaptation and integration policies, the failure to overcome the language barrier in the process of learning German reinforces migrant vulnerability, while in the case of overcoming it, gender-based relations take new forms in migrant families whose transnational contacts can intensify. In this context, it is concluded that there are improvements in the vulnerability of migrant women, especially through the production of new female subjectivities. The results provide new findings for in-depth and interdisciplinary research with local and other migrant populations in Austria as well as for updating international migration policies.

Giriş

Avusturya, günümüzde insan hareketliliklerinin yoğunlaştığı Avrupa ülkeleri arasında popülerliğini gün geçtikçe artırmaktadır. Türkiye’den Avusturya’ya göçler, bilindiği kadarıyla ilk olarak Cumhuriyetin erken yıllarında nitelikli göçler olarak görülmeye başlanmış, 1960’lı yıllarda başlayan kitlesel göçlerle yoğunluk kazanmış, aile birleşimi göçleri, sığınma talebiyle yapılan iltica göçleri, geri göçler ve nitelikli işgücü göçlerle günümüze dek süregelmiştir. Günümüzde neoliberal küreselleşme, kapitalist dünya sistemi, uluslararası şirketleşme, ulaşım, iletişim ve savaşlar gibi birçok olgu, insan hareketliliğini gittikçe hızlandıran ve yaygınlaştıran önemli etmenler arasında sayılmaktadır. Avrupa’ya doğru ilk göçlerden bu yana yaşanan insan hareketliliğini, “daha iyi bir gelecek yaratma” idealinin ortaklaştırdığı ifade edilebilir. Farklı toplumsal kesimlerin benzer hedeflere erişmek üzere yer değiştirmesi, göç edilen yerlerde “daha iyi olan”a erişmek üzere nelerin deneyimlendiği sorusuna odaklanmayı gerekli kılmaktadır. Öncekinden daha iyi yaşamlara erişmek üzere yola çıkanların varış yerlerine dair göç deneyimleri, günümüzde giderek yaygınlaşan göçün ve göçmenliğin yerel ve uluslararası mecralarda daha iyi anlaşılması açısından kritik önemdedir. Göç edenlerin göç ettikleri ülkelerde ulus aşırı karşılaşmaları, kurdukları aile ve sosyal ilişkiler, kültürü yaşama biçimleri ve ürettikleri yeni toplumsallıkları ortaya koymak, göçe daha içeriden ve bütüncül bakabilmeye ve göç olgusunun derinlikli analizlerini yapabilmeye olanak sağlayacaktır. Dahası, bu ilişkilene biçimlerinin varış yerlerinde yerel dille kurulan bağını ortaya koyacak araştırmalar ise kuşkusuz göç etme ve göçmen olmaya dair anlam üretimlerini de açığa çıkaracaktır.

Türkiye’den 1960’lı yıllarda başlayan göçlerin ardından son yıllarda yurtdışına göçlerde artış yaşanmaktadır. Türkiye’den yurt dışına göç eden kişi sayısı 2022 yılında bir önceki yıla göre %62,3 artmıştır (TÜİK, 2022). Bununla birlikte son yıllarda Türkiye ile ilgili göç çalışmalarına olan ilgi de giderek yoğunlaşmaktadır. . Avrupa’da 2000-2016 yılları arasında Türkiye, en çok çalışılan üçüncü göç veren ülkedir (Yalaz ve Zapata-Barrero, s.11, 24). Göç yoğunluğu açısından büyük kitle göçlerine sahne olan ülkelere biri olan Avusturya’ya yapılan göçlerle ilgili araştırmalar nispeten sınırlıdır. Bunun nedeni, Avrupa ülkeleri arasında en yoğun göçün Almanya’ya yapılması ve çoğunlukla ona dair araştırmalara odaklanılmasıdır. Yapılan çalışmalarda, çoğunlukla ekonomilerini güçlendirmeye devam eden Batılı ülkelere Türkiye’den kitlesel göçlerin başlangıcı veya yoğun dönemlerine dair göçün birçok yönü ele alınmış olup, toplumsal boyutu ihmal

edilmiştir (Soytürk, 2012, s. 2313). Yaşanan göçlerle birlikte göçmenlerin kimlik ve aidiyet üretimlerine bir yönelme olsa da ulus ötesi karşılaşmaların hem göç alan hem de göç veren ülkeler dâhilinde derinlikli etnografik analizlerine ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Castles ve Miller'in vurguladığı gibi, toplumsal değişimin neden olduğu kolektif bir eylem olan göç, göç alan ve göç veren ülkedeki herkesi etkiler. Göç ve etnik ilişkiler, farklı biçimlerde birbirleriyle yakın ilişkide olduğundan göç süreci, kendi bütünselliği içinde analiz edilmelidir (2008, s. 23, 29). Varış yerlerinde ev sahibi ülkeye entegrasyon politikaları çerçevesinde yerel dil öğrenme zorunluluğunun, göçmenlerin oluşturduğu topluluklar, grup içi ve grup dışı ilişkilerin geliştirilmesi, kimlik işaretlemeleri, göçmen kırılganlığı, ev sahibi ve kaynak ülkeyle kurulan bağla ilişkisini ortaya koymak, hem ulus ötesi alanlarda yaşanan kültürel ve toplumsal meseleleri hem de temas kuran topluluklarının birbirlerini anlama çabasına dair dinamikleri ortaya koyabilir.

Avusturya, Türkiye'den yoğun göçlere sahne olmakta ve özellikle son yıllarda varış yeri olarak popülerliğini arttırmaktadır (Bevölkerung, 2023; Graz Belediyesi, 2018); Präsidiabteilung, 2016). Bu makale, Türkiye'nin göç tarihinde önemli bir yeri olan Avusturya'da dil ve göçmen kırılganlığı meselesine odaklanmaktadır. Makalenin konusu, Avusturya'nın yüzlerce dilin konuşulduğu gözde bir şehri olan Graz'da yaşayan Türkiye göçmenlerinin toplumsal yaşama katılımı ve kırılganlıklarının Almanca edinimiyle ilişkisine yöneliktir. Makalede, "daha iyi gelecekler üretmek" için Avusturya'ya göç etmiş Türkiye göçmenlerinin Almanca deneyimleri odağında dâhil oldukları gruplar ve Avusturyalılarla kurdukları ilişkilerin nasıl biçimlendiğini, işaretledikleri kimlik sınırlarının dille ilişkisini ve özellikle de kadın göçmenlerin kırılganlığına yerel dil kullanımının nasıl etkileri olduğunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Makale, Graz şehrinde 2018-2019 yıllarında katılarak gözlem ve niteliksel görüşmelerle yürütülen etnografik alan araştırmasının göçmenlerin dil edinimleriyle ilgili verilerine dayanmaktadır. Bu kapsamda makalede, birkaç noktaya ağırlık verilmiştir. Bunlardan biri, Almancanın, dâhil olunan topluluklar ve diğerleriyle olan ilişkilendirmeler bağlamında Avrupa'da geleceği yaratma idealini gerçekleştirmek için nasıl ön koşul olarak görüldüğüdür. İkincisi, "daha iyi olan"a pencere açacağı düşünülen yerel dil ediniminin kimlik kurucu rolüdür. Burada "biz" ve "öteki" olanın nasıl konumlandırıldığına yer verilerek dilin etkileri ortaya konulacaktır. Ardından, Almancanın göçmen ailelerde mevcut ilişkileri nasıl yeniden biçimlendirdiği, özellikle de yeni dil edinimiyle ilişkili olarak yeni kadın öznelliklerinin üretilmesinin

göçmen kadın kırılğanlığına olan etkilerine ve her iki ülkeyle kurdukları bağa değinilecektir.

Türkiye'den Avusturya'ya Göç, Dil Bağlamında Entegrasyon Politikaları ve Göçmen Kırılğanlığı

Türkiye'nin Avrupa ülkeleriyle göç odaklı ilişkileri, Osmanlı Döneminin sonlarına doğru tarihlenerek Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte hız kazanır. Osmanlı, Batı bilim ve tekniği karşısında geri kalmamak üzere ordunun modernizasyonu için mühendislik eğitimi almak üzere Avrupa'ya öğrenci gönderir. Avrupa ülkelerine eğitim amaçlı gerçekleşen planlı ve süreli göçler, genç Cumhuriyet'in birçok alanda ihtiyaç duyduğu kalifiye işgücünü karşılar. 1930'lu yıllardaki devletçilik ve milli ekonomi değerlerinin Türk mühendislerini ortaya çıkardığı görülür (Göle, 2012, s. 9). Bilim kurumları ve demir çelik, kumaş/tekstil, tarımsal ve inşaat gibi alanlarda kurulan fabrikalar, Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk kamu yatırımlarındandır. Almanya, İngiltere ve Avusturya'da eğitim almak üzere belirli bir süre orada kalıp, ardından Türkiye'ye dönerek bu alanlarda kurucu görevler alan mühendisler, Cumhuriyetin nitelikli insan kaynağına örnektir. Öyle ki söz konusu mühendislerin çocukları, babalarını, yaptıkları görevlerden dolayı Cumhuriyetin ulus-devlet anlayışını modernleşmeci bir çerçevede geliştiren aktörler olarak görmüşler ve onları "Cumhuriyetin temsilcileri" veya "Cumhuriyetin örnek kişileri" olarak tanımlamışlardır. Çocuklara göre, eğitim almak üzere yurtdışına göç eden babaları teknik birikimlerini Türkiye'ye taşıyarak vatanlarını "büyütmüştür" (Topdemir Koçyigit, 2022b, s. 82-84, 90, 93, 100, 169). İkinci Dünya Savaşı'na girmeyen Türkiye, kalkınma sürecini sürdürmeye devam etse de savaş, birçok ülke gibi Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir. Geri gelip genç Cumhuriyet'e hizmet etmek üzere gerçekleştirilen planlı ve süreli olan nitelikli göçler, yerini kitlesel göçlere bırakmıştır (Topdemir Koçyigit, 2022b).

İkinci Dünya Savaşının ardından birçok Avrupa ülkesi, Marshall yardımının etkisiyle ekonomik kalkınma ve sanayileşme gibi hedeflerine ulaşmak üzere işgücü açığını karşılamaya ihtiyaç duymuştur (Yalçın, 2002, s. 52). Bu kapsamda başta Almanya olmak üzere birçok Avrupa ülkesi Türkiye ile ikili işgücü anlaşmaları yapmıştır. Türkiye'den ilk kitlesel göç, Türkiye'deki 1960 ihtilalinin hemen ardından başlamıştır. Türkiye'nin göç tarihinde önemli bir varış yeri olarak öne çıkan Avusturya ile anlaşma ise 1964'te yapılmış olup, 1973'teki petrol krizinin ardından anlaşmalar sonlandırılmıştır (Abadan-Unat, 1975; Erder, 2006, s. 81; Gülsün, 1974; Sirkeci ve Yücesahin, 2014, s. 2; Soytürk, 2012, s. 2318; Şahin Kütük, 2015;

Tekin, 2007). Avrupa ülkelerine yapılan kitlesel göçler, çoğunlukla Türkiye'nin kırsal alanlarında yaşayan yoksul nüfusun katıldığı göçler olarak bilinmektedir. Sonraki yıllarda ise bu göçlere eklenenler arasına, kentsel alanlarda yaşayanlar da katılmıştır. Avusturya'ya ekonomik nedenlerle ilk 1950'li yıllarda az sayıda başlayan ancak 1964 yılı itibariyle kitlesel olarak devam eden göçler, nitelik değiştirerek günümüze dek devam etmiştir. Başlardaki *misafir işçi* göçü, yerini, ilerleyen yıllarda *aile birleşimi göçüne* bırakmıştır. Petrol krizi gerekçesiyle bir süreliğine Avusturya'ya göç dursa da aile birleşimi nedeniyle yapılan göçler, 1980'li yıllarda Avusturya'daki Türkiye göçmenlerinin nüfusunun artmasında en önemli neden olmuştur. Aynı dönemde Türkiye'de yaşanan 1980 darbesinin ardından *ültica göçleri* de yaşanmış ve göçmen nüfus daha da artmıştır. Söz konusu göç yoğunluğunun ardından göç ve aile birleşimi kanunları 1990'larda zorlaştırılarak birçok ülkede olduğu gibi gelenlerin entegrasyonuna odaklanma söz konusu olmuştur. Ülkelerine geri dönmeyecekleri anlaşılan göçmenler için ise uyum sağlamaları yönünde çeşitli kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Yeni göçleri azaltan en önemli uygulama, göçmenlerin özellikle dil sorunuyla ilişkili olmuştur. Göçmenlere Almanca kurslarına katılım zorunluluğu ve oturma vizesi almak için kurs başarıları şartı getirilmiştir (Soytürk, 2012, s. 2320-2325).

Avusturya'nın 1990'lara kadar olan göç politikası, ekonomik kaygılar ve "misafir işçiler" in ülkelerine geri dönüşü beklentisiyle "rotasyon modeli" çerçevesinde şekillenirken sonraki yıllarda göçü sınırlandırmak üzere birtakım yasa değişikliklerine gidilmiştir. Buna göre "1992 Oturma Yasası" ilk kapsamlı yasa değişikliği olmuş, ardından Avusturya'nın 1995'te Avrupa Birliği'ne katılmasıyla Maastricht sürecinin gereklerini yerine getirmek üzere 1997'de "entegrasyon" vurgusu olan "Göç Yasası" çıkarılmıştır. Yeni düzenleme, hem ülkede yaşayan göçmenlerin entegrasyonunu sağlamak hem de yeni göç hareketlerini daha da azaltmayı amaçlamıştır. Öte yandan, 2000'de aşırı sağ Avusturya Özgürlük Partisi'nin (Freiheitliche Partei Österreichs/FPÖ) /Avusturya Halk Partisi (Österreichische Volkspartei/ ÖVP) ile koalisyon ortağı olmasının göç ve entegrasyon politikalarındaki etkisiyle 2002'de Avusturya'ya gelmek isteyen yeni göçmenlerin ve 1998'den sonra ülkeye giren göçmenlerin "entegrasyon sözleşmesi"ni imzalamaları ve zorunlu dil derslerini almaları şart koşulmuştur. Buna göre yeni göçmenler, en az beş yıldır ülkede oturumu devam ettiğinde "oturma sertifikası" olarak sınırsız çalışma hakkı elde edebilmişlerdir. 2005'te ise "entegrasyon sözleşmesi"nin içeriği genişletilerek yeni göçmenlerin girişi

zorlaştırılmış ve devlet kurumlarının göçmenler üzerindeki otoritesi sertleştirilmiştir (Kraler ve Sohler, 2007, s. 19-22; akt. Bekaroğlu vd., 2015, s.8-11). Mevcut uyum ve dil politikaları uygulaması devam etmekle birlikte diğer Avrupa ülkeleri gibi Avusturya da artık daha çok *nitelikli işgücü göçü* talep etmektedir.

Göç ve göçmenlik meselesini anlamak üzere geliştirilen kuramlara bakıldığında uluslararası göç kuramlarının, göçün başlangıcını açıklayanlar ve uluslararası yaygınlaşmasını açıklayanlar olarak ikiye ayrıldığı görülür (Adıgüzel, 2016, s. 28-33; Güllüpınar, 2012; Massey vd., 2014, s. 11-12, 34-41). Oysa gittikçe karmaşıklaşan ve çeşitlenen göçler, herşeyden önce göç tanımını yeni bulgular çerçevesinde yeniden ele almayı gerektirmektedir. Zira yıllar içerisinde geliştirilen kuramlar, tıpkı göç tanımlaması gibi günümüz göç süreçlerinin karmaşık ve çok yönlü doğasını açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Sirkeci ve Erdoğan, 2012, s.297). Uluslararası göçe dair şu andaki göç örüntüleri ve eğilimleri, çağdaş göç süreçlerinin anlaşılması için farklı disiplinlerin bakış açılarıyla geliştirilecek sofistike kuramları gerektirmektedir (Massey vd., 2014, s.12). Öte yandan küreselleşmeyle birlikte iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler, göçmenlerin geldikleri yerlerle yakın ilişkilerini süreklileştirmelerini ve *ulusaşırı* ve *ulus aşırı cemaatler* üzerine ulus aşırı göç kuramının geliştirilmesini sağlamıştır. *Ulus aşırı cemaatler*, eylemler ve ilişkileri birden fazla ülkeyle ilişkili olmaları bakımından daha da önemli hale gelmektedir (Castles ve Miller, 2008, s. 40-42). Gittikleri ülkelerin çeşitli kentlerinde yeni yaşamlarını kurmaya çalışan göçmenler, alışkın olmadıkları yeni ortamlarda ve koşullarda farklı deneyimler ve sosyal ilişki tarzlarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Kültür aşırı karşılaşmalar ve karşılıklı temasların yoğunluk derecesi, bu deneyim ve ilişkileri biçimlendirmektedir. Ulus ötesi göç ve Türkiye bağlamında göçlerle yaşanan karşılaşmalar, ilk başlarda çoğunlukla uyum, entegrasyon, asimilasyon gibi klasik konular araştırılarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Ardından ise akademik ilgi eğitim, çokkültürlülük, etnisite, kimlik, ilişki ağları, aidiyet, ulus ötesi bağ, tutunma stratejileri, kuşaklar arası farklılıklar, evlilik, tireli kimlikler, ulusaşırı göç deneyimleri gibi güncel temalara yönelmiştir (Abadan-Unat, 2006; Castles ve Miller, 2008; Çağlar, 2000; Danış, 2004; Güler, 2013; Güllüpınar, 2012; Kaya, 2015; Kayaalp 1998; Özkul, 2012; Pusch 2013; Pusch 2014; Sert 2012; Sirkeci 2006; Sunata 2014; Şimşek, 2014; White 2014; Zeyneloğlu ve Sirkeci 2014). Türkiye ile ilgili son yıllarda yapılan göç araştırmalarında ise bellek üretimleri, savaş deneyimleri, karma evlilikler, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri gibi konular dikkat çekmekle birlikte göçmen kırılabilirliği ve dil ilişkisi de odak olmaya başlamıştır (Coşkun, 2016; Kılıç, 2023;

Rottmann, 2020; Topdemir Koçyiğit, 2016; Topdemir Koçyiğit, 2019; Topdemir Koçyiğit, 2022a, Topdemir Koçyiğit, 2022b).

Yukarıda sözü edilen birçok araştırmada, sonraki kuşakların da etkisiyle göçmenlerin Avrupa'da kalıcı yerleşme eğilimlerinin arttığı saptanmıştır. Elde edilen veriler, zaman içerisinde yeni kuşakların katılımıyla Türkiye ile Avrupa vatandaşları arasında kurulan ilişkilerin yeni ve farklı bağlar inşa edilerek geliştirildiğini göstermektedir. Kuşkusuz kaynak ülke ve varış ülkeleriyle kurulan bağlar da ev sahibi ülkenin dilini edinme süreçleriyle yakından ilişkilidir. Göçmenlerin ev sahibi topluma uyum ve entegrasyonu için yürütülen politikalarının toplumsal sonuçlarını ele alan kimi çalışmalarda ise göçmenlerin kırılğan konumları birtakım olumsuzluklar getirmesi bakımından sıkça vurgulanmakta olup öte yandan da bu konunun göçmenlere yeni alanlar açabileceği fark edilmiştir. Zira Ahmed'in (2018) savunduğu gibi kırılma, sadece bir şeyin bütünlüğünün kaybedilişi değil aynı zamanda başka bir şeyin edinilmesi olarak da anlaşılmalıdır. Dil ve göçmen kırılğanlığı ilişkisi açısından da benzer bir durum söz konusudur. Örneğin Kılıç'ın (2023, s. 392) araştırması, yerel bir dili öğrenmenin zorluklarını ve bu zorlukların göçmenlerin sosyal ve kültürel entegrasyonlarını nasıl etkilediğini ortaya koyarken göçmenler için entegrasyonun, sadece dil dersleri almaktan ve yerel dili öğrenmekten daha fazlasını içerdiğini saptar. Rottmann'ın (2020) çalışması da dile hâkim olmanın, yerel kültürü öğrenmek, yerel topluluklarla etkileşim kurmak, iş fırsatları bulmak ve günlük yaşamda bağımsız olmak gibi entegrasyonun diğer önemli yönlerine kapı açtığını savunur.

Avusturya'ya göç konulu araştırmalara bakıldığında da Avusturya'ya göç deneyimleri, göç edenlerin Türkiye ile kurdukları bağlar ve entegrasyon konuları dikkat çekmektedir (Gelekçi 2014; Sağlam 2017; Şimşek 2014). Çalışmasında, Avusturya'ya göç edenlerin orada önyargılı ve toptancı yaklaşımlarla karşı karşıya kaldığına yer veren Şimşek (2014), göçmenleri *yeni Avusturyalılar* olarak tanımlamış, göçmenlerin sınıfsal, inançsal ve ulusal aidiyetler ile yerleşik kalma konusunda çelişkiler yaşadıklarını aktarmıştır. Ulus aşırı göç kuramı, göçmen bir hareketin en yaygın sonucunun göçün yapıldığı ülkelerde etnik cemaatlerin veya azınlıkların oluşumuna dikkat çeker. Azınlıkların çoğu, öteki ve kendilik tanımının bir birleşimiyle oluşturulurlar (Castles ve Miller, 2008, s. 64-65). Yapılan bir diğer araştırma ise Avusturya'da yaşayan Türkiye göçmenlerinin kendi aralarındaki ilişkilerin ve Türkiye ile bağlarının yoğun bir şekilde devam ettiğini göstermiştir. Dahası, Avusturya'da mevcut olan belirli bir düzeyde Almanca dil bilme

zorunluluğu evlilik göçünü zorlaştırmış olsa da Türkiye ile ilişki ve bağların önünde engel teşkil etmemektedir. Bunun temel nedeni ise göçmenlerin eşlerini Türkiye’den seçme ve Türkiye’yi ziyaret etme sıklıklarındaki yoğunluktur (Gelekçi, 2014, s. 199). Oysa klasik göç teorileri ve özellikle de Chicago ekolünden kaynaklanan teoriler, göçmenlerin bir ülkede geçirdikleri süre arttıkça geldikleri ülke ile bağlarının azalacağı ve zamanla tamamen kopacağını varsaymıştır. Buna karşılık, antropologlar ve sosyologlar derinlemesine görüşmeler ve katılımcı gözlemlerinde ulus-ötesi bağların zamanla zayıflamadığını, aksine devam ettiğini tespit etmişlerdir. Türkiye’den göç edenlerle yapılan araştırmalar da klasik göç teorilerinin savduklarının aksine, göçmenlerin gittikleri ülkelerden Türkiye ile çeşitli alanlarda çeşitli bağlar kurmaya devam ettiklerini göstermektedir. Günümüzde gelişen hızlı ulaşım ve iletişim çağında göçmenler, iki ulus-devlette yaşananları yakından takip edebilmekte ve aynı anda farklı coğrafyalar ile de ilişkiye girebilmektedir (Özkul, 2012). Söz konusu ilişkiler, kuşkusuz varış ülkesinde yerel dili kendisinden beklenen düzeyde öğrensin öğrenmesin göçmenlerin dil edinim süreç ve deneyimleriyle yakından ilişkilidir. Üretilen yeni toplumsallıklar ve göçmen kırılabilirliği olgusunun bu süreç ve deneyimlerle nasıl bir ilişkisi olduğunu ortaya koymak, önemli bir literatürel boşluğu dolduracaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu makale, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu’nun (TÜBİTAK) desteğiyle 2018-2019 yıllarında Avusturya’nın Graz şehrinde yaklaşık sekiz ay boyunca yürütülen alan araştırmasından elde edilen Türkiye göçmenleriyle ilgili bulguların bir bölümüne dayanmaktadır. Araştırma, kartopu yönteminden yararlanılarak ve farklı kesimlerden birçok kişi ile sık aralıklarla görüşülerek yürütülmüştür. Makale verileri, sekizi kadın, yedisi erkek olmak üzere 15 kişiyle yapılan yarı-yapılandırılmış niteliksel görüşmelere ve katılarak gözlem notlarına dayanmaktadır.

Göçmenlere ilk etapta, henüz Türkiye’deyken çeşitli sosyal medya platformları üzerinden ve orada daha önce bulunmuş tanıdıklarla irtibat kurularak ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Graz Üniversitesi’nde öğrenim gören veya çalışan akademisyenlerle bağlantıya geçilerek de temas kurulmaya çalışılmıştır. Graz’a ulaşır ulaşmaz ise önceden temas kurulan kişiler ziyaret edilmiş, ayrıca göçmenlerin bir arada bulunabildiği Pir Sultan Abdal Derneği ve Türkiye göçmenlerinin işlettiği bir Almanca kursu ile irtibata geçilmiştir. Graz’da yaşayan

görüşülenler, Alevi, Sünni, Kürt, Türk gibi farklı toplumsal kesimlerden gelmektedir.

Alanda yapılan niteliksel görüşmeler iş yerleri, ev, kafe, kurs, dernek, açık alan gibi yaşam ve toplanma alanlarında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde Avusturya'ya göç süreçleri, Graz'da gündelik yaşam deneyimleri, birbirleriyle ve Avusturyalılarla kurdukları ilişkiler, iletişim kurarken kullandıkları diller vb. hakkında sorular sorulmuştur. Katılarak gözlemler ise Türkiye'den göç edenlerin bir araya geldiği yılbaşı, kadınlar günü, 1 Mayıs Emek ve Dayanışma günü, anneler günü, Türk Gecesi, Alevifest (Alevi toplumunun organize ettiği festival), ev toplantıları, kahvaltı organizasyonları, doğum günü ve lahmacun günü gibi etkinliklerde yapılmıştır. Bu toplantılardan kamusal alanlarda gerçekleştirenler, herkesin katılımına açık olmuştur. Ev, işyeri gibi alanlarda gerçekleştirilenler ise yalnızca davet edilenlerin katılımına açık olduğundan nispeten belirli kesimlerin bir araya geldikleri organizasyonlar olmuştur. Her birine ayrı ayrı yapılan davetlerin ardından (Tüm alan araştırması boyunca küçük kızım da yanımda yer aldı. Onun yanımda olması, bu organizasyonlara katılmamı ve göçmenlerle ilişki kurmamı daha da kolaylaştırdı) araştırma süresince yapılan tüm etkinliklerde yer almak, göçmenleri daha yakından tanımak açısından önemli bir deneyim olmuştur.

Yapılan niteliksel görüşme ve gözlemlerin her biri, detaylı ve sistematik bir biçimde değerlendirilmiştir. Bunun sonucunda göçmenlik ve Almanca edinimi odağında belirli temalar açığa çıkmış, makale de buna göre çerçevelendirilmiştir. Elde edilen araştırma verileri değerlendirildiğinde, göçmenlik deneyimlerinde topluluk oluşturma ve toplumsal yaşama katılım pratiklerinin Almanca edinimiyle ilişkili olduğu, göçmenlerin birbirleriyle, diğer göçmenlerle, farklı toplumsal kesimlerle ve Avusturyalılarla ilişkilendirmelerinin Almanca bilme ve onu kullanma derecelerine göre şekillendiği ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak dil ediniminin, özellikle göçmen kadınların kırılganlığında yeni örüntüler açığa çıkardığı saptanmıştır.

Graz'da Göçmenlik ve Almanca Edinimi

Güncel verilere göre neredeyse dokuz milyon (8,979,894) nüfusa sahip Avusturya'da göçmenler ise 1,587,251, Türkiye kökenli nüfus da yaklaşık 300 bin civarındadır (Der Migrationsplattform der Österreichischen Bundesregierung, 2022; Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023). Steiermark eyaletinin başkenti olan Graz, ülkenin ikinci en büyük şehridir (Campbell, 2023). Bu şehir, özellikle sunduğu sosyal hak ve olanaklar açısından hem Türkiye hem de diğer birçok ülke

için önemli bir göç şehridir. Küçük bir şehir olmasına karşılık, aralarında 160'tan fazla dilin konuşulduğu ve oldukça farklı kesimlerin bir arada yaşaması açısından dikkat çekicidir. Şehrin toplamda 328 bin civarında olan nüfusu, sürekli göç almasından dolayı giderek artmaktadır (Bevölkerung, 2023; Graz Belediyesi, 2018); Präsidiabteilung, 2016). Şimşek (2014) araştırmasında, Türkiye'den Avusturya'ya ilk göçlerin, 1950'li yıllarda başlamış olup 1960'larda kitlesel göçler olarak devam ettiğini tespit etmiştir. Misafir işçi göçü dalgası Avusturya'nın Graz şehrinde yoğun olarak görülmüştür. Günümüzde yapılan göçler artık daha önce de söz edildiği gibi yapısal olarak farklılıklar göstermektedir.

İstatistikler, pek çok Anadolu şehrinden göç alan Graz'a yerleşenlerin nüfus oranının, buradaki tüm göçmenler arasında ilk sıralarda yer aldığını gösterir (Präsidiabteilung, 2016). Araştırma boyunca da Graz'ın, Türkiye'den gelen göçmenlerin gözdesi olduğu, Türkiye'den gelmek isteyenlerle kurdukları ilişkilerde gözlemlenmiştir. Türkiye'den Graz'a son zamanlardaki göç örüntüleri, yeni yaşam arayışlarının güncel nedenlerinin öncekilerle benzer olduğunu göstermektedir. Göç motivasyonu, daha iyi bir geleceğe sahip olmakla ilişkili olarak sürmektedir. Alanda görüşülen farklı kesimlerden pek çok kişi, Graz'daki Türkiye göçmenlerinin büyük kısmını Konyalıların, özellikle de Cihanbeyli ve Kulu ilçelerinden gelenlerin oluşturduğuna dikkat çekmişlerdir. Anadolu'nun pek çok şehrinden göç edenlerin geldiği diğer şehirler ise Gaziantep, Kayseri, Tunceli, Kahramanmaraş, Adıyaman ve özellikle de son yıllarda giderek artan oranda İstanbul, İzmir ve Ankara gibi şehirlerdir. Yaptıkları işlere bakıldığında, Graz'da yaşayan kadın göçmenlerin ağırlıklı olarak temizlik ve bakım, erkeklerin ise yemek başta olmak üzere hizmet sektöründe çalıştığı gözlemlenmiştir. Makale boyunca anlatılarından yararlanan göçmenler ise akademisyen, öğretmen, gazeteci, temizlik ve reyon görevlisi, pastane çalışanı, tamirci, öğrenci, garson, ev kadınları, işsiz ve emekliler gibi farklı toplumsal konum ve statülere sahiptirler. Graz'da karşılaşılan kadınlardan özellikle ev kadınları, Almanca konusunda dezavantajlı durumdadırlar. Bunun en önemli nedeni, birçoğunun kurumsal eğitim seviyesi bakımından dezavantajlı olmalarından dolayı dil öğrenme konusunda daha da savunmasız olmalarıdır. Daha kendi anadilinde yeterli düzeyde okuma yazma pratiklerine sahip olamayan kimi kadınlar, Almanca kurslarında dersleri takip etme konusunda oldukça zorlanmışlardır. Zira Graz'da ilkokuldan öte bir eğitim alamamış kadın sayısı azımsanamayacak kadar çoktu.

Son yıllarda göçmenlere yönelik entegrasyon politikaları gereği Avusturya'da Almanca bilme zorunluluğu giderek artmıştır. Alanda yapılan görüşmelerde aktarılanlar, önceki yıllarda buraya gelen göçmenlere, göçmen merkezleri aracılığıyla Almanca kurs hizmetinin ücretsiz verildiğini ortaya koymuştur. Türkiye göçmenlerinin işlettiği Almanca kursuna yazılan göçmenler de devletten aldıkları dil parasıyla kurslara yazıldıklarını ifade etmişlerdir. Aktarılanlara göre göçmenlerin kurslara katılımları çoğunlukla düzensiz olmuş, aralarında dil kursu parasını alıp kursa devam etmeyenler de olmuştur. Bunun sonucunda dil becerilerini üst seviyelere çıkaramadıklarından göçmen politikaları daha da sertleşmiştir. Özellikle kadınların beklenen düzeyde Almanca öğrenememesinin nedenleri, başta eğitim seviyeleri (Alanda çok sayıda ilkokul mezunu kadınla karşılaşmıştır) olmak üzere sosyal çevrelerinde anadilleriyle (Türkçe ve/veya Kürtçe) iletişim kurmaları ve dolayısıyla da Almanca konuşmaya gerek duymamaları, toplumsal cinsiyet rolleri, alışkanlıklar ve aile içi kültürel müdahalelerdir. Aslında kurslara kaydolsalar da düzenli katılım sağlayamamaları veya düzenli katılsalar da eğitim düzeylerinin sınırlı olması, üst kurlara geçmelerinin önünde önemli bir engel teşkil etmiştir. Bundan başka, sorumlu oldukları ev işleri, çocuk ve yaşlı bakımı ile eşlerinin toplumsal hayata katılmalarını sınırlı tutması gibi nedenler de kadınları, ulus aşırı temaslardan uzak tutmuştur. Görüşmelerde birçok kişi, özellikle de Türkiye'nin kırsal bölgelerinden buraya doğrudan göç eden ve eğitim seviyesi ilkokul düzeyinde olanlar, Almancayı, öğrenilmesi oldukça zor bir dil olarak tanımlamışlardır. Bulgular, yeni yaşamlar üretmek üzere yola çıkanların yaşamlarının nasıl biçimlendiğinin, Graz'da Almanca öğrenme süreçleriyle yakından ilişkili olduğunu göstermiştir. Zira kente göç edenler, çoğunlukla konuşabilecek düzeyde Almanca bilmeden buraya göç etmişlerdir. Yıllar içerisinde edindikleri Almanca bilgi seviyeleri de yaşam tarzlarını, toplumsal hayata katılımlarını, grup içi/dışı ilişkilerini, alışkanlıklarını, kültürel pratiklerini, kimlik ve aidiyet üretimlerini önemli derecede biçimlendirmektedir.

Son dönemde dil yardımı alarak Almanca kurslarına katılmayanların yetkililer tarafından daha sıkı kontrol edilmesi nedeniyle kadınların kurslara devamlılığında bir artış söz konusu olmuştur. Hâl böyle olsa da kurslara katılan çoğu kadının Almanca dil seviyelerinin, yine de başlangıç seviyesini aşamadığı gözlemlenmiştir. Bunun nedenleri, yukarıda da değinildiği gibi kurslara yazılan kadınların büyük çoğunluğunun sınırlı seviyede okuma yazma bilgi seviyesine sahip olması ve buna ek olarak Almanca okuma, yazma, dinlediğini anlama ve tekrar etme konusunda yaşadıkları sorunlar, öğrenememe kaygısı ve bunların yarattığı kendine güvensizlik

olarak sıralanabilir. Alanda yapılan gözlem ve tespitler, göçmen politikaları geliştirilirken Almanca öğretiminden önce göçmenlerin anadilde okuma yazma becerilerinin geliştirilmesine öncelik verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Farklı ülkelerde yapılan kimi araştırmalar da kurslara katılım ve dil öğrenme konusunda benzer sorunlarla karşılaşıldığında anadilde temel eğitime vurgu yapmaktadır (Erder, 2006, s. 193). Öte yandan göçmenlerin, özellikle de kadınların, çoğu işini anadillerinde iletişim kurarak çözebilmesi, dille kurdukları ilişkileri de belirlemektedir. Temel düzeyde (A1, A2) Almanca öğrenmek, kamusal alanda iletişim ihtiyacını karşıladığı kabulüyle yeterli görülebilmektedir. Bu durum, göçmenlerin toplumsal hayata kimlerle, nerelerde ve nasıl katıldıklarına dair soruları çoğaltmak gerektiğini ortaya koymaktadır. Öyle ki Graz'da anadilde iletişimin yoğun kullanımı, limitli bir toplumsal çevrede yaşam, gettolaşma ve izolasyonla yakından ilişkilidir.

Dil, Toplumsal Yaşama Katılım ve “Öteki” İlişkisi

Sema Erder'in gerek Batı Avrupa toplumları gerekse diğer ileri sanayi toplumları içinde özgün bir örnek olarak kabul edilen İsveç toplumunda yaşayan kır kökenli Türkiye göçmenleri arasında yürüttüğü alan araştırması, refah toplumlarında göçmenlerin gettolaşmalarına dikkat çekmiştir. Bu araştırma, gettolaşmanın, ayrımcılık mı yoksa içe kapanma mı, uyum mu yoksa uyumsuzluk mu tartışmasına katkı sunmuştur (Erder, 2006, s. XVI, 19). Graz şehir merkezine yakın yerlerde yaşayan göçmenler de farklı ülkelerden göçmenlerin yoğun yaşadığı Gristplatz ve Hauptbahnhof civarında, şehir merkezinden uzak yerlerde yaşayanlar ise Eggenberg, Puntigam ve şehir çevresinde yer alan çeşitli köylerde adeta küçük cemaatler halinde bir arada yaşamaktadırlar.

Etnik gettolaşma süreci, hem yetersiz barınma koşulları, sosyal haklar, çoğunluk toplumundan görece izolasyon, hem de cemaat oluşumu ve etnik altyapı ve kurumların oluşmasıyla ilgilidir. Dahası, göçmenlere hitap eden dükkânlar, kafeler, sağlık çalışanları, avukatlar, dernekler vb., göçmenlerin dil sorunları yaşamadan temel, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını daha kolay karşılamalarına olanak sağlamaktadır. Cemaat oluşturmak, kültür korumaya yönelik bir refleks olduğu kadar toplumsal olumsuzluklarla baş etmek için ve ırkçılıktan korunmak için de bir stratejidir (Castles ve Miller, 2008, s. 305-306). Çoğu Türkiye göçmeni Graz'daki gündelik yaşamlarını, “*Biz burada Türkiye'deki gibi yaşıyoruz*” gibi cümlelerle özetleyerek “kendi içine kapalı bir yaşam” üretimine dikkat çekmiştir.

Burada sözü edilen *kapalılık*, irili ufaklı küçük cemaatlerden oluşan toplumsallığa karşılık gelmektedir.

Amerika'da yaşayan Türkiye göçmenlerinin entegrasyonu, kimlik ve aidiyet algıları ile Amerikan ana akım toplumuna yönelik çokkültürlülük algılarının incelendiği bir araştırma, göçmenlerin %30'unun dil sorunlarını aşmada istekli olmadıklarını, %20'sinin ise kendi içlerine kapandığını iddia etmektedir. Araştırmada, dili aktif bir şekilde kullanma zorluğu nedeniyle Amerikalılar ile kültürlerarası iletişimin orta düzeyde gerçekleştiği tespit edilmiştir (Şan ve Akyiğit, 2021, s. 165, 167). Graz'da yapılan görüşmeler ve gözlemler, topluluk içi gruplaşmaların, hemşehrilik, akrabalık, Türkiye'den göç ettikleri iller, bildikleri diller, dini/mezhepsel özellikleri ve etnisiteleri gibi farklılıklarla belirlendiğini göstermiştir. Bu bakımdan Graz'da mekânsal gettolaşma ve cemaatleşmenin, birbirlerini yeniden ürettikleri söylenebilir.

Avusturya'da erişilen Almanca bilgi düzeyi, göçmenlerin gündelik yaşamlarının nasıl olacağını belirleyen önemli bir role sahiptir. Sınırlı Almanca bilgisi, yaşamı, bir Avrupa şehrinde adeta Türkiye'de yaşıyormuş gibi hissederek sürdürmeye ortam sağlamakta, birbirine benzer yaşam tarzlarını üretmektedir. Örneğin, alışverişlerini büyük oranda, Türkçe ve/veya Kürtçe konuşma yoluyla iletişim kurabildikleri Türkiye göçmenlerinin işlettiği market ve mağaza gibi alışveriş merkezlerinde yapmaktadırlar. Sağlık sorunları yaşadıklarında ilk etapta Türk doktorlara giderek sağlık hizmetlerine erişmeye çalışmaktadırlar. Grup içi ve gruplar arası sosyal ilişkilerini dernekler ve kahvehaneler gibi alanlarda yaşamaktadırlar. Dernekler, kadın-erkek, genç-yaşlı birçok kesimden kişilerin bir araya geldiği önemli merkezlerdir. Aynı zamanda da ihtiyacı olanın ihtiyaçlarını karşılamak üzere yardımlaşma ve dayanışma ağlarını oluşturma, duygu ve düşünceleri paylaşma ya da eğlence gibi birçok amaçla düzenli buluşmaların gerçekleştiği mekânlardır. Dernekler hem sosyal ilişkilerini düzenledikleri ve geliştirdikleri hem de dini törenler, çocukların doğum günleri, anneler günü, kadınlar günü gibi özel günleri organize ettikleri alanlardır. Kahvehaneler ise yalnızca erkeklerin bir araya geldiği, genellikle kâğıt ve taş oyunları oynama, sohbet etme ve iş bulma gibi faaliyetlerin gerçekleştirildiği mekânlardır. Bir başka ifadeyle, Graz'da toplumsal hayata katılım, geliştirilen alışkanlıklar ve yapılan sosyal ve kültürel pratikler, Almanca ile doğrudan ilişkilidir.

Graz'da yaşayan birçok Türkiye göçmeni, sosyal ilişkilerini, Almanca bilgi düzeylerinin sınırlı olmasının bir sonucu olarak grup içi, yakın ve yoğun şekilde yaşamaktadırlar. Yapılan görüşmeler ve ev ziyaretleriyle yaşadıkları bölgelerde birbirlerine yakın güzergâhlarda veya binalarda, imkânı olanların ise aynı apartmanlarda yaşadıklarına tanık olunmuştur. Bazı akraba aileler, kapı komşusu olarak yaşamaktadırlar. Birbirleriyle sık görüşen, komşuluk ve misafirlik pratiklerini yoğun yaşayan kesimlerin ağırlıklı olarak sınırlı Almanca bilgi düzeyine sahip olan ve aralarında Türkçe ve/veya Kürtçe konuşan göçmenler olduğu gözlemlenmiştir. Haberli ya da habersiz evlerde bir araya geldiklerinde ise Türk televizyon programlarını izlemişlerdir¹. Sıklıkla Türkiye'deki yaşam ve Türkiye'deki akrabalar sohbet konusu edilmiştir.

“Öteki”, bir ya da daha fazla kişi, kültür ya da toplum tarafından, geçmiş veya güncel ilişkiler referans alınarak, dikey (sınıfsal) ya da yatay (etnik vb.) olarak farklılaştırılmış ve ayrıştırılmış olan, kişi, grup, sınıf, halk vb. şeklinde tanımlanabilir (Nahya, 2011, s. 29). Almanca dil bilgisinin sınırlılığı ve buna bağlı olarak “kendine yeterli” bir sosyal çevre içinde üretilen yaşamlar, grup içerisinde *biz* duygusunu güçlendirip, *öteki* olarak konumlandıkları Avusturyalılarından kendilerini ayırmalarının bir nedenidir. Öte yandan, Almanca bilgi düzeyinin artması ise topluluk içi yaşamdan bireysel yaşama geçişin koşulu görünümündedir. Fakat bu geçişi yapanlar, Almanca'yı iyi öğrendikten sonra cemaatten uzaklaştıkları için grup üyeleri tarafından *öteki* sayılabilmişlerdir. İyi düzeyde Almanca (B1 ve üstü) konuşulduğunda ise artık cemaatin sosyal yükünü çekmek anlamsız kabul edilmektedir.

“Avrupalılık” ve “Anadoluluk” kimlik eksenlerinde “Biz” ve “Öteki”nin Konumlanması

Ulus aşırı göçlerle birbirinden farklı topluluklar, karşılaşmalarla daha fazla temas kurmaya başlamaktadır. Bir arada yaşama deneyimleri ve birbirlerini karşılıklı konumlandırmaları, kimlik inşalarının çeşitliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bourse'nin dikkat çektiği gibi küreselleşme süreci, toplumsal eşitsizlik ve belirsizlikleri yoğunlaştırdığından buna karşılık olarak toplulukçu olgular daha da belirginleşmiştir ve kimlikçi tutkular şiddetlenmiştir (2009: 244, 248). Genellikle dil, ortak tarih, gelenek ve din gibi kültürel özelliklere vurgu yapan etnik sınırlar

¹ Özellikle çocuklarına Türkçe çizgi film izletmeye gayret ediyorlardı.

için seçilen işaretler, diğer gruplar tarafından dışlanmak için kıstas olarak kullanılabilir. Etnik bir azınlık olmak, farklı grupları farklı şekillerde etkileyen özel marjinalleştirme mekanizmalarının bir sonucudur (Castles ve Miller, 2008, s.46-48).

Graz'daki Türkiye göçmenlerinin “biz” ve “ötekiler” kıyaslamaları, gündelik yaşamda hem birbirleriyle hem de Avusturyalılarla ilişki kurma deneyimlerinde görülmektedir. Kurulan sınırlı ilişkilerde kimi göçmenlere yönelik tipikleşen kodlamalar, cemaatler arası ayrış(tır)maların nasıl biçimlendiğini göstermektedir. Diğerlerine oranla kendi içlerine “daha fazla kapalı bir yaşam” sürdüğü görüşünü sıkça paylaşan birçok kişi, görüşmelerde Konyalıların, dil, din, sosyal yaşam ve kimi alışkanlıkları konusunda hem “Anadolulu” hem de nispeten daha “*geleneksel*” oldukları üzerinde durmuşlardır. Beyan edilen görüşlerde, Konyalıların birbirleriyle daha sık görüşmeleri, bu görüşmelerde çoğunlukla anadili konuşmanın yeterli bulunması (başka dilleri konuşmaya gerek kalmadığından), Almanca bilmemeleri veya başlangıç düzeyinde Almanca dil becerilerine sahip olmaları, kadınların iş ve eğitim hayatına katılamamaları, evlilik ve boşanma konusunda diğerlerine nispetle daha katı kuralların olması gibi çeşitlendirilen nedenler, “*Konyalılar geridir*” gibi kategorilendirmelerle alanda sıkça rastlanılmasının nedenlerini oluşturmaktadır.

Daha da ilginç olan şey, göçmenlerde Almanca bilgi düzeyi arttıkça da yeni ayrıştırmaların yaşandığıdır. Örneğin Antepli olmak, “Anadolu kimliği”nin bir parçası olarak konumlandırılrsa da kültürel beklentiler, “Antepli kimliği”nin içinde alt bölünmelere ve bu kimlik altında toplanan büyük toplulukla yolları ayırmaya neden olmaktadır. Chambers’in dikkat çektiği gibi aralarında kültür, dil ve kimlik duygusunun da olduğu kimi kültürel miraslar, zamanla parçalanıp sorgulamaya açılarak yeniden üretilebilir (2014: 44). Bir Avrupa şehrinde uzun yıllar yaşamış göçmenlerin, yaşadıkları şehre özgü “medeniyet”e uygun olmayan davranışları şaşkınlıkla karşılanabilmektedir. Graz’a göç ettikten sonra kendisine yönelik davranışları konusunda beklentilerini karşılamadığı için üyesi olduğu toplulukla arasına mesafe koyan bir kişi, aradığı sosyal konforu “uzak”ta bulduğunu ifade etmektedir. Tam da bu noktada, “uzak”tan tam olarak ne kastedildiğini anlamak açısından Türkçede uzaklık, gerilik, arkadalığı ifade eden “öteki” kavramsallaştırmasının anlamsal olarak bir mesafeyi ifade ettiğini (Nahya, 2011: 29) hatırdan tutmak gerekir: “10 yıldır buradayım. Anadolu çocuğuyum ben, Antepliyim yani. Anteplilerle pek görüşmüyorum artık. Uzak durmak iyidir. Başta bir iki yıl yakındım onlara. Baktım olmuyor, mesafe koydum. Almancam iyi. İşim gücüm

de var. Böyle kafam rahat. Çok geri kalmışlar çok, Türkiye'den de geri" (Erkek, garson).

Belirli sosyal çevrelere mesafe koymanın ardında, yeni ve farklı olanı deneyimlemenin, dedikodu mekanizmasıyla muhakeme edilmesi yatmaktadır. Dedikodu, kişinin topluluk normlarına uygun davranmasını denetlemektedir. Normların dışına çıkan özneler, kontrol edilemediğinde dedikodu üretimleri kaçınılmaz olmaktadır. Normlara uygun davranmamak, kişinin hakkında dolaşıma giren sözlerle topluluk içinde yargılanmasının yolunu aşmaktadır. Bu yolla kişi, ya yeniden cemaat kurallarıyla uyumlu hareket edecek ya da ayrışmaların derinleşmesiyle cemaatten dışlanacaktır. Farklı toplumsal kesimlerle sık sık görüşükten sonra Türkiye göçmenleriyle temkinli ilişkiler kurduğunu aktaran bir kişinin değindikleri, "ötekinin ötekisi"nin, bilindik olmayanı deneyimleyen yargılanmasıyla üretilmekte olduğunu göstermektedir. Almanca dil bariyerini aşmak, ulus aşırı topluluklarla sosyal ilişki kurmayı kolaylaştırırsa da üyesi olunan topluluğun davranışları rahatsız etmeye devam etmektedir: "*Buradakiler çok dedikoducu. Dedikodu yaptıkça da diğerlerini ötekileştiriyorlar. Birbirlerini de beğenmezler Avusturyalıları da. Bildikleri gibi yaşıyorlar. Herkesin de onlar gibi olmasını istiyorlar. Bıktım yani. Uzak duruyorum onlardan. Avusturyalı, Alman Boşnak... bir sürü arkadaşım var. Onlarla takılıyorum çoğunlukla*" (Erkek, işsiz).

Hem Avusturya'da yaşayan Türkiye göçmenlerinin birbirleriyle ve Avusturyalılarla kıyaslandığı hem de Avusturya ve Türkiye'nin kıyaslandığı bir diyalogu örnekleyen bir anlatı, kimin "*daha medeni*" ve "*daha ileri*" olduğunun müzakere edildiğini göstermektedir. Kültür aşırı bir komşuluk ilişkisi olan örnek, karşılıklı konumlandırmalara ve "*biz*" ve "*ötek*" olanın neye karşılık geldiğine dair toplumsal kodları yansıtmaktadır. Buna göre, ulus içi kıyaslamalar "kendi ötekisi"ni, ulus aşırı kıyaslamalar ise yine "ötekinin ötekisi"yi yaratmaya ortam oluşturmaktadır:

Komşum Avusturyalı. Bir gün evime çağırdım, bir şeyler hazırladım. Çok memnun oldu, sıcak davrandı bana. Aslında onunla görüşmekten çekiniyordum. Ya konuşamazsam ya yeteri kadar onu anlayamazsam diye? Nasılsın? İyi misin? filan. Sonrasını getiremiyorum, anlamıyorum ya da cevap veremiyorum. Ama yine de cesaret edip çağırdım. Üniversitede çalışıyormuş kadın. Dedi ki bana 'Biz Türklere sevmeyiz, onlar çok geri'. Ben de dedim ki 'Biz de Avusturyalıları sevmeyiz. Ama biz farklıyız, biz aydınız'. Yani önce Konyalı sanıyorlar bizi. Hepimizi burada bir tutuyorlar. Bizim kadın

haklarımız bile çok önce geldi Avusturyalılardan. Bunu söyledim ona. Kadın da dedi ki 'Evet, bizim kadın hakları Avusturya'ya çok geç geldi' (Kadın, pastane çalışanı).

Görüldüğü gibi Almanca, bir yandan Türkiye göçmenlerinin birbirleriyle, diğer yandan da Avusturyalılarla sosyal ilişkilerini biçimlendirerek ilişki düzeylerini belirlemektedir. Dahası, dil becerileri, kimi kültürel alışkanlıklar ve davranışların geliştirilmesinde etkili olarak kimlik üretimlerinin, *biz/öteki ve Anadolu/Avrupalılık* eksenli farklılaşmasına neden olmaktadır. Görüşülenler, hayatlarının bir dönemini geçirdikleri ve geride akrabalarını bıraktıkları geldikleri illerden söz ederken sıklıkla *Anadoluluk* kimliğine vurgu yapmışlardır. *Anadoluluk* kimliği, çatı gibi kapsayıcı bir işlevle bir yandan söz konusu illeri ortaklaştırırken diğer yandan Avrupa'yla kıyaslanarak Avrupa'dan ayırıştırarak anlamlar içermektedir. *Anadolulu* olmak, özellikle kimi sosyal ve kültürel yanlarıyla Avrupa'ya "üstün gelen", siyasi ve ekonomik yanlarıyla ise Avrupa'nın "gerisinde" duran bir kimliklenmedir. *Anadoluluk/Avrupalılık* ikiliğinin sınırları, Türkiye ve Avusturya'nın birbirinden farklılaştığı oranda keskinleşmiş, benzeştiği oranda da muğlaklaşmıştır.

Anlatılar, söz konusu ikiliği en yoğun anlamda ayırıştırarak temel unsurun, Almanca dil becerisi olduğuna işaret etmiştir. Dili, "gelişmişliğin" ve "modernliğin" yani "*Avrupalılığın*" kapısını aralayan en önemli unsur olarak görmek, mevcut kimliğin kabuğunu kırmanın, içinde yaşanan topluluğun sınırlarını aşındırmanın ilk adımı olarak ifade edilebilmektedir. Kültür aşırı davranış kalıpları edinmenin yolunu, *öteki* olanla entegre olmakta bulunabileceğini ortaya koyan bir görüş, bu örüntüyü özetlemektedir:

Bizimkiler buraya geliyor, işsizlik parası, çocuk parası² alıp oturuyor. Adam (-ÖVP ve dönemin şansölyesi Sebastian Kurz'u kastediyor) haklı. 'Kendi halkımı nasıl motive ederim? Yoksa çalışmak istemeyecekler' diye düşünüyor. Bizim halkımız ise burada cahil kalmayı tercih ediyor. Kendilerini geliştirmiyorlar. Dil öğrenmiyorlar. Dil öğrenmeyince Avusturyalıları gerçekten tanıyamıyorlar. Oysa çalış, öğren, entegre ol, modern ol. Burada yaşıyorsun, biraz Avrupalı ol. Sonuçta bir elle alkış tutamazsın (Kadın, öğretmen).

² Avusturya'da işsizlik parası ödemesi, çalışmak isteyip de iş bulamayanlara ödenmektedir. Yasalara göre, kişi, iş ve işçi bulma kurumu tarafından bulunacak bir işte haftada en az 20 saat çalışmayı kabul eder. Sosyal güvenlik uygulamaları ise sosyal sigorta, sosyal bakım ile barınma ve eğitim vb. sosyal yardımlardan oluşur (Bekaroğlu vd., 2015, s. 13).

Yukarıdaki anlatıda dikkat çekildiği gibi sınırlı düzeyde Almanca edinimi, sosyal ilişki, uyum ve kimlik üretim süreçleriyle yakından ilişkili olmakla birlikte göçmenler arasında sosyal yardımlarla geçim sağlama gibi farklı stratejiler geliştirilmesinin de yolunu açmaktadır. Dahası, göçmenlerin Almancayla olan söz konusu ilişkisi, Avusturyalılar arasında çalışmaya yüklenen anlamların tartışmaya açılmasına ve onların da benzer davranışlar geliştirmelerine ortam yaratabilmektedir. Almanca becerilerine bağlı olarak geliştirilen böylesi hane ekonomisi anlayışı, mevcut Avrupa çalışma anlayışlarıyla zıtlıklar oluşturacağı için siyasetçilerin, göçmen politikalarını sertleştirmelerine dayanak oluşturabilmektedir. Bu dayanak da göçmenlerden başlarda A1, daha sonra A2, şimdiler de ise B1 seviyesinde Almanca bilgi düzeyi şartı talep edilmesine yol açmaktadır ve entegrasyon politikaları göçmenlerin hayatını giderek daha fazla zorlaştırmaktadır. Gün geçtikçe daha fazla Türkiye göçmeni, Almanca sorunu nedeniyle hukuki yaptırımlarla karşı karşıya kalmaktadır. Alanda belirli sürede Almanca öğrenemezse kendisine para cezası kesileceğinden kaygı duyan kadın göçmenlerle karşılaşmıştır.

Özellikle Almanca dil seviyesi sınırlı olan Türkiye göçmenleri, aralarında yaşadıkları Avusturya toplumuna katılmanın temel koşulunu, -Avusturyalılar arasında Türkçe bilen oranı da oldukça düşük olduğundan- Almanca konuşmak olarak görmektedir. Onlara göre Almancayı en azından sosyal ilişkileri kurup yürütecek kadar öğrenmek, kendilerinin, Avusturyalılar arasında “öteki” kalmalarını nispeten önleyecektir. Yani içinde yaşadıkları ülkenin dilini öğrenmeleri, birçok açıdan hem bir zorunluluk hem de “öteki” konumundan feragat etmek bakımından göçmenler tarafından bir fırsat olarak görülmektedir. Özellikle hem göçmenlikleri hem de kadınlıkları bağlamında daha kırılgan konumda olan kadınlar açısından dil öğrenmek, yeni bir dili konuşabilmekten öte, aile içerisindeki konumunu dönüştürebilmek açısından çok daha derin anlamlara sahiptir.

Almanca Edinimi, Göçmen Kadın Stratejileri ve Aidiyet

Potganski tarafından Avusturya’da 2009’da yapılan bir araştırma, tıpkı ilk kuşak göçmenlerde olduğu gibi günümüz göçmenlerinin de Almanca bilgisinin sınırlılığını ortaya koymaktadır. Ülkeye ilk geldiklerinde göçmenlerden öncelikli olarak çalışmaları ve ekonomiye katkıda bulunmaları beklenmiştir. Bununla birlikte eğitim seviyesinin düşük olması ve uzun çalışma saatleri, göçmenlerin Almanca ile ilişkilerini uzun yıllar olumsuz etkilemiştir. Yapılan bu araştırma, diğer göçmenlere oranla Türkiye göçmenlerinin, Almanca dil bilgisi en zayıf olan grup

olduğunu göstermektedir. Potganski'nin yaptığı araştırmada daha çarpıcı bulgu ise kadınların Almanca dil becerilerinin oldukça alt seviyelerde olmasıdır. Buna göre, kadınların sadece %5'i Almancaya anadili gibi hâkimdirler. Dahası, her iki kadından biri (%51), neredeyse hiç Almanca bilmemektedir. Öte yandan, diğer Avrupa ülkelerindeki Türkiye göçmenleri ile kıyaslandığında en zayıf Almanca bilgisine sahip olan göçmenler, Avusturya'dadır ve %70'i kendilerini Türkiye'ye daha bağlı hissetmektedir (Potganski, 2010, s. 3, 11, 22; akt. Soytürk, 2012, s. 2324-2326). Benzer bir durum önceki örneklerden de anlaşılacağı gibi Graz'da da vardır.

Sınırlı seviyede Almanca bilgisi, kadınları erkeklerin kontrolünde ve egemenliğinde ev alanına çekmektedir. Bu durum, kadınların kamusal alanlardaki görünürlüklerini sınırlamaktadır. Elbette ki kadınların anadilleriyle iletişim kurabildikleri ev toplantıları veya dernek faaliyetlerinde bir araya gelmelerinin önemli bir nedeni, kendilerini rahatça ifade edebilmeleridir. Örneğin, aralarındaki dargınlıkların üstesinden gelebilecek imkânı anadilleri aracılığıyla sağlayarak ilişkilerini yeniden üretebilmektedirler (Yapılan ev ziyaretlerinde ya da pazar günleri kahvaltı organizasyonlarında bu sınırlı alanlarda sık bulunmaktan aslında rahatsız olduklarını da belirtenler olmuştur). Kadınların Almanca ile olan sorunlu ilişkisi, kamusal alanda erkek egemenliğini pekiştirmektedir. Böylelikle, hem toplumsal cinsiyet rolleri patriarkal hiyerarşiye³ hem de hane ekonomisi erkek egemenliğine uygun olarak düzenlenmektedir. Almanca ediniminin göçmenlerin yaptıkları iş türlerinde de belirleyici olduğu anlatılarda ortaya çıkmaktadır. Almanca öğretmeni bir erkek göçmenin ifade ettiği gibi “Kadınlar ara ara kurslara gidiyorlar ama A seviyesini aşamıyorlar. Duydukları kadar öğreniyorlar. Biraz konuşmaya

³ Patriarkal hiyerarşi, burada ataerkil hiyerarşik düzeni ifade etmektedir. Ataerkillik, erkek egemen toplumsal cinsiyet hiyerarşisine dayanan bir tür toplumsal örgütlenmeye karşılık gelecek erkeklerin kurallarını koyduğu ve iktidarını belirledikleri bir olgudur. Ataerkil sistem, soyut hiyerarşik biçimlenmelerdir (Demren, 2003). Feminist kuramda toplumsal cinsiyet, hiyerarşik bir analitik kategori, ataerkillik ise bu hiyerarşik ilişkileri düzenleyen bir sosyal düzenek olarak bilinir. Ataerkil sistem, toplum içinde gelişen sosyal ilişkilerde erkeğe üstünlük tanır ve onu daha güçlü kılar (akt.Özçatal, 2011, s.25; Folbre, 1994; Harttman, 2006; Walby, 1990). Türkiye’de geleneksel aile yapısı, ataerkil hiyerarşik özelliklerle karakterizedir. Buna göre ailede güç dengeleri, cinsiyet bakımından erkeği önceler. Toplumsal cinsiyet hiyerarşisine göre erkeğin birincil görevi, evin geçimini sağlamakla eşdeğerken kadının görevi ise ev işi ve çocuk bakımı gibi görevlerle özdeşleşmiştir. Türkiye’deki hâkim ataerkil erkeklik kodlarına göre erkek, “ailenin reisi” olarak kurgulanıp en temelde ailesinin geçimini sağlayan bir figürdür. Erkeklerle, ev dışında çalışan, ailenin geçimini sağlayan, diğer erkeklerle rekabet eden bir toplumsal cinsiyet rolü atfedilmektedir (Bozok, 2018).

başladıklarında kurs alma ihtiyacı hissetmiyorlar. İşe giren de hep temizlik işleri (Konuşmada A1-A2 seviyesi) yapıyor. Kalıp cümleleri öğrenenler, dili ilerletmeye gerek duymuyor yani. Erkekler de öyle aslında. Ya dönerci ya pizzacı (Konuşmada A2-B1 arası). Akrabalarının yanında çalışıyorlar”.

Avusturya’da sınırlı Almanca bilgisi, göçmenler açısından iş bulamama veya iş olanaklarını çeşitlendirememeye gibi çıkmazlara yol açarken öte yandan Almanca seviyesini yükseltmek söz konusu belirli mesleklerin tekelinden çıkabilmeyi kolaylaştırmıştır. Yıllar içerisinde dil engelini aşanlar, başlarda çektikleri zorlukların bugün meyvelerini topladıklarını sıklıkla ifade etmişlerdir. Örneğin işçilikten patronluğa evrilen bir göçmen ailenin iş yaşamı, akrabalarının dedikodu mekanizmasıyla işletilen kültürel müdahaleleriyle dolu olsa da kadının da çalışma yaşamına katılmasıyla dönüşmüştür. Kadının çalışması, toplumsal cinsiyet eşitsizliği zincirinin bir parça kırılmasına ve hane içi ekonomik büyüme ve refah düzeyine erişmeye imkân yaratmıştır. Öte yandan önceki kuşakların emeklilikle birlikte iki ülkede de süren yaşamı, kanıksanmış alışkanlıklarıyla sürerken sonraki kuşakların yaşamları, iyi dil becerileri kazanmalarıyla birlikte farklı mesleklere ve kültürlerarası temaslara açık bir eksende sürdürülebilmektedir:

Ben Avusturya’ya ilk göç edenlerdenim. Buraya ilk geldiğimizde bizim gibi çocuklarımız da çok çekti. Dil bilmiyorduk. Herkes buraya gelirken çocuklarını Türkiye’de bıraktı ama biz getirdik. Fabrikada çalıştık ama işyeri de açtık. Burada iş kurduğumuzda tanıdıklar ‘Karın işe gidiyor, sen karını nasıl çalıştırırsın?’ diyorlardı. Gider tabi, kendi açtığımız yer yahu. Söylediler, söylediler, sonra kendileri de işyerleri açtılar. Hepsi karılarını hatta gelinlerini bile çalıştırdı. Hep dedikodu, laf. Emekliyiz biz artık... Çocuklar dil (Almanca) öğrendiler, okudular. Yabancılarla iç içeler onlar (Erkek, emekli).

Kimi güncel araştırmalar, yabancı bir dil öğrenmenin, göçmenlere bağımsızlık duygusu verdiğini ve onların kültürel kaygılarını azaltmaya yardımcı olarak güçlü hissetmelerini sağladığını saptamıştır (Kılıç, 2023). Graz’da görüşülen bir diğer kadın da kadınlar arasında konuşulan ve kulaktan kulağa aktarılan bir olayı örnekleyerek kadınların Almanca dil becerilerinin gelişmesinin kendilerini güçlü hissetmelerini sağladığına ve bunun bir sonucu olarak gündelik yaşamlarında kimi toplumsal ve kültürel dönüşümlere dikkat çekmiştir:

Sebastian (Sebastian Kurz) herkesin çalışmasını istiyor. Bizim erkekler... Yine de çalışmıyorlar. Karılarını kursa gönderiyorlar. Kadınlar Almanca öğrensinler ve işe gitsinler diye. Kadınlar işe

gidiyor da ne oluyor? Kocaları onların maaşlarını ellerinden alıyor. Kadın çalışıyor, hakkıdır, parasını istiyor. Kadınlara kötü davranıyorlar. Kadınlar evde de her işi yapıyor. Erkekler işsizlik parasını alıyor, öylece oturuyor. Çalışsalar Almancaları yetiyor ama çalışmıyorlar. Devlet onlara iş buluyor ona da gitmiyorlar. Bir adam çalışmıyordu. İki çocuğu vardı. Karısını çalıştırıp elinden parasını alıyordu. Bir gün, kızı okuldan geliyor ve diyor ki “Baba okuldan 200 Euro istiyorlar”. Evde kavga çıkıyor. Anne diyor ki “Niye iki gündür kıza para vermiyorsun?”. Adam onları dövüyor. Kadın da polise şikâyet ediyor. Polis adamı içeri (hapis) tıkıyor. Çok da iyi ediyor. Sonra adamın üç akrabası kadını tehdit ediyor ki kadın şikâyetini geri alsın. Ama kadın gidip onları da şikâyet ediyor ve içeri attırıyor. Şimdi hepsi içerdelere. Avrupa işte, kadını koruyor. Çok iyi yaptı kadın. Biraz bizimkilere de ders oldu bu. Sonunda böyle böyle cezalarını bulmaya başlıyorlar. Şikâyet etsin kadınlar işte böyle (Kadın, temizlik işçisi).

Graz’da hane içerisinde yaygın görülen patriarkal toplumsal cinsiyet rollerinin ve ekonomik hegemonyanın dönüşmeye başlaması, önemli bir meseledir. Eşlerinin zoruyla da olsa Almanca öğrenerek iş hayatına katılmak, kadınların yaşamında çalışma, ilerleyen zamanlarda işyeri sahibi olma ve kamusal alanda daha da görünürleşme gibi yeni ve “Avrupalı” alışkanlıkların gündelik yaşama girmesine ve buna müteakip güç üretmelerine yardımcı olmaktadır. Kimi erkek göçmenlerin kendileri çalışmayarak eşlerinin emeği üzerinden hane bütçelerini oluşturmaya girişmeleri, başlarda kendilerinin zamanını “özgürce” geçirmeleri için fırsat yaratsa da ilerleyen zamanlarda ellerinden önemli bir gücün kadınlara geçmesiyle sonuçlanabilmiştir. Kadınlar zorlanarak da olsa öğrendikleri Almanca sayesinde iş yaşamına tutunmakta, hane içerisindeki erkek egemen ekonomik hiyerarşiye önemli bir darbe vurmaktadır. Ayrıca, iş yaşamında kendi emeğinin nakdi karşılığını keşfeden kadınlar, ekonomik bağımsızlığa göreceli kavuşsalar da Avrupa ortamının ve Almanca kendini ifade edebilmenin getirdiği güvenle hanedeki kültürel hegemonyaya direnmenin yollarını da öğrenmektedir. Bir başka ifadeyle, işsizlik parası almak, eşini çalıştırarak gelirini almak gibi “konforlu” yaşamla ilgilenen erkeklerin motivasyonları, erkeklik ve kadınlık rollerinin farklı tezahürlerinin yaşanmasına ve hane içinde cinsiyetler arası yaşanan hegemonik ilişkilerin kökünden sarsılmasına yol açmaktadır. Hane içi ekonominin bu yeniden düzenlenişinde etkin olan Almanca, kadınların “Avrupalı” alışkanlıklar ile tanışmasının önünü açmaktadır. Örnekte de görüldüğü gibi çalışmayan ve

kendisine şiddet uygulayan eşlerini şikâyet etmek gibi hak aramaya yönelik nispeten kimi yeni stratejiler geliştirebilmişlerdir. Bu davranış biçimlerini onaylayan kadınlar, böylesi örneklerin kadınlar arasında aktarımını sağlayarak benzer durumda olan diğer kadınların kırılganlıklarına direnç göstermesine aracı olmaktadır. Öte yandan ise kadınların ekonomik hayata katılarak ev içi sorumluluklarına eklenen yeni iş yükü, toplumsal cinsiyet rollerinin dağılımında bir iyileşmeden ziyade kadınlarda yeni kırılganlıklar oluşmasına neden olmaktadır.

Görüldüğü gibi Avusturya'ya yapılan ilk göçler, aile bütünlüğünü sarsmış, kitlesel göçlere katılan birçok erkek eşlerini ve çocuklarını ilk başlarda Türkiye'de bırakmıştır. Aile tekrar bir araya geldiğinde kurulan yaşamda kadının yeri, başlarda ev içi alan olarak görülmüştür. Dedikodu ve ayıplama gibi kimi kültürel müdahale ve yaptırımlar, kadının uzun yıllar evde kalmasına neden olmuştur. Zaman içerisinde kendi işini kuracak sermaye ve birikime sahip olan göçmen ailelerde kadın, özel alan sayılan evden dışarı çıkarak çalışma hayatına dâhil olmuştur. Graz'da birçok kadının kamusal alanla tanışması, Almanca'yı ilerletmekle mümkün olmuştur. Dil edinimi özellikle kadınlar açısından yeni ve farklı dünyalara açılmanın ve de hayata farklı bakış açılarını geliştirebilmenin önünü açmıştır.

Makalede değinilen gelişmelere rağmen, Graz'daki küçük ve parçalı toplulukların genellikle kendilerini başkalarıyla ve bir bütün olarak da Türkiye'yle kıyasladıkları görülmüştür. Özellikle sınırlı Almanca bilgisi olanlar, Graz'daki diğerlerine göre "daha aşağı" bir konumda kabul edilmektedir. Her iki ülkeyi karşılaştırdıklarında ise Avusturya'yı Türkiye'den "daha az medeni ve modern" olarak nitelendirmeleri dikkate değerdir. En çok da dedikodu gibi kültürel müdahale mekanizmaları nedeniyle toplumsal ilişkilerde aranan "medeniyeti" orada bulamadıklarından yakınmışlardır. Almanca dil engelinin yıllar içinde aşılammış olması ve aşılsa dahi toplumsal ilişkilerin istenilen düzeye henüz getirilememiş olması, Avusturya'ya aidiyet duygusunu azaltırken Türkiye'ye nostaljik ilgiyi artırmaktadır. Bu defa Türkiye, hayatın geri kalanı için "daha iyi bir gelecek" üretmek bakımından tartışılan yeni adres konumundadır. Zira birçoğu emekli olduğunda ya da başta ekonomik ve politik olmak üzere şartlar daha müsait olduğunda hayatlarının geri kalanını Türkiye'de geçirme idealiyle Avusturya'daki yaşama motive olmaktadır.

Sonuç

Türkiye'nin göç tarihine bakıldığında yaklaşık yüzyıl önce genç Cumhuriyet'i olgunlaştırmak üzere Avusturya'ya az sayıda da olsa nitelikli göçlerle başlayan göç serüveni, misafir işçi göçleri, aile birleşimi göçleri ve iltica göçleriyle devam etmiş, farklı bağlamlarda da olsa günümüzde yeniden nitelikli göçlere sahne olmaya başlamıştır. Türkiye'nin neredeyse yüz yıllık göç ilişkisi olmasına karşılık Avusturya, Türkiye'den Avrupa'ya göç literatüründe yeterli ilgiyi görmemiştir. Bu makale, Avusturya'nın Graz kentinde yaşayan Türkiye göçmenlerinin toplumsal yaşama katılımı ve kırılganlıklarının Almanca edinimiyle olan ilişkisini ortaya koyarak Almanca deneyimlerinin göçmenlerin toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerini önemli ölçüde belirlediğini göstermekte ve bu yönüyle Avusturya'ya dikkat çekerek literatüre katkı sunmaya çalışmaktadır. Araştırmadan elde edilen veriler, göçmenlik deneyimlerinde topluluk oluşturma ve toplumsal yaşama katılım pratiklerinin Almanca edinimiyle ilişkili olduğu, göçmenlerin birbirleriyle, diğer göçmenlerle, farklı toplumsal kesimlerle ve Avusturyalılarla ilişkilendirmelerinin Almanca bilme ve onu kullanma derecelerine göre şekillendiğini ortaya çıkarmıştır. Buna ek olarak dil ediniminin, özellikle göçmen kadınların kırılganlığında yeni örüntüler açığa çıkardığı saptanmıştır.

Alanda yapılan görüşme ve gözlemler sonucunda elde edilen bulgulara göre Graz'da Çoğunlukla gündelik konuşma ihtiyacını giderebilmek üzere öğrenilen Almanca, farklı topluluklarla sınırlı sosyal ve kültürel temaslar kurulmasına ve bunun bir sonucu olarak sosyal çevrelerin belirli zümrelerle oluşturulmasına yol açmaktadır. Buna bağlı olarak dâhil etme ve dışarıda tutma refleksiyle cemaatleşme ve ardından gettolaşma oluşmaktadır. Bir diğer bulgu, Almancayla kurulan ilişkilerin, *Anadoluluk* ve *Avrupalılık* ekseninde göçmenlerin birbirlerini ve diğerlerini kimliksel sınırlarla işaretlemesinde etkili olduğunu göstermektedir. Bourse'nin (2009) dikkat çektiği gibi kimlikçi tutkuların şiddetlenmesinde dil, önemli bir paya sahiptir. Dahası, ortak kültürel kimliklerimiz, kültürel kodlarımızı yansıttığından (Hall, 1990), göçmenler arasında üretilen *Anadolulu* veya *Avrupalı* kimliği de göçmenlerin toplumsal konumlanma ve özdeşleştirme biçimlerini yansıtmaktadır. Birbirleriyle ve Avusturyalılarla aralarına koydukları mesafeler, ev sahibi ülkenin dilinin yetkin kullanımına göre dönüşebilmektedir. İleri düzeyde edinilen Almanca bilgisi ise bir göçmenin ifade ettiği "*bir elle alkış tutamazsın*" metaforunun temsil ettiğine karşılık gelmektedir: Dil becerilerini ve kültür aşırı katılımları çoğaltarak yol almak, iki dilin gücüyle daha fazla ses çıkararak varlık

gösterebilmek. Zira göçmenlerin bakış açısına göre farklı dillerin öğrenilmesi, gruptan bağımsızlaşmaya, sosyal ve kültürel temasları sınırlayan engelleri aşmaya, farklılıklarla tanışmaya, yaşamın kanıksanmış ilişki ve düzenlerini dönüştürmeye, önceki kuşaklardan miras alınanların ötesinde manevra yapmaya kapı aralamaktadır. Göçmenlerin söylemleri, Avrupa'da "Anadoluluk", "Avrupalılık" ve "öteki"ni konumlandırma süreçlerinde dilin nasıl kimlik kurucu olarak rol aldığını göstermektedir. Karşılıklı konumlandırmalar ve karşılaştırmaların derinleşmesi ise - zaman içinde Almanca iyi öğrenilsin öğrenilmesin- göçmenleri, daha iyi yaşam kurmak üzere geldikleri bu coğrafyada kalmak ya da buradan gitmek ile ilgili fikirler üzerinde çeşitli müzakerelere sevk etmektedir.

Toplumsal cinsiyet ve etnik azınlık statüsüne dayalı kesişen dezavantajlar, bazı kadın gruplarının hayatı "istikrarlı bir devlet içinde kırılan bir bağlamın" sakinleri olarak deneyimlemesine yol açabilmektedir (Chowbey, 2016). Bu araştırma, söz konusu dezavantajların göçmen kadınların dil bariyerini aşamamaları durumunda kırılanlıklarının yoğunlaşmasına, ev sahibi ülkede tutunma stratejileri üretememelerine ve tek çare olarak kaynak ülkeye geri dönme tahayyülüyle oradaki yaşamı sürdürmelerine neden olmaktadır. Zira kurumsal eğitim düzeyleri düşük olan ve daha anadilde okuma-yazma pratikleri konusunda dezavantajlı olan göçmenlere Almanca eğitiminden önce gerekli eğitimlerin verilmesi gerektiği alanda fark edilmiştir.

Yerel dil Almancanın etkin kullanımının Avusturya'da özellikle kadın göçmenlerin ait oldukları topluluklardan daha geniş sosyal çevrelerle etkileşime geçerek kırılanlıklarına direnç geliştirmeleri bağlamında ise araştırmadan elde edilen birkaç önemli sonuç şöyle sıralanabilir: Göçmenlerin kendilerini yerel dille ifade edebilmesi, "öteki" olanla temas kurarak etkileşime geçebilmelerini ve onlarla bilgi alışverişinde bulunmalarının kolaylaşmasını sağlamaktadır. Bu durum, dil bariyerinin büyük bir pay sahibi olduğu cemaatleşme ve gettolaşmadan kopmalarla e göçmenlerin toplumsal yaşama katılma biçimlerinin dönüştüğünün göstergesidir. Öte yandan, Almanca öğrenerek çalışma hayatına katılan kadınların ev içi iş yüküne yeni bir eklenme olsa da nispeten ekonomik güç elde ettikleri ifade edilebilir. Bu durum, en azından erkeğe söz söyleme, hak arama ve erkekle eşitlik talep etme gibi davranışlarla şekillenen yeni öznelliklerin üretilmesini ortaya çıkarmakta ve böylece kadınların aile içindeki ikincil konumlanması dönüşmektedir. Üretilen yeni öznellikler de Avusturya'nın sosyal ve hukuki devlet yasalarının farkına varan göçmen kadınların aile içinde yeni gerilimlere karşılık

şiddet görmelerini hafifletmektedir. Almanca edinimi ve kullanımıyla ilişkili olarak birbiriyle bağlantılı elde edilen bu sonuçlardan hareketle göçmen ailelerde öncekinden farklı olarak sosyal, ekonomik, hegemonik, cinsiyetçi ve hiyerarşik ilişkilerin dönüştüğü ve göçmen kadın kırılma ve direnç oluştuğu ifade edilebilir.

Toparlanacak olursa, çoğu ülkenin gittikçe etnik ve kültürel açıdan çeşitlendiği göçler çağında, göç veren ve alan ülkeler, ulus aşırı bağlanmakta ve kültürel değiş tokuşlar artmaktadır (Castles ve Miller, 2008, s. 421). Bu makalede varılan sonuçlar, dilin, kültürlerarası etkileşim ve ulus aşırı bağ üretimleri açısından kritik bir eşik olduğunu göstermektedir. Zira göç alan birçok ülke, göçmenlerle kendi toplumunun entegrasyonunu sağlamak üzere çoğunlukla göçmenlerin uyumuna odaklanarak politikalar geliştirmektedir. Oysa bu araştırmanın da gösterdiği gibi birbirinden farklı toplulukların yaşamlarının kesiştiği göç alan mekânlarda, uyum sağlaması beklenen kesimleri daha iyi anlamak, ancak karşılıklı etkileşim, değişim ve dönüşümleri daha nitelikli değerlendirmeye mümkündür ve tüm kesimleri kapsayıcı politikalar geliştirmeyi gerektirir. Özkul (2012) da göç süreçlerinin, uyum ve asimilasyonu eş tutacak şekilde değil, daha geniş bir çerçeveden ele alınarak yani toplumun bütününe nasıl bir dönüşümden geçtiği göz önünde bulundurularak tartışılması gerektiğini savunur. Bu makale, bir göçmen şehrinde bir arada yaşayan topluluklardan biri olan Türkiye göçmenlerine odaklanarak buna cevap aramaya çalışmıştır. Kuşkusuz göçün dil boyutunun, ev sahibi toplumda ve diğer göçmen kesimlerde karşılığını gösterecek yeni araştırmalar, bir yandan literatürel boşlukları doldurmaya diğer yandan da göçmenlerin ev sahibi toplumlarda birlikte yeni yaşamlar üretmelerine aracı olacaktır.

Teşekkür

Bu makale, “War Memory Across Generations and Mixed Families Between Europe and Turkey” (Kuşaklar Boyu Savaş Belleği ve Avrupa-Türkiye Arası Karma Aileler) başlıklı alan araştırmasının Türkiye göçmenleriyle ilgili bulgularının bir bölümüne dayanmaktadır. Araştırma, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu’nun (TÜBİTAK) 2018 yılı 2219-Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı 1. Dönemi bursiyeri ve Graz Üniversitesi’nde misafir araştırmacı olarak Avusturya’nın Graz şehrinde gerçekleştirilmiştir. Desteğinden dolayı TÜBİTAK’a ve Graz Üniversitesi Kültürel Antropoloji ve Avrupa Etnoloji Enstitüsü’ne teşekkür ederim. Araştırmanın gerçekleşmesini sağlayan katılımcılara, Graz Pir Sultan Abdal Derneği ve Aygan Almanca kursu yetkililerine de ayrıca teşekkür ederim.

Not

Araştırma, 2020 yılı öncesi yapıldığından etik kurul belgesi gerekli görülmemiştir.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (1975). Akdeniz Ülkelerinden Yurt Dışına İşçi Göçü. N.Abadan-Unat, R. Keleş, R. Penninx, H. V. Renselaar, L. V. Velzen, L. Yenisey (Ed.). *Göç ve Gelişme* içinde (s. 1-5). Ankara: Ankara Üniversitesi SBF İskân ve Şehircilik Enstitüsü.
- Abadan-Unat, N. (2006). *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Adıgüzel, Y. (2016). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- Ahmed, S. (2018). *Feminist Bir Yaşam Sürmek*. (S. Aydaş, Çev.). İstanbul: Sel Yayınları.
- Bekaroğlu, E. A., Batur, M., Doğan, N., Kalkan, M., ve Kucur, F. (2015). *Avusturya'da Göç, Azınlıklar ve Siyaset: 2014 Raporu*. İstanbul: İFESAM Yayınları.
- Bourse, M. (2009). *Melezliğe Övgü*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bozok, M. (2018). "Türkiye'de Ataerkillik, Kapitalizm ve Erkeklik İlişkilerinde Biçimlenen Babalık". *Fe Dergi* 10(2), 31-42.
- Castles, S. ve Miller, M.J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. (B.U.Bal ve İ.Akbulut, çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chambers, I. (2014). *Göç, Kültür, Kimlik* (2. bs.). (İ. Türkmen ve M. Beşikçi, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Chowbey, P. (2016). Employment, Masculinities, and Domestic Violence in 'Fragile' Contexts: Pakistani Women in Pakistan and the UK. *Gender & Development*, 24(3), 493-509. Doi: 10.1080/13552074.2016.1233670
- Coskun, E. (2016). Türkiye'nin Göç Rejiminde Toplumsal Cinsiyet Faktörü: Ugandalı Göçmen Kadınlar Örneği. *Fe Dergi*, 8(1), 90-104.
- Çağlar, A. (2000). "Tire"li Kimlikler: Teori ve Yönteme İlişkin Bazı Arayışlar. *Toplum ve Bilim*, 84, 129-149.
- Danış, A. D. (2004). Yeni Göç Hareketleri ve Türkiye. *Birikim Dergisi*, 184, 1-2.

- Demren, Ç. (2003). Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri. *Toplumsal Cinsiyet, Sağlık ve Kadın* içinde (s. 33-44). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Erder, S. (2006). *Refah Toplumunda Getto*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Folbre, N. (1994), *Who Pays for the Kids? Gender and the Structures of Constraint*. New York: Routledge.
- Gelekçi, C. (2014). Avusturya'da Yaşayan Türklerin Türkiye ile Bağları ve Evlilik Göçü. *Bilig*, 71, 179-204.
- Göle, N. (2012). *Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimlerden Yenilikçi Seçkinlere* (5th ed.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Güler, H. (2013). Ağırlı Göçmenlerin Fransa'ya Tutunma Stratejileri. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(27), 295-315.
- Güllüpinar, F. (2012). Göç Olgusunun Ekonomi-Politiği ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 53-85.
- Gülsün, İ. (1974). *Sayılarla Yurtdışındaki İşçilerimiz ve Sorunlarına Ait İstatistikler*. Ankara: İİBK Yayınları.
- Hall, S. (1990). Cultural Identity and Diaspora. J. Rutherford (Ed.), *Identity: Community, Culture, Difference* içinde (s. 222-237). Lawrence & Wishart.
- Hartmann, H. (2006). *Marksizm'le Feminizm'in Mutsuz Evliliği*. (G. Aygen, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kaya, A. (2015). Euro-Türkler, Kuşaklararası Farklılıklar, İslam ve Entegrasyon Tartışmaları. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 44-79.
- Kayaalp, E. (1998). *Melez Kimliklerin Edebi Temsili: Alman-Türkler Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, E. (2023). Language-Learning Difficulties and Their Influence on the Turkish-Speaking Migrant's Integration Process in Belgium. *Migration Letters*, 20(3), 385-402. <https://doi.org/10.47059/ml.v20i3.2830>.
- Kraler, A. ve Sohler, K. (2007). Austria. A. Triandafyllidou & R. Gropas (Der.). *European Immigration: A Sourcebook* içinde (s. 19-31). Hampshire: Ashgate.

- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., ve Taylor, J. E. (2014). Uluslararası Göç Kuramlarının Bir Değerlendirmesi. *Göç Dergisi*, 1(1), 11-46.
- Nahya, Z. (2011). İmgeler ve Ötekileştirme: Cadılar, Yerliler, Avrupalılar. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 27-38.
- Özçatal, E.Ö. (2011). Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 21-39.
- Özkul, D. (2012). Göç Araştırmalarında Yeni Yönelimler: Ulus-Ötecilik Araştırmaları. *Die Gaste*. 20. Erişim tarihi: 18.05.2021, <http://www.diegaste.de/gaste/diegaste-sayi2011.html>
- Potganski, M. (2010). Türkische Migrant/-Innen in Österreich. Zahlen. Fakten. Einstellungen, *Österreichischer Integrationsfonds*. Austria: Wien.
- Pusch, B. (2013). Karşı İstikametten Göç: Türkiye'deki Yüksek Vasıflı Alman Kadınlar. *Sosyoloji Dergisi*, 3(27), 123-149.
- Pusch B. (2014). Bursa'da Alman Olmak. *İdealkent*, 14(14), 234-251.
- Sağlam, E. (2017). Avusturya'daki Türk Göçmenlerin Entegrasyon Algıları. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 140-169.
- Sert, D. (2012). Integration and/or Transnationalism? The Case of Turkish-German Transnational Space. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 17(2), 85-102.
- Sirkeci, İ. (2006). *The Environment of Insecurity in Turkey and the Emigration of Turkish Kurds to Germany*. ABD: Edwin Mellen Press.
- Sirkeci, İ. ve Erdoğan, M. (2012). Göç ve Türkiye. *Migration Letters*, 9(4), 297-302.
- Sirkeci, İ. ve Yüceşahin, M. (2014). Türkiye'de Göç Çalışmaları. *Göç Dergisi*, 1(1), 1-10.
- Soytürk, M. (2012). Türkiye'den Avusturya'ya İşgücü Göçü. *Electronic Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(3), 2313-2328.
- Sunata, U. (2014). Tersine Beyin Göçünde Sosyal Ağların Rolü: Türkiyeli Mühendislerin Almanya'dan Geriye Göç Deneyim ve Algıları. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17(34), 85-96.

- Şahin Kütük, B. (2015). Türkiye'den Batı Avrupa'ya İşçi Göçünün Sosyolojik Çalışmalara Yansımaları. *Journal of Sociological Studies/Sosyoloji Konferansları*, 52(2), 609-654.
- Şan, M. K. ve Akyiğit, H. (2021). Göç, Kimlik ve Aidiyet: Amerika'da Yaşayan Türkler Örneği. *Bilig*, 97, 137-175.
- Şimşek, H. (2014). *Türkiye'den Avusturya'ya Göçün 50 Yılı*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Tekin, U. (2007). Avrupa'ya Göç ve Türkiye. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 37, 43-56.
- Topdemir Koçyiğit O. (2023). Göç, Aile ve Evlilik. Cumhuriyetin Göçlerle Dolu 100 Yılı. *100 Başlıkta Göç Yazıları* içinde (s.145-152), (G. Kaya, Ed.). İzmir: Cem Yayınevi.
- Topdemir Koçyiğit, O. (2022a). Türkiye- Avusturya Hattında Karma Evlilikler: Bir Alan Araştırmasının Öyküsü ve İlk Bulgular. Z. Karacagil (Ed.). *Current Debates on Social Sciences 8* içinde (s. 972-990). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Topdemir Koçyiğit, O. (2022b). *Turkish Germans in Türkiye (from their children's perspective)*. İÜ Press. Doi:10.26650/B/SS01.2022.010
- Topdemir Koçyiğit, O. (2019). "Turkish-German" Families: An Insider Viewpoint About War, Migration and The Transnational Family Building Experience. M. Bulut ve K. Şahin (Ed.). *Anthropological Perspectives on Transnational Encounters in Turkey: War, Migration and Experiences of Coexistence* içinde (s. 105-117). England: Transnational Press London.
- Topdemir Koçyiğit, O. (2016). Savaşın Torunları: Travmatik Belleğe Kuşaklar Ötesi Bir Bakış. *Mobile Culture Studies. The Journal*, 2(2), 31-53.
- Walby, S. (1990) *Theorizing Patriarchy*. Oxford: Blackwell.
- White, J. (2014). Yeni Almanya'daki Türkler. (F. Taştan, Çev.). *İdealkent*, 5(14), 53-87.

Yalaz, E. ve Zapata-Barrero, R. (2019). Avrupa'da Nitel Göç Araştırmalarını Haritalama: Açımlayıcı Bir Analiz. Avrupa Göç Çalışmalarında Nitel Araştırmalar içinde R. Zapata-Barrero ve E. Yalaz, (Der.), (A. Ay, C. Coşkan, F. Karapehlivan ve Z. Karagöz, Çev.), (s. 10-37). İstanbul: Göç Araştırmaları Derneği (GAR) Yayınları.

Yalçın, C. (2002). Çokkültürcülük Bağlamında Türkiye'den Batı Avrupa Ülkelerine Göç. *Cumhuriyet University Faculty of Letters Journal of Social Sciences*, 26(1), 45-60.

Zeyneloğlu, S. ve Sirkeci, İ. (2014). Türkiye'de Almanlar ve Almancılar. *Göç Dergisi*, 1(1), 77-118.

İnternet kaynakları

Bevölkerung, (2023). *Bezirk Graz-Umgebung Bevölkerung*. Erişim tarihi: 14 Nisan 2023, <http://bevoelkerung.at/bezirk/graz-umgebung>

Campbell, H. (2023). *Graz, Austria*. Erişim tarihi: 14 Nisan 2023, <https://www.britannica.com/place/Graz>

Der Migrationsplattform der Österreichischen Bundesregierung, (2022). *Living-And-Working-In-Austria*. Erişim tarihi: 28 Temmuz 2023, <https://www.migration.gv.at/en/living-and-working-in-austria/austria-at-a-glance/geography-and-population/#:~:text=Austria%20covers%20an%20area%20of,25.4%25%20of%20the%20entire%20population.>

Graz Belediyesi, (2018). *Hayatımın Şehri Graz*. Erişim tarihi: 14 Nisan 2023), https://www.graz.at/cms/dokumente/10312509_7745490/2e41a79e/EN_Neu_in_Graz_7Auflage2018.pdf

Präsidialabteilung, (2016). *Bevölkerungsstatistik Der Landeshauptstadt Graz*. Erişim tarihi: 14 Nisan 2023, http://www1.graz.at/Statistik/Bev%C3%B6lkerung/Bevoelkerung_2016_final.pdf

TÜİK. (2022). Uluslararası Göç İstatistikleri. Erişim tarihi: 15.10.2023, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Göç-İstatistikleri-2022-49457>

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2023). *Türkiye-Avusturya Siyasi İlişkileri*.

Erişim tarihi: 28 Temmuz 2023, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-avusturya-siyasi-iliskileri-.tr.mfa>

Summary

Austria increasingly attracts attention among European countries experiencing heightened human mobility. Migration from Turkey to Austria began in earnest during the 1930s, continuing to the present day through various forms such as guest workers, family reunifications, asylum-seeking, return migrations, and skilled labor migrations. The movement of diverse social segments toward common goals necessitates a focus on understanding the experiences within migration destinations in pursuit of "better" lives. Examining the migration experiences of those seeking improved lives provides critical insights into the phenomenon of migration, both in local and international contexts. Transnational encounters of migrants in their host countries, the establishment of family and social relations, their cultural experiences, and the emergence of new social dynamics offer a more comprehensive view of migration and deeper insights into this phenomenon. Furthermore, research exploring the connection between these forms of engagement and proficiency in the local language at the destination sheds light on the meaning-making process of migration and immigrant identity.

This article centers on the issue of language and migrant vulnerability in Austria, a nation that holds a significant place in Turkey's migration history. The primary focus is to uncover the link between the acquisition of the German language and the participation in social life and vulnerability among Turkish immigrants residing in Graz, a popular Austrian city with a diverse linguistic landscape. The article seeks to elucidate how Turkish immigrants, who migrated to Austria in pursuit of "better futures," shape their relationships with their respective groups and with Austrians. It also explores how the boundaries of their identities are intertwined with language and how the use of the local language particularly affects the vulnerability of female immigrants. The study draws upon fieldwork conducted in Graz, Austria, spanning approximately eight months in 2018-2019, supported by TÜBİTAK (The Scientific and Technological Research Council of Türkiye). The research employed participant observation and qualitative interviews, utilizing a snowballing method to interview individuals from diverse backgrounds at regular intervals. The data for the article is primarily derived from semi-structured qualitative interviews with 15 individuals, comprising eight women and seven men, along with observational notes. These interviewees in Graz represent a variety of social groups, including Alevis, Sunnis, Kurds, and Turks. Field interviews were conducted in various settings such as workplaces, homes, cafes, courses, associations, and public spaces. During the interviews, participants shared their experiences related to their migration journey to Austria, daily life experiences in Graz, interactions with others and Austrians, and the languages they use for communication, among other topics.

Notably, women in Graz, particularly housewives, face disadvantages in learning the German language. This is primarily attributed to their lower educational levels, rendering them more vulnerable in terms of language acquisition. Recent integration policies in Austria mandate proficiency in the German language, presenting significant challenges for women who lack literacy skills in their mother tongue. Gender roles, cultural norms, and family dynamics also contribute to this disparity. Additionally, responsibilities for household chores, child and elderly care, and limited social engagement by their husbands further impede women's ability to engage in transnational interactions. Many interviewees, especially those who directly migrated from rural areas of Turkey with primary school education, described German as a particularly difficult language to learn. The research highlights the significant impact of language proficiency on the lives of those striving to create better futures. This is because most migrants to the city arrive with limited knowledge of German, and their language skills significantly shape their lifestyles, social engagement, in-group and out-group relationships, cultural practices, identity formation, and sense of belonging. The prevalence of mother tongue communication in Graz is closely

tied to restricted social networks, ghettoization, and isolation. Limited proficiency in German tends to confine migrants, particularly women, to their respective in-groups, whereas competence in German provides opportunities for engaging with a broader social context through interactions with individuals outside their immediate community. Furthermore, the use of German helps define identity boundaries such as *Anatolianness* and *Europeanness*, regulating the dynamics of their relationships.

The research underscores that these language-related disadvantages intensify vulnerability among migrant women, hindering them from developing survival strategies in the host country and leading them to consider returning to their country of origin as the sole solution. It becomes evident that immigrants with lower education levels and literacy deficits in their mother tongue require prior training before engaging in German education. Proficiency in the local language carries significant implications in Austria, particularly for women migrants, in terms of building resilience against vulnerabilities by expanding their social interactions beyond their community. It mitigates communalization and ghettoization, enabling migrants to express themselves in the local language and engage with the broader society. Despite increasing domestic responsibilities, language proficiency empowers women economically and fosters new subjectivities, including advocating for their rights and demanding equality, thereby challenging their subordinate position within their families. These newly developed subjectivities also contribute to reducing domestic violence, as migrant women become more aware of Austria's social and legal frameworks. Moreover, proficiency in the local language reshapes social, economic, hegemonic, gendered, and hierarchical relationships, ultimately reducing vulnerability among migrant women.

The findings of the article emphasize that language proficiency represents a crucial threshold for intercultural interactions and transnational connections. While many immigration-receiving countries focus on policies aimed at the integration of immigrants into their societies, this research demonstrates that a comprehensive understanding of the segments expected to adapt requires a more nuanced assessment of mutual interactions, changes, and transformations. It calls for the development of inclusive policies that encompass all segments in areas where the lives of diverse communities intersect.